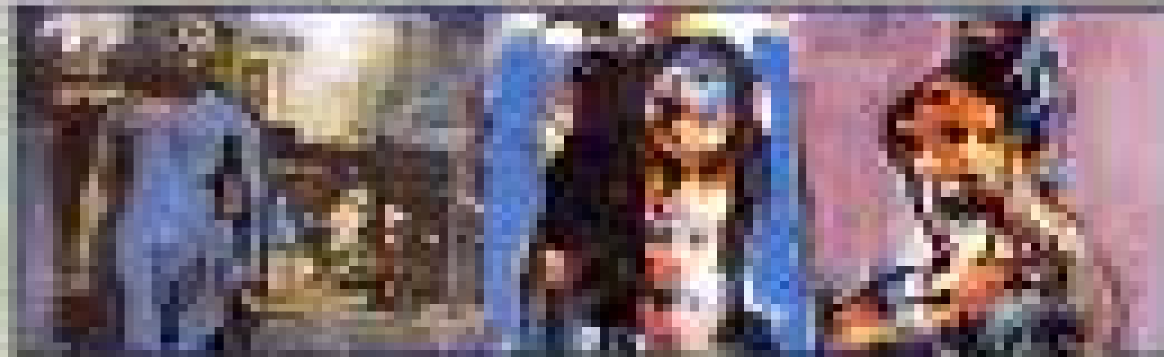
sosyolojik düşünmek

Zygmunt Bauman

İngilizceden çeviren: Abdullah Yılmaz

ZYGMUNT BAUMAN

Sosyolojik Düşünmek

Çeviri : Abdullah Yılmaz

Ayrıntı Yayınları / İnceleme - Araştırma Dizisi

ZYGMUNT BAUMAN

Sosyolojik Düşünmek

Orjinal isim: *Thinking Sociologically*

Çeviri : Abdullah Yılmaz

İstanbul, 1999

ISBN : 9789755391960

ePub düzenleme: Meritokrasi

İkinci Sürüm: Eylül 2014

TEŞEKKÜR

Tim Goodfellow, Simon Prosser, Tracy Traynor, Kate Chapman ve Helen Jeffrey, her biri kitabın ortaya çıkması için heyecan verici fikirler, nazik uyanlar, yetkin öneriler yoluyla, yazıma ve düzeltmelere katkıda bulunarak ve bu projeye gönül vererek ellerinden geldiğince katkıda bulundular. Bu saydığım isimler olmasaydı kitabın yazılması hakkıyla gerçekleşmeyecekti.

Bu kitabı düşünülebilir, yazılabilir ve basılabilir kılan bütün insanların ismini tek tek saymam imkânsız. Bu kitap her şeyden önce meslektaşlarım ve öğrencilerimle yaptığım konuşmalardan ve dinlemelerden ortaya çıktı. Düşünme ve yazma, özel olduğu kadar sosyal bir faaliyettir.

İçindekiler

Giriş: Sosyoloji, ama ne için?

Sosyoloji, farklı biçimlerde düşünülebilir. En basit yolu, tepeleme kitap dolu, sıra sıra dizilmiş uzun kütüphane raflarını düşünmektir. Bütün kitapların başlıklarında, altbaşlıklarında ya da içindekiler listesinde "sosyoloji" sözcüğü yer alır (zaten bu yüzden kütüphane görevlisi onları bu raflara dizmiştir). Kitapların üzerinde kendilerine sosyolog diyen (yani, öğretmenlik ya da araştırma görevi yaparken resmi unvanları sosyolog olan) yazarların isimleri vardır. Bu kitapları ve yazarlarını düşünmek demek, sosyolojinin uygulandığı ve öğretildiği uzun yıllar boyunca birikmiş bir bilgi yığınını düşünmektir. Ve böylelikle sosyolojiyi bir tür kitap ciltleme geleneği olarak; bu alana yeni ayak basanların, ister uygulamacı sosyologlar olmayı isterse de yalnızca sosyolojinin sunduğu neyse onu elde etmeyi amaçlasınlar, ilk başta almaları, tüketmeleri ve sindirmeleri gerekli ciltler dolusu bilgi olarak düşünebilirsiniz. Ya da daha iyisi sosyolojiyi durmak bilmeksizin yeni birilerinin girdiği bir alan olarak düşünün (nihayetinde, kitap raflarına her zaman yeni kitaplar eklenir); sosyolojiyi, canlı bir ilgi, yeni deneyimler karşısında kabul edilmiş anlatıların durmaksızın sınanması, biriktirilmiş bilgiye durmaksızın ekler yapılması ve bu süreç içinde bilginin değiştirilmesi olarak, kısaca bitmek bilmez bir faaliyet olarak düşünebilirsiniz.

Sosyolojiyi bu şekilde düşünmek gayet doğal görünüyor. Bu, nihayetinde "X nedir?" türü bir soruya yanıt verirken izlediğimiz yoldur. Örneğin, "Aslan nedir?" sorusuyla karşılaştığımızda parmağımızla hayvanat bahçesinde bir kafese konmuş belli bir hayvanı ya da bir kitaptaki resmi gösteririz. İngilizce bilmeyen birinin "Kurşunkalem nedir?" sorusu karşısında cebimizden belli bir nesneyi çıkarıp gösteririz. İki örnekte de belli bir sözcükle belli bir nesne arasında bir bağlantı arayıp buluruz. Sözcükleri, nesnelere *gönderme yaparı,* nesneleri temsil eden şeyler olarak alırız; her sözcük bizi ister bir hayvan ister yazma aracı olsun özgün bir nesneye gönderir. Söz konusu sözcüğün gönderme yaptığı böyle bir nesne bulmak (yani sözcüğün *gönderge*sini bulmak) başlangıç sorusunun doğru ve faydalı bir yanıtıdır. Bir kere böyle bir yanıt bulduğumda,

daha sonra karşılaşacağım bilmediğim bir sözcüğün, neye, hangi bağlantıyla ve hangi koşullarda gönderme yaptığına bakarak nasıl kullanılacağını bilirim. Bahsettiğimiz yanıt türü bana tam da bunu, verili bir sözcüğü nasıl kullanacağımı öğretir.

Bu yanıt bana nesnenin kendisi, sorduğum sözcüğün göndergesi olarak gösterilmiş şey hakkında bilgi vermez. Ben yalnızca nesnenin neye benzediğini bilirim ve böylelikle gelecekte de onu sözcüğün temsil ettiği şey olarak tanıyacağım demektir. Bundan dolayı parmakla gösterme yönteminin bana öğreteceği şeyin sınırları, hem de çok dar sınırları vardır. Sözcüğün gönderme yaptığı nesnenin ne olduğunu bulur bulmaz, muhtemelen hemen yeni sorulara geçerim: "Bu nesnenin özgünlüğü nereden geliyor? Başka nesnelerden farkı nereden geliyor ki onu ayrı bir isimle çağırıyoruz?" Bu bir

aslandır. Ama kaplan değildir. Bu bir kurşunkalemdir. Ama tükenmez kalem değildir. Eğer bu hayvana aslan demem doğru, kaplan demem yanlışsa, onda aslanda olan ama kaplanda olmayan bir şeyin (aslanı kaplan değil aslan yapan bir şeyin) olması gerekir. Aslanları kaplanlardan ayıran belli bir *farklılık* olmalıdır. Ancak bu farklılığı keşfedersek, "aslan" sözcüğünün temsil ettiği nesneyi bilmekten ayrı olarak *aslanları gerçekten aslan* yapan şeyin ne olduğunu bilebiliriz.

Dolayısıyla sosyoloji hakkındaki soruya verilen ilk yanıt bizi tam olarak tatmin etmekten uzaktır. Daha başka şeyleri düşünmemiz gerekiyor. "Sosyoloji" sözcüğünün belli bir bilgi yığınını ve aynı anda ona eklemeler yaparak bu bilgiyi kullanan belli pratikleri temsil ettiğine ikna olduktan sonra, artık o bilgi ve pratikler hakkında yeni sorular sormanın zamanı gelmiştir. Bir şeyi diğerlerinden farklı olarak "sosyolojik" yapan nedir? Bir şeyi öteki bilgi yığınlarından ve öteki bilgi kullanma/üretme pratiklerinden farklı kılan nedir?

Aslında, sosyoloji kitaplarıyla dolu kitap raflarına baktığımızda gözümüze çarpan ilk şey başka raflar olacaktır. Çoğu üniversite kütüphanesinde, muhtemelen hepsi de "sosyoloji"den başka isimler taşıyan, sözgelimi etiketlerinde "tarih", "siyasal bilimler", "hukuk", "sosyal politika", "ekonomi" yazan kitapların en yakın raflara yerleştirilmiş olduğunu göreceksiniz. Bu gibi rafları birbirine yakın olacak şekilde düzenleyen kütüphaneciler belki okuyucuların rahatı ve istedikleri kitabı kolayca bulmalarını düşünmüştür. Sosyoloji raflarına

göz gezdiren okuyucuların zaman zaman, örneğin tarih ya da siyasal bilimler raflarına konmuş bir kitabı arayacaklarını ve bu kitapları, örneğin fizik ya da makine mühendisliği raflarındaki kitaplardan daha sık arayacaklarını varsaymışlardır (ya da biz öyle olduğunu tahmin edebiliriz). Başka bir ifadeyle, kütüphaneciler sosyolojinin konusunun bir bakıma "siyasal bilimler" ya da "ekonomi" adı altındaki bilgi yığınının konusuna daha yakın olduğunu, belki ayrıca sosyoloji kitaplarıyla hemen yakınına dizilmiş kitaplar arasındaki farklılığın sosyolojiyle, örneğin kimya ya da tıp bilimleri arasındaki farklılığa kıyasla daha az dillendirilmekte, belli belirsiz, biraz da tartışmalı olduğunu varsaymışlardır.

Akıllarından bu düşünceler geçmiş olsun ya da olmasın, kütüphaneciler doğru olanı yapmıştır. Yan yana dizilmiş bilgi kümelerinin ortak çok şeyleri vardır. Hepsi de *insan ürünü* dünyayla, dünyanın insan etkinliklerinin izlerini taşıyan, insanların eylemleri olmaksızın var olması düşünülemeyen parçası ya da boyutlarıyla ilgilidir. Tarih, hukuk, ekonomi, siyasal bilimler, sosyoloji, hepsi de insan eylemlerini ve bunların sonuçlarını tartışır. Bu da paylaştıkları çok şey olduğu anlamına gelir ve dolayısıyla gerçekten aynı gruba girerler. Gelgelelim, eğer bütün bu bilgi kümeleri aynı alanı araştırıyorlarsa, onları birbirinden ayıran şey, varsa, nedir? "Farklılık yaratan farklılık", bölünmeyi ve ayrı isimleri haklılaştıran şey nedir? Bütün benzerliklerine ve ortak ilgileri ve alanlarına rağmen, hangi gerekçeyle tarihin sosyoloji olmadığında ve ikisinin birden siyaset bilimi olmadığında ısrar edebiliriz?

Bu sorulara hemen hiç düşünmeden yanıtı yapıştırırız: Bilgi kümeleri arasındaki bölünme, inceledikleri dünyadaki bölünmüşlüğü yansıtmalıdır. Onları birbirinden farklılaştıran insan eylemleri ya da insan eylemlerinin özellikleridir ve bilgi kümeleri arasındaki bölünme bu olgunun bilincine varılmasından başka bir şey değildir. Bundan dolayı deriz ki, sosyoloji halihazırda süregelen ya da zamanla değişmeyen genel nitelikli eylemler üzerinde yoğunlaşırken, tarih, geçmişte gerçekleşmiş ve bugün artık olmayan eylemlerle ilgilidir; sosyoloji dikkatini bizim toplumumuzda (ne anlama geliyorsa) gerçekleşen eylemlere ya da bir toplumdan ötekine değişmeyen eylem türlerine verirken, antropoloji, bizimkinden uzak ve farklı toplumlardaki insan eylemlerini anlatır. Sosyolojinin öteki yakın

akrabalarına gelince "kesin" yanıt vermek biraz zor olacaktır ancak yine de şunları söyleyebiliriz: Siyasal bilimler, ağırlıklı olarak iktidar ve yönetimle ilgili eylemleri tartışır; ekonomi, mal ve hizmetlerin üretilmesi ve dağıtılması kadar kaynakların kullanılması ile ilgili eylemleri ele alır; hukuk, insan davranışını düzenleyen normlar ve bu normların/kuralların nasıl ifade edildiği, yükümlülükler getirdiği ve uygulandığı ile ilgilidir... Şimdiye kadar anlatılanlar ışığında, aynı yoldan ilerleyerek sosyolojinin öteki disiplinlerin dikkatinden kaçmış şeylerden beslenen bir tür artıkçı disiplin olduğunu görebiliriz. Öteki disiplinler kendi mikroskopları altına ne kadar çok şey alırlarsa sosyolojiye o kadar az şey kalır; sanki, "orada", insan dünyasında, özgün araştırma dalları tarafından içkin niteliklerine bağlı olarak ayrıştırılmayı ve seçilip alınmayı bekleyen sınırlı sayıda olgu vardır.

Sorumuza verilen böyle "kesin" bir yanıtın içerdiği sorun şudur : Bu yanıt ancak bize aşikâr ve tartışmasız doğru gelen başka çoğu inanç gibi, kişinin sözünü etmeden kabul eder göründüğü bütün varsayımlara daha yakından bakmadığımız sürece kesinliğini korur.

Her şeyden önce, insan eylemlerinin belli sayıda ayrı tipe bölündüğü fikri de nereden çıktı? Nereden mi, eylemlerin bu şekilde sınıflandırılmış olması ve bu sınıflandırmada her dosyaya ayrı bir isim verilmiş olmasından (öyle ki ne zaman politikadan, ne zaman ekonomiden ve ne zaman hukuki meselelerden bahsedeceğimizi ve nerede neyi bulacağımızı biliriz); ve başkaları değil de belli tür eylemler üzerinde araştırma yapmaya, etraflı görüşler sunmaya, yol göstermeye ya da tavsiyelerde bulunmaya tek kendilerinin hakkı olduğu iddiasında bulunan bilgili ve güvenilir bir grup uzmanın olmasından. Ancak biz soruşturmamızı bir adım daha ileri götürelim: "Kendi başına" insan dünyasının ne olduğunu nasıl bilebiliriz? Yani, ekonomi, politika ya da sosyal politika biçiminde parçalanmadan önce ve böylesi bir parçalanmadan bağımsız olarak insan dünyasını nasıl bilebiliriz? Hiç kuşkusuz, bunu kendi hayat deneyimimizden öğrenmiyoruz. Kimse şimdi politika sonra ekonomi dünyasında yaşamaz; kimse İngiltere'den Güney Amerika'ya gitmekle sosyolojiden antropolojiye geçmiş olmaz ya da bir yıl daha yaşlandığında tarihten sosyolojiye geçmez. Eğer yaşarken böylesi alanları ayırabiliyorsak, eğer bu eylemin burada ve şimdi politikaya ait olduğunu diğerinin de ekonomik karakter taşıdığını

söyleyebiliyor- sak, bunun tek nedeni bize her şeyden önce bu tür ayrımlar yapmanın öğretilmiş olmasıdır. Dolayısıyla gerçekten dünyanın kendisini değil, dünyayla ilişkimizi biliriz; bir bakıma, dünya imgemizi, dilden ve eğitimden kazandığımız yapı taşlarından sıkıca örülmüş bir modeli pratiğe geçiririz.

Demek ki, akademik disiplinler arasındaki farklılıklardan yansıyan biçimiyle insan dünyasında doğal bir bölünmenin olmadığını söyleyebiliriz. Tersine, insan dünyasının zihnimizde taşıdığımız ve sonra yaptığımız işlere uyguladığımız zihinsel haritasında görünenler, insan eylemleriyle uğraşan akademisyenler arasındaki işbölümünün sonucudur; bu, her bir alanın uzmanlarının ayrılmasıyla ve her bir grubun hükmettikleri alana neyin ait olup neyin olmadığına karar verme hakkıyla desteklenip pekiştirilen bir işbölümüdür. İçinde yaşadığımız dünyaya yapısını kazandıran da bu işbölümüdür. Bundan dolayı, gizimizi çözmek ve "farklılık yaratan farklılığın" saklandığı yeri bulmak istiyorsak, başlangıçta dürüst bir biçimde dünyanın doğal yapısını bize gösteriyor gibi görünen, kerametleri kendinden menkul disiplinlerin pratiklerine baksak iyi olur. Artık aradaki farkı doğuran şeyin ilk başta bu pratiklerin kendisi olduğunu kestirebiliriz; eğer bir yansıtma varsa, bu bizim sandığımızın tam tersi yöndedir.

Çeşitli çalışma alanlarının pratikleri birbirlerinden nasıl ayrılırlar? İlk bakışta bunlar, çalışma konuları olarak seçtikleri şeylere karşı tutumları bakımından çok az farklılık gösterir ya da hiç farklılık göstermezler. Hepsi kendi konuları ile ilgilenirken aynı davranış kurallarına uyar. Hepsi ilgili *olguların* tümünü toplamaya gayret eder; hepsi olguları hakkında herhangi bir kuşkuyu ortadan kaldırmaya çalışır; olgular denetlenir ve yeniden denetlenir ve bu yüzden olgular hakkındaki ham bilgi güvenilir olur; hepsi olgular hakkında yaptıkları önermeleri açıkça, belirsizliğe yer bırakmaksızın anlaşılabilecek ve önermeyi türettikleri kanıtla ve yine gelecekte mevcut olabilecek herhangi bir kanıtla sınanabilecek biçime sokmaya çalışırlar; hepsi yaptıkları ya da savundukları önermeler arasındaki çelişkileri ayıklamaya ya da ortadan kaldırmaya çalışırlar ki aynı zamanda doğru olabilecek iki önerme birden ortaya atılmamış olsun. Kısacası, hepsi verdikleri sözlere sadık kalmaya, bulgularını *sorumlu* bir biçimde (yani, *doğruya* götüreceğine inanılan bir biçimde) elde

etmeye ve sunmaya çalışırlar. Böyle yapmadıkları takdirde eleştirilmeye ve iddialarını geri çekmeye hazırdırlar. Demek ki, uzmanların görevlerinin ve hikmetlerinin, yani mesleki sorumluluklarının nasıl anlaşılacağı ve uygulanacağına ilişkin hiçbir farklılık yoktur. Muhtemelen, akademik pratiklerde çoğu başka özellikleri bakımından da bir farklılık bulamayacağız. Akademik uzmanlık iddiasında olan ve iddiası kabul gören herkes olguları toplayıp işlemekte benzer yollar izler: Üzerinde çalıştıkları şeyleri ya doğal ortamlarında (örneğin, evinde, kamusal ilişkilerinde, iş ve eğlence yerlerinde "normal" günlük hayatlarını yaşayan insanlar) ya da özel olarak tasarlanıp sıkı bir biçimde kontrol edilmiş deney koşullarında (örneğin, bilerek tasarlanmış düzenekler içinde insan tepkileri gözlendiğinde ya da insanlar olur olmaz karışıklıkları ortadan kaldırmak üzere tasarlanmış sorulara yanıt vermeye yönlendirildiklerinde) gözlerler; bu da olmazsa, geçmişte yapılmış benzer gözlemlerden (örneğin, kilise kayıtları, nüfus sayımları, polis arşivleri) elde edilen kanıtları kendi olguları olarak kullanırlar. Bütün akademisyenler biriktirdikleri ve tetkik ettikleri olgulardan sonuçlar çıkarırken ve bunları doğrular ya da çürütürken aynı genel mantık kurallarını izlerler.

Göründüğü kadarıyla "farklılık yaratan farklılık" arayışımızda son umudumuz, her inceleme dalı için tipik sorularda, farklı disiplinlerden düşünürlerin insan eylemlerine bakarken, onları inceler ve açıklarken görüş açılarını *{bilişsel perspektifler)* belirleyen sorularda ve bu gibi soruların ürettiği bilgiyi düzene sokup insan hayatının verili bir bölümünün modeline ya da boyutuna katmak için kullanılan *ilkelerde* yatmaktadır.

Çok kaba bir yaklaşımla, örneğin ekonomi, birincil olarak insan eylemlerinin maliyetleri ile sonuçları arasındaki ilişkiye bakacaktır. Muhtemelen insan eylemlerine, bu eylemleri gerçekleştirenlerin, yani aktörlerin ya da faillerin erişmek ve kendilerine en yararlı olacak biçimde kullanmak istedikleri kıt kaynakların idaresi açısından bakacaktır. Dolayısıyla ekonomi, failler arası ilişkileri, arz ve talebin düzenlediği mallar ile hizmetlerin yaratılması ve mübadelesinin unsurları olarak görecektir. Son olarak ekonomi, kaynakların yaratılması, elde edilmesi ve çeşitli talepler arasında dağıtılması sürecine ilişkin bir modele göre bulgularını düzene

sokacaktır. Siyasal bilimler ise, en azından başka faillerin fiili ya da tahmini tutumlarını değiştiren ya da onlar tarafından değiştirilen (genellikle güç ve nüfuz başlığı altında tartışılan bir etki) özellikte insan eylemleri ile ilgilenecektir. Siyaset, insan eylemlerini böylesi güç ve nüfuzlardaki dengesizlik açısından ele alacaktır; belli failler, etkileşim sürecinden muhataplarına oranla davranışları daha köklü bir değişikliğe uğramış olarak çıkacaktır. Siyasal bilimler muhtemelen bulgularını güç, tahakküm, otorite vb. kavramlar etrafında örgütleyecektir; bu kavramların hepsi ilişkide tarafların mücadelesini verdikleri şeyleri elde etme şanslarındaki farklılaşmaya gönderme yapar.

Ekonominin ve siyasal bilimlerin bu ilgileri (beşeri bilimlerin geri kalanları tarafından gözetilen ilgi alanları gibi) hiçbir biçimde sosyolojiye yabancı değildir. Bunu sosyoloji öğrencilerine önerilen herhangi bir okuma listesini görür görmez anlayacaksınız; bu liste neredeyse kesin olarak kendilerini tarihçi, siyasal bilimci ya da antropolog olarak adlandıran ve bu sınıfa sokulan düşünürlerin kaleme aldığı birkaç çalışmayı içerecektir. Ne var ki, diğer sosyal araştırma dalları gibi sosyolojinin de kendi yorumlama ilkeleri kadar kendi bilişsel perspektifi, insan eylemlerini soruşturmak üzere kendi soru kalıpları vardır.

Geçici bir ilk özet olarak diyebiliriz ki, sosyolojiyi farklı bir yere koyan ve ona belirleyici karakterini veren şey, insan eylemlerini *geniş çaplı oluşumların öğeleri* olarak görme alışkanlığıdır- bu oluşumlar ise *karşılıklı bir bağımlılık* (eyleme girişilme ihtimalinin ve eylemin başarı şansının öteki faillerin kimler olduğu ya da ne yapabileceklerine bağlı olarak değiştiği bir durum anlamında bağımlılık) ağına takılmış faillerin rastlantısal olmayan birlikteliği biçiminde düşünülebilir. Sosyologlar bu şekilde hep birlikte ağa takılmanın insan faillerin muhtemel ve fiili davranışları açısından sonuçlarının neler olduğunu soracaktır. Bu gibi ilgiler sosyolojik araştırmanın nesnesine biçim verir; oluşumlar, yani karşılıklı bağımlılık ağları, eylemin karşılıklı koşullayıcılığı ve faillerin özgürIüklerinin genişlemesi _va da daralması sosyolojinin en ağırlıklı ola rak üzerinde durduğu meselelerdir. Senin benim gibi tek tek failler sosyolojik çalışmanın görüş alanına bir karşılıklı bağımlılık ağı içindeki birimler, üyeler ya da ortaklar olma kapasiteleriyle

girecektir. Denebilir ki, sosyolojinin merkezi sorusu şudur: Ne yaparlarsa yapsınlar ya da yapabilir olurlarsa olsunlar, insanların başka insanlara bağımlı olmaları ne anlamda önemlidir; insanların her zaman ve kaçınılmaz olarak başka insanlarla ortaklık, iletişim, mübadele, rekabet, elbirliği halinde yaşamaları ne anlamda önemlidir? (İşte sosyolojik tartışmanın özel alanını oluşturan ve sosyolojiyi beşeri ve sosyal bilimlerin görece özerk bir dalı olarak tanımlayan (ve ne araştırma amacıyla seçilmiş insanlar ve olayların ayrı bir koleksiyonu ne de öteki inceleme alanlarının ihmal ettiği türden belli bir insan eylemleri dizisi olan) bu soru türüdür. Sonuçta diyebiliriz ki, sosyoloji en başta insan dünyası hakkında *bir düşünme biçimidir,* ilke olarak aynı dünya hakkında başka yollarla da düşünebilirsiniz.

Sosyolojik düşünce tarzından ayrılan öteki yollar arasında sağduyu özel bir yer işgal eder. Belki diğer akademik dallardan daha çok sosyoloji, kendi yeri ve pratiği için önemi tartışılmaz sorunlarla dolu olan sağduyuyla (hayatımızdaki günlük işlerimizi yürütmek için faydalandığımız zengin ancak dağınık, sistematik olmayan, genelde bağlantıları belirsiz ve söze dökülemeyen bilgi ile) ilgilidir.

Aslında çok az bilim dalı sağduyuyla ilişkisini açıktan dile getirir; çoğu, sağduyunun bırakın bir soran oluşturduğuna, mevcut olduğuna bile değinmez. Çoğu bilim dalı kendileri gibi saygın ve sistematik bir araştırma çizgisi izleyen diğer bilim dallarıyla onu birleştiren köprülere ya da onlardan ayıran sınırlara göre kendini tanımlama peşindedir. Sağduyuyla, çizilen sınırları ya da yapı taşlarını yerinden oynatacak ölçüde ortak bir zemini paylaştığını düşünmez. Kabul etmek gerekir ki, onların bu ilgisizlikleri yersiz değildir. Sağduyunun örneğin fiziğin, kimyanın, astronominin ya da jeolojinin ilgilendiği konular hakkında söyleyecek hemen hemen hiçbir şeyi yoktur (ve sağduyunun bu gibi konularda söyleyebildikleri de, onlar karmaşık bulgularını sıradan insanların kavrayabileceği ve anlayabileceği hale getirmeyi başardıkları oranda bu bilimlerin kendileri sayesinde olur). Fiziğin ya da astronominin ilgilendiği konular sıradan insanların görüş ufkuna, yani senin benim günlük deneyimimiz çerçevesine pek girmez. Ve bu yüzden biz, uzman olmayan sıradan insanlar, bu gibi konular hakkında bilim insanlarının yardımı, hatta verdikleri eğitim olmaksızın bir kanıya varamayız. Bu ve benzeri bilimlerin araştırdığı

konular yalnızca sıradan insanların akıl sır erdiremediği çok özel koşullarda, örneğin milyonlarca dolarlık bir hızlandırıcının ekranında, dev bir teleskopun merceğinde ya da bin feet derinliğinde bir kuyunun dibinde ortaya çıkarlar. Ancak bilimciler onları görebilir ve onlar üzerinde deney yapabilir; bu konular ve olaylar verili bilim dalının, hatta onun seçilmiş uygulayımcılarının tekelindeki bir mülktür; hem de meslekten olmayan kimsenin ortak olamadığı bir mülk. Çalışmalarının hammaddesini sağlayan deneyimin biricik sahibi olan bilimcilerin o materyalin işlenme, çözümlenme ve yorumlanma biçimleri üzerinde tam bir denetimleri vardır. Bu süreçten çıkan ürünler başka bilimcilerin, ama sadece onların, kılı kırk yaran değerlendirmelerine dayanmak zorundadır. Onlar kamuoyuyla, sağduyuyla ya da(uzman olmayan görüşlerin herhangi bir başka biçimiyle yarışmak zorunda kalmazlar; bunun tek nedeni, üzerinde çalıştıkları ve 1af ettikleri konularda kamuoyu ya da sağduyuya özgü bir görüş bulunmamasıdır.

Sosyolojiye gelince işler çok farklıdır. Sosyolojinin çalışma alanında dev hızlandırıcılara ya da radyoteleskoplara benzer bir şey yoktur. Sosyolojik bulgu için hammadde sağlayan bütün deneyimler, sosyolojik bilgiyi oluşturan hemen her şey sıradan insanların normal günlük hayatlarında yaşadıkları şeylerdir; deneyim, bazen pratikte mümkün olmasa da, ilke olarak herkese açıktır; ve deneyim bir sosyologun büyüteci altına girmeden önce zâten herkes tarafından, sosyolog olmayan, sosyolojik dili kullanma ve olayları | sosyolojik görüş açısından görme eğitimi almamış bir kişi tarafından yaşarız ve birbirimizi etkileriz. Hepimiz elde ettiklerimizin başka insanların yaptıklarına bağlı olduğunu çok iyi biliriz. Hepimiz birçok kere arkadaşlarla ya da yabancılarla iletişim kopukluğunun acısını çekmişizdir. Sosyolojinin bahsettiği her şey zaten hayatımızda olmuş şeylerdir. Zaten öyle olması da gerekir, aksi halde hayatımızı yürütemezdik. Başkalarıyla birlikte yaşamak için bir sürü bilgiye ihtiyaç duyarız ve sağduyu bu bilginin adıdır.

Günlük rutinlerin içine iyice daldığımızda, olup bitenlerin anlamı üzerinde pek durup düşünmeyiz; hatta özel deneyimimizi başkalarının başına gelenlerle karşılaştırmaya, *bireysel* olandaki *sosyal* olanı, *tikel* olandaki genel olanı görmeye fırsatımız hiç olmaz; sosyologların bizim yerimize yaptıkları tam da budur. Biz onlardan kişisel *hayat*

hikâyemizin başka insanlarla paylaştığımız *tarih* ile nasıl örüldüğünü bize göstermelerini bekleriz. Ne var ki, sosyologlar bu kadar derine insinler ya da inmesinler, yola çıkmak için seninle ve benimle paylaştıkları gündelik hayat deneyiminden, her birimizin günlük hayatına girmiş ham bilgiden başka bir hareket noktaları yoktur. Yalnızca bu nedenden dolayı sosyologlar, fizikçilerin ve biyologların örneğini ne kadar sıkı biçimde izlerlerse izlesinler ve çalışmalarının konusuna ne kadar uzak dururlarsa dursunlar (yani senin ve benim hayat deneyimlerime tarafsız ve uzaktan bakan bir gözlemcinin yaptığı gibi "orada dışarıda" bir şey olarak baksınlar) kavramaya çalıştıkları deneyimin iç bilgisinden tamamen kopamazlar. Ne kadar çabalarlarsa çabalasınlar, sosyologlar yorumlamaya çalıştıkları deneyimin iki yanında da, aynı zamanda hem iç hem de dış yüzünde de kalmaya mecburdurlar. (Sosyologların bulgularını kaydederken ve genel önermelerini kaleme alırken "biz" zamirini ne kadar sık kullandıklarına dikkat edin. "Biz" hem çalışan hem de çalışılanı içine alan bir "nesne"yi belirtir. Bir fizikçinin kendileri ile moleküller arasındaki ilişkiden bahsederken "biz" zamirini kullandığını tahayyül edebilir misiniz? Ya da kendileri ve yıldızlar hakkında bir genelleme yaparken "biz" diyen astronomları?)

Sosyoloji ile sağduyu arasındaki özel ilişki hakkında söyleyecek daha başka şeyler de var. Modern fizikçilerin ya da astronomların gözlemleyip üzerine teori ürettiği fenomenler masum ve bozulmamış bir biçimde, işlenmemiş, etiketlerden, hazır tanımlardan ve ön yorumlardan özgür (yani, yorumların ortaya çıkmasını sağlayacak deneyleri kuran fizikçilerin önceden yaptığı türden yorumlar dışında) ortaya çıkar. Onlar kendilerine isim versin diye, kendilerini öteki fenomenlerin arasına katsın ve kendilerinden doğru düzgün bir bütün oluştursun diye, kısaca kendilerine *anlam* versin diye fizikçileri ya da astronomları beklerler. Ancak önceden hiç anlam verilmemiş böyle temiz ve el değmemiş fenomenlerin sosyolojik karşılıkları , eğer varsa, birkaç tane vardır. Sosyologların araştırdığı türden insan eylemleri ve etkileşimleri, ne kadar dağılmış, bölük pörçük olursa olsun, hepsi faillerin kendileri tarafından isimlendirilmiş ve teorize edilmiştir. Sosyolog onları irdelemeye başlamadan önce, sağduyusal bilginin nesnesi olmuşlardır. Aileler, örgütler, akrabalık ilişkileri, komşuluk ilişkileri, şehirler ve köyler

milletler ve kilise cemaatleri ve düzenli insan etkileşimiyle bir arada tutulan başka gruplaşmalar zaten faillerce anlamlandırılmış ve önemleri belirlenmiştir, öyle ki failler eylemleri sırasında bu anlamların taşıyıcıları olduklarını bilirler ve ona göre davranırlar. Sıradan failler ve meslekten sosyologlar onlardan bahsederken aynı isimleri, aynı dili kullanmak zorunda kalacaklardır. Sosyologların kullanabilecekleri her terim senin benim gibi "sıradan" insanların sağduyusal bilgisi tarafından verilmiş anlamlar ile son derece yüklenmiş olacaktır.

Yukarıda açıklanan nedenden dolayı sosyoloji, sağduyuyla, kimya ya da jeoloji gibi bilimlerin gösterdiği mağrur sükûneti gösteremeyecek kadar yakından ilgilidir. Sen ve ben insanın karşılıklı bağımlılığından ve insan etkileşiminden bahsedebiliriz, hem de bunu yetkinlikle yaparız. Hepimiz onları uygulamaz ve yaşamaz mıyız? Sosyolojik söylem herkese açıktır; herkese katılması için yapılmış daimi bir davet değildir ama açıkça belirlenmiş ya da aşılmaz sınırlar da koymamıştır. Güvenliği önceden garantiye alınmamış belli belirsiz sınırlarıyla (sıradan deneyimle erişilemeyecek konuları araştıran bilimlerin tersine), sosyolojinin sosyal bilgi üzerindeki egemenliği, konusu üzerinde yetkin hükümler verme hakkı her zaman itiraza açıktır. İşte bu yüzden, uygun sosyolojik bilgiyle her zaman sosyolojik fikirlerle dolu olan sağduyu arasına sınır çekmek, tutarlı bir bilgi kümesi olarak sosyolojinin kimliği açısından çok önemli bir konudur; ve sosyologların bu konuya diğer bilimcilerden daha fazla dikkat etmesinin nedeni de budur.

Sosyolojinin ve sağduyunun -senin ve benim hayat hakkındaki "ham" bilgimizin- paylaştıkları konuyu, yani insan deneyimini elealış biçimleri arasında en azından dört temel farklılık sayabiliriz.

Öncelikle, sağduyudan farklı olarak (başka, daha çok gevşek ve daha az ihtiyatlı bir biçimde özdenetimli olduğu söylenen bilgi biçimlerinden ayrı olan) sosyoloji, bilimin bir vasfı olduğu kabul edilen sorumlu konuşmanın katı kurallarına kendini uydurmaya gayret eder. Buna göre, sosyologlardan beklenen, mevcut kanıtlarla desteklenmiş önermeler ile ancak geçici, sınanmamış bir tahmin statüsüne hak kazanabilecek önermeler arasında herkesin görebileceği ve anlayabileceği ayrımlar yapmaya büyük özen göstermeleridir. Sosyologlar, en çok gönül verdikleri ve şiddetle

savundukları inançlar bile olsa, yalnızca kendi inançlarından kaynaklanan fikirleri, bilimin genelde saygın otoritesini taşıyan sınanmış bulgular olarak göstermekten sakınacaklardır. Sorumlu konuşma kuralları kişiden "işyerinin" -nihai sonuca götüren ve güvenilirliğinin garantisi olma iddiasındaki bütün sürecin- kapılarını sınırsız bir kamusal irdeleme için ardına *kadar açmasını talep eder; bu kalıcı davet yeniden* sınayacak ve diyelim ki bulguların yanlış olduğunu kanıtlayacak herkese açık olmalıdır. Sorumlu konuşma, konusuna ilişkin yapılmış öteki önermelerle de ilişkilendirilmelidir; ne kadar karşıt ve bu yüzden de yersiz olurlarsa olsunlar, öteki görüşleri görmezlikten gelemez ya da sessizlikle geçiştiremez. Sorumlu konuşmanın kuralları bir kere dürüst biçimde ve titizlikle gözetilirse, ortaya çıkan önermelerin güvenilirlikleri, inanılırlıkları ve hatta pratik yararlılıklarının büyük oranda artacağı, garanti olmasa bile umulur. Bilimin tasdik ettiği inançların güvenilir olduğuna ilişkin ortak düşüncemiz, ağırlıkla bilimcilerin gerçekten sorumlu konuşmanın kurallarını izleyecekleri ve bir bütün olarak bilim mesleğinin, her üyesinin her defasında buna uyup uymadığını denetleyeceği umuduna dayanır. Bilimcilerin kendilerine sorarsanız, onlar da sundukları bilginin üstünlüğünden yana bir argüman olarak sorumlu konuşmanın erdemlerine işaret ederler.

İkinci farklılık yargı oluşturmak için materyalin çıkarıldığı alanın büyüklüğü ile ilişkilidir. Meslekten olmayan çoğumuz açısından, böyle bir alan bizim kendi yaşam dünyamızla, yaptığımız şeyler, karşılaştığımız insanlar, izleyeceğimiz amaçlar ve başka insanların kendileri için koyduklarını,tahmin ettiğimiz amaçları ile sınırlıdır. Bu, çoğumuzun pek yetemediği ya da böyle bir çaba sarf etmekten hoşlanmadığı ölçüde kaynak ve zaman gerektireceğinden, yapsak bile nadiren, kendimizi günlük kaygılarımız düzeyinden kurtarıp daha geniş bir deneyim ufkundan bakmak üzere yukarıya çekeriz. Ne var ki, hayat şartlarının muazzam çeşitliliği veri alındığında, yalnızca kişisel hayatımızın dünyasına dayanan her deneyim zorunlu olarak kısmi ve çok büyük bir ihtimalle tek yanlı olacaktır. Bu gibi sorunlar ancak kişilerin hayatlarını yaşadıkları dünyalar çokluğundan çıkarılan bütün başka deneyimler bir araya getirilir ve karşılaştırılma giderilebilir. Karıştığı girift bağımlılıklar ve bağlantısallıklar ağı -tek bir kişinin hayat hikâyesinden bakılarak gözlenemeyecek kadar geniş

bir alana uzanan bir ağ- gibi kişisel deneyimin eksikliği de ancak o zaman ortaya çıkacaktır. Ufukların böylesine genişlemesinin toplam sonucu, .bireysel hayat hikâyesi ile engin sosyal süreçler deryası arasındaki sıkı bağın, bireyin belki farkında olmadığı ve kesinlikle denetleyemeyeceği o bağın keşfi olacaktır. İşte bu nedenden dolayı, sosyologların bireysel hayat dünyasının sunduğundan daha geniş bir bakış açısı arayışları büyük bir farklılık yaratır; yalnızca nicel bir farklılık (daha çok veri, tek tek örnek olaylar yerine daha çok olgu ve istatistik yeri) değil nitelik ve bilginin kullanımı bakımından da bir farklılık yaratır. Hayatta kendine özgü amaçlar güden ve başına gelecekleri daha fazla denetlemek için mücadele eden senin benim gibi insanlar için, sosyolojik bilgi sağduyunun veremediği bir şeyler sunar.

Sosyoloji ile sağduyu arasındaki üçüncü farklılık tek tek her kişinin insan gerçekliğine anlam verme biçimleriyle; kişilerin meraklarını gidermek için, neden bu değil de şunun olduğunu ya da durumun neden böyle olduğunu nasıl açıklamaya kalkıştıkları ile ilişkilidir. Benim gibi senin de, kendi deneylerinden kalkarak eylemlerinin "yaratıcısı" olduğunu bildiğini düşünüyorum; biliyorsun ki (zorunlu olarak senin eyleminin sonuçları olmasa da) yaptığın şey senin maksadının, umudunun ya da niyetinin ürünüdür. Sen normal olarak yaptığını, ister bir nesneye sahip olmayı arzu etmiş ol, ister öğretmeninden bir "aferin" almayı, isterse arkadaşlarının iğnelemelerine bir son vermeyi amaçlamış ol, arzu ettiğin bir durumu yaratmak için yaparsın. Gayet doğal olarak eylemini düşünme biçimin sana bütün öteki eylemleri anlamlı kılman için bir model hizmeti görür. Bu gibi eylemleri, niyetlerini kendi deneyimlerinden bildiğin başkalarına atıfta bulunarak açıklarsın. Bu, elbette, açıklama araçlarımızı yalnızca emsal oluşturan kendi dünyamızdan elde ettiğimiz müddetçe, çevremizdeki insan dünyasını anlamlandırabildiğimiz tek yoldur. Genelde dünyada olan biten her şeyi birilerinin kasti eylemlerinin sonucu olarak algılama eğilimi taşırız. Olanlardan sorumlu kişiler ararız ve bulduğumuzda da araştırmamızın tamamlandığına inanırız. Hoşumuza giden her olayın arkasında birilerinin iyi niyetinin, hoşlanmadığımız her olayın arkasında da birilerinin kötü niyetinin yattığını varsayarız. Bir durumun, kimliği belli "birilerinin" bilinçli eyleminin sonucu

olmadığını kabul etmek bizim için zordur ve herhangi bir can sıkıcı durumun, birilerinin bir yerlerde doğru olanı yapar yapmaz düzelebileceğine ilişkin inancımızdan öyle kolay vazgeçmeyiz. Politikacılar, gazeteciler ya da ekonomi danışmanları gibi, bizim için herhangi biri olmaktan öte olan kişiler dünyayı bizim adımıza yorumlarlar, üstelik yorumları bizim eğilimimizle uyum içindedir ve onlar, sanki devlet ya da ekonomi bizim gibi tek tek bireyler için düzenlenmiş de İhtiyaçları ile talepleri olabilirmiş gibi "devletin ihtiyaçlarından" ve "ekonominin taleplerinden" bahsederler. Diğer yandan onlar milletlerin, devletlerin ve (bu türden oluşumların yapılarında derinlere işlemiş) ekonomik sistemlerin karmaşık sorunlarını sanki birinin isimlendirebileceği, kamera karşısına koyabileceği ve görüşme yapabileceği birkaç bireyin düşünceleriyle faaliyetlerinin sonuçlarıymışçasına resmederler. Sosyoloji bu kişiselleştirilmiş dünya görüşüne karşı çıkar. Sosyoloji gözlemlerine bireysel failler ve tekil eylemler yerine oluşumlardan (bağımlılık ağlarından) yola çıkarken, tamamen kişisel ve özel olan kendi düşüncelerimiz ve işlerimiz de dahil, insan dünyasını anlamanın anahtarı olarak bildiğimiz o güdülenmiş birey metaforunun yerinde olmadığını gösterir.,Kişi sosyolojik olarak düşünürken insanlık halini, hem güdülerimizi hem de eylemliliğimizin sonuçlarını açıklayan en acımasız gerçeklikleri, yani insanların karşılıklı bağımlılığının çok katlı ağlarını çözümleyerek anlamlandırmaya çalışır.

Son olarak dünyayı ve kendimizi anlamamızda sağduyunun gücünün (sağduyunun sorgulanamazlığı, kişinin kendini olumlamasını sağlama kapasitesi), hükümlerinin görünüşteki tartışma götürmez karakterine bağlı olduğunu hatırlayalım. Bu, sağduyumuzu biçimlendiren ama aynı zamanda onun tarafından biçimlendirilen günlük hayatın rutin, tekdüze doğasına dayanan döngüdür. Günübirlik işlerimizin çoğunu oluşturan alışılagelmiş ve tekdüze hareketlerimizi sürdürdükçe çok fazla kendimizi irdeleme ve çözümleme gereği duymayız, yeteri kadar sıklıkla yinelendiğinde şeyler bildik hale gelirler ve bildik şevler kendi, kendilerini açıklarlar: soru ve kuşku doğurmazlar. Bir bakıma görünmezdirler. İnsanlar "her şey her zamanki gibi", "herkes her zamanki gibi" dedikleri sürece sorulacak soru ve neredeyse yapılacak hiçbir şey yoktur.

Aşinalık yalnızca sorgulayıcılığın ve eleştirinin değil, aynı zamanda yenilik arayışının ve değiştirme cesaretinin de en amansız düşmanıdır. Alışkanlıkların ve karşılıklı olarak birbirlerini pekiştiren inançların hükmü altındaki bu bildik dünya ile karşılaştığında, sosyoloji herkesin işine burnunu sokan ve sıklıkla sinir bozucu bir yabancı gibi davranır. Sosyoloji "sakinler" arasında kimsenin bırakın yanıtlamayı, sorulduğunu bile hatırlamadığı sorular, sorarak rahat ve sessiz hayat tarzını bozar. Bu gibi sorular belli olan şeyleri bulmacalara dönüştürür; bildik. olanı **bilmedikleştirir**. Ansızın hayatın günlük akışı masaya yatırılır. Artık o yalnızca olası tarzlardan biri, tek ve eşsiz olmayan, "doğal" olmayan bir hayat tarzı olarak görünür.

Rutini sorgulamak ve bozmak herkesin hoşuna gitmeyebilir; o güne kadar "kendi bildiğince süregelmiş" şeylerin rasyonel çözümlemesini istediğinden, birçok kişi bilmedikleştirmenin meydan okuyuşuna öfke duyar. (Kipling'in öyküsündeki kırkayağı düşünün... Kırk ayağının kırkını da rahatlıkla kullanarak güzel güzel yürürken karşısına çıkan bir dalkavuk, onun eşsiz hafızasına övgüler düzmeye başlar ve hiçbir zaman yirmi birinci ayağından önce on ikinci ya da otuz beşinciden önce yirmi dokuzuncuyu atmadığını söyler. Acımasızca özbilinç kazandırılan zavallı kırkayak artık bir adim bile atamaz olur.) Bazıları kendilerini aşağılanmış hissedebilirler; o zamana kadar bildikleri ve bundan gurur duydukları şeyler şimdi değerden düşmüş, belki de değersiz ve komik oldukları gösterilmiştir; bu tür bir şoka uğrayan kimse hoşnut kalmaz. Ne var ki, öfke anlaşılır bile olsa bilmedikleştirmenin yararları da vardır. En önemlisi, o kişinin hayatım daha bilinçli, daha kavrayışlı ve belki de daha özgür ve denetimli yaşamasının, daha önce düşünülmemiş imkânların önünü açabilir.

Hayatı bilinçli bir biçimde yaşamanın gösterilen çabaya değdiğini düşünen herkes için sosyoloji hararetle sıkılan bir yardım eli olacaktır. Sosyoloji sağduyuyla sürekli ve yakın bir diyalogu korumakla birlikte, onun sınırlılığım aşmayı amaçlar; sağduyunun doğal olarak önünü tıkama eğilimi duyduğu imkânların önünü açmaya çalışır. Ortak sağduyusal bilgimize hitap ederken ve meydan okurken, sosyoloji bizi deneyimlerimizi yeniden değerlendirmeye, muhtemel yorumlarının daha birçoğunu keşfetmeye ve sonuçta

şeylerin bugün oldukları gibi ya da bizim olduklarına inandığımız (daha doğrusu hiçbir zaman olmamış olabileceklerini düşünmediğimiz) gibi oldukları konusunda daha eleştirel, daha az uzlaşmacı olmaya sevk edebilir, yüreklendirebilir.

Sosyolojik düşünme sanatının sağlayacağı temel hizmetin her birimizi ve hepimizi daha *duyarlı* kılmak olduğunu söyleyebiliriz; duygularımızı keskinleştirebilir, gözlerimizi daha fazla açabilir, öyle ki şimdiye kadar mevcut ancak görünmez olan insanlık durumlarını keşfedebiliriz. Hayatlarımızın bariz olarak doğal, kaçınılmaz, değiştirilmez ve ebedi özelliklerinin, insan gücünün ve insan •kaynaklarının kullanılmasıyla ortaya çıkmış olduklarını bir kere anladıktan sonra, artık onların kendi eylemimiz de dahil insan eyleminden bağışık olduğunu ve insan eylemine geçit vermediklerini kabul etmemiz zor olacaktır. Sosyolojik düşünmek, denebilir ki, kendi başına bir

güç, sabitleme karşıtı bir güçtür. Besbelli sabitlenmiş haliyle

o güne kadar baskıcı olan dünyayı yeniden esnekleştirir; bize dünyanın şimdi olduğundan farklı bir dünya olabileceğini gösterir. Sosyolojik düşünme sanatının, senin ve benim özgürlüğümüzün alanını, cüretini ve pratikteki etkililiğini artırmaya yatkın olduğu söylenebilir. Bu sanatı öğrenip onda ustalaşan birey kuşkusuz daha az manipüle edilebilir, dışarıdan gelen baskı ve dayatmalar karşısında yıkılmaz hale gelebilir ve muhtemelen direnilmez olduğu iddia edilen güçler tarafından sabitlenmeye karşı direnebilir.

Sosyolojik düşünmek çevremizdeki insanları, onların hasletlerini ve düşlerini, kaygılarını ve acılarını biraz daha iyi anlamamızı amaçlar. O zaman belki biz onlardaki insan bireyi daha iyi görür ve kendimizin yaptığı ve yapmaktan hoşnut olduğu şeyleri yapma haklarına, yani tercih ettikleri hayat tarzını seçme ve uygulama, kendi hayat projelerini belirleme, kendilerini tanımlama ve hepsinden önemlisi onurlarını kıskançlıkla korama haklarına daha fazla saygı gösteririz. Bütün bunları yaparken öteki insanların bizimle aynı türden engellerle karşılaştıklarını ve hayal kırıklığının burukluğunu onların da bizim kadar yaşadıklarını fark edebiliriz. Nihayet, sosyolojik düşünme aramızdaki dayanışmayı, karşılıklı anlayış ve saygıya dayanan bir dayanışmayı, acılara birlikte göğüs germe ve acıların neden olduğu kötülüğü ortaklaşa alt etme

konusundaki dayanışmayı güçlendirebilir. Eğer bu sonuca ulaşılmışsa, özgürlük davası *ortak* bir dava katına yükseltilerek güçlendirilmiş olacaktır.

Sosyolojik düşünmek ayrıca doğrudan deneyimimizle erişemediğimiz ve hepsi de sağduyusal bilgiye yalnızca basmakalıp şeyler -bizden farklı insanların (uzak insanların ya da hoşlanmadığımız ya da kuşku duyduğumuz için uzak tuttuğumuz insanların) hayatlarını yaşama biçimlerinin tek yanlı, taraflı karikatürleri- olarak giren başka hayat tarzlarını anlamamıza da yardımcı olabilir. Bizimkinden farklı hayat tarzlarının iç mantığına ve anlamına inen bir kavrayış pekâlâ bizimle ötekiler, "biz" ve "onlar" arasına çekilmiş sınırların sözde aşılmazlığı üzerine yeniden düşünmemize neden olabilir. Her şeyden önce sınırın doğal, kaderimiz olarak önceden çizilmiş niteliğinden kuşku duymamızı sağlayabilir. Bu yeni anlayış belki "öteki" ile iletişimimizi öncekinden daha kolay hale getirecek ve çok büyük bir ihtimalle karşılıklı anlaşmaya yol açacaktır. Bu anlayış korku ve zıtlaşmanın yerine hoşgörüyü koyabilecektir. Yine bu anlayış özgürlüğümüze de katkıda bulunacaktır çünkü benim

özgürlüğümün başka herkesin özgürlüğünden daha güçlü olduğunun garantisi yoktur ve bu da o insanların özgürlüklerini benimkinden farklı bir hayat yaşamakta kullanmayı tercih etmiş olabilecekleri anlamına gelir. Seçme özgürlüğümüz ancak bu koşullarda hayata geçirilebilir.

Tam da sözü edilen nedenlerden dolayı, kolektif özgürlüğün sağlam zeminine oturtarak bireysel özgürlüğün güçlendirilmesi normalde savunucuları tarafından *tek* sosyal düzen diye sunulan mevcut güç ilişkileri üzerinde yıkıcı bir etkide bulunabilir. İşte bu nedenden dolayı, sosyal düzeni kontrol eden hükümetler ve öteki güç sahipleri (özellikle yurttaşlarının özgürlüğünü sınırlama ve halka "zorunlu", "kaçınılmaz" ya da "akla uygun tek yol" olarak sunulan, boyun eğilmesi gereken kurallara karşı direnişlerini zayıflatma eğilimindeki hükümetler) sık sık sosyolojiyi "politik ihanet"le suçlarlar. Sosyolojinin "bozguncu etkisine" karşı yeni bir kampanyaya tanık olduğunuzda hiç kuşkuya kapılmadan yurttaşların hayatlarının baskıcı düzenlenişine direnme kapasitesine karşı başka bir saldırının tezgâhta olduğunu varsayabilirsiniz. Çoğu kez bu

kampanyalar, kolektif hakların mevcut özyönetim ve özsavunma biçimlerini, başka bir ifadeyle, bireysel özgürlüğün kolektif dayanaklarını hedef alan sert önlemlere denk düşer.

Sosyolojinin, güçsüzün gücü olduğu söylenir. Ne var ki bu her zaman doğru değildir. Sosyolojik anlayışı benimsemiş bir kişinin, hayatın "acı gerçekleri"nin karşısına çıkardığı engelleri kaldırabileceğinin ve aşabileceğinin garantisi yoktur; anlayışın gücü uysal ve teslimiyetçi sağduyu ile ittifak yapmış baskı güçleri ile boy ölçüşemez. Ne var ki bu anlayış yoksa, kişinin hayatını başarıyla yönlendirme ve ortak hayat koşullarını kolektif biçimde yönetme şansı çok zayıflayacaktır.

Bu kitap tek bir amaçla, senin benim gibi sıradan insanların deneyimlerimize derinlemesine bakmasına yardım etmek ve onlara hayatımızın görünüşte bildik yanlarının nasıl başka bir gözle görülüp başka biçimde yorumlanabileceğini göstermek amacıyla kaleme alınmıştır. Her bölüm günlük hayatımızın, şaşmaz bir biçimde karşımıza çıkan ama derinlemesine düşünmek için zaman ve fırsat bulamadığımız bir özelliği üzerinde duruyor. Her bölüm böyle bir düşünceyi teşvik etmeyi; bilgilerinizi "düzeltmeyi" değil genişletmeyi; bir yanlışın yerine sorgulanamaz bir doğruyu koymayı değil, bugüne kadar tartışmasız kabul edilen inançların eleştirel bir gözle masaya yatırılmasını desteklemeyi; kesinlik iddiasındaki görüşleri çözümleme ve sorgulama yönünde bir alışkanlık yaratmayı amaçlıyor.

Bu kitap, demek oluyor ki, kişisel kullanıma yöneliktir; insanlar olarak gündelik hayatlarımızda karşımıza dikilen sorunların anlaşılmasına yardımcı olmayı amaçlıyor. Bu bakımdan elinizdeki kitap sosyoloji hakkındaki başka birçok kitaptan farklıdır; gündelik hayatın mantığı üzerinde çalışan akademik disiplin mantığına göre değil, gündelik hayat mantığına göre düzenlenmiştir. Kendi "hayat biçimlerinde", yani meslekten sosyologların hayatlarında karşılarına çıkan sorunlar olmaları nedeniyle meslekten sosyologları meşgul eden çok az sayıda konuya şöyle bir değindim ya da onları tümüyle dışarıda bıraktım. Öte yandan, genelde sosyolojik aklın ana ekseninin kıyısında yer alan şeylere sıradan insanların hayatındaki önemleri oranında ağırlık verilmiştir. Bu yüzden burada karşınıza akademik kurumlarda uygulandığı ve öğretildiği biçimiyle kapsamlı

bir sosyoloji tablosu çıkmayacak. Böyle detaylı bir tablo görmek için okurun başka metinlere ulaşması gerekecektir; buna yönelik olarak kitabın sonunda bazı öneriler yapılmıştır.

Gündelik deneyimimizi yorumlamayı amaçlayan bir kitap, deneyimin kendisinden daha sistematik olamaz. Bundan dolayı anlatı, doğrusal bir çizgi boyunca gelişmek yerine döngüsel ilerliyor. Bazı konular o an tartışmakta olduğumuz şey ışığında bir kere daha görülmek üzere tekrar ele alınıyorlar. Bütün kavrama çabaları da böyle yürür zaten. Kavrayıştaki her adım bir önceki aşamaya yeniden dönmeyi zorunlu kılar. Tamamen anladığımızı düşündüğümüz şey daha Önce dikkatimizden kaçan yeni soru işaretleri demektir. Bu süreç hiçbir zaman sona ermez ama süreç içinde çok şey kazanabiliriz.

Özgürlük ve bağımlılık

Aynı zamanda hem özgür olmak hem de özgür olmamak deneyimlerimizin belki de en ortak, muhtemelen en şaşırtıcı özelliğidir. Bu hiç kuşkusuz sosyolojinin çözmeye çalıştığı insanlık durumunun en karmaşık muammalarından biridir. Gerçekten de, sosyoloji tarihindeki çok şey bu muammayı çözmek için girişilmiş sonu gelmez bir çaba olarak açıklanabilir.

Ben özgürüm, yani ben seçebilir ve kendi tercihlerimi yapabilirim. Bu kitabı okumayı sürdürebilir ya da okumayı bırakıp kendime bir fincan kahve yapabilirim. Ya da hepsini unutup bir yürüyüşe çıkabilirim. Dahası, bütün o sosyoloji çalışması ve akademik kariyer elde etme projelerini bir kenara bırakıp kendime bir iş aramaya girişebilirim. Çünkü ben bütün bunları yapabilirim; bu kitabı okumayı sürdürmek ve başlangıçtaki sosyoloji çalışması yapma ve eğitimini görme niyetimde ısrar etmek kuşkusuz benim seçimlerimin sonuçlarıdır. Onlar mevcut alternatifler içinden benim seçtiğim eylem biçimleridir. Kararlar verebilmek özgürlüğümün kanıtıdır. Aslında özgürlük, karar verme ve seçme yetişidir.

Ben seçimlerim hakkında düşünmeye fazla zaman harcamasam ve kararlarımı alternatif eylem biçimlerini yeterince incelemeden versem bile, zaman zaman başkaları bana özgürlüğümü hatırlatır. Denir ki, "Bu senin kararındır, sonuçlarından da başkası değil sen sorumlusun" ya da "Kimse seni bunu yapmaya zorlamadı, suçlanacak biri varsa o da sensin". Eğer başka insanların izin vermediği ya da normal olarak yapmaktan kaçındığı bir şey yaparsam (eğer, tabiri caizse, bir kuralı çiğnersem), cezalandırılabilirim. Ceza, yaptıklarımdan *sorumlu* olduğumun doğrulanmasıdır; ceza eğer istersem kuralı çiğnemeyebileceğimi gösterir. Örneğin, geçerli bir neden olmaksızın devamsızlık yapmaktansa bir an evvel sınıfa koşabilirim. Bazen bana kabul etmeyi önceki örnektekiler kadar kolay bulmayabileceğim bir biçimde özgür olduğum ve dolayısıyla sorumlu olduğum söylenir. Örneğin, denir ki işsiz kalman tamamen senin hatan; hayatını kazanabilirsin, yeter ki sıkı çalış. Ya da denir ki, bütünüyle farklı bir

insan olabilirsin, yeter ki dişini biraz sık ve kendini daha hevesle işine ver.

Eğer bu son örnekler, gerçekten özgür olup olmadığımızı ve hayatımızın denetiminin elimizde olup olmadığını durup düşünmemize yetmemişse (gerçekten bir iş aramış olabilirim ama ortalıkta iş olmadığından bulamayabilirim ya da farklı bir mesleğe geçmek için çok çalışmışımdır, ne var ki arzu ettiğim yere girmem engellenmiş olabilir), kesinlikle aslında özgürlüğümüzün sınırlı olduğunu apaçık biçimde gösteren başka birçok durum da sayabilirim. Bu durumlar bana kendi başıma izleyeceğim hedefe karar vermemin ve onu bütün kalbimle izlemeye niyetli olmamın başka, kendi sözlerime uygun davranabilmemin ve gözettiğim amaca erişmemin tamamen başka olduğunu öğretmiştir.

Her şeyden önce, ben başka insanların benim gibi aynı amaçlar için mücadele ettiklerini ancak hepsinin amaçlarına erişemediklerini, çünkü mevcut ödül miktarının sınırlı olduğunu, yani ödül sayısının, peşindeki insanların sayısından az olduğunu Öğrendim. Eğer durum buysa, kendimi sonucu bütünüyle tek başına benim çabalarıma bağlı olmayan bir yarışmanın içinde bulacağım. Örneğin, üniversiteye girme yarışına katılabilirim ve fark edebilirim ki mevcut her boş yer için yirmi aday vardır; adayların çoğu gerekli bütün niteliklere sahiptir ve özgürlüklerini gayet iyi kullanmakta, öğrencilerden istenen ve beklenen her şeyi tamı tamına yerine getirmektedirler. Bundan başka benim ve onların eylemlerimizin sonuçlarının başka birilerine, kaç yer açılacağına karar veren ve adayların becerileriyle gayretlerini değerlendirecek insanlara bağlı olduğunu göreceğim. Bu insanlar oyunun kurallarını koyarlar, aynı zamanda hakemdirler; kazananın seçiminde son sözü söylerler. Onların takdir hakkı vardır; onların kendi seçme ve karar verme özgürlüğü bu defa benim ve rakiplerimin kaderini belirleyecektir. Ben onların kendi eylemleri hakkında karar verme biçimlerine bağlıyım çünkü onların seçme özgürlüğü benim durumumda bir belirsizlik öğesi olarak durmaktadır. Bu, üzerinde hiçbir denetimim olmamasına rağmen çabalarımın sonucunu büyük oranda etkileyecek bir unsurdur. Ben onlara bağımlıyım çünkü bu belirsizlik onların denetimindedir. Günün sonunda çabalarımın yeteri kadar iyi

olup olmadığına, üniversiteye girmemi sağlayıp sağlamadığına ilişkin hüküm verecek olan onlardır.

İkinci olarak eğer kararlarımı hayata geçireceğim araçlardan yoksunsam ve onları nerede bulacağımı bilmiyorsam, kararlılığımın ve iyi niyetimin yeterli olmadığını öğrenirim. Örneğin, iş peşinde koşabilirim ve işin bol olduğu kuzey bölgesine taşınmaya karar verebilirim ancak sonra kuzeyde ev fiyatlarının ve kiralarının aşırı yüksek olup benim ödeme gücümü aştığını fark edebilirim. Ya da şehir merkezindeki konutların pisliğinden kaçıp banliyöde daha sağlıklı ve yeşil bir bölgeye taşınmak isteyebilirim ama taşınamayacağımı fark ederim yine, çünkü iyi .ye daha bakımlı yerleşim alanlarındaki evler benim ödeme gücümü aşmaktadır. Yine, çocuklarımın okulda aldıkları eğitimi yetersiz bulabilirim ve onların şimdikinden daha iyi bir eğitim almalarını isteyebilirim. Ne var ki, yaşadığım bölgede başka okul yoktur ve bana eğer çocuklarımın iyi bir eğitim görmesini garanti altına almak istiyorsam, çoğu kez toplam yıllık gelirimden daha yüksek olan okul parasını verip onları daha zengin, daha iyi donanımlı bir özel okula göndermem gerektiği söylenir. Bütün bu örneklerin (sizin de sıralayabileceğiniz daha başkaları gibi) gösterdiği şudur: Seçme özgürlüğü kendi başına kişinin seçimlerini hayata geçirme özgürlüğünü garanti etmez, hele niyet edilen sonuçlara erişme özgürlüğünü hiç temin etmez. Özgür davranabilmem için, özgür iradeden başka kaynaklara da ihtiyacım vardır.

Bu kaynaklardan en çok bilineni paradır. Ancak para hareket özgürlüğümüzün bağlı olduğu tek kaynak değildir. İstediğim gibi davranma özgürlüğümün ne *yaptığıma* ya da neye *sahip olduğuma* değil kim *olduğuma* bağlı olduğunu fark edebilirim. Belli bir kulübe ya da belli bir ofiste işe girmem ırkım, cinsiyetim, yaşım, etnik grubum ya da milliyetim gibi niteliklerim yüzünden engellenebilir. Bu sıfatların hiçbiri benim irademe ya da eylemime bağlı değildir ve ne kadar özgür olursam olayım bunları değiştirmeye gücüm yetmeyecektir. Buna karşılık, benim o kulübe, işe ya da okula girmem, edinilmiş beceriler, diploma, daha önceki hizmet sürem, tecrübe birikimimin niteliği ya da çocukluğumda öğrendiğim ve daha sonra | düzeltmek için kılımı bile kıpırdatmadığım yerel bir lehçe gibi, geçmiş başarılarıma ya da başarısızlıklarıma bağlı olabilir. Bu

gibi durumlarda, beceri ya da seçkin bir hizmet sicili yokluğu geçmişteki seçimlerimin nihai sonucu olduğundan, aranan niteliklerin benim özgür iradem ve eylemlerimden sorumlu olduğum şeklindeki ilkelere uygun düşmediği sonucuna varabilirim. Ne var ki artık bunu değiştirmek için yapabileceğim bir şey yoktur. Benim bugünkü özgürlüğüm dünkü özgürlüğüm tarafından sınırlanmıştır; ben geçmişteki eylemlerim tarafından "belirlenmiş", yani şimdiki özgürlüğüm açısından kısıtlanmış olurum.

Üçüncü olarak diyelim ki Britanya'da doğmuş olduğumun ve İngilizcenin ana dilim olduğu ve kendimi Britanya'da ve İngilizce konuşan insanlar arasında çok rahat, evimde gibi hissettiğimin ayırdına varabilirim (kesinlikle er ya da geç varacağım). Başka yerde, eylemimin sonuçlarının neler olabileceğinden emin değilim, ne yapacağımı kestiremem ve bu yüzden özgürlüğüm elimden alınmış hissine kapılırım. Kolayca iletişim kuramam, başka insanların yaptıkları şeylerin anlamını çözemem, dolayısıyla niyetlerimi ifade etmek ve ardına düştüğüm sonuçları elde etmek için ne yapmam gerektiğindenemin olamam. Benzer bir altüst edici duyguyu yalnızca başka bir ülkeyi ziyaret ettiğimde değil başka birçok durumda da yaşarım. Bir işçi sınıfı ailesinden geldiğimden, zengin, orta sınıftan komşular arasında kendimi rahatsız hissedebilirim. Ya da bir Katolik olarak, boşanmayı ve kürtajı hayatın sıradan olayları olarak kabul eden çok özgürlükçü ve gevşek âdetlere göre yaşayamayacağımın farkına varabilirim. Bu tür deneyimler hakkında düşünmeye zamanım olsaydı, muhtemelen kendimi en çok evimde hissettiğim grubun da özgürlüğümü sınırladığı, özgürlüğümü kendisine bağımlı kıldığı sonucuna varırdım. Özgürlüğümü tam olarak yaşayabildiğim yer bu grubun içidir (demek ki, ben ancak bu grup içinde durumu doğru değerlendirip başkalarının onayladığı ve duruma uygun düşen eylem biçimini seçiyorum). Gelgelelim, benim ait olduğum grubun içindeki eylem koşullarına böylesine uydurulmuş olmam, o grubun dar sınırlarını aşan engin ve çok azı keşfedilmiş, genelde yılgınlık ve korku saçan açık denizlerdeki eylem özgürlüğümü kısıtlar. Kendi

tarzıyla ve araçlarıyla beni eğiten grubum özgürlüğümü hayata geçirmemi sağladığı gibi, bu pratiği kendi topraklarıyla sınırlar.

Bu yüzden, içinde yer aldığım grup, özgür olduğum müddetçe hayatımda müphem bir rol oynar. Bir yandan özgür olmamı *sağlar**ken*** öte yandan özgürlüğümün sınırlarını çizerek beni *kısırlar*. Hem kabul edilebilir hem de "gerçekçi" türden istekleri bildirerek, bana hu gibi isteklerin peşinden giderken uygun davranış biçimlerini seçmeyi öğreterek ve bana durumu doğru okuma yetisi kazandırarak, dolayısıyla beni tam da gayretlerimin sonuçlarını etkileyen başkalarının eylemleri ve niyetleri doğrultusunda yönlendirerek özgür olmamı sağlar. Aynı zamanda bu grup, özgürlüğümün uygun hiçimde hayata geçirileceği alanı tespit eder. Bütün artılarımı gruba borçlu olduğumdan, kendi grubumun sınırları dışına adımımı atar atmaz ve kendimi farklı isteklerin ileri sürüldüğü, farklı taktiklerin uygun görüldüğü ve başka insanların davranışlarıyla niyetleri arasındaki bağlantıların benim beklentilerime ters düştüğü bir çevrede bulduğumda, grubumdan edindiğim bütün o eşsiz beceriler avantaj olmaktan çıkıp birer ayak bağına dönüşürler.

Gelgelelim, deneyimimi derinlemesine düşünebilirsem ve buna istekliysem, çıkaracağım tek sonuç bu olmayacaktır. Genellikle özgürlüğüm üzerinde böylesine müphem ama aynı zamanda hayati bir rol oynayan bu grubun, özgürce seçtiğim bir grup olmadığı gibi daha şaşırtıcı bir şeyi de keşfedeceğim. Ben böyle bir grubun üyesiyim çünkü onun içinde doğmuşum. Bizatihi özgürlüğümün alanı bir özgür seçim konusu değildir. Beni özgür bir insan yapan ve özgürlüğümün alanını korumayı sürdüren bu grup, ister istemez benim hayatıma (isteklerime, amaçlarıma, yapacağım ve yapmayacağım eylemlerime vb.) hükmeder. O grubun bir üyesi olmak benim özgür seçimim değildi. Tam tersine, bağımlılığımın tezahürüydü. Ben hiçbir zaman Fransız, siyah ya da orta sınıftan olmaya karar vermedim. Kaderimi sükûnetle ve tevekkülle kabul edebilirim ya da onu kısmetim olarak görebilirim; ondan zevk alırım, tutkuyla kucaklarım onu ve onun için ne gerekirse yaparım - her yerde Fransızlığımın reklamını yaparım, siyah olmanın güzelliğinden gurur duyarım ya da hayatımı aklı başında bir orta sınıf üyesinden bekleneceği gibi dikkatli ve temkinli bir biçimde yaşarım. Gelgelelim,

eğer grubun bana reva gördüğünü değiştirmek ve başka biri olmak istersem, elimden gelenin en fazlasını yapmam gerekecektir. Değiştirmek, normalde içinde doğduğumuz grubun verdiği eğitime uygun olarak halim selim ve uysal bir biçimde yaşamak için gerekli olandan çok daha fazla çaba, fedakârlık, kararlılık ve dayanıklılık gerektirir. O zaman kendi grubumu, zaferi kazanmak için alt etmem gereken en acımasız düşman olarak karşımda bulacağım. Akıntıyla yüzmenin kolaylığı ile taraf değiştirmenin zorluğu arasındaki fark doğal grubumun omuzlarımda hissettiğim ağırlığının, grubuma bağımlılığımın sırrıdır.

İyisiyle kötüsüyle, ait olduğum gruba borçlu olduğum bütün her şeye daha yakından bakıp bir dökümünü yapacak olursam, karşıma uzun bir liste çıkacaktır. Özet olsun diye listedeki bütün kalemleri dört ana kategoriye ayırabilirim. Birincisi, peşine düşmeye değer amaçlar ile uğruna sıkıntıya girmeye değmeyenler arasında yaptırım ayrımdır. Orta sınıftan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmişsem, muhtemelen yükseköğrenim görmek bana uygun, başarılı ve doyurucu bir hayatın vazgeçilmez koşulu gibi gelecektir; ne var ki eğer şansıma işçi sınıfından bir ailenin çocuğu olmak düşseydi, muhtemelen zorunlu olarak uzun bir eğitim gerektirmeyen, ancak hayatımı kazanmama ve sonra belki de ailemin geçimini sağlamama izin veren bir mesleği hedefleyerek okulu erken yaşlarda terk ötmeyi düşünecektim. Demek ki, "özgür seçim" kapasitemi uygulayacağım maksadı grubumdan ediniyorum. İkincisi, grubumun bana izlemeyi öğrettiği amaç ne ise onu izlerken kullandığım araçlardır. Bu araçlar da grup tarafından sunulur ve bir kere sunulduktan sonra uğraşlarımda faydalanabildiğim "özel sermayem"i -niyetlerimi başkalarına iletmemi sağlayan konuşma ve "beden dili", kendimi başkalarınınkinden farklı amaçlara vermemi sağlayan yoğunlaşma ve genelde eldeki işe uygun olduğu düşünülen davranış biçimleri- oluştururlar. Üçüncüsü, ilgi kurma kıstası, tamamlamaya uğraştığım proje için ilgili ve ilgisiz kişiler ile şeyler arasında ayrım yapma sanatıdır. Grubum bana yandaşlarımı, ne düşman ne de rakip olanlar kadar, defterden silebileceğim, saygı göstermeye- bileceğim ve küçümseyebileceğim düşmanlarım ya da rakiplerimden ayırmayı öğretir. Sonuncu ama aynı oranda önemli bir nokta da "dünyanın haritası"dır; bu haritada başka insanların haritalarında görünebilir

olan, ancak benim haritamda yalnızca boş alanlar olarak temsil edilebilecek şeyler vardır. Böyle bir harita, hayatımda oynayacağı öteki roller yanında, "benim gibi insanlar"a göre izlenecek bir dizi akla yatkın yollar -bir dizi gerçekçi hayat projesi- gösterir. Bütün bunları hesaba katarak söyleyecek olursam, ben grubuma çok şey borçluyum; gün boyu bana yardım eden ve onlardan mahrum kalırsam gündelik işlerimi yürütmekte tam bir acze düşeceğim bütün o bilgileri bana grubum sağlar.

Aslına bakarsak, çoğu durumda ben bütün o bilgilere sahip olduğumun ayırdında olmam. Örneğin, bana başka insanlarla iletişim kurduğum ve onların bana yönelik eylemlerinin anlamını çözdüğüm şifrenin hangisi olduğu sorulsa, her ihtimalde şaşırıp kalırım muhtemelen benden ne istendiğini hiç anlayamam, soruyu kavradığımda ise o şifreyi açıklayamam (tıpkı konuştuğumuz dili yetkinlikle, akıcılıkla ve hiçbir güçlükle karşılaşmadan kullanmakla birlikte, en basit bir gramer kuralını açıklayamadığımız gibi). Ne olursa olsun, günlük görevlerin ve karşıma çıkan sorunların üstesinden gelmem için gerekli bilgi içimde bir yerlerdedir. Bu bilgi, ezberden sayabileceğim *kurallar* biçiminde olmasa da, bir biçimde emrime amadedir ve dolayısıyla bir dizi pratik *beceri* olarak onları hayatım; boyunca gün be gün rahatlıkla kullanırım.

Kendimi güvende hissetmem, ve nerede ne yapmam gerektiğini bulmak için uzaklara bakma ihtiyacı duymamam bu bilgi sayesindedir. Eğer bütün bu bilgilere aslında ayrımında bile olmadan sahipsem, bunlarla ilgili çoğu temel kuralı, pek hatırlamadığım çok erken yaşlarda edinmiş olmam sayesindedir. Bundan dolayı, kendi deneyimlerime ya da anılarıma dalarak bu bilgiyi nasıl edindiğime, ilişkin söyleyebileceğim çok az şey vardır. Bu bilginin böylesine kök salması, beni böylesine güçlü bir biçimde kavraması, onu "doğal" bir şey olarak elde bir kabul etmem ve nadiren sorgulama gereği duymam, hep bu başlangıçları unutmam sayesindedir. Günlük hayat bilgisinin aslında nasıl üretildiğini ve sonra nasıl grubun "eline verildiğini" bulmak için, meslekten psikologların ve sosyologların yürüttüğü araştırmaların sonuçlarına bakmam gerekiyor. Sonuçlara baktığımda ise sıklıkla rahatsız edici olduklarını görüyorum. Açık seçik ve doğal görünen ne varsa şimdi,

dayanağı birçok grup arasından tek bir grubun otoritesinden başka bir şey olmayan bir inançlar koleksiyonu olarak karşıma çıkıyor.

Grup standartlarının bu şekilde içselleştirilmesini anlamamıza belki de hiç kimse Amerikalı sosyal psikolog George Herbert Mead kadar katkıda bulunmamıştır. Sosyal hayatın asli becerilerini edinme sürecini açıklarken ağırlıkla onun ortaya attığı kavramlar kullanılmaktadır. Bunlar arasında en bilineni, benliğin ikili yapısına, ikiye parçalanışına işaret edenBen ve Beni/Bana kavramlarıdır: Benliğin "Beni/Bana" kısmı, dışsal parçadır (daha doğrusu, kişi tarafından karşılanması gereken talepler ve uyulması gereken kalıplar biçiminde dıştan, onu kuşatan toplumdan gelen bir şey olarak görünen bir parça); öteki parça da, bu dışsal, sosyal istemlerin ve beklentilerin irdelendiği, değerlendirildiği, kayda geçirildiği ve nihayet telaffuz edildiği içsel benlik çekirdeği olan "Ben"dir. Benliğin biçimlenmesinde grubun oynadığı rol "Beni/Bana" parçası aracılığıyla gerçekleştirilir. Çocuklar gözlendiklerini, değerlendirildiklerini, izlendiklerini, belli bir biçimde davranmaya sevk edildiklerini ve gereken biçimden saparlarsa yola sokulacaklarını öğrenirler. Bu deneyim ötekilerin ondan beklentilerinin bir imgesi olarak çocuğun gelişen benliğinde yer eder. Onlar, yani ötekiler, belli ki ve uygunsuz davranış arasında ayrım yapmanın bir yolunu bilmektedirler. Uygun davranışı onaylar, hatalı davranışı da normdan sapma olarak cezalandırırlar. Ödüllendirilen ve cezalandırılan eylemlere ilişkin anılar zamanla kuralın -neyin beklendiği ve neyin beklenmediğinin- bilinç dışı kavranışına, ötekilerin kendi hakkındaki imgesi hakkında benliğin imgesinden başka bir şey olmayan "Beni/Bana"ya dönüşür. Dahası, "ötekiler" bir biçimde çevrede olan herhangi bir öteki değildir. Çocuğun ilişkiye girdiği çok sayıda insan içinden bazıları benlik tarafından önemli ötekiler olarak seçilir; onların başkalarındakilere göre çok ısrarlı ya da güçlü bir biçimde hissedilen ve bu yüzden çok etkili olan değerlendirmeleriyle tepkilerine büyük önem verilir.

Şimdiye kadar söylediklerimizden öğrenim ve eğitim yoluyla benliğin gelişmesinin edilgen bir süreç olduğu, bu işi yalnızca ötekilerin yaptığı, çocuğun talimatlarla doldurulduğu ve sopa ya da havuç yardımıyla ayartıldığı, baskılandığı ve boyunlarını büküp onları izlemeleri için işlendiği gibi yanlış bir sonuç çıkarılabilir. Ne var ki, işin doğrusu bu değildir. Benlik, çocukla çevresi arasındaki bir etkileşim içinde gelişir. Eylemlilik ve girişkenlik etkileşimin iki tarafı için de geçerlidir. Bunun başka türlü olması da zaten pek mümkün değildir. Her çocuğun yapmış olması gereken ilk kebirlerden biri "ötekilerin" kendi aralarında farklılaştıklarıdır. Onlar nadiren aynı fikirde olurlar, birbiriyle çelişen ve

aynı anda yerine yel inlemeyecek olan emirler verirler. Birçok durumda, bir emri yerine getirmek ötekini duymazdan gelmekten başka bir anlama gelemez. Çocuğun öğrenmek zorunda olduğu ilk becerilerden biri, direnme ve baskıya dayanma, bir tutum alma, en azından dış güçlere karşı harekete geçme yetisi tarafından desteklenmeksizin neyin elde edilemeyeceğini ayırt etmek ve seçmek olmuştur. Başka bir ifadeyle çocuk, seçmeyi ve kendi eylemlerinin sorumluluğunu almayı öğrenir. Benliğin "Ben" parçası özellikle bu yetileri temsil eder. "Beni/Bana"nın çelişkili ve tutarsız içeriği (çeşitli önemli ötekilerin beklentilerine ilişkin çelişkili işaretler) yüzünden, "Ben" kenarda kalmalı, "Beni/Bana"daiçselleştirilmiş dışsal baskılara dışarıdan bakar gibi belli bir mesafede durmalı, onları taramalı, sınıflandırmalı ve değerlendirmelidir. Sonuçta, bu seçimi yapan ve böyleliklesüregiden eylemin gerçek, haklı "yaratıcısı" haline gelen "Ben"dir. "Ben" güçlendikçe, çocuğun kişiliği de özerkleşir. "Ben"in gücü, kişinin "Beni/Bana"da içselleştirilmiş sosyal baskıları sınama, gerçek güçlerini ve sınırlarını görme, onlara meydan okuma ve sonuçlarına katlanma yetisinde ve buna hazır oluşunda ifadesini bulur.

"Ben"in "Beni/Bana"dan ayrılmasında (yani, ortaya çıkmakta olan benliğin, önemli ötekilerin taleplerini gözleme, irdeleme ve yönlendirme yetisinde) en hayati işi çocuğun *rol oynama* etkinliği başarır. Ötekilerin, örneğin annenin ya da babanın rollerini oyun olarak üstlenen ve onların, bizatihi çocuğa karşı olanlar da içinde, davranışlarını taklit eden çocuk, eyleme üstlenilmiş bir rol, yapılabilir ya da yapılmayabilir bir şey olarak bakma sanatını öğrenir; eylem durumun gereğini yapmak anlamına gelir ve durum değiştikçe eylem de değişir. Bu eylemi yapan, gerçek anlamda "Ben" değildir. Çocuk büyüyüp de çeşitli roller hakkında bilgileri biriktikçe, oyun oynarken yaptıklarından farklı olarak öteki rol sahipleriyle işbirliği ve eşgüdüm unsurlarını içine alan *oyunları* becerebilir. Burada çocuk gerçekten özerk bir benlik için en önemli sanatı, yani ötekilerin eylemine karşılık uygun eylem tarzını seçmeyi ve ötekileri kendi istediğini yapmaya ayartmayı ya da zorlamayı dener. Rol yapma ve oyunlar yoluyla çocuk, dışarıdaki sosyal dünyadan damıtılmış alışkanlıklar ve beceriler yanında o dünyada özgür -özerk ve sorumlu- bir kişi olarak davranma yetisi kazanır. Bu kazanım sürecin» de çocuk hepimizin çok iyi bildiği kendine özgü iki anlamlı tavrı geliştirir; (dışarıdan biri gibi kendi davranışına bakarak, onu överek ya da yererek, onu denetlemeye, gerekirse düzeltmeye çabalayarak) bir benliğe *sahip olmak* ve (kendi hakkında "Ben aslında neye benziyorum?" ve "Ben kimim?" sorulan sorarak, yer yer

başka insanların hayatına dayatmaya çalıştığı bir modele isyan ederek ve "sahici hayat" olduğunu düşündüğü, kendi gerçek kimliğine uyan hayatı yaratma mücadelesine girerek) bir benlik *olmak*. Ben, önemli ötekilerin bana yaptıkları ya da yapmaya niyet ettikleri yüzünden, yapmayı istediğim şey ile kendimi yapmakla yükümlü hissettiğim şey arasında bir iç çatışma olarak özgürlükle bağımlılık arasındaki çelişkiyi yaşarım.

Önemli ötekiler, çocuğun benliğini hiç yoktan var etmezler; onlar daha çok çocuğun "doğal" (sosyallik öncesi ya da daha doğrusu eğitim öncesi) eğilimleri üzerine kendi imgelerini kazırlar. Bu doğal eğilimler -*içgüdüler* ya da *dürtüler*- bütün olarak insan hayatındı da öteki hayvanların hayatlarına göre daha az rol oynamakla birlikte, yine de her yeni doğmuş insan varlığının biyolojik donanımında mevcuttur. Bu içgüdülerin neler olduğu tartışmalı bir konudur. Düşünürlerin bu konudaki fikirleri farklıdır ve görünürde sosyal nedenli olan davranışların çoğunu biyolojik belirleyenlerle açıklama çabasından tutun, insan davranışının sosyal şekillenişinin neredeyse sınırsız potansiyeli olduğu inancına uzanan görüşleri vardır. Yine de, çoğu düşünür bir toplumun kabul edilebilir davranış ölçütlerini belirleme ve zorlama hakkı olduğu iddiasını ve bu iddiaya destek olan argümanı savunacaktır: Sosyal olarak denetlenen bir terbiye kaçınılmazdır çünkü insanların doğal eğilimleri bir arada yaşamalarını imkânsız kılar, hem de kabul edilemeyecek kadar kaba ve tehlikelidir. Çoğu düşünür bazı doğal dürtülerin baskısının özellikle güçlü olduğu ve bu yüzden her insan grubu tarafından şu ya da bu biçimde düzenlenmesi gerektiği fikrine katılır. *Cinsellik* ve *saldırganlık* dürtüleri, grupların ancak felaketleri pahasına denetim allına almayı düşünmeyebilecekleri dürtüler olarak adları en sık anılanlardır. Düşünürler, bu gibi dürtüler özgür bırakılacak olursa hiçbir grubun dayanamayacağına, dürtülerin, sosyal hayatı bütünüyle' imkânsız kılacak kadar şiddetli çatışmalar doğuracağına işaret ederler.

Bize anlatıldığına göre, hayatta kalan bütün gruplar bu gibi dürtülerin tezahürlerini evcilleştirmenin, dizginlemenin, bastırmanın ya da olmazsa denetim altına almanın etkili yollarını bulmalıdır. Psikanalizin kurucusu Sigmund Freud, benliğin gelişim sürecinin tamamının ve insan gruplarının sosyal örgütlenmesinin,

sosyal olarak tehlikeli içgüdülerin, özellikle saldırganlık ve cinsellik içgüdülerinin dışavurumlarım kontrol altına alma ihtiyacı ve bu ihtiyaca yönelik pratik çabalar ışığında yorumlanabileceğini ileri sürmüştür. Freud içgüdülerin asla ortadan kaldırılmadıklarını ileri sürer; içgüdüler yok edilemezler ancak "bastırılabilir" ve bilinçaltına sürülebilirler. Onları bu zindanda tutan şey, grup tarafından uygulanan baskıların ve taleplerin içselleştirilmiş bilgisi olan süper egodur. Süperego, Freud tarafından bir benzetme ile, bastırılan içgüdüleri - bilinçaltını- daimi zapturapt altında tutmak için toplumun muzaffer ordusu tarafından "fethedilmiş şehirde bırakılan askeri birlik" olarak anlatılmıştır. Ego bu yüzden iki güç -bilinçaltına itilmiş ancak yine de kudretli ve asi duran içgüdüler ile dürtüleri bilinçaltında tutmak ve kapatıldıkları yerden kaçmalarını engellemek için egoyu bastıran süperego (Mead'in "Beni/Bana"sına yakın)- arasında sürekli askıda durur. Freud'un hipotezini kapsamlı tarihsel araştırmalarda izlemiş olan Alman asıllı Britanyalı sosyolog Norbert Elias, yaşadığımız benlik deneyiminin, özellikle hepimizin maruz kaldığı böyle bir ikili baskıdan doğduğunu öne sürmüştür. Ayrı ayrı benliklerimize karşı daha önce söz ettiğimiz muğlak tutum, iki baskının zıt doğrultularda hareket ederek bizi biçimlendirdiği müphem konumun sonucudur. Bir grup içinde yaşarken, *ben, kendimi* kontrol etmek zorundayım. Benlik kontrol edilecek bir şeydir ve onu kontrol edecek olan benim...

Bütün toplumların üyelerinin doğal eğilimlerini kontrol altına aldığı ve izin verilebilir etkileşimlerin ufkunu belirlemeye gayret ettiği tartışma götürmez. Tartışmalı olan (bu tam da toplum adına konuşan güçlerin iddia ettiği şey olsa bile) doğuştan gelen özelliklerin yalnızca marazi ve anti-sosyal yanlarının mı süreç içinde bastırıldığıdır. Bildiğimiz kadarıyla, insanların saldırgan oldukları ve bu yüzden dizginlenip evcilleştirilmeleri gerektiğine ilişkin bağlayıcı kanıtlar yoktur. Doğal saldırganlığın patlaması olarak yorumlana gelen şeyler, genelde duygusuzluk ya da nefretin sonucudurlar; bu ikisi de genetik orijinden çok sosyal orijinlidir. Başka bir ifadeyle grupların üyelerinin davranışını terbiye ve kontrol ettiği doğru olmakla birlikte, buradan zorunlu olarak grupların bu davranışları daha insancıl ve ahlaki hale getirdikleri sonucu çıkmaz. Çıkan tek sonuç, bu işleme, gözleme ve düzeltmenin bir sonucu olarak

davranışın, verili sosyal gruplaşma türü tarafından tanınan ve pekiştirilen kalıba daha uygun hale gelmesidir.

"Ben" ve "Beni/Bana" oluşumu, içgüdülerin bastırılması ve süperegonun yaratılması süreçlerine sıklıkla sosyalleşme adı verilir. Ben, sosyal baskıları içselleştirme yoluyla bir grup içinde yaşamayı ve davranmaya uygun hale getirildiğim oranda, toplumun izin verdiği biçimde davranma ve böylelikle eylemim için "özgür" ve "sorumlu olma becerisi kazandığım oranda sosyalleşmiş, yani toplum İçinde yaşamaya muktedir bir varlığa dönüşmüş olurum. Dolayısıyla, sözü edilen becerilerin kazanılmasında böylesine hayati bir rol oynayan bu önemli ötekiler, sosyalleştirici failler olarak görülebilirler. Fakat kimdir onlar? Görmüş olduğumuz gibi, benliğin gelişmesinde gerçekten etkin olan kuvvet, zorunlu olarak ötekilerin kendi niyetleri ve beklentileri değil, çocuğun öteki insanların niyetleri ve beklentileri hakkındaki *imgesidir,* ve çocuk önemli ötekileri seçme işini, görüş alanına giren birçok kişi arasından kendi yapar. Doğru, çocuğun seçme özgürlüğü tam değildir; bir kısım "ötekiler" çocuğun dünyasına başka "ötekilerden" daha etkili bir biçimde girer ve bu seçime müdahale ederler. Gelgelelim, çapraşık maksatlarla davranan ve farklı hayat tarzları sürdüren insan gruplarının oluşturduğu bir dünyada büyüse de, çocuk seçim yapmaktan pek kaçamaz; eğer ötekilerin talepleri çelişkili ve aynı zamanda karşılanamaz nitelikte ise bunlardan bazılarına ötekilere göre daha çok dikkat edilmeli ve daha çok önem verilmelidir.

Farklılık gözeterek önem (anlam) verme ihtiyacı, çocuğun dünyası ile sınırlı değildir. Sen ve ben bu ihtiyacı hemen her gün yaşarız. Gün be gün ben, hepsi de aynı zamanda bir şeyler yapmamı isteyen ailemin, arkadaşlarımın ya da patronlarımın talepleri arasında seçimler yapmak durumunda kalırım. Sevdiğim ve saydığım bazı arkadaşları, aynı duygular beslediğim başka, ötekileri hoşnut etmek için kırmak zorunda kalırım. Ne zaman politik görüşlerimi açıklasam, gayet iyi biliyorum ki, tanıdığım ve özen gösterdiğim, bazı insanlar görüşlerimden hoşlanmayacaklar ve bunları ifade ettiğim için bana diş bileyeceklerdir. Seçimlerimin bu gibi tatsız sonuçlarını savuşturmak için yapabileceğim fazla şey yoktur. Anlam' atfetmek kaçınılmaz olarak anlamsızlık atfetmektir; bir kısım insanı önemli görüp seçmek, zorunlu olarak başka

birilerinin önemsiz: ya da en azından daha az önemli olduklarını ilan etmektir. Bu, çoğu zaman birilerinin nefretini üzerine çekme tehlikesi demektir. Yaşadığım çevre **heterojen,** yani çatışmalı, ayrı idealleri ve hayat tarzları olan gruplara parçalanmış olduğu oranda bu tehlike büyür.

Böyle bir çevrede önemli ötekileri seçmek, birçok grup arasından bir grubu benim **referans grubum,** davranışımı kendisine bakarak ölçtüğüm, hayatımın bütünü ya da hayatımın özel bir yönü için ölçüt aldığım bir grup olarak seçmek anlamına gelir. Seçtiğim referans grubu hakkında bildiklerimden yola çıkarak kendi davranışlarımı değerlendirecek, davranışlarımın anlamı ve niteliği hakkında sonuçlar çıkaracağım. Bu bilgi sayesinde, yaptığımın doğru olduğuna ilişkin rahatlatıcı bir duyguya ya da eylemimin grubun- kinden farklı olduğuna ilişkin tatsız bir farkındalığa varacağım. Konuşma biçimimle, kullandığım sözcüklerle, giyinme tarzımla referans grubu örneğini izlemeye çalışacağım. Bu gruptan cüretkâr ya da başıma buyruk olup olamayacağımı, olursam hangi koşullarda olacağımı ve ortak kıstaslara ne zaman sessizce boyun eğeceğimi öğreneceğim. Referans grubum hakkındaki imgemden, dikkat edilmeye değer ve bana yakışmayan şeylere ilişkin dersler çıkaracağım. Bütün bu yapacaklarımı, sanki referans grubumun onayını almaya çalışıyormuşum gibi; sanki onun bir üyesi, "onlardan biri" olarak kabul görmek, onu hayat tarzımdan hoşnut bırakmayı arzularmışım gibi; sanki referans grubumun beni yola getirmek ya da kuralı çiğnememin bedelini ödetmek için uygulayabileceği sert önlemlerden sakınmaya çalışıyormuşum gibi yapacağım.

Ne var ki, referans grubunu davranışımı şekillendirmede böylesine yetkin bir fail yapan şey, genel olarak *benim* seçimim, çözümlemelerim, sonuçlarım ve eylemlerimdir. Gruplara gelince, onlar çoğu kez umursamaz bir biçimde onların hayat tarzı olduğunu düşündüğüm şeyi taklit etmekteki ve onların kıstasları olduğunu düşündüğüm şeyi uygulamaktaki özenimin ve gayretimin ayrımında değildir. Elbette, grupların bazılarına haklı olarak normatif referans grupları adı verilebilir; çünkü onlar, en azından zaman zaman, davranışlarım için geçerli olacak normları koyarlar, benim ne yaptığımı gözlerler ve bundan dolayı eylemlerimi, ödüllendirmek ya da cezalandırmak, olumlamak ya da düzeltmek suretiyle "normatif

Olarak etkileyecek" bir konumdadırlar. Bu gruplar arasında özellikle ağırlıklı olan, vaktimin büyük bir bölümünü aralarında geçirdiğim aile ve arkadaşlar, öğretmenlerim, işyerindeki üstlerim, sık sık karşılaşmaktan kaçınamayacağım ve kolaylıkla kendilerinden saklanamayacağını komşularımdır. Gelgelelim, benim eylemlerime tepki veren bir konumda bulunmaları, onları otomatik olarak benim referans grubum yapmaz. Ancak ben seçersem, onlara önem vererek ilgilerine karşılık verdiğimde, onların muhafızlığına kayıtsız kalmadığımda böyle olurlar. Her şeye rağmen, kendi felaketim pahasına da olsa, onların baskılarına itibar etmeyebilir ve mahkûm etlikleri kıstaslara göre davranmayı seçebilirim. Örneğin, komşularımın ön bahçelerin düzenlenmesine ya da eve ne tür insanların alınabileceği ve günün hangi saatlerinde alınabileceğine ilişkin fikirlerine bilerek kulaklarımı tıkayabilirim. Yine, aşırı titiz çalışmama arkadaşlarımın duyduğu tepkiye ve onların iş göreve geldi mi boş verme yönündeki tercihlerine meydan okuyabilirim. Grup tarafındım derin bir bağlılık ve tutku istendiğinde "duymamazlıktan gelebilirim". Normatif etki gösterebilmeleri için, normatif referans grupları da olsalar, onlara benim referans gruplarım olarak bakmaya ve şu ya da bu nedenle baskılarına direnmekten geri durmaya, taleplerine boyun eğmeye razı olmam gerekir.

Kararın bana kaldığı karşılaştırmalı referans grupları – sanki menzilleri dışında kaldığım için üyesi olmadığım gruplar- örneğinde apaçık ortadadır. Ben karşılaştırmalı grupları onlar tarafından görülmeksizin görürüm. Verilen anlam bu örnekte tek yanlıdır; onlar benim varoluşuma hiç dikkat etmezken, ben onların eylemlerini ve kıstaslarını önemli bulurum. Aramızdaki uzaklıktan dolayı onlar genellikle benim eylemlerimi izleme ve değerlendirme yetisinden fiziksel olarak yoksundurlar; bu nedenle sapma gösterdiğimde beni cezalandıramayacakları gibi uyum gösterdiğimde de ödüllendiremezler. Özellikle kitle iletişim araçları ve televizyon sayesinde hepimiz farklı hayat biçimleri hakkında giderek daha fazla bilgi akışına maruz kaldığımızdan, her şey çağdaş benliklerin biçimlenmesinde karşılaştırmalı referans gruplarının artan rolüne işaret etmektedir. Kitlesel medya günün hâkim modasını ve en son üslupları muazzam bir hızla bize ve dünyanın en ücra köşelerine ulaştırır. Aynı şekilde, bu medya görsel olarak erişilebilir kıldığı

kalıplar üzerinde otoritesini de kurar; kuşkusuz medyada gösterilmeye değer bulunan ve dünyanın her tarafında milyonlarca insan tarafından seyredilecek olan hayat tarzları, dikkate alınmaya ve eğer mümkünse taklit edilmeye değer tarzlardır...

Şimdiye kadar yürüttüğüm tartışmanın, sosyalleşme sürecinin çocukluk deneyimiyle sınırlı olmadığına ilişkin doğru bir izlenim verdiğine inanıyorum. Aslında bu sürecin bir sonu yoktur; her zaman özgürlükle bağımlılığı birbirleriyle karmaşık bir etkileşime sokan bu sosyalleşme hayat boyu sürer. Sosyologlar çocuklukta asli sosyal becerilerin içselleştirilmesinden hayatın daha sonraki bölümünde meydana gelen sürekli benlik dönüşümlerini ayırmak için bazen **ikincil sosyalleşme** terimini kullanırlar. Dikkatlerini ilk, yani **birincil** sosyalleşmenin yetersizliği ya da eksikliğinin çarpıcı bir biçimde acze dönüşerek açığa çıktığı durumlarda yoğunlaştırırlar: Örneğin bir kişi yabancı âdetleri ve bilmediği dilleri olan uzak bir ülkeye göçer ve bu yüzden yalnızca yeni beceriler edinmesi değil artık bir engel oluşturan eskilerini unutması da gerekir; ya da ücra bir taşra kasabasında yetişmiş biri büyük bir şehre taşınır ve yoğun trafik, çılgın kalabalık içinde, gelip geçenlerin ve komşuların umursamazlığı karşısında kendini kaybolmuş ve çaresiz hisseder. Bu tür radikal değişikliklerin muhtemelen yoğun bir endişeye, aslında sinirsel çöküntüye ve hatta akıl hastalığına neden olacağı öne sürülmektedir. Yine aynı çarpıcı sonuçları olan bir ikincil sosyalleşme durumunun, bireyin taşınması yerine dış sosyal koşulların değişmesiyle de ortaya çıkabileceğine işaret edilir. Ani bir ekonomik çöküntü, kitlesel işten çıkarmaların başlaması, savaş patlaması, şaha kalkmış bir enflasyon karşısında bütün birikimlerin eriyip yok olması, bir yardım hakkının geri alınması yoluyla güvenliğin kaybolması ya da tersine iyileşme yönünde bolluğun ve fırsatların aniden artması, yeni ve şimdiye kadar düşünülmemiş fırsat kapılarının açılması; tüm bunlar böylesi durumlara örnek teşkil ederler. Bunların hepsi önceki sosyalleşmenin kazanımlarını "geçersizleştirir" ve kişinin davranışında artık yeni beceriler ile yeni bilgiler isteyen radikal bir yeniden yapılanmayı gerekli kılar.

Verdiğimiz örneklerin ikisi de, ikincil sosyalleşmenin getirdiği sorunları gözümüzün önünde canlandırmamıza yardım eder çünkü bunlar kendi türlerinin en çarpıcı ve en kuvvetli örnekleridir. Daha

az çarpıcı biçimlerde olsa da, her birimiz neredeyse her gün ikincil sosyalleşme sorunlarıyla karşılaşırız; en bariz olarak bunu okul değiştirdiğimizde, üniversiteye gittiğimizde ya da üniversiteden ayrıldığımızda, yeni bir işe girdiğimizde, bekârlıktan evliliğe adım attığımızda, kendimize yeni bir ev satın aldığımızda, taşındığımızda, ana baba olduğumuzda, yaşlı bir emekliye dönüştüğümüzde vb. yaşarız. Belki en iyisi sosyalleşmeyi iki ayrı sürece ayırmak yerine bitimsiz bir süreç olarak düşünmektir. Özgürlük ile bağımlılığın diyalektiği doğumla başlar ve ancak ölümle sona erer.

Gelgelelim, bu sonu gelmez diyalektik ilişkide iki partner arasındaki denge değişir. Çocukluğun erken döneminde, kişinin bağımlı olduğu grubu seçme özgürlüğü, eğer varsa bile, çok azdır. Belli bir aile, çevre, yöre, sınıf ya da ülke içinde doğarız. Sorgusuz sualsiz belli bir ulusun ya da sosyal olarak kabul edilmiş iki cinsiyetten birinin üyeliğini üstleniriz. Yaş ilerledikçe, yani artan eylem becerileri ve kaynakları toplamına sahip oldukça, tercih şansı genişler; bazı bağımlılıklara belki meydan okunup onlar reddedilirken, ötekiler gönüllü olarak istenip benimsenecektir. Ne olursa ol-

sun özgürlük hiçbir zaman tam olmayacaktır. Hepimizin kendi *geçmiş* eylemlerimiz tarafından belirlenmeye açık olduğumuzu hatırlayalım;

bu eylemler yüzünden, her an kendimizi, değişimin bedelleri çok ağır ve can sıkıcı iken, belli seçim şanslarının ne kadar çekici olursa olsun erişilmez olduğu bir durumda bulabiliriz. Unutamayacağımız

kadar fazla sayıda alışkanlıklar olduğu gibi, "öğrenmiş olmaktan kurtulamayacağımız" çok şey de vardır. Erken bir aşamada edinilebilir beceriler ve kaynaklar o zaman ihmal edilmiştir ve şimdi

bu kaybolan fırsatı yeniden ele geçirmek için çok geçtir. Genel olarak belli bir yaştan sonra "yeni bir atılım"ın uygulanabilirliğini ve ihtimalini çok uzak görürüz.

Bütün insanlar için bu denge de aynı değildir. Mevcut kaynakların, seçimi geçerli ve gerçekçi bir önerme kılmakta oynadığı rolü hatırlayalım.

Yine başlangıçtaki sosyal konumlanışın o kişinin daha sonraki hayat projeleri ve izlenecek kadar çekici bulduğu amaçları için koyduğu "sınırları" da hatırlayalım. Bütün insanların özgür

olduklarını ve özgür olmaktan başka çarelerinin olmadığını (yani yaptıklarının sorumluluğunu üstlenmeye mecbur olduklarını) ama belli bazılarının ötekilerden daha özgür olduğunu anlamak için bir iki unsurun rolünü düşünmek yeter: Bu ikinci grubun sınırları (seçim ufukları) daha geniştir ve bir kere yürütmeyi istedikleri hayat projeleri hakkında karara vardıklarında böyle bir proje için gerekli' kaynakların (para, bağlantılar, eğitim, anlaşmış konuşma alışkanlıkları vb.) çoğuna sahip olurlar; arzulamakta, arzularını hayata geçirmekte ve istedikleri sonuçları yaratmakta ötekilere göre daha özgürdürler.

Özgürlük ile bağımlılık arasındaki oranın, bir kişinin ya da belli kişilerden oluşmuş bütün bir kategorinin toplumda işgal ettiği göreli konumun

göstergesi olduğunu söyleyebiliriz. Yakından bakıldığında görülüyor ki ayrıcalıklı dediğimiz kimselerin özgürlüğü daha çok, bağımlılığı daha azdır. Ayrıcalıksız adını alanlar için ise tersi doğrudur.

Biz ve onlar

Sosyal hayatın paradokslarına ilişkin keskin gözlemler yapan Adam Smith, bir zamanlar: "uygar toplumda (bir kişi) büyük kalabalıkların elbirliğine ve yardımına ihtiyaç duyarken, bütün hayatı birkaç arkadaş edinebilmesine ancak yeter" diye yazmıştır.

Eylemleri hayatınızın yaşanır olması için vazgeçilmez olan bütün bu tanınamaz ve sayılamaz kalabalıkları bir düşünün (emekleri günlük patlamış mısır payınızı tabağınıza getirmekte kullanılanları;siz köşeyi döndüğünüzde çukurların sizi yutacağından korkmaksızın saatle 70 mil hız yapabilesiniz diye otoyolun durumunu gözleyenleri; ortak yaşamanın kurallarına uyarak sizin sokaklarda saldırıya uğrama korkusu yaşamadan dolaşmanızı ya da zehirli dumanlardan boğulacağınız korkusu duymadan havayı ciğerlerinize çekmenizi mümkün kılanları bir düşünün). Aynı şekilde tanımadığınız ama yine de hayatınızı canınızın istediği gibi seçme özgürlüğünüze kısıtlamalar getiren o muazzam kalabalıkları da düşünün (sizinle aynı türden mallara sahip olmak isteyen ve bu yüzden ticari şirketlerin fiyatları yüksek tutmalarına izin veren; robotları canlı işçilerden daha kârlı bulan ve bu yüzden uygun bir iş bulma şansınızı azaltan; kendi amaçlarına ulaşmakla meşgulken, kaçmak için elinizden pek bir şey gelmeyecek olan kirli havayı, gürültüyü, tıkanan yollan ve kokmuş suları ortaya çıkaran o kalabalığı). Ve karşılaştığınız insanların, sima olarak tanıdıklarınızın, isimlerini hatırladıklarınızın bir listesiyle böyle bir kalabalığın ürkütücü büyüklüğünü karşılaştırın. Kuşkusuz, hayatınızı etkileyen bütün bu insanlar arasında tanıdıklarınız ya da duyduklarınızın oranının, hiçbir zaman karşılaşmadığınız ve hakkında bir şey duymadığınız insanlarınkine göre çok küçük kaldığını göreceksiniz. Ne kadar küçük bir kesimi olduğunu ise asla bilemezsiniz...

Düşünüyorum da, insan soyunun (geçmiş, şimdiki ya da gelecekteki) üyelerinin bana farklı kapasiteleri varmış gibi geliyor. Bazılarına çok sık rastlıyorum ve bu yüzden de hemen tanıyorum onları; onlardan ne bekleyebileceğimi ve neleri bekleyemeyeceğimi, beklediğim ve istediğim şeyleri aldığımdan nasıl emin olacağımı,

eylemlerime benim onlardan istediğim biçimde tepki gösterdiklerinden nasıl emin olacağımı bildiğime inanıyorum. Bu insanlarla *etkileşime* girerim, *iletişim* kurarım; birbirimizle konuşuruz, bilgilerimizi paylaşırız ve bir uzlaşmaya varma umuduyla ilgi alanımıza giren şeyleri tartışırız. Diğerleriyle ancak zaman zaman karşılaşırız; karşılaşmalarımız ya ben ya da öteki kişiler özel, gayet özgün hizmetleri almak ya da mübadele etmek istediği zamanlarda, tamamen özel koşullarda gerçekleşir; öğretmenimle dersler ve seminerler dışında pek karşılaşmam, bir bakkal çırağıyla ancak bir şeyler satın alırken karşılaşırım, şansıma dişçimi çok nadir olarak, ancak dişimin yapılması gerektiğinde görürüm. Bu gibi insanlarla ilişkilerime işlevsel ilişkiler denebilir. Bu insanlar hayatımda bir işlevi yerine getirirler; ilişkimiz bana (ve varsayıyorum ki onlara da) ait çıkarlar ve eylemlerle ilgili özellikler taşır. Çoğu durumda öteki kişinin, o kişinin yerine getirmesini beklediğim işlevle ilişkili olmayan özellikleriyle ilgilenmem. Dolayısıyla bakkal çırağının aile hayatını, dişçinin hobilerini, siyasal bilgiler hocamın sanatsal zevklerini araştırmam. Buna karşılık onlardan da benzer bir yaklaşım beklerim. Onlarla ilişkimde, *özel alanım* olarak gördüğüm alanı soruşturmalarını haksız müdahale olarak değerlendiririm. Böyle bir müdahale meydana geldiğinde, buna direnirim; bunu nihayetinde belli bir hizmetin *mübadelesinden* öte olmayan ilişkimizin yazılı olmayan koşullarını kötüye kullanma ya da çiğneme durumu olarak alırım. Nihayet, diğerleriyle neredeyse hiç karşılaşmam. Onların hakkında bilgilerim vardır; onlar vardırlar, bilirim ancak göründüğü kadarıyla benim günlük işlerimle doğrudan ilgili olmadıklarından, onlarla doğrudan iletişime girme ihtimalini ciddi olarak düşünmem. Aslında onlara ancak gelip geçici bir düşünce kadar ilgi duyarım.

Sosyolojide fenomenolojik okul adı verilen okulun kurucusu Alman asıllı Amerikalı sosyolog **Alfred Schutz**'a göre, her bireysel bakış açısından insan soyunun bütün öteki üyelerinin yerleri, V hayali bir çizgi üzerinde belirtilebilir ve bu çizgide, sosyal ilişki hacim ve yoğunluk olarak azaldıkça artacak **sosyal mesafe** ile ölçülen bir süreklilik tespit edilebilir. Böyle bir çizgi üzerinde kendimi (egomu) başlangıç noktası alarak bana en yakın noktaların *dostlarım* olduğunu söyleyebilirim; onlar gerçek anlamda doğrudan, yüz yüze ilişkiye girdiğim insanlardır. Dostlarım, *çağdaş*larımın, benimle aynı

zaman diliminde yaşayan ve en azından potansiyel olarak yüz yüze ilişkilere girebildiğim insanların oluşturduğu geniş bir alanda ancak küçük bir bölgeyi işgal ederler. Bu gibi çağdaşlarıma ilişkin pratik deneyimim, elbette kişisel olarak edinilmiş bilgiden, insanları bir kategorinin örneklerinden başka bir şey olmayan (yaşlılar, siyahlar, Yahudiler, Güney Amerikalılar, zenginler, futbol fanatikleri, askerler, bürokratlar vb.) *tiplere* ayırma yetimle sınırlı bir bilgiye kadar çeşitlilik gösterir. Bir insanın, süreklilik çizgisi üzerindeki verili noktası benden ne kadar uzaksa, benim o insana tepkim (karşılaşmasak da zihinsel yaklaşımım ya da, eğer olursa, kişisel ilişkim) kadar onun hakkındaki düşüncelerim de o kadar genel ve tipik olacaktır. Gelgelelim, çağdaşlarım yanında, en azından insan soyuna ilişkin zihinsel haritamda, benim *öncellerim* ve *ardıllarım* vardır. Onlar çağdaşlarımdan, onlarla iletişimimin yarım yamalak, tek yanlı olması ve şimdilik, belki de sonsuza dek, böyle kalacak olması bakımından ayrılırlar. Öncellerim bana mesajlar vermiş olabilirler (biz böyle mesajlara *gelenek* deriz, *tarihsel hafızada* korunmuştur onlar) ancak biz onlara yanıt veremeyiz. Ardıllarımızla durum tersinedir; çağdaşlarımla birlikte, içinde birlikte ya da bireysel olarak kurduğumuz ya da yazdığımız şeyleri barındıran mesajlar bırakırız ancak onların bize yanıt vermesini beklemeyiz. Listede yer alan kategorilerin hiçbirinin sonsuza dek sabitlenmediğini aklımızdan çıkarmayalım. Bunların "geçirgen" sınırları vardır; tek tek insanlar bir kategoriden diğerine geçerek, süreklilik çizgisinde benim doğrultum yönünde ya da başka yönde yol alarak, çağdaşlarından öncellerine ya da ardıllarından çağdaşlarına kayarak yerlerini değiştirebilirler, değiştirirler de.

Bu iki tip yakınlık -zihinsel ve fiziksel yakınlık- zorunlu olarak çakışmaz. Kent merkezleri gibi yoğun nüfuslu alanlarda çok az manevi bağımız olan insan kalabalıklarıyla her an fiziksel olarak yan yana yaşarız; 3. Bölüm'de göreceğimiz gibi, şehrin kalabalık ortamında fiziksel yakınlık manevi uzaklıkla el ele gider. Aslında, bir şehirde yaşamak, zihnimizi aşırı meşgul etmesin ve taşıyabileceğimizden ağır ahlâki yükümlülükler dayatmasın diye fiziksel yakınlığın etkisini "sıfırlama" anlamına gelen karmaşık bir sanatı gerektirir; bütün şehir sakinleri bu sanatı öğrenir ve uygular. Zihinsel ve ahlâki yakınlık **emsal duygusunu** yaşama yetimizden

(ve istekliliğimizden) ibarettir; yani öteki kişileri bizim gibi özneler olarak kavrama, onların da kendi hedefleri ve bu hedefleri gözetmeye hakları olduğunu, bizimkine benzer duygular yaşadığını, benzer zevk alma ve acı duyma özellikleri taşıdıklarını kabul etme yetimizden ibarettir. Emsal duygusu normal olarak *eşduyumu,* yani kendimizi öteki kişilerin yerine koyma, şeyleri onların gözünden görme kabiliyetini ve istekliliğini içerir. Emsal duygusu, *duygudaşlık*, yani öteki kişinin neşesiyle neşelenme ve tasasıyla tasalanma kapasitesi de gerektirir. Bu türden emsal duygusu zihinsel ve ahlâki yakınlığın en kesin göstergesidir, aslında bizatihi anlamıdır. Mesafe arttıkça bu duygu zayıflar ve tükenir.

"Süreklilikteki kopuşları" gözümde canlandırmamı, aksi halde düzgün bir süreklilik olacak yerde, bölünmeleri algılamamı, insanları farklı tutumlar ve farklı davranışlar isteyen kategorilere ayırmamı sağlayan bütün bu ayrımlar ve bölünmeler arasında bir ayrım vardır ki, diğerlerinden önde durur ve ötekilerle ilişkilerim üzerinde, zihnimde yer edip de davranışlarımda somutlanmış bütün diğer bölünmelerden daha fazla etki yapar. Bu, "biz" ve "onlar" ayrımıdır. "Biz" ve "onlar" yalnızca iki ayrı insan grubunu değil, tümüyle farklı iki tutum arasındaki, duygusal bağlanma ve antipati, güven ve kuşku, güvenlik ve korku, işbirliği ve çekişme arasındaki ayrımı temsil eder. "Biz" ait olduğumuz grup anlamına gelir. *Bu grup* içinde olanları gayet iyi anlarım ve anladığım için nasıl sürdüreceğimi bilirim, kendimi güvenli ve evimde hissederim. Bu grup âdeta benim doğal ortamım, içinde olmaktan hoşlandığım ve huzur içinde döndüğüm yerdir. "Onlar" ise tersine ne ait olmayı isteyebileceğim ne de istediğim bir grubu anlatır. Dolayısıyla o grupta neler olup bittiğine ilişkin gözümde canlanan şeyler, belli belirsiz ve kopuk kopuktur; o grubun işleyişine ilişkin pek bilgim yoktur ve bu yüzden o grubun yaptığı her ne ise benim için genelde kestirilemez ve aynı şekilde korkutucu şeylerdir. Ben "Onlar"ın temkinli tutumumu ve endişelerimi aynı geçer akçeyle geri ödediklerinden, kuşkularıma karşılık kuşku duyduklarından ve benim onları onaylamadığım gibi onların da bana hınç beslediklerinden kuşkulanırım. Bundan dolayı, onlardan beklediğim çıkarlarıma karşı hareket etmeleri, bana zarar vermeyi ve başıma bir çorap örmeyi istemeleri ve felaketimden mutluluk duymalarıdır.

"Biz" ve "onlar" ayrımı bazen sosyolojide iç grup ve dış grup ayrımı olarak verilir. Bu zıt tutumlar çifti birbirlerinden ayrılmaz; "dış grup" duyusu olmaksızın "iç grup" duygusu olamaz, ve tabii tersi de geçerlidir. Bu kavramsal-davranışsal zıtlığın iki üyesi birbirini tamamlar ve koşullandırır; onlar bütün anlamlarını zıtlarından alırlar. "Onların" olan "bizim" olmaz ve "onlar" "biz" değildir; "biz" ve "onlar" ancak birlikte, karşılıklı çatışma içinde anlaşılabilir. Ben kendi iç grubumu ancak belli bir öteki grubu "onlar" olarak gördüğüm için "biz" olarak görürüm. İki zıt grup âdeta benim dünya haritamda uzlaşmaz bir ilişkinin iki kutbunda yoğunlaşmıştır ve iki grubu benim için "gerçek" yapan ve sahip olduklarını tahayyül ettiğim iç birlik ile tutarlılığı inanılır kılan işte bu *uzlaşmazlıktır*.

Bu zıtlık her şeyden önce kendi dünyamın (bölünmüş evren haritamda ötekilerin yerini belirleyen sınıflandırma ilkemin, çerçevemin) planını çıkarmakta kullandığım bir araçtır. Ben onu kendi okulum ile komşu okul arasındaki; "benim" tuttuğum takım ile belalı fanatikleriyle birlikte rakip futbol takımı arasındaki; hali vakti yerinde olan ve muhtemelen benim gibi vergilerini dürüstçe ödeyenlerle başka insanların sırtından geçinmek isteyen "asalaklar" arasındaki; eğlenmekten başka bir şey istemeyen barış tutkunu arkadaşlarım ile bunu imkânsızlaştırmakta kararlı polis güçleri arasındaki; bizimle, yani yasalara uyan saygın yurttaşlarla kuralları hiçe sayan ve her türlü düzenden nefret eden "ayaktakımı" arasındaki; bizimle, yani güvenilir, sıkı çalışan yetişkinlerle çılgın, aylak yeni yetmeler arasındaki; bizimle, yani dünyada kendilerine bir yer bulmak ve orayı yaşanası bir yer kılmak isteyen genç insanlarla miyadını doldurmuş ve yersiz tarzlarına takılıp kalmış yaşlı insanlar arasındaki; benim iyi niyetli ve yardımsever milletimle saldırgan, kötü niyetli, entrikalar çeviren komşularımız arasındaki farkı ifade etmekte kullanırım.

Biz ve onlar, iç grup ve dış grup, her bir örnekte bizim kendimize özgü duygusal renklerimiz kadar ayrı ayrı özniteliklerimizi de karşılıklı uzlaşmazlığımızdan türetir. Denebilir ki, bu uzlaşmazlık zıtlığın iki tarafını da tanımlar. Yine denebilir ki, her bir taraf kendi kimliğini, bizim onu zıddıyla birlikte uzlaşmazlık oluşturan bir şey olarak görmemizden türetir. Bu tespitlerden hareketle gerçekten şaşırtıcı bir sonuç çıkartabiliriz: Dış grup, tam da iç grubun kendi

hayali zıddıdır ve iç grubun özkimliği, tutarlılığı, kendi içindeki dayanışması ve duygusal güvenliği için ona ihtiyacı vardır. İç grubun ihtiyaçları çerçevesinde işbirliğine hazır olmak âdeta bir karşıt ile işbirliğini reddetmenin gerekçesidir. Hatta denebilir ki, gerçekte bir dış gruptan beklenen davranışı gösteren bir grubun fiili mev- aidiyeti ne orada ne de buradadır; böyle bir grup yoksa bile, kendi sınırlarını çizmek ve korumak için, kendi içinde sadakati ve işbirliğini temin etmek için bir düşman varsayması gereken grubun tutarlılığı ve bütünlüğü aşkına icat edilecektir. Sanki bir yerde kendimi evimdeymiş gibi güvende hissetmem için yabanıllığın saldığı korkuya ihtiyaç duyarım. "İçeri"nin değerini gerçek anlamda vermek için bir "dışarı" olmalıdır.

Bir iç gruba atfettiğimiz, ondan istediğimiz ya da almayı umduğumuz karşılıklı duygu akışı ve yardımlaşma için en iyi model ailedir; bu, zorunlu olarak kendi deneylerimizden, her zaman hoş olmayan deneylerimizden, bildiğimiz aile değil, "ideal bir aile" olarak tahayyül ettiğimiz, olmasını istediğimiz ya da hayalini kurduğumuz bir ailedir. Çoğu iç gruba yönelik tutumlara rengini veren idealler, dayanışma, karşılıklı güven ve "ortak bağ" (yani, karşı taraf ne zaman yardım istese ne pahasına olursa olsun yardım elini uzatma yükümlülüğü taşımak ve bu yükümlülüğü yerine getirmek) idealleridir. Kişinin, ideal bir ailenin üyelerinden beklediği karşılıklı davranış biçimidir. Ana babaların çocuklarıyla ideal ilişkileri, sevgi ve şefkatin, birinin üstün gücünü ya da etkisini ilişkideki zayıf tarafın çıkarları için kullanmanın modelini oluşturur. Karı koca arasındaki ideal ilişkiler tamamlayıcılığın örneğidir; ancak birlikte, kadının ya da erkeğin en iyi yaptığı işleri ötekinin hizmetine sunarak ikisinin de değer verdiği ve gözettiği amaca ulaşabilirler. Kardeşler arasındaki ideal ilişkiler fedakârca yardımlaşmanın, ortak bir dava için güçleri birleştirmenin ve "birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için" türü dayanışmacı bir davranışın ilk örneğini sunar. Zaman zaman belki fark etmişsinizdir, izleyicilerine karşılıklı bağlılık duyguları aşılamayı isteyen insanlar kardeşlik metaforlarını kullanmaya bayılırlar ve dinleyicilerine "kardeşler" ya da "bacılar" diye seslenirler. Milli dayanışma duyguları ve milleti için kendini feda etmeye hazır olma, ülkeden "ana vatanımız" ya da "atalarımızın toprağı" diye söz ederek sağlanır.

Karşılıklı yardım, kollama ve arkadaşlık bundan dolayı iç grup hayatının hayali kurallarıdır. "Biz grubu" içinde saydığımız başkalarını düşündüğümüzde, aralarında bir fikir ayrılığı olsa bile onların sanki hepsi için yararlı bir çözüm ve bu konuda genel bir kabul, ilke olarak hem arzu edilir hem de ulaşılabilir bir şeymiş gibi davranacaklarını umarız. Bir dostluk havası içinde, barışçıl bir biçimde ve çıkar ortaklığının bilinciyle çözümü müzakere etmelerini bekleriz. Birinin diğerinden ayrı düşmesi ise aksine, eğer sadece bütün taraflar "konuya ilişkin bütün gerçekleri görselerdi" ve çeşitli oyun bozanların (onlar çok büyük bir ihtimalle "öteki taraf"ın ajanları, "bizden" görünen "bozguncular"dır) kendilerim aldatmalarına meydan vermemiş olsalardı, savuşturulabilecek olan geçici bir talihsizlik olarak görülecektir. Bütün bunlar, iç grup türü ilişkileri duygu olarak sıcak, karşılıklı anlayış ile yürütülen ve bu yüzden herkeste herkese karşı grubun sıkı savunusu için gerekli bağlılık ve kararlılığı uyandıran ilişkiler olarak algılamamızı sağlar.

Biz grubumuzun ortak üyeleri ile olduğu gibi özdeşleştiklerimiz hakkındaki herhangi bir aksi düşünceyi hafife almayacağımız ortadadır. Eğer böylesi düşünceleri duyarsak, muhtemelen onları çürütmek ve "haksız yere suçlanan"ın temiz adını korumak için elimizden geleni yaparız. Eğer iç gruba ait insanların hiç de kusursuz olmayan bir biçimde davrandıklarına ilişkin kanıtlarla karşılaşırsak, olguları geçiştirmek ya da bunu kötü niyetli dedikodu, zayıf iradenin kanıtı ya da düşman propagandasının uydurmaları olarak göz ardı etmek için çok gayret sarf ederiz. Elbette, bunun tersi bizim "onlar" hakkında yapabileceğimiz bütün suçlamalar için geçerlidir. Bu tür suçlamalar aksine doğrudur. Doğru olmaları gerekir. Doğru olsalar iyi olur...

Tüm bunların vardığı yer bütün düşünümler ve argümanlardan *önce gelen* bir duygudur; yaşanası hoş bir yer, gerçekten kişinin evi, tıpkı kişinin evinde olduğu gibi sınırları ne pahasına olursa olsun korunması gereken bir cemaat ya da bir iç grup duygusudur. Burada, içeride işler bazen ters gidebilir ama sonuçta her zaman bir çözüm bulunur. İnsanlar acımasız ve bencil görünebilirler ancak kişi ihtiyaç duyduğunda onların yardımına güvenebilir. Her şeyden önce, kişi onları anlayabilir ve onlar tarafından anlaşıldığından emin olabilir. Onların davranışının yanlış yorumlanması ihtimal dışıdır. Her şey

bir yana, kişi huzur veren güvenlik duygusunu yaşar; eğer bir tehlike belirirse kesinlikle zamanında tespit edilecek **ve** sonra "biz" onunla savaşmak için güçlerimizi birleştireceğiz.

Bunlar, ne zaman "biz"den bahsetsek hissettiğimiz şeylerdir; biz bunu birçok sözcükle dile getirmesek ya da asla kendi kendimize telaffuz etmesek bile hissederiz. Bunu *hissederiz* ve önemli olan, "biz" içine dahil ettiğimiz bütün bu insanların gerçekten yaptıkları değil bu histir. Onların pratikleri hakkında bazen, özellikle eğer manevi yakınlık fiziksel yakınlıkla, sık sık karşılaşmalarla, kalıcı ilişki ile, **yüz yüze** ilişki ile birlikte yürütülmüyorsa, çok az şey biliriz.

Büyük küçük bütün iç grup imgelerimiz belli hayati özellikler bakımından ortaklık gösterse de, bu imgeleri uyguladığımız gruplar kendi içlerinde son derece farklıdır. Bazı iç gruplar hacim olarak küçüktür; aslında o kadar küçüktür ki içindeki bütün insanlar, etkileşimleri sık ve yoğun olması yanında, günün çoğu zamanı, etkinliklerinin çoğunda birbirlerini yakından gözleyebilirler. Bunlar yüz yüze gruplardır. Aile, özellikle bir çatı altında yaşayan bir aile, buna en bariz, aslında birincil örnektir. Ancak bir yandan da, zamanlarını olabildiğince birlikte geçiren ve sürekli birbirlerinin eşliğinin özlemini duyan vefalı dostlardan oluşmuş sıkı grupları da düşünebiliriz. Bir arkadaşlık grubunu iradi olarak seçebilir, değiştirebilir ya da terk edebilirken, ailenin bileşimi ancak kısmen bizim seçimimize bağlı olmasına rağmen, idare edilebilir ölçüleri sayesinde iki grup da, ancak yüz yüze ilişkide bulabileceğimiz yakınlık hissi verir. Böylesi gruplar içinde biz başkalarının gerçekte neler yaptıkları ve nasıl yaptıklarına bakarak kendi beklentilerimizi ve ideal imgelerimizi etkili bir biçimde sınayabiliriz. Hatta eğer fiili tutumlarının bizim beklediğimiz ölçütlere uymadığını fark edersek, dostlarımızın davranışlarını ideale yaklaştırmaya bile gayret ederiz. Hoşlanmadığımız şeyler için onları kınayıp cezalandırabilir, hoşlandığımız şeyler için ise övebilir ve ödüllendirebiliriz. Böylesi durumlarda, ideal imgemiz elle tutulur, "maddi" bir güç kazanır; düzeltmeci eylemlerimiz aracılığıyla, ideal biz grubunun bütün üyelerinin yaptıkları üzerinde daimi bir baskı uygular. Hatta ideal imgemiz sonunda gerçekliği onayladığımız normların çizgisinde tutar,onu tahayyül ettiğimiz ve olmasını arzuladığımız şekle sokar.

Gelgeldim, eğer iç grup kişinin ancak grubun varsayılan birkaç üyesiyle karşılaşabileceği kadar büyükse, bu geçerli değildir.

Sınıf, toplumsal cinsiyet ve millet bu ikinci iç grup kategorisinin tipik örnekleridir. Biz sıklıkla onların bildiğimiz küçük, mahrem grupların sadece daha büyük bir ölçekteki "sureti" olduklarını tahayyül etsek de, küçük grup mahremiyetiyle hiçbir ortak yönleri yoktur; birlikler, çoğu kere onları "biz" olarak düşünenlerin kafalarında kurulur. Tam ve gerçek anlamıyla *hayali cemaatlerdir* (ya da daha doğrusu cemaat *olarak* hayalidirler; ortak sergiledikleri özellikler, kendi başlarına, haklı olarak ve güvenle sahici biz grupların gerçekte göstereceklerini düşündüğümüz dayanışmacı eylem ve karşılıklı anlayışın teminatı değildir). Aslında, aynı mevkiden ve gelir düzeyinden, aynı cinsiyetten, aynı dilden ve göreneklerden insanların meydana getirdiği topluluklar derin çıkar çatışmaları, savaşan hizipler, kolaylıkla uzlaştırılamayan inançlar ve hedeflerde bölünmeler yüzünden parçalanabilir ve sıklıkla parçalanmıştır da. Birlikteliklerinde bütün bu çatlaklar vardır ama üstleri bir "biz" imgesi ile boyanmıştır. Eğer tikel bir sınıf, toplumsal cinsiyet ya da milletten bahsederken "biz" imgesini kullanıyorsam, bizi bölen şeylere karşın bizi birleştiren (ya da bizi birleştirdiğine inandığım ve birleştireceğini umduğum) şeylere öncelik veriyorum demektir. Bu (birçok milliyetçi liderin yurtseverlik nutuklarında görüldüğü gibi), hayali bir cemaatin öteki üyelerine seslenmeye benzer: Farklılıkları unutun, kavga etmeyi bırakın, ne kadar ortak yanımız olduğunu düşünün, ortak olduğumuz şeyler bizi bölen her şeyden daha önemlidir, o halde saflarımızı sıklaştıralım ve ortak davamıza sahip çıkalım.

Yüz yüze ilişki gibi bir yapıştırıcıdan yoksun olan sınıflar, toplumsal cinsiyetler ve milletler kendi kendilerine iç grup haline gelemezler; bu *hale getirilmeleri* gerekir, hem de çoğu durumda onları ayıran etkili güçlere rağmen. Bir cemaat olarak, benzer şeyler hisseden aynı kafadan, insanların birleşik, uyumlu ve ahenk içinde bir bünyesi olarak bir sınıf, bir toplumsal cinsiyet ve bir millet imgesi, uyuşmazlığa düştüğü gerçekliğe dayatılmalıdır. Bu dayatma karşıt göstergelerin sahte ya da anlamsız bulunarak bastırılmalarını ya da göz ardı edilmelerini talep eder. Bu dayatma dur durak bilmeden ve gözünü kırpmadan birlik vazedilmesini de ister. Etkili

olabilmesi için, bu dayatmanın pratikleriyle çıkarların ve inançların hayali birliğine can veren eylemcilerden oluşan kalıcı, disiplinli ve çalışkan bir organa, cemaat adına konuşan bir tür meslekten sözcülere ihtiyaç duyar. Bu organ (örneğin, bir politik parti, sendika, feminist dernek, milli kurtuluş komitesi, milli devletlerin hükümetleri) cemaate ait olmanın ne anlama geldiğini tek tek belirler. Bu organ, bütün üyelerin yardımlaşmanın yeterli dayanakları olarak sözde paylaştığı (ortak tarihsel gelenek, ortak ezilmişlik, ortak dil ve âdetler) gerçek ya da hayali özelliklere işaret ederek birliğin gerekçelerini sağlar. Eğer buna gücü yeterse, kaynaklarını vazettiği modele uyumu sağlamak ve muhalifler ile sapkınları cezalandırmak ya da tecrit etmek için de kullanır. Kısaca, bu gibi organların eylemi büyük ölçekli iç grupların oluşumundan *önce* vardır. Dolayısıyla sınıf mücadelesi fikri ve onu sürdüren militanlar, sınıfı bir iç grup olarak görme temelinde yükselmiş sınıfsal dayanışma eyleminden önce vardır. Benzer bir şekilde, milliyetçilik (millete bağlılığın bütün öteki bağlılıkların önüne geçtiği fikri), birleşik milli birimlerin ortaya çıkışından önce gelir.

Cemaat fikrini savunan organlar ne kadar heybetli olurlarsa olsunlar ve ne kadar sıkı çalışırlarsa çalışsınlar, gerçeklikle ilişkileri kaçınılmaz olarak kırılgan ve zayıftır. Yüz yüze ilişkideki gibi sıkı bir ağla örülmemiş olduğundan, büyük ölçekli bir cemaatin birliği inançlara ve duygulara yapılan sürekli çağrılarla ayakta tutulmalıdır. Bir sınırın çizilmesi ve savunulmasının muazzam önemi de buradan doğar. Eğer düşünülen iç grupta dayanışmanın kurulması bir dış gruba karşı düşmanlığın vazedilmesi ve uygulanması eşliğinde yürütülmüyorsa, büyük ölçekli bir iç gruba sadakat aşılama yönünde hiçbir çabanın başarı şansı yoktur.

Kişinin kendi grubunun renkleri huzur verici ve iç açıcı iken, düşman imgesi donuk ve korkutucu renklerle boyanmıştır. Düşmanlar çok kurnaz ve entrikacıdır. Onlar arkadaş canlısı komşu maskesi taksalar ya da gönüllerinde yatan işleri yapmaktan caydınisalar da amansız düşmanlardır. İstediklerini yapmalarına izin verilirse, işgal ve istila edecek, köleleştirecek ve sömüreceklerdir: Eğer yeteri kadar güçlüyseler açıktan açığa, eğer gerçek niyetlerini gizlemek zorunda kalmışlarsa alttan alta bunu yapacaklardır. Demek ki, sürekli uyanık kalmalıyız; onların deyişiyle, barutumuzu kuru

tutmalıyız, silahlanmalı ve silahlarımızı modernleştirmeliyiz, düşman fark etsin ve zayıflığını kabul edip kötü niyetlerinden vazgeçsin diye güçlü olmalıyız.

Dış gruba karşı, genellikle karşı tarafın düşmanlığı ve kötü niyetine zorunlu bir yanıt olarak gösterilen düşmanlık, kuşku ve saldırganlık bir **önyargı** doğurur ve zamanla bu önyargı tarafından ilerletilir. Önyargı düşmanlarda olabilecek herhangi bir erdemin, gerçek ya da hayali kusurlarını abartma eğilimi ile katlanarak doğrudan reddi anlamına gelir. Düşman ilan edilenlerin eylemleri öyle bir yorumlanır ki, her yaptıkları imgelerini daha fazla karartır ve sanki "ne yaparsan yap, ne söylersen söyle, yerden yere vurulacak ve sana karşı kanıt olarak kullanılacaktır" ilkesine uygun olarak yapılanlarda kötücül dürtüler bulunur. Önyargılar, dış grubun niyetlerinin iyi olabilmesi ya da düşmanlar ne söylemişse onu demiş olabilecekleri ve barış önerilerinin samimi ve gizli dürtülerden arınmış olabilmesi ihtimalinin kabul edilmesini engeller. "Kötülük imparatorluğu"na karşa savaşta, görünüşte ne kadar barışçıl ya da büsbütün zararsız olursa olsun, düşmanın her hamlesi hain emelinin bulunup çıkarılması için büyüteç altına yatırılır.

Önyargı kendini ikili ahlâki ölçütler biçiminde de gösterir. İç grup üyelerinin kendilerine doğal olarak hak gördüğü şey, dış gruptan insanlar için yapıldığında bir lütuf ve iyilik eylemi olacaktır; tersine, iç grup üyeleri söz konusu olduğunda övgüye değer bir fedakârlık eylemi olarak el üstünde tutulan şey, eğer bir dış grup üyesi tarafından yapılmışsa "sıradan insani nezaket" sayılıp önemsiz görülür ya da görmezden gelinir. En önemlisi, kişinin dış grup üyelerine karşı kendi yaptığı kötülükler vicdan ahlakıyla çelişmeyen şeylermiş gibi görülürken, çok daha az zararlı eylemlerin düşman tarafından yapılması durumunda bu eylemlerin şiddetle mahkûm edilmesi beklenir. Önyargı insanları, dış grubun amaçları söz konusu olduğunda, asla haklı görülmeyecek araçların kendi davalarının yürütülmesinde kullanılmasını onaylamaya iter. Aynı eylemler, hangi tarafın yaptığına bağlı olarak bazen övgüyü bazen de yergiyi hak ederek farklı isimler alır. Özgürlük savaşçıları ve teröristler, protestocular ve baş belaları, devrim ve isyan gibi kavram çiftlerini düşünün. Bu ve benzer kaçamaklar, adaletin haklı olarak ve

doğrudan doğruya iç grubun yanında olduğunda -inatla, tekrar tekrar ve temiz bir vicdanla- ısrarlı olmamızı sağlar.

Önyargı eğilimi bir örnek dağılmamıştır. Bazı insanların dünyayı keskin ve uzlaşmaz zıtlara göre algılamaya ve kendilerinden farklı olan ya da görünen herkese derin bir kin beslemeye özellikle yatkın oldukları çok sık görülmektedir. Bu tür bir yönelim *ırkçı* tutumlarda ve eylemlerde -ya da daha genel olarak "yabancı" olan her şeye düşmanlık anlamına gelen *zenofobi'* de (yabancı düşmanlığı)- kendini gösterir. Bu arada, önyargıları fazla olan insanlar normalde inatla ve tutkuyla tek tiplilikten yanadır. Katı davranış kurallarından herhangi bir sapmaya pek tahammül edemezler ve bundan dolayı insanları hizaya sokan güçlü bir iktidardan yanadırlar. Bu tür davranış kalıbıyla nitelenen insanların *otoriter kişiliğe* sahip oldukları söylenir. Başkaları çevrelerini saran çok çeşitli hayat tarzlarıyla mutlu yaşar ve dehşetli farklılıklara bile hoşgörüyle bakarken, bazı insanların neden böyle bir otoriter kişiliğe sahip olduğuna inandırıcı bir açıklama getirilememiştir. Pekâlâ denebilir ki, otoriter kişiliğin bir ifadesi olarak nitelediğimiz şey, aslında bu kişiliği sergilediği iddia edilenleri potasında eriten bir sosyal durumun sonucudur. Öte yandan, daha yakından bakıldığında önyargının genişliği ve şiddetindeki değişimlerin, etkilenen kişinin yaşadığı ve eylemde bulunduğu bağlamla ilişkili olduğu anlaşılır.

İç grup ile dış grup arasındaki keskin sınırlar fikrine "müşteri olma" ve birinciyi görünüşte ikinciden gelen tehdide karşı kışkançlıkla kollama eğilimi, alışıldık ve bildik hayat koşullarında ürkütücü bir değişikliğin yarattığı *güvensizlik* duygusuyla çok yakından ilişkilidir. Daha çok belirsiz ve daha az kestirilebilir hale geldikçe durum tehlikeli ve bu yüzden korkutucu görülmeye başlar. İnsanların o güne kadar hayatla baş etmenin verimli ve etkili yolu olarak gördüğü şey, aniden daha az güvenilir hale gelir; insanlar önceden baş ettiklerine inandıkları durumun kontrolünü kaybettikleri duygusuna kapılırlar. Bu yüzden değişime kin duyulur. Güçlü bir biçimde "eski tarzları" (yani *bildik* ve rahat tarzları) savunma ihtiyacı duyulur ve sonuçta ortaya çıkan saldırganlık yeni gelenlere -eski tarzlar hâlâ güvenle yerlerinde dururken mevcut olmayan ama şimdi ortalarda dolaşan kişilere- yöneltilir. Üstüne üstlük, yeni gelenler zaten farklıdır; onların kendi hayat tarzları

vardır ve bu yüzden değişimin elle tutulur timsalidirler. İki kere iki nasıl dört ediyorsa aynı şekilde değişimden, eski güvenliğin yitip gitmesi, eski âdetlerin gözden düşmesi, şimdiki durumun belirsizliği ve geleceğin getirebileceği felaketlerden bizatihi yeni gelenler sorumludurlar.

Norbert Elias, yerleşikler ve **dışarlıklılar** teorisinde önyargı üreten duruma ilişkin kapsamlı bir analiz sunmaktadır. Dışarlıklıların içeriye akın etmesi, yeni gelenlerle eski sakinler arasındaki farklılık ne kadar belli belirsiz olsa bile, her zaman yerleşik nüfusun hayat tarzına bir kafa tutuş demektir. Yeni gelenlere yer açma zorunluluğundan ve dışarlıklıların kendilerine yer bulma ihtiyatlından doğan gerilim iki tarafı da farklılıkları abartmaya iter. Farklı koşullarda göze çarpmadan geçiştirilebilecek, genelde küçük küçük özellikler şimdi göze batar ve birlikte yaşamanın önündeki engeller olarak sunulur. Bunlar tiksinti duyulan nesneler haline gelerek kesin ayrılığın kaçınılmaz ve kaynaşmanın düşünülemez olduğuna kanıt olarak kullanılır. Endişe ve düşmanca duygular iki tarafta da kaynama noktasına erişir ancak yerleşikler bir bütün olarak Önyargıları temelinde harekete geçmek için daha iyi kaynaklara sahiptirler. Onlar aynı zamanda sırf yerleşimlerinin uzunluğu nedeniyle, o yer üzerinde kazanmış oldukları haklara da sığınabilirler ("Burası bizim atalarımızın toprağıdır"). Dışarlıklılar yalnızca yabancı ve farklı olmakla kalmazlar, orada olmaya hak kazanmamış "istilacılar" ve işgalciler olarak görülürler.

Yerleşiklerle dışarlıklılar arasındaki karmaşık ilişki iç grup ile dış grup arasında büyük bir çeşitlilik gösteren çatışmaların, daha genelde ise yaygın ve derin önyargı örneklerinin açıklanmasında çok işe yarar. On dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sında modern anti-semitizmin doğuşu ve yaygın kabul görüşünün, hızla sanayileşen bir toplumdaki yüksek değişim hızıyla Yahudilerin özgürleşmesinin çakışmasına bağlanabilir - o dönemde Yahudiler kendi gettolarından ya da kapalı cemaatlerinden çıkarak Yahudi olmayan şehir nüfusuna karışmaya ve "sıradan" iş alanlarına girmeye başlamışlardı. Fabrikaların ve ticari mal üreten şirketlerin rekabeti yüzünden, alıştıkları varoluşlarını kaybetmek üzere olan zanaatkâr ve esnaf kesimi, daha önce sokaklarında görünmeyen yabancıların gelişini, dünyayı sarsan karışıklığın inandırıcı açıklaması olarak büyük bir

şevkle kabul ettiler. Aynı şekilde, imparatorluğun yavaş yavaş parçalanması ardından güvenliğin geleneksel zeminlerinin kayması, savaş sonrası Britanya'da kentsel yeniden gelişme sürecinde kentin bildik çehresinin tahrip edilmesi ve sonra birçok insanın becerilerine ve hayat beklentilerine denk düşen endüstrilerin ortadan kaybolması, sonunda Antiller'den ve Pakistan'dan gelenlere ilişkin yaygın bir endişe doğurdu; ve tabii ardından felaket habercilerine yönelik bir tepki dalgası - bu bazen açıkça ırkçı bir biçimde bazen de "yabancı kültüre" direnme maskesi altında aldatmaca biçiminde ifade edilir ("insani temellerde" İslâmî usûlde et kesimine karşı ya da yemekte geleneksel *pancake**[1]*** yerine *chapatti"* veriliyor bahanesi altında birleşik eğitime karşı protestoları düşünün). Bir örnek daha alalım: On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında fabrikalardaki hızlı makineleşme ve ardından çalışma süreçlerinde vasıf aranmaz hale gelmesiyle iş güvenlikleri tehdit altına giren vasıflı işçilerin onlarca yıl süren kaygıları ve umutsuzlukları, kendilerine "genel" diyen ama çok geçmeden yerleşik sendikalar tarafından "vasıfsız" payesi biçilen işçilerin akınına karşı bir cepheye dönüştü. Vasıfsızlar sendikalara alınmadılar ve ancak vasıflı işçilerin direnişine karşı sendikal haklar mücadelesinde başarılı olduktan sonra sendikal koruma altına girebildiler.

Değişim başlayıp eski biçimlerde süren fırsatlar hızla kaybolduğunda, benzer süreçlere günümüzde de rastlanır. Bunu sendikalaş- mış şu ya da bu grup işçinin işlerini başka sendikanın üyeleriyle paylaşmaya cansiparane direnmesinden anlarız; mesleki yetki sınırları üzerine yapılan tartışmalar belki de yakın dönemde patlayan grevlerin en sık rastlanan nedenidir. Yeni gelenleri tehlikeli dışarlıklılar olarak gösterme yönündeki yerleşik eğilimin belki de en çarpıcı örneği, kadınların işyerlerinde ve etkili sosyal konumlar üzerine rekabette eşit hak iddialarına karşı malum erkek direnişidir. Bir zamanların güvenli erkek koruganlarına kadınların girişi o zamana kadar meydan okunmamış kuralları tartışmalı hale getirir ki, bu önceden her şeyin yerli yerinde olduğu bir ortama güçlü ve öfkeli bir bozguncu unsuru sokar. Feministlerin eşit haklar talebi tehlike duygularını harekete geçirmekte, bu da hiddetli tepkiler ve saldırgan tavırlar yaratmaktadır.

Muhtemel sonuçlarının vahameti kadar yerleşik-dışarlıklı uzlaşmazlığının keskinliği, yerleşiklerin kavgacılığının dışarlıklı konumuna itilmiş grupta, en azından ateşkes ihtimalini azaltan simetrik bir karşılığı ortaya çıkarması ile daha içinden çıkılmaz hale gelir. Amerikalı antropolog **Gregory Bateson,** düşman tutumların âdeta düşman davranışı teşvik ederek kendi gerekçesini sağlaması şeklinde ilerleyen etki-tepki zincirine **schismogenesis[2]** adım takmıştır. Her eylem daha güçlü bir tepkiyi doğurduğundan, iki taraf da ister istemez derin ve kalıcı bir bölünmeye doğru sürüklenir. Taraflardan birinin karşılıklı ilişkiler üzerinde başlangıçta olabilecek kontrol gücü ve etkisi artık kaybolmuştur. "Mevcut durumun mantığı" üstün gelmiştir.

Bateson asıl olarak iki tür schismogenesisten söz eder. **Simetrik schismogenesis** durumunda, tarafların her biri karşıtında gördüğü güç belirtilerine tepki gösterir. Rakip ne zaman kuvvet ve kararlılık gösterse, daha etkili bir kuvvet ve kararlılık yoluna gidilir. "Caydırma inanılır olmalıdır" ya da "saldırgana saldırının sökmediği gösterilmelidir" sloganlarını düşünün; bazı strateji uzmanlarına göre, nükleer füzeler mekanizmasının devreye sokulması düşmanı hasmane bir eylem durumunda son pişmanlığın nükleer bir misillemeyi durdurmayacağına ikna edecek biçimde otomatik olmalıdır. Simetrik schismogenesis çatışan taraflarda kendini öne çıkarma duygusunu besler ve rasyonel müzakere ve anlaşma ihtimalini gerçeklen ortadan kaldırır. Evlilikte eşler arasındaki kendi kendini azdıran zıtlaşmayı düşünün; her iki taraf da uzlaşma yerine kendi tarzında ısrar ettikçe ve iki taraf da ancak kuvvetli bir irade gösterilmesinin ve zayıflık göstermeme kararlılığının bu amaçlarına hizmet edebileceğini varsaydıkça, başlangıçta küçük görüş ayrılıkları taraflardan hiçbirinin kapatamayacağı derin uçurumlara dönüşür. Artık taraflardan hiçbiri kavganın başlangıçtaki nedenini hatırlamaz bile; tersine, iki taraf da şimdiki kavgalarının şiddetinin büyüsüne kapılmıştır. Karşılıklı suçlamalar ve üstünlük gösterileri denetimden çıkar ve evlilik boşanmayla son bulur; yeni bir etkileşim zinciri daha kopmuştur.

Tamamlayıcı schismogenesis tamamen zıt varsayımlardan doğar ama aynı kapıya, yani ilişkinin kopmasına çıkar. Eylemlerin schismogenesis dizilişi tamamlayıcıdır çünkü öteki taraf karşı tarafın

artan gücünün tezahürleriyle karşılaştığında direnişini zayıflatırken, bir taraf öteki tarafın zayıflık işareti göstermesiyle kararlılığını artırır. Bu, tipik olarak tahakkümcü ve itaatkâr iki partner arasındaki her etkileşimde ortaya çıkan eğilimdir. Partnerlerden birinin kendine güveni ve inancı ötekinin ürkeklik göstermesini ve boyun eğmesini besler. Zamanla ikincinin uysallığı birincinin kendini öne çıkarması ve küstahlığı ile el ele yürür. Tamamlayıcı schismogenesis örnekleri çok sayıda olduğu gibi, içerik olarak da çok çeşitlidir. Bir uçta korku salarak bütün yöreyi koşulsuz teslim almış ve ardından hiçbir direnişin olmamasına bakarak kendi mutlak hâkimiyetine inandığından, kurbanlarının kapasitesini aşan talepler ileri sürmeye başlamış bir çeteyi düşünün. Bu ya kurbanları umutsuzluğa sevk ederek isyan kıvılcımını ateşler ya da kurbanların çetenin haraca bağladığı bölgeyi terk etmelerine neden olur. Öteki uçta, patron-müşteri ilişkisini düşünebilirsiniz. Hâkim (milli, ırksal, kültürel, dinsel) çoğunluk, bir azınlığın mevcudiyetini ancak azınlığın canla başla hâkim değerleri kabul ettiğini ve hâkim kurallara göre yaşamaya istekli olduğunu göstermesi koşuluyla kabul edebilir.

Azınlık, yöneticileri hoşnut etme telaşına düşecek ve onlara yararlanmaya çalışacaktır; egemen grubun talep ettiği tavizlerin miktarının, o grubun kurallarıyla değerlerine teslim olunduğuna ve bir başkaldırı ihtimalinin olmadığına güven duymaları ile birlikte arttığını keşfedecektir. Azınlık ayrıca eşit partner sayılmanın bir yolu olarak kendi özgüllüklerini sergileme stratejisinin ters teptiğini de öğrenir. Azınlık bu durumda ya kendi gettolarına çekilecek ya da stratejisini simetrik schismogenesis modeline uygun olarak değiştirecektir. Tercih ne olursa olsun, ilişkinin kopması muhtemel sonuçtur.

Ama iyi ki, Bateson'ın belirttiği gibi, etkileşimlerin gösterebileceği üçüncü bir biçim daha vardır: **karşılıklılık.** Karşılıklılık bir bakıma daha önce tartıştığımız iki modelin özelliklerini birleştirir ancak bunu kendini tahrip eğilimlerini körelten bir biçimde yapar. Karşılıklı bir ilişkide, her bir tekil etkileşim örneği asimetriktir, ancak uzun dönemde iki tarafın eylemleri birbirini dengeler ve böylelikle ilişki "eşitlenir"; etkileşim bir uçuruma sürüklenmeden uzun zaman bu niteliklerini koruyabilir. Kısaca, karşılıklılık taraflara her birinin öteki tarafın ihtiyacı olan bir şeyi karşıladığı (örneğin ancak hor görülen ve ayrıma tabi tutulan azınlık, çoğunluk üyelerinin kaçındığı, feci halde

ihtiyaç duyulan ama gelecek vaat etmeyen işleri yapmaya hazır olabilir) bir ilişkidir. Öteki tarafın hizmetlerine bağımlılık partnerlerden her birinin verdikleri karşılığında aşırı ödüller talep etmesini engeller. Denebilir ki, karşılıklılığın bazı biçimleri çoğu etkileşimin çerçevesini oluşturur. Her halükârda bu biçim, neredeyse tanımı gereği her dengeli ve istikrarlı ilişki çerçevesinde mevcuttur. Bu, özellikle *ertelenmiş* karşılıklılık biçimini aldığında (örneğin, çocuklar kendi çocuklarına bakarak ana babalarının kendilerine bakmalarının "karşılığını ödediklerinde"), çerçevenin uzun süre sağlam kalmasını ve kendini yeniden üretmesini sağlayabilir. Gelgeldim, hiçbir karşılıklı ilişki çerçevesinin yer yer simetrik ya da tamamlayıcı bir ilişkiye kayma ve dolayısıyla schismogenesis sürecini ateşleme tehlikesinden tamamen bağışık olmadığı akılda tutulmalıdır.

Yabancılar

Geçen bölümlerde "biz" ve "onlar"ın ancak birlikte, birbirleriyle zıtlık içinde anlamlı olduklarını gördük. Biz ancak biz olmayan ötekiler, "onlar" varsa biz oluruz; ve onlar da hep birlikte, bir bütün olarak grup oluştururlar, bunun tek nedeni de onların aynı öznitelikleri paylaşmalarıdır: Onların hiçbiri "bizden biri" değildir. Kavramların ikisi de kendi anlamlarını, çizdikleri ayrım çizgisinden türetir. Böyle bir bölünme olmaksızın, kendimizi "onlar" karşısına koyma ihtimali olmaksızın, kendi kimliğimizi anlamlandırmada zorluk çekeriz.

Öte yandan, "yabancılar" bu bölünmeye meydan okurlar; denebilir ki, onlar bizatihi zıtlığa -her tür bölünmeye, bölünmeleri muhafaza eden sınırlara ve dolayısıyla bunların sonucunda ortaya çıkan sosyal dünyaya- karşıdırlar. Onların önemi, anlamlan ve sosyal, hayatta oynadıkları rolleri de burada yatar. Sırf yerleşik hiçbir kategoriye kolayca uymayan varlıklarıyla yabancılar, bizatihi kabul edilmiş zıtlıkların geçerliliğini inkâr ederler. Karşıtların "doğal" özniteliklerini yalancı çıkarırlar, keyfiliklerini açığa vururlar, kırılganlıklarını gözler önüne sererler. Bölünmelerin aslında ne için var olduklarını, üzeri karalanabilen ya da yeniden çizilebilen hayali çizgiler olduklarını gösterirler.

Karışıklığa meydan vermemek için, baştan yabancının basitçe ; *bilinmedik* bir kişi -iyi tanımadığımız, her yönüyle tanımadığımız ya da hiç tanımadığımız bir kişi- olmadığını kaydedelim. Bir şey söylemek gerekirse, bunun tersi doğrudur: Yabancıların dikkate değer özelliği büyük oranda *bildik* olmalarıdır; bir kişiyi yabancı olarak kabul etmek için, öncelikle onun hakkında hiç olmazsa birkaç şey bilmem gerekir. Her şeyden önce, onların tekrar tekrar, davetsiz olarak benim görüş alanıma girmeleri lazımdır: Öyle ki ben onları yakın çevremde görmeliyim; istesem de istemesem de onlar kesinlikle benim yaşadığım ve ayrılmadığım, ayrılma işaretleri de göstermediğim dünyada yaşarlar. Böyle olmasalardı, yabancı değil, olsa olsa "hiç kimse" olurlardı. Hiç kimse dediklerim, çoğu kere belli belirsiz, dikkatimi çekmeden ve dağıtmadan, günlük hayatımın

baktığım ama görmediğim arka planında hareket eden, bir yüzü, çehresi olmayan ve biri diğerinin yerine geçebilen çok sayıda oluşum arasında kaybolurlar. Onları duyarım ama ne söylediklerini dinlemem. Yabancılar ise tersine gördüğüm ve dinlediğim insanlardır. Tam da onların mevcudiyetine dikkat ettiğim, onların mevcudiyetini görmemezlik edemediğim ve basitçe dikkatimi vermeyi reddederek bu mevcudiyeti ilgisiz kılamadığım için, onları anlamlandırmakta güçlük çekerim. Onlar âdeta ne yakın ne de uzaktırlar. Ne "biz"im bir parçamızdırlar ne de "onlar"ın bir parçası. Ne düşman ne de dostturlar. Bu nedenle şaşkınlık ve endişe yaratırlar. Onlarla tam olarak ne yapacağımı, onlardan ne bekleyeceğimi, onlara nasıl davranacağımı bilemem.

Kolaylıkla dikkat çeksinler ve bir kere dikkat çektikten sonra da tüm açıklığıyla anlaşılabilsinler diye, sınırları mümkün olduğunca açık ve net çizmek, göründüğü kadarıyla insan elinden çıkmış bir dünyada yaşayan ve yaşamak için eğitilmiş insanoğlu için son derece önemli bir konudur. Eğer iyice belirlenmiş sınırlar neleri bekleyeceğimize ve her ne olursa olursa arzuladığımız amacımıza erişmek için öğrendiğimiz davranış biçimlerinden hangisini yapacağımıza ilişkin şaşmaz işaretler göndermiyorsa, toplum içinde yaşamak için gerekli becerilerin hepsi yararsız, çoğu kere zararlı ve bazen doğrudan intihar demek olacaktır. Ne var ki, bu sınırlar her zaman uzlaşımsaldır. Sınırların karşıt taraflarında bulunan insanlar, bizi hatalı sınıflandırma yapmaktan kurtaracak kadar birbirlerinden farklı değildirler. Ve bu yüzden böylesi keskin ve net çizgiler taşımayan bir gerçeklikte "evet-hayır" bölünmelerini korumak için sürekli çaba göstermek gerekir. Örneğin, cemaat kurallarına benzer kuralların bağlayıcı olduğu bir alan ile savaşa özgü pragmatikliğin geçerli olduğu bir alan arasında çok önemli görünen o sınırı çizmek, hiç de açık ve seçik olmayan bir duruma yapay (ve dolayısıyla güvenilmez) bir netlik dayatma çabasıdır her zaman. İnsanlar, olsalar bile çok nadiren birbirlerinin "tam ve eksiksiz zıtlar"ı olurlar. Eğer bir bakımdan farklılık gösterirlerse, başka bir bakımdan benzerlik gösterirler. Farklılıkları bile zıt kategorilerin ima edeceği anlamda, nadiren bariz ve koşulsuzdur. Çoğu özellik derece farkıyla, şiddetli kopuşlara meydan vermeden, sıklıkla hissedilmez bir biçimde birbirinden ayrılabilir. (Schutz'un doğal bölünmelere

uğramayan sürekli çizgi imgesini hatırlayın; öyle ki birbirini izleyen iki insan arasındaki uzaklık sonsuz küçük olabilir; çizginin solunda kalan bütün insanları sağda kalan bütün insanlardan tamamen ayrı, zıt bir kategoriye sokan her sınır, her kesiklik belli ki aynı şekilde keyfidir ve savunulması güçtür.) Çeşitli insan niteliklerinin örtüşmesi ve değişikliklerin derece farkı olması yüzünden, her bir ayrım çizgisi kaçınılmaz olarak sınırın iki yanında da, insanların ayrım çizgisinin akla getirdiği iki zıt gruptan birine ya da ötekine ait olarak ilk elden tanınmayacağı bir tür gri alan bırakacaktır. İstenmeyen ancak kaçınılmaz olan böyle bir belirsizlik tehdit olarak görülür çünkü durumu içinden çıkılmaz hale getirir ve bir iç grup ya da dış grup bağlamında hangi davranışın uygun bir davranış olduğunu, arkadaşça bir işbirliği ile temkinli ve hasmane bir sakınma durumunu kesin olarak ayırt etmeyi son derece güçleştirir. Düşmanlarla savaşırız, dostları severiz ve onlara yardım ederiz; ama ne düşman ne dost olanlara ne diyeceğiz? Ya da hem düşman hem dost olanlara?

Britanya asıllı Amerikalı sosyal antropolog **Mary Douglas,** in-, san uğraşları arasında insan yapısı düzeni dur durak bilmeksizin, "etiketleme" işinin hayati bir rol oynadığına işaret etmiştir; insan, hayatı için can alıcı farklılıkların çoğu doğal olarak, kendiliklerinden mevcut değildir; bulunmaları ve titizlikle savunulmaları gerekir. (Ortaçağ'da bir *yeraltı* karikatürünün elden ele dolaştırıldığı; anlatılır: Karikatürde dört kafa resmedilmiş ve şu başlık konmuştur: "Bilin bakalım, hangi kafa Papa'ya, hangisi Prens'e, hangisi köylüye, hangisi dilenciye aittir?" Elbette kafalar birbirinin aynıdır ve tamı tamına benzer oluşları -örneğin, prenslerle dilenciler arasındaki- akıl almaz ve kapanmaz farklılıkların hepsinin kafadan, kafanın şeklinden ve büyüklüğünden gelmediğini akla getirmektedir. Bunun bir *yeraltı* karikatürü olmasına şaşmamalı.) Bu amaca ulaşmak için, sınırları bulandıran ve böylelikle tasarıyı zayıflatan hedeflenen düzeni bozan ve açıklığın hüküm sürmesi gereken ye de akılları karıştıran bütün bu muğlaklık bastırılmalı ve yok edilmelidir. Benim yaratmak istediğim düzen imgem, benim güzellik ve incelik imgem, ayrımlara uymayan bu dikbaşlı müphem gerçekliğin tezahürlerine öfke duymama neden olur. Silip süpürmek için elimden geleni yaptığım çöpler olsa olsa "dışarıda bir yerde" olan, benim dünya

imgemde kesin bir yeri olmayan bir şeydir. Eşyanın doğasından gelen bir yanlışlık yoktur. Orada olmaması gereken şeyin orada olması ancak onu iğrenç ve çekilmez yapar.

İşte birkaç örnek. Acımasızca zehirlediğimiz ve biçtiğimiz bitkileri "ot" yapan şey onların bahçemiz ile vahşi doğa arasındaki sınırı korkutucu bir biçimde yok sayma eğilimi taşımasıdır. "Otlar" genelde göze hoş gelir, güzel kokar ve huzur verirler; eğer ormanda ya da bir kırda gezerken rastlarsak elbette, onlara vahşi hayatın hayranlık veren türleri olarak saygı duyarız. Onların "hatası" kesin çizgileriyle çim alanı, çiçek tarhı, sebze bağı ve gül bahçesi olarak ayrılması gereken bir yerde davetsiz bitmeleridir. Bizim öngördü ğümüz ahengi bozarlar, tasarımızın başına bela kesilirler. Yemek tabağımızdaki yiyeceğe hayranlık duyarız ama aynı yiyeceğin yatağımıza ya da yastığımıza saçılmış haldeki görüntüsünden iğreniriz; bunun nedeni yalnızca yiyeceğin yerinde olmaması, fiziksel olarak tıpatıp aynı olsa da iki yerin kesinlikle ayrı tutulduğu ve biri yemek öteki de yatak odası olmak üzere ayrı işlevler gördüğü evimizin düzenini altüst etmesidir. Gururla giydiğimiz çok narin ve pırıl pırıl ayakkabılar bile masanın üzerine konduğunda "pislik" gibi görünür gözümüze. Aynı şekilde saç tokaları ya da tırnak makasları da, saçlarımız ve tırnaklarımız normal olarak bedenimizin bir parçası olarak kaldıkları sürece bizim itinayla baktığımız ve gurur duyduğumuz şeyler olmalarına rağmen, yerlerinde durmazlarsa aynı gözle görüleceklerdir. Bazı kimyasal ürün şirketlerinin tıpatıp aynı deterjanlar ihtiva eden paketlere farklı etiketler yapıştırdıkları ortaya çıkmıştır; bu şirketler dikkatli bir araştırma sonucunda çoğu insanın, banyo ile mutfağın farkını bir kere bile gözden kaçırmamış, dolayısıyla asla iki yerde de aynı deterjanı kullanmamış olmaktan gurur duyduğunu öğrenmiştir. Benzer birçok örnek gibi bu örneklerde de, hepimizin "kirlilik"le savaşmaya ve şeyleri doğru (ait oldukları) yere koymaya vb. gösterdiğimiz takıntılı, yoğun dikkat, dünyamızı düzene sokan ve dolayısıyla yaşanabilir ve kolay hareket edilebilir bir yer kılan bu bölünmeler arasındaki sınırı kalıcı, el değmemiş ve temiz tutma ihtiyacı tarafından güdülenmiştir.

İç grup ile dış grup, "biz" ile "onlar" arasındaki sınır çizgisi en canla başla savunulan ve en fazla dikkat sarf edilen ayrımlara girer. Denebilir ki, dış grup, iç grup için faydalı hatta vazgeçilmezdir çünkü

iç grubun kimliğini açığa çıkarır ve tutarlılığıyla dayanışmasına güç katar. Aynı şey iki grup *arasında* uzanan biçimsiz gri alan için söylenemez. Bu alan anlaşılır bir şekilde faydalı bir rol oynayamaz; zararlı, niteliksiz olarak görülür. Bundan dolayı, yurtseverlik ya da partizan dayanışma duygularını harekete geçirme yoluyla halk desteği kazanma derdine düşen her politikacının gözde ilkesi şudur: "Bizden olmayan, bize karşıdır". Böylesi bir kategorik bölünmede, ara, kararsız ya da doğal bir konum için yer kalmamıştır. Eğer böyle bir yere izin verilirse, bu konumlar doğru ya da yanlış arasındaki bölünmenin sanıldığı kadar mutlak olmadığı anlamına gelecektir. Çok sayıda politik parti, kilise ya da milliyetçi ya da hizipçi bir örgütlenme, zamanlarının ve enerjilerinin çoğunu yeminli düşmanlardan çok kendi muhalifleriyle savaşta harcar. Genellikle hainlerden ve döneklerden, düpedüz bilinen düşmanlara göre çok daha yoğun bir biçimde nefret edilir. Bir milliyetçi ya da bir parti militanı için, hiçbir düşman karşı tarafa geçen ya da onu suçlamakta yeteri kadar ileri gitmeyen "içimizdeki düşman"dan daha aşağılık ve iğrenç değildir; uzlaşmacı bir tutum doğrudan doğruya düşmanlıktan çok daha şiddetle kınanır. Bütün dinlerde, dönmeler açıktan açığa inançsız olanlardan çok daha fazla nefret toplamış ve onlara çok daha büyük bir kinle zulmedilmiştir. "Safları bozmak", "ortalığı velveleye vermek", "tarafsız kalmak" liderlerin izleyicilerine yöneltebileceği en ağır suçlardır. Bu ithamlar, milleti, partisi, kilisesi ya da hareketi ile yeminli düşmanları arasındaki bölünmenin mutlak olmadığını, karşılıklı anlayışın ve hatta anlaşmanın akla yatkın olduğunu ya da kendi grubunun şerefinin lekesiz olmadığını, grubun kendisinin ayıplardan arınmış ve her zaman haklı olmadığını düşünen (daha kötüsü, söyleyen; en kötüsü bu düşüncesini eylemiyle gösteren) insanlara yöneltilir.

Gelgelelim, grubun sınırı her iki taraftan da tehdit altındadır. Bu sınır içeriden, kaçkınlar, değerlerin yıkıcıları, birliğin düşmanlar dönekler damgasını yemiş ikircimli insanlar tarafından aşındırıp maktadır. Ancak bu sınır, "pek bize benzemeyen" ancak sanki öyle imişler gibi muamele bekleyen, yanlışa düşmeden yabancılar, "bizden olmayanlar" olarak tanımlayabileceğimiz yerlerinden ayrılan ve şimdi ne olmadıklarına ilişkin kolaylıkla hataya düşebileceğimi yerlerde dolanan insanlar tarafından dışarıdan da saldırıya

uğraşmakta ve sonuçta delinmektedir. Bu "geçidi" açmakla onlar, sağlam ve delinmez olarak güvenilen sınırın hiç de geçirimsiz olmadığım göstermişlerdir. Tek başına bu günah bile onlara kin duymayı ve geldikleri yere dönmelerini istemeye yeter; onların görüşleri ***in***sanı güvensizliğe iter; onlarda anlaşılmaz bir biçimde tehlikeli bil şeyler vardır. Kendi eski yerlerinden kalkıp bizimkine geçerek, direnemeyeceğimiz korkunç ve gizemli bir güce, boy ölçüşemeyeceğimiz bir zekâya sahip olduklarından kuşkulanmamıza neden olacak bir şeyi başarmışlardır; bize karşı kötü niyetler taşırlar ve bu yüzden bu korkunç üstünlüklerini muhtemelen bizim zararımıza kullanacaklardır. Onlar varken biz kendimizden emin olamayız; bilip bilmeden, yeni gelenlerin tehlikeli ve iğrenç işlere bulaştıklarından kuşkulanırız. "Acemi çaylak" (inancımıza kazanılmış kimse), "yeni zengin" (birden servete konan ve bugün zengin ve güçlü olan dünkü yoksul) ve "sonradan görme" (çabucak güçlü bir konuma yükselen, aşağı tabakadan biri) gibi nitelemelerin hepsi kınayıcı, lanetleyici ve küçük düşürücü anlamlar yüklüdür. Bütün bunlar daha dün "orada" iken bugün "burada" olan insanları işaret eder. Aşırı hareketlilikleri ve akıl sır ermez maharetleri yüzünden, iradi olarak hem burada hem orada olan insanlara güven olmaz; nihayetinde onlar geçirimsiz ve kusursuz olması gereken şeyi ihlal etmişlerdir ve bu ilk günah unutulamaz ya da bağışlanamaz. Bu günah alınlarına yazılmıştır.

Onlar başka nedenlerle de kaygı yaratırlar. Onlar aslında *yeni gelenlerdir,* bizim hayat tarzımız için yenidirler, bizim usûllerimizi ve araçlarımızı bilmezler. Bu yüzden, bizim için normal ve doğal olan, bizim hayat tarzımızdan "doğmuş" olan ne varsa onlar için tuhaf, bazen de şaşırtıcıdır. Onlar bizim tartışma götürmez yolumuzun erdemine akıl sır erdiremezler. Bu yüzden onlar nasıl yanıtlayacağımızı bilmediğimiz sorular sorarlar çünkü geçmişte biz kendimize "Bunu neden böyle yapıyorsun? Bunun anlamı ne? Başka türlü yapmayı denedin mi hiç?" türü sorular sormadığımız gibi buna gerek de duymamışızdır. Yaşama tarzımıza, bize güven veren ve bizi rahatlatan hayat biçimine şimdi kafa tutuluyor. O hale geldi ki, bizden tarzımızı savunmamız, açıklamamız, haklılığını göstermemiz isteniyor. Tarzımız tartışmasız kabul edilmiyor ve dolayısıyla tırtık, güvenli görünmüyor. Güvenlik kaybı hafifçe geçiştirilecek bir şey

değildir. Ve genelde geçiştirmeye niyetimiz yok. Bundan dolayı, böylesi soruları saldırı, tezleri bozgunculuk, karşılaştırmaları da küstahlık ve kindarlık olarak görüyoruz. Keşke "hayatımızı savunmak" için, bu ani güven bunalımından sorumlu tuttuğumuz yabancıların akınına karşı saflarımızı kapatmış olsaydık. Rahatsızlığımız

bu baş belalarına karşı öfkeye dönüşüyor.

Yeni gelenler saygılı bir biçimde saçma sapan sorulardan vazgeçip süklüm püklüm otursalar ve çenelerini tutsalar bile, günlük işlerini yürütme biçimleri hiç kuşkusuz aynı altüst edici etkiyi yaratacaktır. Oradan gelip burada kalmaya karar veren bu insanlar, bizim hayat tarzımızı öğrenmeyi, taklit etmeyi, "bizim gibi" olmayı isteyeceklerdir. Hiçbir şey yapmasalar, çoğu evlerini tıpkı bizim gibi döşemeye, bizim gibi giyinmeye, bizim çalışma ve eğlenme biçimimizi kopya etmeye çalışacaktır. Bizim dilimizi konuşmakla kalmayacaklar, yürüyüşümüzü ve birbirimize hitap biçimimizi taklit etmek için inatçı bir gayret de göstereceklerdir. Ne kadar büyük çaba sarf ederlerse etsinler (ya da belki böyle büyük çaba sarf ettikleri için), en azından başlangıçta, hata yapmaktan kaçamazlar. Çabaları inandırıcı görünmez. Davranışları acemice, hantal ve gülünçtür; daha çok bizim tarzımızın bir karikatürüne benzer ve bu yüzden bizi "gerçek şey"in neye benzediğini sormak zorunda bırakır. Yaptıklarında bir hiciv havası vardır. Biz ise alaya alarak, gülerek, "karikatürü karikatürleştiren" fıkralar üretip anlatarak beceriksiz taklitleri reddederiz. Ancak gülmemize karışmış bir acılık, kahkaha maskesi altında bir endişe vardır. Tahribatı sınırlı tutmak için ne yaparsak yapalım, olan olmuştur artık. Bilinçdışı âdetlerimiz ve alışkanlıklarımız çarpıtan aynalarda bize gösterilmiştir. Onlara alaysı bir biçimde bakmak, kendi hayatlarımızdan eleştirel bir uzaklıkta durmak zorunda bırakıldık. Bu yüzden, açıktan açığa soru sorulmasa bile, rahatımız kaçtı.

Görebileceğimiz gibi, yabancılara potansiyel bir tehlike olarak kuşkuyla bakmak için çok neden vardır. Eğer onlara açıktan "bize ait değil" damgası vurulsaydı ve bizim tarzımızın bize göre, onların tarzının da onlara göre olduğunu ve ikisinin karıştırılmaması gerektiğini kabul eden yabancılar olarak kalsalardı, başka bir deyişle, eğer görüş alanımıza bir biçimde girseler bile onlara itibar

etmememize izin verilseydi, görece masum olacaklardı. Gelgelelim, ayrım bir zamanlar olduğu gibi açık değilse ve kalan açıklığını da kaybedeceği yönünde sıkıntı verici bir eğilim görülüyorsa, sorun çıkma potansiyeli inanılmaz boyutta artar. Belki başlarda gülünüp geçilecek, üzerine şakalar yapılacak ve alaya alınacak bir şey olarak gözümüze görünmüş olan şey şimdi artık düşmanlığa ve hatta saldırganlığa neden olabilir.

Bu yüzden, ilk tepki yabancıları "geldikleri yere" (yani, eğer orijinal olarak çıktıkları doğal bir mekân varsa; bu, her şeyden önce yeni ülkelerinde yerleşme umuduyla gelmiş, etnik olarak yabancı göçmenler için geçerlidir) geri göndererek bölünmenin yarattığı kaybedilmiş netliği yeniden oluşturmaktır. Bazen bu insanları göçe zorlama ya da hayatlarını, kötünün iyisini tercih edip kendiliklerinden toplu halde bırakıp gidecek kadar dayanılmaz kılma çabasına girilir. Eğer böyle bir hamle direnişle karşılaşırsa ya da kitlesel göç ettirme şu ya da bu nedenden dolayı hayata geçirilebilir bir öneri değilse, soykırım gündeme gelebilir. Vahşi fiziksel yok etmenin sorumlusu, fiziksel olarak göç ettirme çabasının başarısızlığa uğramasıdır. Soykırım, "düzenin yeniden sağlanmasının aşırı ve en iğrenç yöntemidir; ne var ki yakın tarih soykırım tehlikesinin hayal ürünü olmadığını ve uluslararası mahkûmiyete ve yaygın öfke doyurmasına rağmen, soykırıma yönelik eylemlerin patlak vermesinin bir olasılık olarak göz ardı edilemeyeceğini en dehşetli biçimde gözler önüne sermiştir.

Gelgelelim, daha az nefret uyandıran ve radikal olan başka çözümler de seçilmiyor değildir. En sık başvurulanlardan biri **ayrıl**maktır. Ayrılma fiziksel, manevi ya da hem fiziksel hem de manevi olabilir. Fiziksel ayrılık en güzel ifadesini gettolarda ya da etnik rezervlerde, yani yerli halkın yabancı kabul ederek ve yabancı statülerinin ilelebet sürmesini isteyerek karışmayı reddettiği insanların ikametine ayrılmış ülkenin belli yöreleri ya da alanlarında bulur. Bazen tahsis edilmiş toprak duvarlarla ve hatta daha sıkı yasal engellerle çevrilmiştir (Güney Afrika, siyah "yerleşim alanını" terk el meyi geçiş belgesine bağlaması ve beyazlara ayrılmış bölgelerde gayrimenkul satışına yasak koyması ile bu duruma yakın dönemli ama hiç de ilk olmayan bir örnek oluşturur). Bazen ayrılmış alandan çıkmak ya da o alana girmek yasal olarak engellenemez ve kâğıt

üzerinde serbesttir ancak pratikte orada oturanlar kapatıldıkları bölgeden çıkamazlar ya da çıkmayacaklardır; bunun nedeni ya "dışarı"nın koşullarının onlar için katlanılamaz hale getirilmesi (fiziksel saldırıya uğrarlar, alaya alınırlar ya da en azından taciz edilirler) ya da genellikle ihmal edilmiş bölgelerinde sürdürdükleri sefalet düzeyindeki yaşam standartlarının güçlerinin yetebildiği tek standart olmasıdır. Yabancı olarak nitelenen insanların fiziği ve davranışı yerlilerden kolayca ayrılmadığından, farklılığı görünür kılmak ' ve yanlışlıkla ilişki kurma tehlikesini azaltmak için sıklıkla özel kıyafetler ya da başka belirleyici işaretler zorunlu hale getirilir. Taşımaları söylenen ikaz işaretleri sayesinde, dolaşmalarına izin verilse bile yabancılar gittikleri yere âdeta kendi ayrı topraklarım da taşırlar. Ve sıklıkla, belki el emeğine dayanan ve hor görülen ama yerliler için hayati ve vazgeçilmez olan hizmetleri gördüklerinden * (Ortaçağ Avrupasında Yahudilerin nakit para ve banka kredisi sağlaması örneğindeki gibi), onlara hareket serbestisi tanımak zorunda kalınmıştır.

Toprak esasına göre ayrılığın tam olmadığı ya da tümüyle uygulanamaz olduğu durumlarda, manevi ayrılık önem kazanır. Yabancılarla ilişkiler kesinlikle iş ilişkilerine indirgenir. Sosyal bağlantılardan sakınılır. Kaçınılmaz fiziksel yakınlaşmanın manevi bir yakınlaşmaya dönüşmesini engellemeye çaba gösterilir. Hınç ya da açık düşmanlık böylesi engelleme çabalarında kendini açıkça gösterir. Önyargının ve hıncın ördüğü engelin genellikle en kalın duvarlardan daha etkili olduğu bir gerçektir. Bağlantıdan etkin sakınma devamlı olarak kirlenme korkusuyla şişirilir; kitabi ya da mecazi anlamda, yabancıların bulaşıcı hastalıklar taşıdıklarına, bitli pireli olduklarına, temizlik kurallarına uymadıklarına ve dolayısıyla sağlık için tehlike oluşturduklarına ya da zararlı fikirler ve alışkanlıklar yaydıklarına, büyü ya da meşum ve kanlı tapınma ayinleri yaptıklarına, ahlâksızlık ve iffetsizlik yaydıklarına inanılır. Yabancıları çağrıştıran her şeye, yürüme biçimlerine, kılık kıyafetlerine, dinsel ritüellerine, aile hayatlarına, hatta sevdikleri yemeklerin kokuşuna hınç duyulur.

Şimdiye kadar tartışılan ayrılma pratiklerinin hepsi basit bir durumu varsaymıştır: Biz, "bizim" aramıza kalmaya gelen "onlar"a karşı savunmamız gereken "biz", buradayız ve davetsiz misafirin |

varlığına rağmen burayı terk etmeyeceğiz. "Biz" için bir kıstas "onlar" için başka bir kıstas varmış gibi, kimin hangi gruba ait olduğu tartışma konusu değildir; gözden kaçırılmaması gereken bu yerleşik ve açıkça farklı kıstaslardır. Gelgelelim, bu türden basit bir durumun ve ürettiği kesin görevin, içinde yaşadığımız toplum tiplerine hemen hiç denk düşmediğini görmek kolaydır. Yaşadığımız toplum kentsel bir toplumdur; insanlar kalabalıklar halinde birlikte yaşarlar, çok seyahat ederler; gündelik işleri süresince başka insanların oturduğu başka alanlara girerler, bir yöreden ötekine ya da yörenin bir bölgesinden ötekine geçerler. Gün boyunca o kadar çok insanla karşılaşırız ki hepsini tanımamız imkânsızdır. Çoğu durumda, karşılaştığımız insanların kıstaslarımızı karşılayıp karşılamadıklarından emin olamayız. Hemen her zaman tam olarak kavrayamadığımız yeni görüntüler gözümüze çarpar ve sesler kulağımıza çalınır; daha kötüsü durup düşünmeye ve anlamak için samimi bir çabaya girmeye vaktimiz pek yoktur. Yaşadığımız dünya daha çok yabancılarla dolu bir *evrensel yabancılık* dünyası gibidir. Yabancılar arasında, yabancısı olduklarımız arasında yaşarız. Böylesi bir dünyada, yabancılar kıstırılamaz ya da kıstırılmış halde tutulamazlar. Yabancılar birlikte yaşamak durumunda olduğumuz insanlardır.

Bu, yukarıda anlatılan uygulamaların yeni koşullarda tamamıyla terk edildiği anlamına gelmez. Eğer karşılıklı yabancılaşmış gruplar bütün olarak etkili bir biçimde ayrılamamış olsa bile, ilişkileri **ayrımcılık** uygulamaları ile bir biçimde azaltılabilir (ve önemsizleştirilip böylelikle zararsızlaştırılabilir); gel gelelim bu uygulamaların artık değişmesi gerekir.

Daha önce karşılaştığımız ayrımcılık yöntemlerinden birini örnek alalım: Grup üyeliğinin belirgin, görülür işaretlerini takmak. Gruba atfedilen böyle bir görünüş yasalarla desteklenebilir, öyle ki "başka biri gibi görünmek" cezalandırılacaktır. Ancak bu yasal müdahale olmaksızın da başarılabilir. Kentsel tarihin büyük bölümünde yalnızca zengin ve ayrıcalıklı kesimlerin gösterişli, incelikli giysilere gücü yetebilirdi; normalde giysiler (her zaman yerel âdetlere göre) yapıldıkları yerden çok uzaklarda bulunamadığı için tanıdık olmayan kişiler *görürıüşlerindeki* parlaklık, sefalet ya da tuhaflıktan ayırt edilebilirdi. Gelgelelim, bu artık kolay değil. Hayranlık uyandıran ve

yüksek fiyat biçilen giysilerin görece ucuz taklitleri şimdilerde o kadar büyük miktarlarda üretiliyor ki, mütevazı bir geliri olan insanlar bunları satın alabilirler ve eskitebilirler (yani, hemen herkes bunları giyebilir). Dahası, taklitler bir bütün olarak o kadar aslına benzer yapılıyor ki, özellikle belli bir mesafeden baktığınızda, onları gerçeğinden ayırt etmek zordur.

Her modaya herkesin ulaşabilmesi yüzünden, elbise geleneksel ayrımcı işlevlerini yitirmiştir. Bu, giyim kuşamdaki yeniliklerin "sosyal anlam"ını zamanla değişikliğe uğratmıştır. Bunların çoğu artık kalıcı olarak herhangi bir özel gelir grubuyla ya da sınıfla sınırlı değil; ortaya çıktıktan kısa bir süre sonra, genelde herkesin erişebileceği bir duruma geliyor. Modalar da yerel özniteliklerini yitirmiş ve gerçek anlamda "bölgeler arası" ya da kozmopolit hale gelmiştir. Aynı ya da neredeyse ayırt edilemez giysiler birbirinden çok uzak yerlerde edinilebilir ve edinilmektedir. Elbiseler artık sahiplerinin ya da giyenlerin orijinlerini ve hareketliliklerini açığa vurmaktan çok gizler. Bu, görüntünün, görüntü sahiplerini ayırt etmediği anlamına gelmez; tersine, kadınların ve erkeklerin, kendilerine uygun gördükleri referans grubu ile ona göre algılanmayı ve yaklaşılmayı istedikleri kapasite hakkında açık bir duyuru yapmak için yararlandıkları başlıca simgesel araçlardan biri giysilerdir. Giysilerimi seçerek sanki dünyaya "Bakın, ben şuraya aidim, ben böyle bir insanım ve lütfen beni böyle görün ve ona göre davranın" mesajı veririm. Ve seçtiğim bir giysiyle bilgi verdiğim gibi, göz de boyayabilirim; kendimi aksi halde olmama izin verilmeyecek biri kılığına sokabilir ve sosyal olarak dayatılan sınıflandırmadan kaçabilirim (ya da bir süre kendimi gizleyebilirim). Kılık kıyafetim artık kimliğim hakkında güvenilir bir kılavuz değildir. Aynı şekilde başka insanların görünüşlerinin bilgi değerine de güvenemem. Onlar dışarıdan bakanları bilerek yanıltmak isteyebilirler. Yerinden kolayca sökülebilir apoletlerini kâh takabilir kâh çıkarabilirler. Biraz sonra şimdi göründükleri kişiden çok farklı biri kılığına girebilirler.

Görünüşe göre ayrım pratik değerini büyük oranda yitirirken, *mekâna göre* ayrım önem kazanmıştır. Ortak kentsel yerleşim alanları bütün öteki türler arasından ağırlıklı olarak bir tür insanın bulunabileceği ya da belli türden insanların bulunmayacağı alanlara bölünmeye başlamıştır; böylelikle hata ihtimali büyük oranda

azaltılmıştır. Özelliği olan, seçilmişlerin girebildiği bu alanlarda bile kişi hâlâ yabancılar arasındadır ama en azından artık yabancıların kabaca bir kategoriye ait olduğundan (ya da daha çok, alternatif kategorilerin çoğunun dışlandığından) emin olabilir. Dolayısıyla ayrıma tabi alanların uyumlu hale gelmeleri ancak *dışlama* uygulamaları, seçici ve bu yüzden sınırlı kabul uygulamaları ile sağlanabilir.

Kontrol noktası, resepsiyon ve güvenlik görevlileri, hepsi dışlama uygulamalarının belirgin simgeleri ve araçlarıdır. Onların mevcudiyeti, korudukları ve denetledikleri yere ancak seçilmiş insanların girebileceği anlamına gelir. Seçim kıstasları değişir. Kontrol noktası örneğinde para en önemli kıstastır ancak paradan başka, örneğin uygun kıyafet ya da doğru deri rengi gibi talepleri karşılamayan bir kişiye giriş bileti verilmeyebilir. Resepsiyon ve güvenlik görevlileri girmek isteyen kişinin buna "hakkı olup olmadığına" karar verir. Girmesine izin verilen kişi her kimse, içeride olmaya hakkı olduğunu kanıtlamalıdır; kanıt gösterme yükümlülüğü bütünüyle girmek isteyene aittir, ancak yine de kanıtın tatmin edici olup olmadığına karar verme yetkisi girişi denetleyenlerin elindedir. Hak kazanma sınavı, tamamen yabancı kaldıkları, kendilerini "tanıtamadıkları" müddetçe, girişin herkese kapalı olduğu bir durum yaratır. Tanıtma edimi yabancılardan oluşan gri, ayrımsız kategorisinin yüzü olmayan fertlerini "somut bir kişi"ye, "yüzü olan bir ki- şi"ye dönüştürür. Yabancılığın rahatsız edici donuk kalkanı böylelikle en azından kısmen kaldırılmıştır. Korunaklı giriş kapıları ile belirlenmiş sınırlı toprak parçası, dış dünyadan farklı olarak yabancılardan kurtarılmıştır. Böyle korunaklı bir yere kim girerse içerideki başkalarının bir dereceye kadar yabancılara özgü olağan muğlaklıktan arınmış olduğundan, içeride karşılaşılabilecek bütün insanların en azından seçilmiş özellikler açısından birbirlerine benzediklerinden ve bu yüzden aynı kategoriye ait kişiler olarak muamele görebileceklerinden emin olabilir. "Hiç kimse olabilecek" kişilerin

huzurunda olmanın getireceği belirsizlik, yalnızca yerel ve geçici olarak bile olsa, büyük oranda azaltılmıştır.

Başka bir deyişle, girişe izin vermeme gücü, kentsel hayatın yo ğun nüfuslu anonim dünyasında, seçilmiş mekânların görece ho

mojenliğini, berraklığını sağlamaya hizmet eder. Hepimiz, özenli bir biçimde tanıdığımız insanların ancak evimiz dediğimiz denetimli mekâna girmelerine izin verdiğimizde küçük bir ölçekte bu gücü uygularız; kapılarımız "tümden yabancı" olanlara kapalıdır. Ne var ki, başka insanların benzer bir işi bizim adımıza yapmak için güçlerini daha büyük oranda kullandıklarından kuşkumuz yoktur. Böylelikle, ne zaman onların korudukları mekânlara girse kendimizi görece güvende hissederiz. Hayatımızın çoğu bölümün de, kentte yaşadığımız bir günümüz böylesi korunmalı mekânlarda geçirilen ve bu gibi yerler arasında gidip gelmelere ayrılan zaman dilimlerine bölünmüştür (evden çıkıp çalıştığımız işyerine, okuduğumuz okula, bir kulübe, yerel pub ya da konser salonuna gider ve sonra yine eve döneriz). Dışlama uygulayan sınırlı mekânlar arasında herkesin ya da hemen herkesin bir yabancı olduğu serbest girişli geniş alanlar uzanır. Genelde böylesi ara bölgelerde geçirdiğimiz zamanı tamamen ortadan kaldıramasak bile en aza indirmeye çalışırız (örneğin, sıkı korunan bir mekândan bir başkasına, özel biri aracın hava geçirmeyen yalıtılmış kabuğuna sığınırız).

Dolayısıyla, yabancılar arasında yaşamanın en altüst edici yanı. bir an için etkisiz kılınabilseler, hatta daha az zararlı hale getirile bilseler bile, onlardan hiçbir zaman tam olarak kurtulamamamızdır. Bütün o incelikli ayrım yöntemlerine rağmen, fiziksel olarak yakın ancak manevi olarak uzak, davet edilmedikleri halde çevremizde dolanan, geliş ve gidişlerini kontrol edemediğimiz insanların biz eşlik etmesinden tamamen kaçamayız. Kaçınamayacağımız bir mekân türü olan kamusal mekânlarda, bir an için bile olsun onların Ş varlığını hissetmeksizin bulunamayız. Yabancıların mevcudiyetinin hiçbir saldırı tehlikesi taşımadığından emin olsak bile (bu asla tamamen inanamayacağımız bir şeydir), sürekli gözlerin üzerimizde olduğunu, izlendiğimizi, irdelendiğimizi ve değerlendirildiğimizi biliriz; insanlarımızın "özel alan"ları delik deşik edilmekte, süzül- inekte ve ihlal edilmektedir. Bedenlerimiz olmasa bile, itibarımız, kendimize saygımız ya da sadece kendimizi tanımlamamız, üzerlerinde bir etkimiz olsa da bunun her halükârda artık çok az olduğu, yüzü olmayan kişilerin eline kalmıştır. Ne yaparsak yapalım, eylemlerimizin, bizi gözleyenlerin bizim hakkımızdaki imgesini nasıl etkileyeceğini merak ederiz. Onların görüş alanlarında kaldığımız

sürece, tetikte olmalıyız. Tek yapabileceğimiz göze çarpmamak ya da ne olursa olsun dikkat çekmekten sakınmaktır.

Amerikalı sosyolog Erving Goffman, sivil dikkatsizliği, bir şehirde yabancılar arasında yaşamayı mümkün kılan teknikler arasında en başta saymıştır. Sivil dikkatsizlik, kişinin bakmıyor ve dinlemiyor *gibi yapmasıdır,* ya da en azından kişinin bakmadığı, işitmediği ve hepsinden önce çevredekilerin ne yaptıklarıyla ilgilenmediği havasını verecek bir tavır takınmasıdır. Sivil dikkatsizlik, en yalın haliyle kendini göz göze gelmekten kaçınmakta ortaya koyar. (Gözlerin karşılaşması her zaman yabancılar arasında izin verilebilir olandan daha kişisel bir ilişkiye davettir; bunun anlamı anonim kalma hakkından vazgeçmesi ve başka insanların gözünde görünmez kalma yönündeki varsayılan hakkından ve kararlılığından feragat ettiği ya da bunları askıya aldığı anlamına gelir.) Göz göze gelmekten itinayla sakınmak kişinin gözleri ara sıra ya da kazara başka birine "kayşa" bile, dikkat etmediğinin alenen ilamdır (aslında kişisel karşılaşma amaçlanmadıkça kişinin gözlerinin durmamak ve odaklanmamak koşuluyla "kaymasına" izin verilir). Hiç bakmamak da mümkün değildir. Herhangi bir yerleşim merkezinin sokakları çoğu zaman kalabalıktır ve sırf bir yerden başka bir yere gitmek bile, çarpışmadan kaçınmak için önünde uzanan yol ile yolda dikilen ve hareket eden her şeyin dikkatle gözlenmesini gerektirir. Gözlem yapmadan duramasak bile, bu, bakışımızın takıldığı insanları rahatsız ve tedirgin etmeden, hissettirilmeden yapılmalıdır. Kişi bakmıyormuş gibi yaparak görmelidir; bu, sivil dikkatsizliğin özüdür. Her gün yaşadığınız, kalabalık bir mağazaya girme, bir tren istasyonunun bekleme salonundan geçme ya da yalnızca okula giderken sokakta yürüme deneyimlerini düşünün; kaldırımda güven içinde yürümek ya da bir mağaza ya da sergideki vitrinleri ayıran

geçitler arasında dolaşmak gibi, yapmış olmanız gereken bütün küçük küçük hareketleri düşünün; ve yanından gelip geçtiğiniz sayısız yüz arasından ne kadar azını hatırlayabildiğinizi, aynı mağazada ya da aynı caddede geçiştiğiniz ne kadar az yüzü betimleyebileceğiniz! düşünün. "Dikkat etmeme" -yabancılara, önünde gerçek-' ten önemli şeylerin olup bittiği boş bir perde olarak bakma- gibi zor bir sanatı ne kadar iyi öğrenmiş olduğunuza şaşacaksınız.

Yabancıların birbirlerine karşı davranışlarında gözettikleri özenli, incelikli dikkatsizlik, kentsel koşullarda yaşamı sürdürme açısından tartışmasız çok değerlidir. Ancak bunun sevimsiz sonuçları da vardır. Bir köyden ya da küçük bir kasabadan yeni gelmiş biri genelde büyük şehrin kendine özgü aldırışsızlığı ve soğuk ilgisizliği karşısında şaşırıp kalır. İnsanlar sanki öteki insanlara dikkat etmezler. Canlı olarak insanlara bakmadan gelip geçerler. Eğer başınıza kötü bir şey gelse, kimsenin kılının kıpırdamayacağına bahse girebilirsiniz. Sizinle onlar arasında bir sakınma duvarı, hatta belki de bir antipati duvarı çekilmiştir; bu, kimsenin aşmayı düşünemeyeceği bir duvar, kapatma şansının pek olmadığı bir mesafedir. İnsanlar boşuna ümitlenecek kadar fiziksel yakınlık içindedirler, ancak ne var ki manevi bakımdan -zihinsel, ahlâki olarak- birbirinden sonsuz uzak kalmayı başarırlar. Onları ayıran sessizlik ve yabancıların varlığında hissedilen tehlike karşısında becerikli ve vazgeçilmez bir silah olarak kullanılan mesafe koyma bir tehdit gibi algılanır. Kalabalıkta kaybolmuş biri kendi kaynaklarıyla başbaşa bırakılmış hisseder kendini; kişi kendini önemsiz, yalnız ve vazgeçilebilir hisseder. Özel alanı tecavüz karşısında korumaya dayalı güvenlik, *yalnızlık* olarak geri teper. Yabancılarla birlikte yaşamak, değeri bizatihi yabancılar kadar muğlak bir sanattır.

Öte yandan, büyük şehrin "evrensel yabancılığı", daha dar ve daha kişisel bağlamlarda, herkesin işine burnunu sokmayı ve meraklılığı hak bilecek başkalarının sağlığa zararlı ve can sıkıcı gözetimiyle müdahalesinden kurtuluş anlamına gelir. Kişi artık özel alanına kimseyi sokmadan kamusal bir mekânda kalabilir. Sivil dikkatsizliğin evrensel uygulanması sayesinde erişilen "ahlâki görünmezlik", farklı koşullarda akla hayale sığmayan bir özgürlük alanı sunar. Sivil dikkatsizliğin yazılı olmayan kuralına evrensel olarak uyulduğu müddetçe, kişi şehirde görece bir engelle karşılaştırmaksızın dolaşabilir. Yeni, hayrete düşüren ve zevk veren izlenimlerin hacmi böylelikle genişler. Bu da beraberinde deneyim alanının genişlemesini getirir. Kent ortamı zekâ için bereketli bir topraktır. Büyük Alman sosyolog George Simmel'in işaret ettiği gibi, kent hayatı ile soyut düşünce uyum içindedir ve birlikte gelişirler: Soyut düşünce, nicel farklılığı içinde kavranamayan kentsel yaşamın olağanüstü zenginliğiyle körüklenir ve aynı zamanda genel kavramları ve

kategorileri kullanma kapasitesi öyle bir beceridir ki, onsuz kentsel bir çevrede hayatta kalma akim alacağı bir şey değildir.

Denebilir ki, bunlar meselenin olumlu yönleridir. Gelgelelim, ödenmesi gereken bir bedel vardır; kayıplar olmaksızın kazançlar olmaz. Başkalarının can sıkıcı merakları ile birlikte, sempatik ilgi ve yardım etme isteği de kaybolur. Kent yaşamının canlı koşuşturmasıyla soğuk insan ilgisizliği ortaya çıkar. Daha önce gördüğümüz gibi, genelde sosyal ilişki, katılanları kişi olarak ilgisiz ve bağsız bırakan mübadeleye indirgenir. Nakit bağı, sırf para miktarıyla değerlendirilen karşılıklı hizmetler, zekâya dayalı, duygusuz ve tutkusuz kentsel tutumla yakından ilgilidir.

Bu süreçte eksik olan, insan ilişkilerinin etik niteliğidir. Ahlaki anlamını yitirmiş çok çeşitli insan ilişkileri artık mümkündür; ahlâkilik ölçütleri tarafından değerlendirilmemiş ve yargılanmamış davranışlar kural halini almıştır.

İnsani ilişkiler öteki kişinin refahı ve iyiliği için duyulan bir sorumluluk temelinde yürütüldüğü oranda ahlâkidir. İlk başta, ahlâki sorumluluk, çıkar gözetmemesiyle ayrılır. Dürtüsü ne ceza korkusu ne de kişisel kazanç hesabıdır: Ahlâki sorumluluk, imzaladığım ve yasal olarak yerine getirmeye mecbur olduğum bir sözleşmede yazılı yükümlülüklerden ya da söz konusu kişinin karşılığında işe yarar bir şey verebileceğine ve böylelikle çabamla onun takdirini kazanacağıma ilişkin öngörümden kaynaklanmaz. Öteki kişinin ne yaptığına ya da ne tür bir kişi olduğuna da bağlı değildir. Sorumluluk bencillikten tümüyle arınmış ve koşulsuz olduğu müddetçe ahlâkidir: Ben başka kişiden sadece o bir kişi olduğu ve dolayısıyla benim sorumluluğuma layık olduğu için sorumluyum. İkincisi *so*rumluluk onu benim ve yalnızca benim sorumluluğum olarak gördüğüm müddetçe ahlâkidir; müzakere edilemez, başkasına devredilemez. Kendimden bu sorumluluk dışında bahsedemem ve dünya yüzünde hiçbir güç beni bu sorumluluğu taşımaktan kurtaramaz Sırf insan olduğundan dolayı öteki için, herhangi bir öteki insan için duyulan sorumluluğun ve özel olarak bunu izleyen yardım etme ve derdine deva olma yönündeki ahlâki dürtünün argümana, meşrulaştırmaya ya da kanıta ihtiyacı yoktur.

Fiziksel yakınlığın tersine, saf ve basit olan ahlâki yakınlık özellikle bu türden bir sorumluluk getirir. Gelgelelim, "evrensel yabancılık" koşullarında, fiziksel yakınlık ahlâki boyutundan sıyrılmaktadır. Bu, insanların artık *ahlâki* yakınlık yaşamadan ve bundan dolayı eylemlerinin ahlâki anlamlarına ilgisiz kalarak birbirleriyle yakın yaşayabilecekleri, eylemde bulunabilecekleri ve birbirlerinin hayat koşullarını etkileyebilecekleri anlamına gelir. Pratikte bunun anlamı, insanların ahlâki sorumluluğun onları yapmaya zorladığı eylemlerden kaçınabilecekleri ve ahlâki sorumluluğun yapmalarını yasaklayacağı eylemlere girişebilecekleridir. Sivil dikkatsizlik kuralları sayesinde, yabancılara düşman muamelesi yapılmaz, böylece çoğu zaman düşmanın başına gelebilecek akıbetten kurtulurlar, yabancılar düşmanlık ve saldırganlık duygularının hedefi değildir. Ne var ki, düşmanlardan farklı olmamak üzere yabancılar (ve bu hepimiz "evrensel yabancılığın" parçası olduğumuz müddetçe bizleri de içine alır) ancak ahlâki yakınlığın sağlayabileceği korunma dan yoksundur. Bu, sivil dikkatsizlik ile ahlâki ilgisizlik, kalpsizine ve başkalarının ihtiyaçlarını göz ardı etme arasında bir adımlık mesafe olduğunu gösterir yalnızca.

Birlikte ve ayrı

Muhtemelen sizin de, hem de çok defa, konuşmanıza "hepimizin hemfikir olduğu gibi" ifadesiyle başladığınız oluyordur. Eminim, öteki insanların da böyle konuştuğunu duydunuz. Ya da bu ifadeyi gazete makalelerinde, özellikle aslında bir tür okuyucuya seslenen başmakalelerden okuyorsunuz. Ancak hiç kendinize bu "hemfikir" olan "hepimiz"in *kim* olduğunu sordunuz mu?

"Hepimizin bildiği gibi" ya da "hepimizin hemfikir olduğu gibi" ifadelerini kullanmışsam, fark gözetmeden benim gibi düşünen insanları kastetmiş olurum. Hatta dahası böyle insanları seçip onları farklı düşünen başkalarından ayrı bir yere koyduğumu, bu seçilmiş topluluğun benim için her halükârda önemli olduğunu ima etmiş ve önemli olanın özellikle başkası değil bu seçilmiş grup olduğunu, bu grubun üyelerinin ortak fikrinin söylediklerine bir otorite, -yeterli, güvenilir ve sağlam bir otorite- kazandırdığını belirtmiş' olurum. Bu ifadeyi kullanarak kendimle dinleyicilerim ya da okuyucularım arasında görünmez bir *karşılıklı anlayış* bağı kurmuş olurum. Ortak görüşlerimizin, üzerinde konuştuğumuz konuyu aynı şekilde ve aynı açıdan görmemizin sayesinde, birlik olduğumuzu kastederim. Akla gelen tüm bu anlamlar, sözünü etmeksizin kullandığım ifadeye örtük olarak eşlik etmişlerdir. Sanki hem hemfikir olan "biz hepimiz"in birliği hem de hemfikir olmayanları ortaklaşa, dikkate almayışımız, üzerinde kafa yormaya ya da aslında durumun böyle olduğuna ilişkin kanıt aramaya ve sunmaya gerek duymayacağım kadar doğal görünür (ve bunun aynı şekilde izleyicim için de böyle olduğunu umarım ya da böyle olduğunu baştan kabul ederim).

İşte cemaatten bahsederken, başka insanların muhtemelen reddettiği şeyleri kabul eden hiç de açıkça tanımlanmamış ya da sınırları belirlenmemiş böyle bir insan topluluğu ve başka her şeye kafa tutma ve başka her şeyi dikkate almama üzerine hemfikir olmaktan gelen böyle bir otoritedir aklımızdaki. Gelgelelim biz cemaatim "birlikteliğini", birliğini, sahici ya da sırf arzulanan devamlılığını.; ne kadar haklılaştırmaya ya da açıklamaya çalışırsak

çalışalım, her şeyden önce düşündüğümüz, ortak bir manevi otoriteyle kurduğumuz *manevi* birliktir. Bu yoksa, cemaat de yoktur.

Bütün başka ortak görüşlerin altında yatan ve onları koşullayan bir ortak görüş, tartışma konusu topluluğun aslında bir cemaat olduğuna -yani, sınırları içinde görüşlerin ve tutumların paylaşıldığı ya da paylaşılması gerektiğine, tek tek her görüş (inanıldığı üzere, geçici olarak) farklı olsa bile fikir birliğinin yaratılabileceği ve yaratılacağına- ilişkin fikir birliğidir. Fikir birliğinin ya da en azından fikir birliğine yatkınlığın, bütün cemaat üyelerinin asli, doğal gerçekliği olduğu varsayılmıştır. Bir cemaat insanları birleştiren unsurların, onları bölen unsurlardan daha güçlü ve daha önemli olduğu bir gruptur; üyeler arasındaki farklılıklar asli -genelde söylendiği gibi ağır basan- benzerliklerle kıyaslandığında önemsiz ya da talidir. Cemaat *doğal* bir birlik olarak düşünülür.

"Biz hepimiz"in kim olduğunu özel olarak açıklamak ve paylaştığımız iddia edilen görüşlerin gerçekten doğru ve yerinde olduklarını ve dolayısıyla saygıya ve inanılmaya layık olduğunu kanıtlamak zorunda kalmayışımızın nedeni, Öncelikle ima edilen bu bağın "doğallığı"dır. Cemaat türü aidiyet kendi başına, öteki "doğal olgular" gibi ortaya çıkar; zahmet edilip kurulması, sürdürülmesi ve gözetilmesi gerekmez. Cemaat türü aidiyet tam da buna -onu maksatlı seçmemiş, onun var olması için hiçbir şey yapmamış olduğumuza ve onu geçersiz kılmak için hiçbir şey yapamayacağımıza- inandığımızda en güçlü ve en güvenli halini alır. Etkili olmaları ve gerçekliklerini sürdürebilmeleri aşkına, "hepimizin hemfikir olduğu gibi" ifadesiyle ima edilen imgelerin ve önermelerin asla ayrıntılarına girilmemesi, asla merkeze alınmaması, asla biçimsel bir koda dökülmemesi ya da bilinçli bir çabanın nesnesi haline dönüştürül- memesi daha iyidir. Haklarında ne kadar az konuşulursa ya da ne kadar az dikkat çekilirse etkileri o kadar güçlü olur. Cemaat, ancak ondan söz edilmediği sürece bizim inandığımız şey - "doğal" bir- lik- olacaktır. İnançları paylaşma tartışılmadığı ve böylece meydan okunmadan kaldığı müddetçe, doğal olarak ortaya çıkar.

Böyle bir paylaşma ideal olarak doğumdan ölüme kadar bütün hayatlarını aynı çevrede geçirenler, ne başka mekânlara yelken açan ne de farklı yaşam tarzlarını deneyen başka gruptan insanların

ziyaret ettiği yalnız insanlar arasında en gelişkin biçimiyle ortaya çıkar. Böyle insanların, kendi tarzlarına ve usûllerine "dışarıdan" bakıp üzerinde düşünmeye, onları bir açıklamaya ya da gerekçelendirmeye gerek duyan yabancı ve şaşırtıcı şeyler olarak görmeye fırsatları olmaz. Bu tür insanlar neden özel olarak bu şekilde yaşadıkları, başka değil de neden bu tarza takılıp kaldıklarını haklı çıkarma ve açıklama zorunluluğu da hissetmezler. (Burada ideal bir durumu ele aldığımızı unutmayın. Böylesi ideal koşulları gerçekten karşılayan durumlara nadiren rastlanır. Eski devirlerdeki ücra köylerin ve uzak adaların bu koşullan görece yerine getirdikleri varsayılır ama bu varsayım bile derinlemesine incelendiğinde çoğu kez geçerliliğini yitirir. Cemaat genelde bir gerçeklik olmaktan çok bir *sav,* bir arzu ifadesi, safları sıklaştırma yönünde açık bir çağrıdır.

Britanyalı büyük düşünür Raymond Williams'ın unutulmaz ifadesiyle, "cemaatin dikkate değer özelliği onun daima var olmasıdır"). Cemaat geçmişte hep var olmuş olsa da, hakkında söz söylendiği anda artık, en azından tahayyül edilen ideal haliyle, var olmaktan çıkar. İnsanlar en çok, yapay bir birlik yaratma ya da bilinçli çabalarla geçmişin parçalanmış birliğini kurtarma pratik göreviyle yuz yüze geldiklerinde, "doğal" birliğin karşı koyulmaz güçlerinden medet umarlar.

"Hepimizin hemfikir olduğu gibi" şeklinde bir ifade kullandığımızda, demek ki "doğal olarak" hiçbir zaman var olmamış ya da neredeyse parçalanmak üzere ya da küllerinden yeniden doğacak olan anlamların ve inançların cemaatine hayat vermeye, onu canlı tutmaya ya da diriltmeye gayret etmekteyizdir. Bunu da, kabul edildiği üzere, "doğal" cemaatlerin varoluşu ve hayatta kalması için uygunsuz koşullarda -karşıt inanışların bir arada var oldukları, gerçekliğin farklı anlatımlarının birbirleriyle yarıştığı ve her bir görüşün kendini karşı tarafın tezlerine karşı savunmak zorunda kaldığı bir dünyada- yaparız. Pratikte, "manevi birlik" olarak cemaat fikri "biz" ile "onlar" arasında henüz var olmayan sınırları çizmemizin bir aracı olarak hizmet eder; birleşik bir eylemi kışkırtmak üzere grubu *seferber etmenin,* gruba çağrının grubun ortak kaderi ve çıkarı için yapıldığına ikna etmenin aracıdır.

Tekrar edersek, cemaatin "doğallığına" başvurmak kendi başına birlik çağrısını etkili kılmanın bir unsurudur. En güçlü cemaat

kurma girişimleri (ve görülen o ki, en etkilisi), paradoksal olarak bu unsurlardan "insan gücünün üzerinde", iradi olarak ne seçilebilen ne de reddedilebilen şeyler diye bahsederler; onlar bir *ırkı* güya kaderine ve misyonuna bağlayan "ortak kan", kalıtsal karakter yapısı ve vatan toprağıyla ebedi bir bağ gibi nitelikler; ya da *milleti* ilelebet, iyi günde ve kötü günde bağlayan, ayrı bir varlık kılan ortak tarihsel geçmiş, zaferler ve yenilgiler tarihi, "ortak tarih mirası- mız"dır ya da uzak geçmişte atalarımıza inmiş bir vahiyden gelen, sonra kıyıma uğratılarak atalarımızın inançlarını çok kutsal ve saygın kılmış ve bu mirasa yeniden hayat vermeyi kutsal bir dava, ecdadın görevi haline getirmiş ortak *dindir*. Görünüşte böylesi nesnel "olgulara" seslenmeyi cemaat kuruculuğu açısından özellikle faydalı yapan şey, medet umulan olguların ısrarla çağrının yapıldığı insanların kontrolleri dışında kalmasıdır. Böylesi olgulara yapılan gönderme seçim unsurunu ve seçimin getirdiği keyfiliği etkili bir biçimde gizler. Cemaat kurmanın çağırdığı hedefleri onların kendi seçimleri haline getirmek için, insanlara *seçim şanslarının olmadığı* bir durumda bulundukları, seçimin zaten onlar adına ataları ya da takdir-i ilahi tarafından yapılmış olduğu anlatılır. Bu gibi koşullarda güçleri birleştirmede gösterilecek isteksizlik, ihanetten başka bir şey olamaz. Böylesi bir eyleme kalkışanlar kendi doğalarına, atalarının hatırasına, onların çağrısına vb. ihanet etmiş olur; onlar hain ya da aptaldır, tarihin onlar adına ta baştan verdiği karara meydan okuyacak kadar küstah kişilerdir.

Gelgelelim, cemaat kurma çabaları bütün durumlarda kontrolü aşan zorunluluklara başvuramaz, dolayısıyla keyfi karakterini saklayamaz. Birçok politik ve dinsel hareket, insanları daha önce bilmedikleri ya da kendi iradeleriyle karşı çıkmakta oldukları yeni fikirlere kazanarak (*din değiştirterek)* bir inanç ve bağlılık cemaati yaratma niyetlerini açıktan ilan ederler. Bu hareketler bir inançlılar cemaati, onlara dinsel tarikatin aziz kurucuları ya da kavrayışlı ve uzak görüşlü bir politik lider tarafından vazedilen davaya ortak bağlılık etrafında birleşmiş insanlar cemaati yaratmayı amaçlar. Bu türden bir cemaat kurma eyleminde, kullanılan dil kutsal geleneğin, tarihsel kaderin ya da sınıf misyonunun dili değil, iyi haberlerin, gözünü açmanın, "yeniden doğmanın" ve her şeyden önce *hakikatin* dilidir. Çağrı, güya seçim şansı olmayan bir duruma değil, tersine

yalana karşı hakikati seçmek, önyargıyı, yanılgıyı ya da gerçekliğin ideolojik çarpıtılmasını reddederek gerçek inancı benimsemek için yapılan asil eyleme yöneliktir. İnsanlardan "doğal olarak" ait oldukları bir yerde kalmaları değil, cemaate katılmaları istenir. Katılmak bir özgürlük eylemi ve yeni bir hayatın başlangıcı olarak sunulur; katılmaktan bir özgür irade eylemi olarak söz edilir; aslında o, kişinin özgürlüğünün ilk doğru tezahürüdür. Bu defasında gizlenen şey ise yeni benimsedikleri inanca sadık kalmaları ve özgürlüklerini davanın talepleri neyi gerektiriyorsa ona teslim etmeleri için davaya kazanılanlar üzerinde bundan böyle uygulanacak olan baskıdır. Davanın talepleri, meşruiyetleri için tarihsel gelenekten medet umanlarınkinden daha az aşırı olmayabilir.

İnanç cemaatleri kendilerini *propaganda* ile, yani geleceğin müminlerini birleştirmeyi amaçlayan yeni bir öğretiyi vazetmekle sınırlayamazlar. İnancın gereklerine bağlılık *ritüel* ile -inanç sahiplerinin ortak üyelikleri ve kader birliktelikleri teyid edilsin ve bağlılık pekiştirilsin diye, failler olarak katılmaları istenen bir dizi düzenli etkinlik (yurtseverlik gösterileri, parti toplantıları, kilise ayinleri) ile- desteklenmedikçe asla gerçekten güvende olmayacaktır. Gelgelelim, inanç cemaatleri üyelerinden taleplerinin zorluğu ve miktarına göre farklılık gösterirler.

Politik partilerin çoğu örneğin (devrimci ya da gerici, sağ ya da sol, radikal amaçlar güden ve üyelerini savaşçı olarak gören, dolayısıyla sapmaz bir sadakat ve tam bir boyun eğme isteyen partiler hariç), düzenli seçim desteği sağlamak ve parti programından yana bir nebze gönüllü, "misyonerce" etkinlik yürütmek için zorunlu olanın ötesinde bir düşünce birliği aramaz. Onlar üyelerinin hayatlarının geri kalan kısmını kendi takdirlerine göre yaşamalarına izin verirler ve sözgelimi aile hayatı ya da meslek seçimi gibi konularda hüküm vermekten kaçınırlar.

Öte yandan, dinsel mezhepler bütün olarak çok daha talepkârdır. Periyodik tapınma ritüellerine katılımla yetinmezler; üyelerinin *bütün* hayatları onların ilgi alanına girecektir. Mezhepler tanım gereği dışarıdan gelen baskıya açık ve dolayısıyla sürekli kuşatma altında olduklarından, yalnızca paylaştıkları bir dizi inanca değil aynı zamanda yaşam biçiminin tamamında bir tektipliğe ihtiyaçları

vardır. İnanç sahibinin gündelik işlerini yürütme biçimlerinin baştan sona yeniden düzenlenmesini isterler. Ayrıca görünüşte inanç sorunuyla ilişkisi olmayan davranış özelliklerinde de hüküm vereceklerdir. Hayatın tamamını bir inanç ve sadakat gösterisine dönüştüren hizipçi cemaatler, üyelerinin bağlılıklarını çevrenin kuşkuculuğundan ya da doğrudan düşmanlığından koruma gayretine girer. Uç örneklerde, bir bütün olarak cemaati sosyal hayatın "olağan" akışının dışına çıkarma yönünde; yalnızca üyelerinin hayatlarını bütün zamanlarını dolduracak şekilde kucaklamak, bütün ihtiyaçları karşılamak (ya da karşılanmayan ihtiyaçların ihtiyaç olduğunu reddetmek) değil, üyeleri bütün öteki, denetim dışı ilişkilerden ya- lıtlamak için de çabalara girilir. Üyelerinden sadık kalmaları istenen öğretinin merkezi ilkeleri arasında "olağan" toplumun tarz ve usullerini suçlayarak reddetmek vardır. "Normal" toplum kutsiyeti kalmadığı için ya da günahkârlığı yüzünden, bencilliğin ve açgözlülüğün hüküm sürmesi yüzünden, manevi değerler yerine maddi kaygıları geçirmesi, bireyin özgürlüğünü ayaklar altına alması, insanlar arasındaki mahremiyeti ve duygudaşlığı tahrip etmesi, insanlar arasında eşitsizliğe neden olması ve adaletsizliği şaha kaldırması, zorlama düşmanlıkları ve rekabeti teşvik etmesi ve istemesi vb. yüzünden kınanır.

Muhtemel suçlamalardan hangisinin kullanılacağı cemaatin öne çıkarma niyetinde olduğu yaşam kurallarına bağlıdır. Üyeler belki dünyevi hayatın kötülüklerinden uzak, tamamen ibadete ve tefekküre vakfedilmiş münzevi bir cemaate çekilmeye davet edilir. Belki de üyelere "keşmekeş"ten uzak durma ve bunun yerine bütün üyelerin eşit olduğu, hiç kimsenin ötekine üstünlük sağlamak istemediği ve ilişkilerin sırf karşılıklı yakınlık, samimiyet ve güven temelinde yürütüldüğü bir gruba girme öğüdü verilir. Üyelerden normal olarak tüketiciliğin çekiciliğine sırtlarını dönmeleri, mütevazı ve sade bir hayat sürmeleri istenir. Bu tür cemaatler (sıklıkla *komün* olarak adlandırılırlar) üyelerinin omzuna muazzam bir görev, yani bütün özellikleriyle ortak hayatlarını sırf sevgi gücüyle sürdürme görevini yükler. Eğer karşılıklı düşmanlıklar ya da uzlaşma yokluğu cemaati parçalarsa, ikinci bir savunma hattı kurmak için ne teamül ne de sözleşme yükümlülükleri vardır. Tek yapıştırıcı, komünün ayakta kalması için tek ve dolayısıyla kaçınılmaz koşul, karşılıklı

sevgidir. Bundan dolayı her türlü muhalefet ölümcül bir tehdit oluşturur; hoşgörü bir komünün gücünü aşan bir lükstür. Bu nedenle cemaatler ne kadar *kapsayıcı* olursa, o kadar *baskıcı* hale gelirler. Baskı, komünleri cemaatlerin en kırılganı ve zayıfı yapmaktan başka bir işe yaramaz.

Cemaatler genelde talep ettikleri tektipliğe göre (yani, üyelerinden ortak öğretinin hizmetine sunmalarını istedikleri hayat parçasının büyüklüğüne göre) farklılık gösterirler. Gel gelelim, çoğu durumda şartlar belirsizdir, iyi tanımlanmamıştır; bunları önceden tayin etmek imkânsızdır. Cemaat birliğinin savunucuları üyelerinin hayatlarının manevi olmayan yönlerine ilişkin tarafsızlıklarını ilan etseler bile, savundukları inançların önceliği ve her şeyin üzerindeki önemi iddiasından vazgeçmezler. Potansiyel olarak bu iddia, paylaşılan öğreti ile çeliştiklerinde ya da onunla uyumsuzluk gösterdiklerinde, daha önce tarafsızlık ilan edilmiş konulara müdahaleye yol açabilecektir.

Bu bakımdan, hem görünüşte "doğal" hem de kabul edildiği üzere "yapıntı" olan bütün cemaatlerden kesin olarak farklı gruplar da vardır; bunlar üyelerini yalnızca tek ve açık olarak belirlenmiş bir görev etrafında bir araya getirirler. Bu grupların hedefleri sim lı olduğundan, üyelerinin zamanları, ilgileri ve disiplinleri üzeri ı deki iddiaları da sınırlıdır. Genelde, bu gruplar bilinçli olarak yaratıldıklarını kabul ederler. Burada maksat, cemaatler örneğinde geleneğin, kader birliğinin ya da hakikatin oynadığına benzer bir rol oynar. Üyelerden bu maksada ya da yerine getirilecek göreve göre disiplin ya da bağlılık beklenir. Bu durumda maksatlı gruplar ya da örgütlerden söz edilebilir. Bilerek ve açıkça ilan edilmiş bir öz-sınırlama belki de örgütlerin en belirgin ve kesin ayırıcı özelliğidir. Çoğu örgütün üyelerinin örgütsel kurallara uyması gerektiği alanları ayrıntılandıran (aynı anlama gelmek üzere, üyelerin başka, belirtilmemiş yaşam alanlarını örgütsel müdahale dışında tutan) yazılı tüzüğü vardır. Uzlaşım yerine özsınırlamanın varlığı ya da yokluğu cemaatlerle örgütler arasındaki temel farklılık olarak alınırsa, yukarıda tartıştığımız cemaatlerin bazılarının kendi iddialarının aksine örgüt sayılması gerektiği ortaya çıkar.

Üyelerin örgütsel etkinliğe katılımının kısmi doğası farklı bir biçimde ifade edilebilir: Üyeler bir örgüte "bütün kişilikleri"yle

girmezler, sadece örgütte *roller* üstlenirler. Rol, elbette tiyatro dilinden alınan bir sözcüktür. Önceden belirlenmiş ve her aktöre rol dağılımında farklı kısımların düştüğü senaryoda yazılmış akışıyla bir sahne oyunu, örgütün nasıl işlediğine dair bir model sunar. Tiyatro başka bir bakımdan da bir ilkörnek olarak görülebilir: Sahne aktörleri verilen rollerde kendilerini tüketmezler; onlar yalnızca oyun sırasında önceden belirlenmiş karaktere "girerler" ve oyundan sonra çıkmakta özgürdürler (aslında, beklenen de budur).

Örgütler yerine getirdikleri görevler açısından belli faaliyet alanlarında uzmanlaştıkça, üyeleri de bu görevin yerine getirilmesi için yapmaları beklenen katkı açısından uzmanlaşırlar. Her üyenin rolü, aynı kişinin başka örgütlerde oynayabileceği öteki roller bakımından olduğu kadar, aynı örgütün öteki üyelerinin oynadığı roller bakımından da ayrılır. Günün belli bir bölümünde ben sosyoloji öğretmeniyim; ders verdiğim okulda benim rolüm, okul müdüründen, kütüphaneciden ya da ahçıdan olduğu kadar, fizik dersi veren öğretmenin ya da başka herhangi bir öğretmenin rolünden farklıdır. Ancak benim öğretmen olarak rolüm aynı zamanda günün başka zamanlarında ya da haftanın diğer günlerinde oynadığım öteki rollerin istediklerinden farklı beceriler ve eylemler ister. Şöyle ki, ben yerel fotoğrafçılık kulübünün yönetim kurulundayım; yaşadığım apartmandaki kiracılar komitesine üyeyim; bir yardım kuruluşuna, bir otoyol geçidi projesine karşı mücadele vermek üzere yörede ortaya çıkan bir geçici komiteye ve bir politik partinin yerel örgütüne üyeyim. Farklı yerlerde ve zamanlarda çok sayıda rol üstleniyorum; her rol bir biçimde farklı insan grupları içinde oynanıyor. Bu grupların hiçbiri benim öteki rollerim hakkında pek bir şey bilmez. Çoğu durumda, hiç kimse aldığım başka rollerle ilgilenmez; her biri beni tam olarak onların etkinliklerine katıldığım ve yerine getirmek için güçlerini birleştirdikleri göreve katkı yaptığım rolle tanımak isterler. Örneğin, fotoğrafa duyduğum ilgiyi geçitle mücadele komitesine taşırsam ya da öğretme işimi politik partinin aktif bir üyesi olarak görevlerimle karıştırırsam, ayıplanmak, alaya alınmak ya da kınanmak tehlikesine girmiş olabilirim.

Tekrar edelim: Üyelerinin "bedenlerini ve ruhlarını" teslim ettikleri (ya da etmeleri gereken) bir grup olarak düşündüğümüz

cemaatin tersine, örgüt, söz konusu kişileri ancak kısmen özümler; aslında örgütü kişilerden değil de rollerden ibaret olarak düşünürsek çalışma biçimlerini daha iyi anlayacağız. Bir örgüte giren insanlardan rollerini *benimsemeleri* (yani, örgüt içinde ve örgüt için çalışırken kendilerini tam olarak yaptıkları işe vermeleri ve kendilerini tamamen o an yapmakta oldukları işle özdeşleştirmeleri) ama aynı zamanda kendileriyle rolleri arasına belli bir *mesafe* koymaları (yani, bu özel rolle ilgili hak ve görevleri başka etkinliklere ya da yere ait olanlarla karıştırmamak için, bu esnada oynadıklarının yalnızca bir rol olduğunu hatırlamaları) beklenir. Aslında, rollerin belli bir düzene sokulması örgütün bir zaman diliminde görece istikrarlı kalan ve genelde örgütü tanımlayan tek özelliğidir. Rolleri üstlenenler gelir ve gider ancak roller oldukları gibi kalırlar. İnsanlar örgüte katılır ve örgütten ayrılır, alınır ve atılır, kabul edilir ve çıkarılır ancak örgüt varlığını sürdürür; ve belli bir kişinin rolün oynanmasına verdiği özel renk zamanla değişmekle birlikte, örgüt temel olarak aynı kalır. İnsanlar değiştirilebilir ya da gözden çıkarılabilirler; önemli olan, birer kişi olarak o insanlar değil, işi yerine getirmedeki becerileri ve işi yapmak için gösterdikleri iradedir.

Sosyolojinin kurucularından biri olan Max Weber çağdaş toplumda örgütlerin her yanda boy vermesini sosyal hayatın sürekli rasyonalleşmesinin bir işareti olarak görüyordu. (Âdet ya da alışkanlık sonucu düşünmeden yapılmış bir eylem olan geleneksel eylem ve anlık bir duygulanımla başlayan ve sonuçları düşünülmeden yapılan kontrolsüz bir eylem olan duygusal eylemden farklı olarak) rasyonel eylem, yaratılacak *amacın* açıkça dile getirildiği ve faillerin düşünceleriyle çabalarını bu amaca ulaşmak için en etkili ve ekonomik olabilecek *araçları* seçme işinde yoğunlaştırdığı bir eylemdir. Weber'e göre örgüt (Weber "büronun yönetimi" anlamına gelen "bürokrasi" terimini kullanır) rasyonal eylemin gereklerine en üst düzeydeki uyarlanmadır; aslında örgüt amaçları rasyonel bir biçimde, yani aynı zamanda en yüksek verim ve en düşük maliyetle gözetmenin en uygun yöntemidir. *İdeal tip* bürokrasi (kabul edilmiş amaca kendini tamamen uyarladığı ve her türlü sapmadan özgür olduğu haliyle bürokrasi) ile ilgili meşhur anlatımında Weber, örgütün böyle bir rasyonellik aracı olabilmesi

için üyelerinin eylemlerinde ve kendi aralarındaki ilişkilerinde gözetecekleri ilkeleri tek tek saymıştır. Bu ilkelerden bazılarına yakından bakalım.

Her şeyden önce, örgüt içinde insanlar yalnızca üstlendikleri rollere ilişkin kurallar tarafından belirlenmiş "resmi görevleri" çerçevesinde eylemde bulunmalıdır (öyle ki, sosyal kimliğin öteki yönlerinin -örneğin, aile bağlantıları, iş hayatındaki çıkarları, özel sempatileri ve antipatileri- ne yaptıklarına, nasıl yaptıklarına ve başkalarının eylemlerini nasıl gördüklerine müdahale etmesine izin verilmez). Roller mantıksal olarak bölünmeli ve ayrı tutulmalıdır. Buna göre, ilk olarak, gerçek anlamda rasyonel bir örgüt, ortak çabaya katılan her bir kişi kendi işini yapmakta uzmanlaşabilsin diye bütün görevleri basit ve temel etkinliklere bölmelidir; ikinci olarak herkes, görevin hiçbir parçası gözden kaçmasın diye görevin tamamının her unsurundan sorumlu olmalıdır; üçüncü olarak görevin her parçası için kimin sorumlu olduğu açık olmalıdır ki, yetki alanları çakışmasın ve böylelikle çelişkili kararlardan doğabilecek karışıklık tehlikesine düşülmesin. Görevliler üstlendikleri rolleri yerine getirirken kişisel özellikleri dikkate almayan soyut kurallara tabi olmalıdır (kişisel olmayan ilişkilere yön veren ilkeler için 5. Bölüm'e bakınız). Görevlilerin tayinleri, terfileri ya da tenzilleri yalnızca o mevki için gerekli becerilere sahip olup olmadıklarına bakılarak yapılmalıdır; bütün diğer değerlendirmeler (soylu sınıftan ya da avamdan gelmiş olma, politik ya da dinsel inançlar, ırk, cinsiyet, vb.) kesinlikle dikkate alınmamalı ve personel politikasına etki etmemelidir. Hem bütün olarak örgütün eylemliliğinde hem de üyelerinin örgütsel hayatında süreklilik olmalıdır; görevli, becerilerini geliştirsin ve pratik deneyim biriktirsin diye örgütte yaptığı işi meslek hayatının bir parçası olarak görmelidir; öte yandan örgüt de, bir zamanlar görevde olan görevliler artık ayrılmış ya da başka görevlere tayin edilmiş bile olsa, öncellerine -örgüt adına geçmişte alınmış kararlara- bağlı kalmalıdır. Örgütün hayatını kişisel anılar ya da tekil görevlilerin sadakatleri değil, tuttuğu dosyalar oluşturur.

Gelgelelim, örgütlü rasyonel eylemin şartları yalnızca bunlar değildir. Roller bölünmekle ve ayrı tutulmakla kalmamalı aynı zamanda görevin tamamının iç bölünmesine denk düşen bir

hiyerarşi içinde düzenlenmelidir. Bir kişi hiyerarşi içinde ne kadar aşağılara inerse, görevler ve işler de o kadar uzmanlaşır, parçalanır, odaklanır ve dakikleşir; kişi ne kadar yukarılara çıkarsa, görüş alanı o kadar genişler ve amacın bütünlüğü görüş alanına girer. Bu durumu yaratmak için iki şey sağlanmalıdır: Emirler basamaklar boyunca giderek daha özgün ve ikircimsiz hale gelerek tepeden tabana doğru akarken, bilgi de yol boyunca daha kapsamlı ve sentetik hale gelerek hiyerarşi merdiveninin alt basamaklarından üst basamaklarına geçmelidir. Tepeden *kontrole* tabandan *disiplinle* karşılık verilmesi gerekir.

İdeal rasyonel örgüt modelinde bütün ilkeleri birleştiren, herkesin kararlarının ve davranış seçimlerinin örgütten yerine getirmesi istenen göreve tabi olacağı savıdır. Bunun dışındaki hiçbir değerlendirmenin dikkate alınmayacağı ilan edilmeli ve böylelikle bunların kararları etkilemesine izin verilmemelidir; en iyisi, onların ortadan kaldırılmasıdır ama olmazsa etkisizleştirilmeli ya da göz ardı edilmelidirler. Görevliler âdeta bütün kişisel kaygılarını ve dışarıdaki taahhütlerini vestiyerde bırakmalı ve sırtlarına sadece resmi görevlerini geçirmiş olarak makam odalarına girmelidir. Örgüt bir bütün olarak yalnızca iki kapısı olan kalın ve geçit vermez duvarlarla çepeçevre kuşatılmalıdır: Örgütten yerine getirmesi beklenen görevin besleneceği "girdi" kapısı ve o görevin örgütsel işlemlerinin sonuçlarını -görevin başarılmasını amaçlayan eylemleri- dışarıya ulaştıracak "çıktı" kapısı. Görevin gereklerini yapmak ile sonuçların üretilmesi arasına hiçbir dış etkinin girmesine izin verilmemelidir (bu da örgütsel gizlilik gereğidir); örgütsel kuralların uygulanmasına ve ilan edilmiş amaca yönelik en etkili ve ekonomik araçların seçimine hiçbir müdahale olmamalıdır.

Ne var ki, çok az örgüt bu koşulları tam olarak yerine getirebilir. Weber'in ideal rasyonel örgüt modelinin altında yatan sav genellikle hayata geçirilemez; sorun böyle bir savın gerçekleşebilir olup olmadığıdır. Sırf bir role indirgenmiş bir kişi gerçeklikle bağdaşmaz bir kurgudur; ve aynı şekilde başka kaygılardan etkilenmeyen ve bariz olarak öteki insani taahhütler ile ilişkisiz tek görevli bir eylem de kurgudur. Örgütün üyeleri doğal olarak herhangi bir kararın getireceği tehlikelerden aksi yönde etkilenebilecek, kendi gelecekleri ile ilgilidirler. Bundan dolayı, kuşkulu ve tartışmalı konularda

kararlar vermekten kaçınma yönünde yaygın bir eğilim vardır - şu malum patlamış kestaneleri ateşten alma örneği, acil bir dosyayı başka birinin masasına kaydırarak sorumluluktan kurtulma eğiliminin halk ağzıyla ifadesidir. Kişinin kendi geleceğine (örgüt tarafından tanımlanmış şartlarda kendini koruma, varlığını sürdürmeye) ilişkin kaygıları, aynı zamanda, çalışmalarını engelleyerek ve kararlarını gözden düşürerek potansiyel rakiplerin konumlarındaki ilerlemeyi durdurma eğilimi de barındırır. Ayrıca, örgütün bir üyesi üstlerinden aldığı emri ahlâki inançlarıyla bağdaştıramayabilir; burada yapılacak tercih örgüte itaat ile ahlâki ilkelere bağlılık arasındadır. Başka bazı üyeler üstlerinin koyduğu gizlilik koşulunun halkın mutluluğunu ya da en az örgütsel verimlilik kadar, hatta ondan bile önemli olan başka bir davayı tehlikeye soktuğuna inanabilirler. Öte yandan, üyeler işlerine gündelik hayatlarında taşıdıkları önyargılarını da taşıyabilirler. Örneğin, bir erkek bir kadının verdiği emre uymayı zor bulabilir ya da bir başkası farklı bir ırktan olan kişiden emir almaya öfke duyabilir.

Dahası, görünüşte örgütün görevleri ile ilgisiz ve dolayısıyla örgütsel karar alma otoritesi olmayan yerlerden gelen baskı ve etkiler karşısında örgütü koruyacak geçit vermez duvarlar yoktur. Çoğu örgüt halkın gözündeki imgesine kayıtsız kalamaz; tek başına teknik terimlerle hesaplandığında rasyonellik olarak kabul gören ancak kamuoyunda, özellikle örgütün şöhretine zarar verecek kadar etkili olan çevrelerde, kaygı ve öfkeye neden olabilecek eylemleri engelleyebilecek bir düşüncedir bu. Uzak ve ilgisiz alanlarda faaliyet gösteren ancak yine de belli eylemleri kendi eylem alanları için uygunsuz ve zararlı bulan başka örgütlerden baskılar da gelebilir; bu baskılar yine eylemin "saf rasyonelliği"ne verilen önceliğe sınırlar getirir.

Yine de bir an için farz edelim ki, ideal modelin öngördüğü şartlar mucizevi bir biçimde yerine getirilmiş olsun: Örgütsel işbölümüne katılan kişiler gerçekten de üstlendikleri rollerine indirgenmiş ve bir bütün olarak örgüt, ilan edilmiş amacıyla ilgisi olmayan bütün kaygılardan ve etkilerden tamamen arınmış olsun. Böylesi koşulların yerine gelmesi ne kadar imkânsız olursa olsun, bunlar pratiğe döküldüğünde örgütsel eylemin rasyonelliğini garanti edecek midir? İdeal modele tümüyle uyan bir örgüt gerçekten We-

ber'in umduğu kadar rasyonel davranacak mıdır? Bunun olmayacağına, rasyonel eyleme yönelik ideal çözümün tersine rasyonelliğe sayısız engeller çıkaracağına ilişkin güçlü tezler vardır.

İlk olarak modelin akla getirdiği emir komuta hiyerarşisinde makamın otoritesi ile ilgili teknik becerinin otoritesine aynı ağırlık verilir; gel gör ki iki farklı temelli otoritenin neden çakıştığı ve ahenk içinde kaldığından bahsedilmez. Aslında, çok büyük bir ihtimalle bu ikisi çatışacaktır (örneğin, belki bir işe ilişkin kazanılmış hak, o işi halihazırda yapanların sahip olmadığı yeni teknik becerilerin ortaya çıkmasıyla tehdit edilebilir ve sonuç olarak makamın otoritesi eylemin rasyonalitesinin talep ettiği becerilerin gündeme getirilmesini engelleyebilir ya da en azından geciktirebilir). İnce işbölümü ilkesi de yakayı sıyıramaz. Güya verimliliği ve uzmanlığı destekleyen bir unsur olan işbölümü aslında eğitimli yetisizliği denen olguyu üretir. Sıkı sıkıya belirlenmiş görevlerin çabucak ve yetkinlikle yerine getirilmesinde uzmanlık kazanmış üyeler, gün geçtikçe işlerinin geniş bir alana yayılan uzantılarını göremez olurlar ve zamanla mekanik tekrara dönüşmüş etkinliğin ters sonuçlarını gözden kaçırırlar. Üyeler, becerilerinin sınırlılığı yüzünden, rutinlerini değişen koşullara uyarlamaya ve alışılmadık durumlara gerekli hız ve esneklikle tepki vermeye de yeterince hazır değildirler. Başka bir ifadeyle, bir bütün olarak örgüt kendi mükemmel rasyonellik sevdasının ağına düşer. Örgüt donuklaşır, esnekliğini yitirir ve çalışma yöntemleri değişen koşullara yeterli hızla ayak uyduramaz. Er ya da geç, böyle bir örgüt giderek daha fazla *irrasyonel* kararların üretildiği bir fabrikaya dönüşür.

Nihayet, en yüce kıstas olarak rasyonelliğe başvuran ideal eylem modeli içkin olarak bu amacından başka bir sapma tehlikesi -hedefin yerinden edilmesi denen tehlikeyi- barındırır. Bütün örgütlerin, verimlilikleri adına, eylem kapasitelerini yeniden üretmeleri gerekir: Ne olursa olsun, bir örgüt sürekli olarak kararlar almaya ve eylemler yapmaya hazır olmalıdır. Böyle bir yeniden üretim, dış müdahaleden bağışık olan etkin bir kendini var kılma mekanizması gerektirir. Sorun şudur ki, hedef önünde sonunda bu dış müdahaleler safına düşecektir. İdeal modelde, söz konusu mekanizmanın örgütün öncelikle yerine getirmesi istenen ödevden uzun ömürlü olmasını engelleyecek hiçbir önlem yoktur. Öte yandan,

her şey kendini var kılma kaygısının, örgütsel etkinliğin, örgütün kaynaklarının ve otoritesinin kapsamının sonu gelmez biçimde yayılmasına neden olacağı ihtimalini (aslında arzusunu) işaret eder. Gerçekten, öyle olur ki, başlangıçta kurulma nedeni olarak görülen görev örgütün kendini var etme ve büyütme yönündeki önüne geçilmez ilgisi tarafından ikincil bir konuma düşürülür. Başlangıçtaki hedef açısından ne kadar yararsız hale gelmiş olursa olsun, örgütün varlığını sürdürmesi kendi başına bir hedef haline gelir; bu, örgütün kendi başarısının rasyonelliğini ölçmesine yarayacak yeni hedeftir.

Ve böylece insanların gruplaşmalarına ilişkin iki modelin de eksik yanlarının olduğunu gördük; ne cemaat imgesi -*kişilerin* total birliği- ne de örgüt modeli -bir görevin rasyonel olarak yerine getirilmesine yarayan *rollerin* eşgüdümü- insanların etkileşimi pratiğini yeteri kadar açıklar. Bu modeller yapay olarak ayrı, sıklıkla zıt güdüleri ve beklentileriyle ayrı, kutupsal eylem modelleri çizerler. Somut koşullarda, somut insan eylemleri böyle bir radikal bölünmeyi kaldırmaz.

Eylemlerimizin "kavramsal çerçevesi" ile pratikte yaptıklarımız arasında kalıcı ve giderilemez bir gerilim vardır. Eylemi "sanki" tek bir tutarlı ihtiyaca ya da amaca hizmet ediyormuş gibi sunan model çerçeveler, doğal olarak pratikte ancak karmaşık ve girift olabilen eylemi düzene sokma eğilimi gösterirler; pratikte her zaman çok sayıda ihtiyaç ve güdü tarafından bölünmüş olan eylemi anlaştırma yönünde bir eğilim vardır.

"Arı" tipler olarak, cemaat ve örgüt modelleri, üzerinde insanların bütün pratik etkileşimlerinin tespit edilebileceği bir sürekliliğin uç noktaları olarak görülebilir. Somut etkileşimler, zıt doğrultulara çeken bu iki güç arasında parçalanmıştır. Rutin etkileşimler, uç modellerin tersine karışıktır; bu etkileşimler heterojendir, yani aynı anda mantıksal olarak çelişkili ilkelere tabidir. Örneğin, cemaat benzeri etkileşim biçiminin örneği görülen aile, beklenenin aksine, nadir olarak tümüyle bir kişisel ilişkiler cennetidir; insanların birlikte faaliyet yürüttüğü herhangi bir başka grupta olduğu gibi, aile içinde de yerine getirilmesi gereken ödevler vardır ve bir nebze olsun kişisel olmayan, örgütlerdekine benzer kıstasların karakteristik özellikleri ve yaygınlıklarıyla "bütün kişi"

ilişkilerinin arılığını kirletmemesi düşünülemez. Öte yandan, her örgütte üyeler güçlerini belli bir süre birleştirdikleri insanlarla kişisel bağlantılar geliştirmekten kaçamazlar. Üyelerin zamanlarının çoğu o ötekilerle birlikte geçer; onlarla hizmet alışverişinde bulunurlar, iletişim kurarlar,: ortak ilgi alanları bulurlar, birbirlerine yardım ederler ya da birbirleriyle savaşırlar, birbirlerinden hoşlanırlar ya da nefret ederler. Er ya da geç *gayri resmi* bir etkileşim biçimi *-resmi* emir komuta ve tabiiyet ilişkilerinin resmi parçası ile örtüşebilen ya da örtüşmeye- bilen görünmez bir kişisel ilişkiler ağı- ortaya çıkar. Bu ilişki biçimlerine bulaşan insanlar örgüt içindeki çıkarlarının tek rol ve tek görev ilkesinin ima ettiğinden daha zengin olduğunu fark ederler; örgüt kararlı ve gösterişli bir biçimde bunlara ilgisiz kalırken, insanlar böylesi kişisel iletişim ihtiyaçlarını karşılamayı isteyecek ve karşılayacaktır. Bu eğilim çoğu kez örgütün hükmü altındaki insanlar tarafından bilinçli olarak kullanılır ve körüklenir.

İdeal modelin düşündürdüğünün tersine, pratikte eğer etkileş m sırf tikel rollere indirgenmezse göreve yönelik faaliyetin çok daha verimli olacağı bellidir. Okul, bu bakımdan tipik bir örnektir; okul bilgi ve beceri kazandırma ve bunun öğrenciler üzerindeki etkilerini değerlendirme gibi iyi tanımlanmış bir görev üstlenmiştir, ne var" ki eğer okul öğrencileri ve personeli arasında bir cemaat ve aidiyet duygusu geliştirmeyi başaramazsa söz konusu görev kesinlikle zaafa uğrayacaktır. Endüstri, hizmetler ya da finans alanında faaliyet yürüten birçok şirket, örgüt yörüngesinde onların kaygılarına ve çıkarlarına yakınlaşarak çalışanlarını daha içten bağlılık göstermeye kışkırtmaktadır. Bu şirketler, örneğin, çalışanlarına eğlence ve dinlenme kolaylıkları, alışveriş hizmetleri, hatta yaşayacak yer sunmaktadır. Bu ek hizmetlerin hiçbiri mantıksal olarak örgütün ilan edilen işi ve çalışanlarından yerine getirmesini beklediği belli bir görev ile ilişkili değildir; ancak bütün bunların "cemaat duygusu" yaratması ve üyelerin kendilerini şirketle özdeşleştirmeye teşvik etmesi beklenmektedir. Örgüt ruhuna bariz olarak yabancı olan böylesi duygulanımların, üyelerin örgütün amaçlarını kendi amaçları olarak görmelerini destekleyeceği ve böylelikle rasyonellik kıstasının ima ettiği, kişisellikten tamamen uzak ortamın ters etkilerini kıracağı düşünülür.

Örgütler gibi cemaatler de üyelerinin özgür olduğunu varsayarlar; bir araya gelmenin, en azından vazgeçilebilecek, kişinin kararını değiştirebileceği anlamında, gönüllü bir edim olduğu kabul edilir. Bazı durumlarda (doğal denen cemaatleri hatırlayalım) gruba katılma başlangıçta özgür bir seçimin sonucu olmasa bile, üyelere (daha önce gördüğümüz gibi, bunu hayata geçirmekten kaçınmaları yönünde baskı görseler bile) her şeye karşın ayrılma hakkı tanınmıştır. Gelgelelim, örgütün açıktan ayrılma hakkını reddettiği ve insanların zorla örgütün kurallarına boyun eğdirildiği örgüt örneği de vardır; bu, Erving Goffman'ın verdiği isimle, total kurumlar örneğidir. Total kurumlar *zoraki cemaatlerdir:* Burada üyelerin hayatlarının bütünü kılı kırk yaran düzenlemelere konu olur; üyelerin ihtiyaçları örgüt tarafından belirlenmekte ve karşılanmaktadır, izin verilen ve verilmeyen eylemler örgütsel kurallarla belirlenmiştir. Yatılı okullar, askeri kışlalar, hapishaneler, akıl hastaneleri, değişen oranlarda total kurumlar modeline uyar. Bu kurumların sakinleri gece gündüz gözetim altında tutulurlar (ya da en azından gözetim altında olmadıklarından emin olamayacakları koşullarda tutulurlar), öyle ki kurallardan her türlü sapma, anında tespit edilir ve cezalandırılır ya da mümkünse önlenir. Total kurumlar üyelerini kendi başlarına bir kişisel ilişkiler ağı geliştirmekten etkin olarak caydırmaları ile cemaat modelinden köklü bir biçimde ayrılır. Total kişiliğe bürünme total olarak kişisellikten arınmış ilişkiler koşuluyla iç içe geçmiştir. Denebilir ki, total kurumlarda baskının oynadığı muazzam rolü açıklayan, böylesi bir iç içeliğin uyumsuzluğudur. Arzu edilen davranışı ortaya çıkarmak ve üyelerin birlikte oturma ve işbirliği yapma iradelerini sağlamak için ne manevi bağlanma ne de maddi kazanç umudu işe yarar. Bu noktada total kurumların başka bir özelliği ortaya çıkar: Kuralları koyanlarla kurallara tabi olanlar arasındaki keskin bölünme. Duygusal bağlılık ile hesaplanmış özçıkar yokluğunun tek ikamesi olan baskının etki gücü, giderilmesi imkânsız bölünmenin iki tarafı arasındaki uçuruma bağlıdır. (Başka yerde olduğu gibi burada da pratiğin ideal modelden farklı olduğunu unutmayınız. Kişisel ilişkiler, sıklıkla gözetimçiler

ile gözetim altındakiler arasındaki uçurumu kat ederek total kurumlarda da gelişir. Ancak bunların kurumun genel işleyişini ve

istikrarını bozup bozmadığı kesinlikle belli değildir. Her şeye rağmen bunlar etkileşimin çerçevesini başka türden gruplarda olduğundan daha az esnek ve kırılgan yapmaz.)

İnsan gruplaşmaları üzerine araştırmalardan edinilen en çarpıcı izlenim sanırım grupların çeşitliliğidir. Ne var ki, bütün çeşitlilikleriyle hepsi de insani *etkileşim* biçimleridir. Aslında bir grubun varoluşu da üyelerinin bağımsız eylemlerinden oluşan kalıcı bir ağdan başka bir şey değildir. Bir okulun varlığından bahsetmek, belli! bir sayıda insanın ders (bir kişi konuşurken ötekilerin yüzleri ona dönük dinlemeleri ve not almaları şeklinde yapılanmış bir iletişim faaliyeti) ya da seminer (belli sayıda insanın bir masa etrafında oturup sırayla konuşmasından ibaret bir sözel etkileşim) ya da uygulama (bir kişinin diğerlerine yanıtlaması için sorular sormasından oluşan bir etkileşim) adı verilen bir rutine girmelerinden ve az sayıda diğerlerinin düzenli ve sık aralarla tekrarlanan kalıplaşmış etkinliklerinden bahsetmektir. Bu etkileşimleri içinde grup üyeleri, gruba özgü doğru davranış biçiminin ne olması gerektiğine ilişkin kafalarındaki imgeye göre hareket ederler. Ne var ki, bu imge hiçbir zaman tam olmadığı gibi, etkileşim sürecinde ortaya çıkabilecek her tür duruma ilişkin kesin reçeteler de sağlamaz. İdeal çerçeve durmaksızın yorumlanır ve yeniden yorumlanır, üyelerin pratik eylemleri de işte bu tür yorumlardır. Yorum bizatihi imgenin gen beslemesinden başka bir şey değildir. İdeal çerçeve ile rutin pratikler sonu gelmez bir biçimde birbirlerini bilgilendirir ve değiştirir.

Dolayısıyla ayrı bir varlık olarak bir grubun kendini koruması ve sürekliliği sorunu, grubun doğru davranış kalıpları hakkındaki ortak bir zihinsel imgeye uygun olarak üyelerinin rutin eylemlerini sürdürme sorunuyla özdeştir.

Armağan ve mübadele

Borç faturaları masamın üstünde yığılmış duruyor. Bazıları çok acil; bu arada satın almam gereken şeyler de var - ayakkabılarım parçalandı, bir masa lambası olmaksızın geç saatlere kadar çalışamam ve insanın her gün yemek yemesi gerekiyor... Ne yapabilirim?

Kardeşime gidip borç isteyebilirim. Ona durumumu açıklarım. Çok büyük bir ihtimalle, biraz homurdanacak ve bana ileri görüşlülüğün, tedbirli ve planlı yaşamanın, ayağını yorganına göre uzatmanın erdemleri üzerine bir nutuk çekecek ama sonunda eli cüzdanına uzanacak ve parasını sayacaktır. Eğer parası varsa, ihtiyacım olan parayı verecektir. Ya da en azından gücü yettiği kadarını.

Olmazsa, bankacıma gidebilirim. Ancak ona ne kadar zor durumda olduğumu anlatmanın anlamı olmayacaktır. İlgilenmez bile.

Onun bana soracağı tek soru borcu geri ödemeyi nasıl garanti edeceğimdir. O borcu faizleriyle birlikte geri ödemeye yetecek kadar düzenli bir gelirimin olup olmadığını bilmek isteyecektir. Bu yüzden maaş bordrolarımı ona göstermek zorundayım; eğer bir gayrimenkulüm varsa onu teminat olarak göstermem, belki de ipotek ettirmem gerekir. Eğer banka yöneticisi benim riskli bir müşteri olmadığıma ve borcumu, elbette hatırı sayılır bir faizle birlikte, geri ödeyeceğime inanırsa, bana parayı verecektir.

Sorunumu çözmek için başvurduğum yere bağlı olarak birbirinden çok farklı iki tür muamele bekleyebilirim. Kuşkusuz, yardım alma hakkımın (yetkimin) ne olduğuna ilişkin iki farklı kavrayışı gösterecek şekilde iki farklı tür soruyla karşılaşabilirim. Kardeşim muhtemelen benim ödeme gücümü soruşturmayacaktır; onun için, borç vermek iyi ve kötü iş arasında yapılacak bir seçim konusu değildir. Önemli olan benim onun kardeşi olmamdır; onun kardeşi ve muhtaç olmakla, ondan yardım istemeye hak kazanırım. Benim ihtiyacım onun yükümlülüğüdür. Öte yandan, banka yöneticisi kim olduğuma ve istediğim paraya ihtiyacım olup olmadığına hiç

bakmaz. Onun bilmek isteyeceği tek şey, kendi ya da temsil ettiği banka açısından borç vermenin makul ve kârlı bir iş anlaşması olup olmadığıdır. Ahlâki ya da başka bir nedenle, bana para vermekle yükümlü değildir. Kardeşim isteğimi geri çevirecek olursa, *bana* borç vermeye gücünün yetmediğini kanıtlamak zorunda kalacaktır. Banka yöneticisi söz konusu olduğunda ise tam tersidir: Eğer bana borç vermesini istemişsem, borcumu zamanında ödemeye gücümün olduğunu ona kanıtlamak zorunda olan *benim*.

İnsani etkileşim çoğu kez birbiriyle çelişen iki ilkenin baskısına teslim olur; bunlar eşdeğerler mübadelesi ve armağan ilkesidir, eşdeğerlerin mübadelesi durumunda, asıl olan özçıkardır. İlişkinin öteki tarafı özerk bir kişi, ihtiyaçların ve hakların meşru bir öznesi olarak kabul edilebilir; yine de bu ihtiyaçlar ve haklar öncelikle kişinin kendi çıkarlarının tam olarak karşılanması önünde sınırlamalar ve engeller olarak görülür. Kişi her şeyden önce başkasının ihtiyacına karşılık, verdiği hizmetler için "adil" bir ödeme alıp almayacağı kaygısıyla hareket eder. "Bana ne kadar ödenecek?" "Burada benim payıma ne düşer?" "Başka bir şey yapsam daha iyi olur mu?" "Aldatıldım mı acaba?" Bu ve benzeri sorular istenirliğini değerlendirmek ve alternatif seçimler arasında tercih sırası yapmak için muhtemel eyleme ilişkin sorulan sorulardır. Kişi *eşdeğerin* ne olduğuna ilişkin pazarlığa tutuşur. Mümkün olan en iyi anlaşmayı sağlamak ve işlemi kendi yararına halletmek için elinden gelen her şeyi yapar. Ancak armağan olayında durum bu değildir. Burada, ötekilerin ihtiyaçları ve hakları eylem için asli -belki de tek-güdüdür. Sonuçta gelseler bile, ödüller eylemin istenirliğini hesaplamakta bir unsur değildir. Eşdeğerlilik kavramı tamamen geçersizdir. Yalnızca öteki kişinin onlara ihtiyacı olduğu ve kişi olarak ihtiyaçlarına saygı gösterilmesine hakkı olduğu için, mallar verilir ve hizmetler sağlanır.

"Armağan" arılık derecelerine göre farklılaşan geniş bir eylemler dizisinin ortak adıdır. "Saf armağan" âdeta bir "eşik kavra- mı"dır; bütün pratik durumları ölçüye vuran bir tür denek taşıdır. Bu pratik durumlar idealden değişen oranlarda saparlar. En saf haliyle, armağan tamamen çıkarsızdır ve alıcının niteliğine bakılmaksızın verilir. Çıkarsızlık hiçbir biçimde hiçbir karşılığın olmamasıdır. Sahipliğin ve mübadelenin olağan ölçütleriyle değerlendirildiğinde,

saf armağan saf bir kayıptır; bir kazanç varsa o da kazanç mantığına ters gelen *ahlâki* anlamdaki kazançtır. Kayıp arttıkça gerçekte armağanın ahlâki değeri de yükselir. Armağanın ahlâki değeri sunulan mal ve hizmetlerin piyasa değeriyle değil, aksine verici için oluşturduğu öznel kayıpla ölçülür (az veren candan, çok veren maldan sözünü hatırlayın). Alıcının niteliğinin dikkate alınmaması, armağanın sunulduğu alıcının niteliğinin ancak alıcı muhtaç insanlar kategorisine girdiğinde göz önüne alındığı anlamına gelir. Bu nedenle, 2. Bölüm'de tartıştığımız, kişinin akrabaları ve yakın dostlarına karşı cömertliği aslında saf armağan koşullarını karşılamaz; bu cömertlik, alıcıları özel muamele için seçilmiş özel insanlar olarak ayrı bir yere koymuştur. Özel insanlar olarak alıcıların, özel -kişisel- bir ilişkiler ağıyla bağlı oldukları ötekilerden böyle bir cömertlik bekleme hakları vardır. Saf armağan durumunda, armağan ona ihtiyacı olabilecek -sadece ve sadece ona ihtiyacı olduğu için- herhangi bir kişiye sunulur. Saf armağan, aksi halde isimsiz

kalacak, vericinin belleğinde özel bir yer işgal etmeyecek olanî ötekinin *insanlığını* tanımaktır.

Armağanlar verene ele gelmez, ancak büyük huzur veren ahlâki tatmin ödülü -bencil olmama, başkası için fedakârlık deneyimi-i sağlar. Mübadele ya da kazanç arayışı bağlamıyla keskin bir karşıtlık içindeki bu ahlâki tatmin, fedakârlığın ve sonuçtaki kaybın verdiği acı oranında artar. Saflık idealini daha net hale getirmek üzere, çoğu dinsel öğreti armağan vermeyi, onu bir tür mübadele, kişinin günahlarının kefareti ve öte dünyada mutluluk elde etmenin bir aracı sayarak, teşvik eder. Muhtaca vermek "hakkın yolu", kişinin kurtuluşu için gerekli iyi işlerden sayılarak desteklenir. Bu türden argümanlar kuşku götürmez bir biçimde şefkat ve armağan verme eğilimini güçlendirmekle birlikte, eşit oranda güçlü kazanç arzusuna içi boş bir destek vererek ve böylelikle, istemeyerek bile olsa, bu arzunun otoritesini onaylayarak etki yaratır.

Olağanüstü zor ve acımasız savaş ve yabancı işgal koşullarında insan davranışı üzerine yapılan araştırmalar göstermektedir ki, armağan vermenin en kahramanca örnekleri -tehlikede olan birinin hayatını kurtarmak için kendi hayatını feda etme- tamamen dürtüleri saf armağana çok yaklaşan insanlar tarafından gösterilmiştir; bu

insanlar başka insanların yardımına koşmayı sırf ahlâki görevleri -sanki doğal, aşikâr ve ilk akla gelen şeymiş gibi herhangi bir gerekçe aramayan bir görev- olarak görmüşlerdir. Bu araştırmaların en dikkat çeken bulgularından biri, yardıma koşanlar arasındaki en fedakârlarının eylemlerinin eşsiz bir kahramanlık olduğunu anlamakta güçlük çektikleridir. Onlar böyle bir davranışın gerektirdiği cesareti ve kanıtladığı ahlâki erdemi önemsemezler.

Bu bölümün başında tartıştığımız iki tür yaklaşım armağan-mübadele seçiminin günlük tezahürlerinin bir örneğini teşkil eder. İlk bakışta, armağan güdüsünün ağır bastığı kardeşimle ilişkimi *kişisel* bir ilişki, alışveriş mantığının öne çıktığı banka yöneticisiyle aramdaki ilişkiyi *kişisel olmayan* bir ilişki olarak adlandırabiliriz. Kişisel bir ilişki çerçevesinde olan bitenler neredeyse tamamen bizim, ilişkinin tarafları olarak kim olduğumuza bağlıyken, her birimizin ne yaptığına, yapıyor olduğuna ve yapacağına pek bağlı değildir; yani, *gösterdiğimiz başarıya* değil, *niteliğimize* bağlıdır. Biz kardeşiz ve bu yüzden ihtiyaç olduğunda birbirimizin yardımına koşmakla yükümlüyüz. Söz konusu ihtiyacın kötü talih, yanlış hesap ya da tedbirsizlik sonucu doğmuş olup olmadığının önemi yoktur (ya da en azından böyle olmalıdır). Hatta bana emanet edilen paranın "güvende" olup olmaması da -yani, gösterilen başarının parayı geri ödeyeceğime ilişkin bir umut verip vermemesi de- önemli değildir. Kişisel olmayan bir ilişkide ise bunun tersi doğrudur. Burada önemli olan benim kim olduğum değil, yalnızca muhtemelen ne yapacağımdır. Karşımdaki kişi benim gelecekteki davranışımı kestirmek amacıyla, benim geçmişteki sicilimle ilgili olacaktır.

Savaş sonrası dönemin en etkili sosyologlarından biri olan Talcott Parsons, nitelikle gösterilen başarı arasındaki zıtlığı anlaşılabilir her türden insani ilişki biçiminin içlerinden birini seçmek durumunda kalacağı dört ana zıtlıktan biri olarak değerlendirmiştir. Parsons bu zıtlıklara kalıp değişkenler adını vermiştir. Ona göre, içlerinden birini seçeceğiniz diğer zıtlık çifti *evrenselcilik* ve *tikelcilik* çiftidir. Teklifim üzerine kafa yoran kardeşim birçok şeyi düşünebilir ancak yasal düzenlemeler, davranış kodları ya da cari faiz oranları gibi evrensel ilkeler büyük bir ihtimalle bunlar arasında olmayacaktır. Onun için ben "bir kategori içindeki numune", belli bazı evrensel kuralların uygulanabileceği bir örnek olay değilim. Ben

tikel, eşi olmayan bir örneğim, onun kardeşiyim. Yapacağı ne olursa olsun onu benim başka herkesten ayrı, emsalsiz bir kişi olduğum için yapacaktır ve bu yüzden "O benzer başka durumlarda ne yapar?" sorusu yersizdir. Yine, banka yöneticisi ile olan durum çok farklıdır. Onun için ben ancak geniş bir geçmiş, mevcut ve gelecekteki borç isteyenler kategorisinin bir üyesiyim. Daha önce "benim gibi" bir sürü insanla karşılaşan banka yöneticisi sorunu kesinlikle gelecekteki bütün benzer durumlar için geçerli evrensel kurallara göre çözecektir. Dolayısıyla benim kişisel başvurumun sonucu evrensel kuralların benim durumumun güvenilirliği hakkında vereceği karara bağlı olacaktır.

Bir başka kalıp değişken de söz konusu iki durumu birbirine zıt

ilişkiler olarak koyar. Benimle kardeşim arasındaki ilişki *yayılmış,* benimle banka yöneticisi arasındaki ilişki ise *özgüldür*. Kardeşimin * cömertliği sırf o ana özgü keyfi bir tutum, özel olarak bu tek konuşmada aktardığım sıkıntı sonucunda doğan anlık bir davranış değildir. Bana yönelik kardeşçe yaklaşımı benimle ilgili her şeye bulaşmıştır; her şey onu ilgilendirir. Hiçbirimizin hayatında öteki için önem taşımayan bir şey yoktur. Eğer kardeşim bu tikel durumda yardımcı olma eğilimi taşıyorsa, bu onun genel olarak bana karşı hassas olması ve benim yaptığım ve yapmış olabileceğim her şeye ilgi duyması yüzündendir. Onun anlayışı ve özeni parasal konularla sınırlı olmayacaktır. Banka yöneticisi ile durum böyle değildir; onun davranışı özel olarak oradaki ve o anki başvuruya uygundur; benim teklifime tepkisi ve son kararı bütünüyle o duruma ilişkin olgulara dayanır ve benim hayatımın ve kişiliğimin öteki yönleriyle hiçbir ilişkisi yoktur. Borç alma başvurum söz konusu olduğu müddetçe benim için en önemli şeyleri o haklı olarak konu dışı görecek ve bu yüzden onları değerlendirmeye katmayacaktır.

Dördüncü zıtlık âdeta öteki üçünü taçlandıran bir zıtlıktır (bunun diğerlerinin altında yattığı ve aslında onları mümkün kıldığı da pekâlâ savunulabilir). Bu, Parsons'm sözcükleriyle, *hissilik* ve *hissi yansızlık* zıtlığıdır. Buna göre, bazı etkileşimler duygularla -şefkat, sempati ya da sevgi- karışıktır. Bazıları ise "kayıtsız", uzak ve duygusuzdur. Kişisel olmayan ilişkiler faillerde başarılı bir iş yapma isteği dışında bir duygu doğurmaz. Bizatihi failler duygu nesnesi değildirler; onlar ne sever ne sevilir. Eğer onlar sıkı pazarlık koşulları dayatır,

aldatmayı, yalan söylemeyi dener ya da taahhütlerini yerine getirmezse, onların bu tavrı karşısında belli bir tahammülsüzlük ve isteksizlik gösterilebilir; yine onlar şevkle ve iyi niyetle işbirliğine girerlerse -onlar "iş yapmanın bir zevk olduğu" türden kişiler olduğunda- arada belli bir sevgi doğabilir. Ancak genelde duygular, kişisel ilişkiyi anlamlı kılan unsurlar iken, kişisel olmayan ilişkilerin vazgeçilmez bir parçası değildir.

Hem ben hem de kardeşim ilişkimizi derinden hissederiz. Her ihtimalde, birbirimizi severiz. Dahası, büyük bir ihtimalle karşılıklı eşduyuma girebilir ve birimiz diğerimiz için benzer duygular besleriz; kendimizi ötekinin yerine koyar, ötekinin halinden anlar, öteki partnerin sevincini ya da acısını içimizde duyar, kendimizi o neşeli olduğunda iyi, acı çektiğinde kötü hissederiz. Banka yetkilisi ile ilişkimde bu geçerli değildir. Biz çok seyrek karşılaşır ve birbirimiz hakkında karşısındakinin duygularını "okuyamayacak" kadar az şey biliriz. Bilsek bile, durum değişmez; ancak karşımdaki kişinin keşfetmeye ya da tahmine çalıştığım duyguları yürüttüğümüz işin başarısıyla doğrudan ilgili olduğunda durum farklıdır (banka yetkilisini öfkelendirmekten sakınırım, aksine insani zaaflarını hesaba katıp savunmasını gevşetmeyi umarak, şakalar ya da pohpohlamalar yoluyla iyi yanlarının açığa çıkmasını isterim). Aksi halde, duyguların yeri yoktur. Dahası, eğer duyguların yargılara müdahalesine izin verilirse, gerçekte zararlı da olabilirler; örneğin, banka yetkilim bana acıdığı ve çektiğim sıkıntıyı anladığı için bana borç vermeye karar verir ve bu nedenle benim parasal savrukluğumu dikkate almazsa, kolaylıkla temsil ettiği bankanın zarar görmesine neden olabilir.

Duygu kişisel ilişkilerin vazgeçilmez bir parçası iken, kişisel olmayan ilişkilerde böyle bir özelliği kalmamıştır. Kişisel olmayan ilişkilerde, tarafsızlık ve serinkanlı hesap kişinin ancak kendi zararına gözardı edebileceği kurallardır. Kişisel olmayan bir işte karşımdaki kişinin aldığı duygusuz tutum, özellikle ilk elden onlara başvurmama neden olan durum bana çok acı verdiğinde, kalbimi kırabilir. O zaman, haklı bir gerekçe olmaksızın, benim heyecanıma böylesine sinir bozucu bir biçimde kayıtsız kalan soğuk tutumu, "bürokratların kalpsizlikleri ve duygusuzlukları" olarak suçlama eğilimine gireceğim. Bu imge, kişisel olmayan ilişkilerin başarıyla yürütülmesine engel olacaktır. Bu yüzden, sık

sık "dinleyen banka", "evet demeyi seven banka" lafları duyarız; bankalar müşterilerine karşı kişisellikten uzak tavırlarını (yani, ilgilendikleri müşterilerinin kişisel sorunları ve duygularına değil, paraları olduğunu) gizlemeyi kârlı görürler ve bundan dolayı tutamayacakları ve tutmayacakları bir söz verirler: Kişisel olmayan ilişkileri, kişisel ilişkilere özgü bir anlayışla yürütmek.

Belki de, kişisel ve kişisel olmayan etkileşim bağlamları arasındaki en hayati ayrım, faillerin eylemlerinin başarısı için güven duydukları unsurlarda yatar. Hepimiz haklarında, bilsek bile, çok a/ bilgi sahibi olduğumuz çok sayıda insanın eylemlerine bağlı yaşarız; planlarımızı ve ümitlerimizi neredeyse hiçbir zaman sadakat, güvenilirlik, dürüstlük, verimlilik vb. gibi onların kişisel karakter özelliklerine dayandırmayız. Elimizde bu kadar az bilgi varken, yapılacak şey meseleyi kişisel olmayan bir tarzda çözüme kavuşturma fırsatı -partnerlerin nasıl bir şey olduğunu bilmediğimiz kişisel nitelikleri ya da yeteneklerine değil, o an karşımıza çıkan kim olursa olsun aynı kategori için her durumda geçerli yoldan evrensel kurallara müracaat etme şansı- yaratmıyorsa, etkileşim kesinlikle mümkün olmayacaktır. Sınırlı kişisel bilginin olduğu koşullarda, kurallara başvurmak iletişimi mümkün kılmanın tek yoludur. Düşünün, eğer ötekilerle girdiğiniz bütün etkileşimler onların kişisel nitelikleri hakkında yeterli düzeyde yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçlara bağlı olsaydı, ne kadar çok ve lüzumsuz bilgi toplamamız gerekirdi. Bu duruma çok daha gerçekçi bir alternatif mübadeleyi yönlendiren birkaç genel kural kabul etmek ve karşımızdaki kişinin de aynı şeyi yapacağına ve aynı kurallara uyacağına *güvenmektir*.

Hayattaki çoğu şey, aslında partnerlerin çok az bir kişisel bilgiyle ya da hiçbir kişisel bilgi olmaksızın iletişim kurabilecekleri bir biçimde örgütlenmiştir. Benim gibi tıp bilimi hakkında hiçbir şey bilmeyen birinin, yardımını istediği doktorların tedavi yeteneklerini ve mesleğe bağlılıklarını değerlendirmek neredeyse imkânsızdır; şükürler olsun ki, hastalığımla baş etme yetileri onları üye olarak kabul eden Britanya Tabipler Odası ve onları istihdam eden hastane yönetimi tarafından onaylanmakta, sınanmakta ve belgelenmektedir. Bu yüzden ben, sadece durumumu anlatmakla ve karşılığında durumun gösterdiği ve gerektirdiği hizmeti göreceğimi varsaymakla

ve buna güvenmekle yetinirim. Bindiğim trenin istediğim yere gittiğinden emin olmak istediğimde, doğruyu söyleme tutkularını sınama kaygısına kapılmaksızın, rahatlıkla görevli üniforması giymiş insanlara sorabilirim. Gaz işletmesinden geldiğine dair kartını gösteren birine, normalde hiç tanımadığım bir yabancıya yaptığımın aksine, araştırıp soruşturmadan kapımı açarım. Bütün bu ve benzeri durumlarda, kişisel olarak tanımadığım bazı kişiler (gaz işletmesi ya da Tabipler Odası yöneticileri örneğin) yetkilerini onayladıkları insanların işlerini yetkinlikle, kuralına uygun yürüteceklerini teyit etme görevi üstlenirler. Böylelikle bu tür insanların hizmetini güvenle kabul etmemi mümkün kılarlar (bu, Britanyalı sosyolog Anthony Giddens tarafından derinlemesine çözümlenmiş bir olgudur).

Ne var ki, tam da ilişkilerimizin bu kadar geniş bir bölümünün kişisel olmayan bir bağlamda yürütülmesi yüzünden, kişisel ilişkilere duyulan ihtiyaç çok şiddetli ve acildir. Haklarında belli belirsiz ve üstün körü şeyler bildiğimiz insanlara ne kadar fazla bağlı hale gelirsek, karşılaşmalarımız ne kadar çok formalite gereği ve gelip geçici olursa, kişisel ilişkiler alanını genişletme, en iyi kişisel olmayan tarzda yerine getirilebilen ilişkiler yerine ancak kişisel ilişkilere uygun düşen beklentilerimizi öne çıkarma eğilimi o kadar güç kazanır. Kişisel olmayan bir dünyanın ilgisizliğine duyulan öfke muhtemelen en güçlü biçimde ailenin ve çocukluk arkadaşlığının görece sıcak, sarıp sarmalayan, şefkatli dünyasını terk ederek iş dünyasının ve meslek hayatının kaba, duygu olarak soğuk dünyasına girmek üzere olan genç insanlar arasında hissedilecektir. Bundan dolayı, gençler insanlar kendi ihtiyaçlarıyla ve mutluluklarıyla çok az ilişkisi olan bazı amaçlara varmak için sırf araçlar olarak hizmet verdiği (ya da öyle göründüğü) katı ve kalpsiz dünyayı hiçe sayma çabalarına girerler. Bu ilişkilerden kaçan bazıları, içerisinde ancak kişisel türden ilişkilere izin verilen komün benzeri, sınırlı ve kendine yeterli küçük topluluklar kurmaya çalışır. Ne var ki, böylesi girişimler genel olarak büyünün bozulması ve hayal kırıklığı ve nihayet başarısızlıkla sonuçlanır. Bu deneye kalkışanların kanıtladıkları tek şey hayat denen karmaşık işin yalnızca duygusal bağlılıkla yürütülemeyeceğidir; böyle bir projenin gerek duyacağı muazzam duygu yükünün çok geçmeden katlanılamaz olduğu ortaya

çıkar: Kalıcı sevgi cenneti rüyası, içine girildiğinde karşılıklı haşinliğin bir cehennemine dönüşür. Bu gibi deneyler, uzun bir zaman diliminde yüksek yoğunluklu duyguların sürdürülmesi için, sevgi ile verimlilik kaygıları arasındaki kalıcı çatışmadan doğan hayal kırıklıklarını gidermek için sonsuz bir çabaya gerek olduğunu gösterir, hatta alternatifinin şiddetli soğukluğunun neden olabileceğinden daha büyük acılar doğurur.

Kişisel bağlam hayat uğraşının tamamı için yetersiz kalsa bile,, vazgeçilmez bir unsurdur. "Derin ve bütünlüklü" kişisel ilişkiler için duyduğumuz özlemin şiddetini artıran, takıldığımız kişisel olmayan bağlılıklar ağının genişliği ve sıklığıdır. Ben ücret aldığım şirketin bir çalışanı, ihtiyacım olan ya da ihtiyacım olduğuna inandığım şeyleri satın aldığım birçok mağazanın müşterisi, beni evden işe ya da işten eve taşıyan otobüsün ya da trenin yolcusu, tiyatronun izleyicisi, desteklediğim partinin seçmeni, doktorumun hastası ve birçok başka yerde birçok başka şeyim. Her yerde benliğimin ancak küçük bir bölümünün orada olduğunu hissederim. Başka yönleri o tikel bağlamda anlamsız olduğundan ve istenmediğinden, benliğimin kalanının karışmaması için sürekli kendimi denetlemek durumunda kalırım. Ve bu yüzden hiçbir yerde kendimi tam anlamıyla hissedemem; hiçbir yerde kendimi yuvamda hissedemem. Her şey bir yana, kendimi, her biri farklı insanlar arasında ve farklı mekânlarda olmak üzere, oynadığım birçok farklı rolün bir toplamı gibi hissetmeye başlarım. Peki ama bunları bağlayan bir şey var mıdır? Sonuçta ben -gerçek, hakiki "Ben"- kimim?

Çoğumuz rollerin yamalı bir bohçası olduğumuza ilişkin imgeyi kabul etmeye yanaşmayız. Ancak er ya da geç "Beni/Bana"larımızdan oluşan bir çoklukla ve hatta onlar arasında belli bir eşgüdümün de yokluğuyla uzlaşmak zorunda kalırız (1. Bölüm'ü hatırlayalım); Ne var ki, "Ben" tektir, ya da en azından ideal olarak tek olmalıdır. Birlik tartışmasız olarak "orada dışarıdaki" dünyada kaybolur ve sanki kısmi, tamamen işlevsel etkinleşimlerden ibaret bir çokluğa parçalanırken, onu sağlamak tutarlıklı benliklerimize kalmıştır. George Simmel'in çok uzun zaman önce tespit ettiği gibi, yoğun bir nüfus ve çeşitlilik barındıran yaşadığımız dünyada bireyler sonu gelmez anlam ve birlik arayışında hep geri kalmaya

mahkûmdur. Dış dünya yerine kendimize yoğunlaşır yoğunlaşmaz, birlik ve tutarlılık için duyulan bu muazzam istek özkimlik arayışı

olarak kendini gösterir.

Girdiğimiz kişisel olmayan mübadele ilişkilerinin hiçbiri bu kimliği sağlamaya yetmeyecektir. Aradığımız özkimlik bu mübadelelerin hepsinin ötesine "taşar". Kişisel olmayan bağlam onu tam olarak karşılayamaz. Tek tek her bağlamda biz âdeta bir biçimde yerimizden edilmiş oluruz: Gerçek benliklerimizin etkileşimin şimdi meydana geldiği bağlamın dışında bir yerlere yerleştiği hissine kapılırız. Aradığımız şeyi ancak yayılmışlığı ve tikelliği ile, niteliğe verdiği önem ve onu doyuran karşılıklı sevgi ile kişisel bir bağlamda bulmayı ümit edebiliriz.

Alman sosyolog Niklas Luhmann özkimlik arayışını, kendini hep hissettiren sevgi -sevmek ve sevilmek- ihtiyacının ilk ve en güçlü nedeni olarak sunmuştur. Sevilmek başka kişi tarafından biricik, benzersiz görülmek anlamına gelir; sevilmek, seven kişilerin sevilenlerin onların kendilerine ya da istemlerine ilişkin imgelerini haklı göstermek için evrensel kurallara başvurmaya gerek duymadıklarını kabul ettikleri anlamına gelir; sevilmek seven kişinin benliğimin, benliğime karar verme ve kendi kararımla kendi benliğimi seçme hakkımın, egemenliğini kabul etmesi ve olumlaması anlamına gelir; sevilmek onun benim üzerine basa basa ve inatla "işte olduğum, yaptığım, durduğum halimle ben" ifademe katılması anlamına gelir.

Başka bir ifadeyle, sevilmek anlaşılmaktır - ya da en azından ne zaman "Beni anlamanı istiyorum!" derken ya da acı içinde "Beni anlıyor musun? Beni gerçekten *anlıyor* musun?" diye sorarken kullandığımız anlamda "anlaşılmaktır". Anlaşılmaya duyulan bu özlem birisine benim yerimde olması, şeyleri benim gözümle görmesi, gerçekten de sırf benim olduğu için saygıyla karşılanması gereken bir görüşümün olduğunu daha başka kanıt istemeden kabul etmesi için yapılan umutsuz bir çağrıdır. Anlaşılmaya özlem duyarken aradığım benim kendi, özel deneyimimin -içgüdülerimin, ideal hayat imgemin, kendim, acılarım ve neşelerim hakkındaki imgemin- *gerçek* olduğunun bir olumlanmasıdır. Ben kendi portremin bir *onayını* isterim. Ben böyle bir onaylanmada başka kişi tarafından kabulümü, başkasının aksi halde sadece hayal gücümün,

eğilimlerimin bir uydurması, çılgınca başını almış giden fantezilerimin ürünü olma kuşkusu taşıyacak şeyi onaylamasını görürüm. Böyle bir onaylanmayı karşımdaki kişinin kendimden söz ederken beni ciddiyetle ve ilgiyle dinlemeye istekliliği yoluyla yaratmayı ümit ederim; partnerim, Luhmann'ın deyişiyle, "ilgiyi hak etme eşiğini aşağıya" çekmeli, söylediğim her şeyi anlamlı, dinlemeye ve üzerinde düşünmeye değer kabul etmelidir.

Aslında isteklerimde bir paradoks vardır. Bir yanda, benliğimin, "orada"yken giydiğim, o yerden (o arkadaştan) diğerine geçer geçmez sırtımdan çıkarıp atacağım rollerin bir toplamı değil, emsalsiz bir bütün olmasını isterim. Böylelikle, hiç kimseye benzememek, başka kimseye değil kendime benzemek -başkalarının çarkındaki çok sayıdaki dişten biri olmamak- isterim. Öte yanda ise bilirim ki, hiçbir şey sırf ben onu hayal ettiğim için var olmaz. Fantezi ile gerçeklik arasındaki farklılığı görürüm ve bilirim ki, gerçekten var olan ne varsa benim için olduğu gibi başkaları için de var olmalıdır (hepimizin sahip olduğu ve onsuz toplum hayatının anlaşılamaz olduğu gündelik hayat bilgisini hatırlayın; bu bilginin önemli parçalarından biri deneyimlerin *ortak* olduğu, dünyanın başkalarına tıpkı bize göründüğü gibi göründüğü inancıdır). Ve böylelikle, ben gerçekten emsalsiz bir benlik geliştirmekte, deneyimimi eşsiz kılmakta ne kadar başarılı olursam, deneyimimin sosyal düzeyde olumlanmasına o kadar çok ihtiyaç duyarım. Görülüyor ki, en azından ilk bakışta, böyle bir olumlama ancak sevgi ile gerçekleşebilir. Paradoksun sonucu, çoğu insan ihtiyacına kişisel olmayan bir biçimde kulak verildiği karmaşık toplumumuzda, sevgi dolu bir ilişki ihtiyacının her zamankinden daha derinden kendini duyurmasıdır. Bu, aynı zamanda, sevginin sırtlandığı yükün de -aynı şekilde sevenlerin savaşması ve zaptetmesi gereken baskıların, gerilimlerin ve engellerin de- korkunç olduğu anlamına gelir.

Bir aşk ilişkisini özellikle zayıf ve kırılgan yapan karşılıklılık ihtiyacıdır. Eğer sevilmek istiyorsam, seçtiğim partner her halükârda benden karşılığını -sevgiyle karşılık vermemi- isteyecektir. Ve bunun anlamı, belirtmiş olduğumuz gibi, âşığımın hizmetine karşılık vermem, partnerimin deneyiminin gerçekliğini olumlayacak şekilde davranmam, nasıl anlaşılmayı istiyorsam anlamam da gerektiğidir. İdeal olarak her bir partner öteki partnerin dünyasında anlam

bulmaya çalışır. Ancak bu iki gerçeklik (benimki ve partneri- minki) kesinlikle özdeş değildir; daha kötüsü, bu gerçekliklerin varsa bile çok az ortak noktası vardır. İki insan ilk defa karşılaştıklarında, ikisinin de arkalarında diğeriyle paylaşılmamış, kendilerine ait uzun birer hayat vardır. İki ayrı biyografi, her şey bir yana açıkça farklı iki deneyimler ve beklentiler yumağı üretmiştir. Şimdi onlar yeniden müzakere edilmek durumundadır. En azından bazı bakımlardan bu iki yumağın karşılıklı olarak çeliştikleri görülecektir. Benim ve partnerimin hemen doğrudan bu iki yumağın bütünüyle eşit olarak gerçek ve kabul edilebilir olduklarını, düzeltmeye ve uzlaşmaya gerek göstermediklerini kabul etmeye hazır olması ihtimal dışıdır. Yumaklardan biri, hatta ikisi de, kalıcı bir ilişki hatırına terk edilecek, düzene sokulacak ya da teslim olacaktır. Ne var ki, böyle bir teslimiyet bizatihi aşkın maksadını ve aşkın karşılaması gereken ihtiyacın kendisini geçersiz kılacaktır. Eğer yeniden müzakere gerçekten olursa, partnerlerden ikisi de bunu gözetirse, ödülleri büyük olur. Ancak mutlu sona giden yol dikenlidir ve bu yolu yarasız beresiz atlatmak büyük sabır ve cesaret gerektirir.

Amerikalı sosyolog Richard Sennett, partnerlerin ikisinin de ısrarla mahremiyet hakkı, kendini partnerine tamamen açma, partnerle kişinin içsel dünyası hakkındaki bütün, en özel hakikati paylaşma, bütünüyle içten olma, yani partner için ne kadar altüst edici olursa olsun hiçbir şeyi saklamama hakkı peşinde oldukları bir ilişki için "yıkıcı Gemeinschaft" terimini ortaya atmıştır. Sennett'e göre, kişinin partnerinin karşısında ruhunu bütün gerçekliğiyle ortaya sermesi, partnerden zorunlu olarak şevk yaratmayacak şeylere onay vermesi ve yanıt verirken aynı şekilde içten ve dürüst olması isteneceğinden, partnerin omuzlarına katlanılmaz bir ağırlık bindirebilir. Sennett, kalıcı bir ilişkinin, özellikle kalıcı bir *aşk* ilişkisinin karşılıklı mahremiyet talebinin sallantılı zemininde yükselemeyeceğine inanır. Partnerlerin birbirlerinden karşılayamayacakları (ya da bedelini düşününce karşılamak istemeyecekleri) taleplerde bulunma ihtimali çok fazladır; bu ilişkiye bir süre biçmeye, bitirmeye ve çekilmeye karar vermek yerine bu yüzden acı çekecek, kıvranacak ve umutsuzluğa düşeceklerdir. Partnerlerden biri ya da öteki çekilmeyi ve benliğinin olumlanması ihtiyacına başka yerlerde tatmin aramayı seçecektir.

Dolayısıyla, bir kere daha aşk ilişkisinin kırılganlığının -âşık partnerlerin aradığı birliğin yıkıcılığının- her şeyden önce karşılık-, lılık koşulu yüzünden olduğunu gördük. Paradoksal olarak aşkım ancak karşılık beklentisine girmediğimde sürebilecek ve güvende olacaktır. Tuhaf görünse de, en az zayıf ve kırılgan olan, bir armağan olarak verilen aşktır: Sevdiğimin dünyasını kabul etmeye, o dünyaya girmeye ve karşılığında benzer bir şey beklemeksizin onu içeriden anlama çabasına girmeye hazırım... Müzakereye, anlaşmaya ve sözleşmeye gerek duymuyorum. Gelgelelim, bu yollardan hangisine girersek girelim, mahremiyet müzakereye açılır ve taviz kaçınılmazdır. Ve partnerlerden birini ya da her ikisini de hafife alınamayacak kadar sabırsız yapan ya da kendisi için kaygı duymasına neden olan şey bizatihi bu müzakere ve uzlaşmadır. Aşkın bu kadar zor ve bedeli yüksek oluşu yüzünden, karşılık beklemeksizin aşkın yerini, aşk işlevi görecek (yani, önce sabırla tam ve içten bir itirafı içerecek biçimde iç deneyimin olumlanmasını sağlayacak) bir ilişkiye duyulan ihtiyaç alır. İşte psikanalitik seansların, psikolojik tedavinin, aile danışmanlığının vb. şaşırtıcı başarısının gizi burada yatıyor. Artık, bir kişinin en içten duygularını başka birine anlatması ve sonuçta kişinin o çok özendiği kimliğinin onaylanması anlamına gelen kendini bütünüyle açma hakkı için gerekli şey yalnızca para haline gelmiştir. Parasal ödeme analistin ya da terapistin hastaları ya da müşterileri ile ilişkisini kişisel olmayan bir ilişkiye dönüştürür. Ve böylelikle[1] kişi sevmeden sevilebilir. Kişi, hizmetlerini satın aldığı ve bu yüzden bir iş ilişkisinin parçası olarak ortak yükümlülük altına girdiği insanlar hakkında hiçbir kaygıya kapılmaksızın, kendisiyle ilgilenilmesini ve kaygılarının paylaşılmasını sağlayabilir. Hasta bir sevilme *yanılsaması* satın alır. (Gelgelelim, unutulmamalıdır ki, tek taraflı aşk "doğaya karşı", yani sosyal olarak kabul edilen aşk modeliyle şiddetli bir uyuşmazlık içinde olduğundan, psikanalitik uygulamanın başında genelde *akta*rım denen bela vardır: Yani, hastanın eğilim olarak analistin "-miş gibi" davranışını bir sevgi ifadesi olarak görme hatasına düşmesi ve anlaşmanın tamamıyla iş benzeri, kişisel olmayan koşullarını aşan bir tutumla karşılık vermesi. Aktarım olgusu terapinin bir aşk ikamesi olduğunun en güçlü kanıtı olarak da yorumlanabilir.)'

Aşkın (daha doğrusu, kimlik onayı işlevinin) diğer, belki de daha sağlam bir ikamesini de tüketici piyasası sağlar. Piyasa kişinin kendisi için bir tane seçebileceği çok çeşitli "kimlikleri" vitrine koyar. Ticari reklamlar satmaya çalıştıkları malları sosyal bağlamları içinde, yani tikel bir *hayat tarzının* bir parçası olarak göstermeye özen gösterirler, öyle ki muhtemel tüketici bilerek sahip olmayı istediği böyle bir özkimliği satın alabilecektir. Piyasa aynı şekilde, farklı biçimlerde kullanılabilen, her biri diğerinden farklı olan ve bu biçimde kişiselleştirilmiş sonuçlar üretecek olan, kimlik yapıcı araçlar sağlar. Piyasa yoluyla kişi kendi yaptığı kimlik kartının, uyarlanmış benliğinin çeşitli öğelerini bir araya getirebilir. Kişi kendini modern, özgür, özenli bir kadın ya da düşünceli, aklı başında, şefkatli ev kadını olarak; ileriye bakan, kendine güvenli bir kodaman; rahat, sevimli bir dost; gözü dışarıda, fiziksel olarak sağlıklı, maço bir erkek olarak ya da bütün bunların bir karışımı olarak nasıl ifade edebileceğini öğrenir. Piyasanın sunduğu kimliklerin avantajı sosyal onaylarıyla birlikte satın alınmalarıdır ve böylelikle olumlama arayışının sıkıntıları kalmamıştır. Kimlik kartları ve hayat tarzı simgeleri, yetkin insanlar tarafından sunulur ve çok sayıda insanın deneyerek ya da "dikkatini vererek" onayladığı bilgilerle desteklenir. Bu yüzden sosyal onayın müzakere edilmesine gerek kalmaz; onay, pazarlanan ürünün yapısında âdeta ta baştan vardır.

Yaygın olarak elde edilebilir ve popülerliği giderek artan bu tür alternatiflerin varlığında, özkimlik sorununu karşılıklı sevgiyle çözme dürtüsü için gerekli çabanın başarı şansı giderek azalır. Daha önce gördüğümüz gibi, müzakereli onay seven partnerler için azap verici bir deneyimdir. Uzun ve kararlı çabalar olmaksızın başarı imkânsızdır. İki tarafın da fedakârlık göstermesi gerekir. Çaba ve fedakârlık belki, sanki "kolay" ikameler mevcut değilmiş gibi, daha sıklıkla ve büyük bir şevkle yürütülecektir. Kolayca elde edilebilir (gerekli tek fedakârlık bir miktar paradan başka bir şey değildir) ve satıcılar tarafından saldırgan bir biçimde dolaştırılan ikamelerin varlığında, zahmetli, zaman tüketen ve sıklıkla hayal kırıklığı doğuran bir çabaya girmek için daha az güdülenimin olduğu söylenebilir. Piyasaya sürülmüş göz alıcı, "kusursuz" ve daha kolay;' alternatifler karşısında sağlıklı esneklik kaybolmaya yüz tutar.

Sıklıkla ilk engel, kırılgan aşk beraberliğinin gelişimindeki ilk aksilik, partnerlerden birinin ya da her ikisinin geri çekilmesi için ya *da* ilişkiyi bütünüyle bitirmesi için yeterli olacaktır. Sıklıkla başarısızlığa uğrayan aşk ilişkisini "bütünleme" ve böylece güçlendirme ya da diriltme niyetiyle ilk aranan şey ikamelerdir; ne var ki, er ya da geç ikameler o ilişkinin orijinal işlevini ortadan kaldırır ve partnerleri ilk başta ilişkiyi canlandırmaya iten enerjiyi boşaltır.

Richard Sennett'in tartıştığı, aşkın böylesine değerden düşmesinin tezahürlerinden biri *erotizmin* dışlanması ve yerine *cinselliğin* geçmesi eğilimidir. Erotizm, cinsel arzunun ve son tahlilde bizatihi cinsel ilişkinin, çevresinde kalıcı bir aşk ilişkisinin kurulduğu ve sürdürüldüğü bir eksen olarak konumlanması, daha önce çok yanlı, bütünlüklü sosyal ilişkilere atfedilen bütün özellikleri taşıyan istikrarlı bir sosyal birliktelik biçimi anlamına gelir. Cinsellik ise cinsel ilişkinin tek bir işleve, cinsel arzunun tatmini işlevine indirgenme- sidir. Böylesi bir indirgeme, genelde, cinsel ilişkiyi karşılıklı sempati ve sorumluluk doğurmaktan ve böylelikle eksiksiz bir kişisel birlikteliğe ilerlemekten alıkoymayı amaçlayan özel önlemlerle hayata geçirilir. Aşktan yoksun cinsellik, partnerden bir amacın yerine başkası geçebilen bir aracı olarak faydalanıldığı, bir gerilim atma düzeyine indirgenmiştir. Diğer bir sonuç ise cinselliği erotizm bağlamından koparmanın aşk ilişkisini önemli oranda zayıflatması olmuştur. İlişki en güçlü kaynaklarından birini yitirmiş (ya da paylaştırmak zorunda kalmış) ve istikrarının savunulması artık daha da güçleşmiştir.

Dolayısıyla, bir aşk ilişkisi iki taraflı bir tehdit altında kalmıştır. İlişki iç gerilimin baskısı altında çökebilir. Ya da kişisel olmayan bir ilişkinin, onun çoğu ya da bütün emarelerini taşıyan başka türden bir ilişkinin, yani mübadele ilişkisinin karşısında gerileyebilir ya da o ilişkiye dönüşebilir.

Banka müşterilerinin banka yetkilileriyle girdiği ilişkiyi ele alırken tipik bir mübadele ilişkisini görmüştük. Burada önemli olan tek şeyin, tikel bir nesne ya da hizmetin ilişkinin bir tarafından diğer tarafına geçişi olduğuna değindik; bir nesne el değiştirmiştir. İlişkilere giren canlı insanlar, taşıyıcıların ya da aracıların rollerini oynamaktan öte bir şey yapmazlar; onlar malların dolaşımını sağlarlar ve kolaylaştırırlar. Ancak görünüşte bakışları partnerlerinin

üzerindedir. Aslında, öteki kişilere ikincil, türevsel -istedikleri malların muhafızları ya da sahipleri olarak- bir önem bahşederken, onların tek ilgi duyduğu şey mübadelenin nesnesidir. Onlar partnerleri "aracılığıyla" doğrudan malların kendisini görürler. Partnerin ruh hali alışverişin başarıyla tamamlanmasını etkilemediği müddetçe, partnerlerin göz önünde bulunduracağı son şey karşılarındakilere şefkat duyguları ya da ruhsal yakınlıktır. Kısacası, partnerlerin ikisi de *bencilce* davranır; eylemlerin en başta gelen güdüsü mümkün olduğu kadar az vermek ve mümkün olduğu kadar çok almaktır; ikisi de, düşüncelerini yalnızca mevcut işe vererek kendi özçıkarla- rını gözetirler. Amaçları bu yüzden birbirine karşıdır. Denebilir ki, kişisel olmayan mübadele ilişkisinde faillerin çıkarları çatışma halindedir.

Bir mübadele ilişkisinde hiçbir şey yalnızca ötekinin aşkına yapılmaz; ilişkide daha iyi pazarlık şansı getirmediği müddetçe partnerle ilişkili hiçbir şey önemli değildir. Dolayısıyla failler doğal olarak ötekinin her bir güdüsünden kuşku duyarlar; aldatılmaktan korkarlar. Uyanık, tetikte ve gözü açık kalma gereği duyarlar; gözlerini bir an için bile ötekinin üzerinden ayıramazlar. Ötekinin bencilliğine karşı korunmak isterler; elbette öteki tarafın fedakârca davranmasını beklemezler ama adil bir anlaşma -bir biçimde eşit bir mübadele olarak gördükleri bir şey- konusunda ısrar ederler. Bundan dolayı, alışveriş ilişkileri *bağlayıcı bir kural,* bir yasa ve yapılan işlemin adil olduğuna karar verme yetkisiyle donatılmış, ihlal durumunda zorla kararını dayatabilen bir *otorite* gerektirir. Çeşitli tüketici birlikleri, tüketiciyi koruma örgütleri ve savcılık görevlileri vb. bu koruma ihtiyacına *yanıt* vermektedir. Bunlar mübadelenin adil olmasını denetlemek gibi zor bir görev üstlenmişlerdir. Onlar aynı zamanda güçlü tarafın zayıf tarafın cehaletini ya da saflığını sömürme özgürlüğüne sınırlar getirecek olan yasalar için yetkililere baskı yaparlar.

Bir ticari ilişkinin tarafları gerçek anlamda nadiren eşit bir konumdadır: Malları üretenler ya da satanlar ürünlerinin kalitesi hakkında alıcıların ve kullanıcıların muhtemelen öğrenebileceklerinden çok daha fazlasını bilirler. Onlar, Ticaret Kanunu gibi bir yasa tarafından kısıtlanmadıkça,ürünü sahte görünümlerle saf tüketicilere okutabilirler. Mallar ne kadar karmaşık

ve teknik olarak incelikli ise, alıcıların onların gerçek niteliklerini ve değerlerini takdir edebilmeleri o kadar azalır. Potansiyel alıcılar aldatılmaktan kaçınmak için bağımsız, yani çıkarı olmayan otoritelerden yardım isterler; haklarını açıkça belirten ve durumu dava konusu yaparak görece tali konumlarını telafi etmelerini sağlayan bir yasa için baskı yaparlar.

Gelgelelim, özellikle partnerlerin mübadele ilişkisine yalnızca malların alıcıları olarak mübadele işlevleriyle girmeleri ve sonuçta birbirlerine "görünmez" kaldıkları içindir ki, onlar aşk ilişkisi örneğinde olduğundan çok daha az etkilenirler ve bağlanırlar. Çok daha az ilişkidedirler. Ticari ilişkinin şartlarına uyma sözü vermek dışında, zahmetli görevler ya da sorumluluklar üstlenmezler. Benliklerinin mevcut ilişkiyi ilgilendirmeyen yanlan etkilenmez ve özerkliğini korur. Her şey bir yana, özgürlüklerinden taviz vermediklerini hissederler ve geleceğe ilişkin seçimleri girdikleri bağlantı tarafından kısıtlanmayacaktır. Burada ve şimdi girilen ve bitirilen, zaman ve mekân olarak sınırlı bir ilişki çerçevesinde kaldığı müddetçe, mübadele kendi dışında "sonuç doğurmadığı" gibi kişinin bütün kişiliğini de ilgilendirmez. (Alışverişin kişisel özerklikle bağlantılı olma biçiminin, ekonomik ve politik değerlendirmelerde genellikle tartışmasız kabul edilen, insan emeğinin ötekiler gibi bir meta olduğu ve bir mübadele nesnesi olarak görülebileceği iddiasını çürüttüğüne dikkat edelim. Değiştirilebilir malların aksine, emek emekçiden koparılamaz. Kişinin emeğini satması, bir kişi -belli bir zaman dilimi için tam bir kişi- olarak eylemlerinin artık başka insanların iradesine ve kararlarına tabi olacağı anlamına gelir. Sahip olduğu kendisinden koparılabilen bir nesne değil, emekçinin benliğinin *tamamından* vazgeçilmiş ve başka birinin kontrolüne geçmiştir. Görünüşteki kişisel olmayan sözleşme mübadele ilişkisine denk düşen sınırların çok ötesine geçmiştir.)

Aşk ve mübadele, üzerinde tüm insan ilişkilerinin yer aldığı sürekli bir çizginin iki uç noktasıdır. Burada anlattığımız biçimiyle senin ya da benim deneyimimde nadiren ortaya çıkarlar. Biz onları sırf bir biçim, modeller olarak anlattık. Çoğu ilişki "katışık"tır ve değişen oranlarda iki modelin karışımından oluşur. Çoğu aşk ilişkisi "Eğer şunu yaparsan ben de bunu yapacağım" tarzı adil bir mübadele oranı için yapılan ticarettekine benzer pazarlık unsurları barındırır.

Tesadüfi karşılaşmalar ya da bir kereye mahsus ilişkiler hariç, bir mübadele ilişkisine giren failler uzun süre birbirlerine ilgisiz kalamazlar ve er ya da geç sırf para ve maldan başka şeyler işin içine girer. Ne var ki, her bir uç örnek karışık bir ilişki içine girilse de, göreli kimliğini korur. Her biri kendi beklentiler kalıbını ve mükemmelliğe ilişkin kendi imgesini korur ve böylelikle faillerin davranışını kendi özgün doğrultusuna yöneltir. Başka insanlarla girdiğimiz ilişkilerdeki belirsizliklerden çoğu, bu iki uç, tamamlayıcı ama yine de bağdaşmaz beklenti kalıbı arasındaki gerilimler ve çelişkilerden hareketle anlaşılabilir. İnsan ilişkilerinde müphemliğin kural olduğu hayatta, model benzeri, yalın ilişkilere pek rastlanmaz.

Görülüyor ki, düşlerimiz ve özlemlerimiz, aynı anda doyurulmaları neredeyse hiç mümkün olmayan, ne var ki ayrı ayrı peşlerine düşüldüğünde de aynı şekilde tatmini güç olan iki ihtiyaç arasında parçalanmıştır. Bunlar *aidiyet* ve *bireysellik* ihtiyaçlarıdır. Birinci ihtiyaç bizi ötekilerle güçlü ve güvenli bağlar kurmaya sevk eder. Ne zaman birliktelikten ya da cemaatten dem vursak bu ihtiyacı dile getiririz. İkinci ihtiyaç bizi, içinde baskılardan bağışık ve taleplerden özgür olduğumuz, yapmaya değer gördüğümüz şeyi yaptığımız, "kendimiz olduğumuz" bir duruma, özel hayata yöneltir. İki ihtiyaç da dayatıcı ve güçlüdür; ikisinin de baskısı arttıkça verili ihtiyacın tatmini azalır. Öte yandan, bir/ tatmine ne kadar yaklaşırsa,aynı oranda ötekinin ihmal edilmesinin acısını duyarız. Özel hayat olmaksızın cemaatin aidiyetten çok baskıya benzediğini, cemaat olmaksızın da özel hayatın "kendi olmak" yerine yalnızlığa benzediğini fark ederiz.

Güç ve seçim

Yaptığım şeyi neden yaparım? Felsefi bir yaklaşım arayışı içinde olmadığım sürece, bu, üzerinde durmaya değmez basit bir soru olarak görünür. Yanıt açık değil midir? En azından, görüldüğü kadarıyla öyledir. Kuşkusuz, ben bunu yaparım *çünkü...* (dersliğe koşarım çünkü geçen dersi kaçırdığım için öğretmenden azar işittim; ışıklarda durdum, çünkü orada karşıdan gelen trafik çok yoğundu; yemek yaptım, çünkü karnım acıkmıştı; blucin giydim, çünkü bugünlerde blucin giyiliyor.) Açıklamalarımı böylesine basit -aslında, tartışma gerektirmez- yapan şey hepimizin paylaştığı bir alışkanlığa - olayları onların bir *nedenin sonuçlan* olduklarına işaret ederek açıklama alışkanlığına- uygun olmalarıdır.

Çoğu durumda, yaptığımız ya da başımıza gelen şeyleri açıklamaya sıra geldiğinde, başka bir şeyin de olduğu takdirde, açıklamayı istediğimiz olayın mecburen olacağına, başka bir ifadeyle, onun kaçınılmaz ya da en azından kuvvetle muhtemel olduğuna ikna olduğumuzda merakımız genelde giderilmiş olur. Yolun aşağısındaki evde neden patlama oldu? Çünkü havagazı tesisatında kaçak vardı. Bilirsiniz, gaz son derece yanıcı bir maddedir ve bir kıvılcım dahi onu alevlendirmeye yeter. Hiç kimse neden hırsız pencere camını kırdığında bir şey duymadı? Çünkü herkes uykudaydı. Bilirsiniz, insanlar normal olarak uykudayken sesleri duymazlar. Ve diğerleri. Açıklama arayışımız, açıklamayı istediğimiz olayın her zaman izlediği (bu durumda istisna tanımayan bir bağlantıdan, bir *yasadan* bahsederiz) ya da çoğu durumda izlediği (bu durumda ise çoğu kere ortaya çıkan ama her durumda görülmeyen bir bağlantıdan, bir *normdan* bahsederiz) bir olay ya da durum bulur bulmaz sona erer. Demek ki açıklamalar, açıklamayı istediğimiz olayı başka, daha genel bir önermeden ya da bir dizi önermeden çıkarılmış olabilecek bir önerme olarak göstermekten ibarettir. Olayı öyle bir biçimde anlatırız ki, onu öz olarak kestirilebilir bir şey halinde görürüz; genel yasa ya da norm ile içinde yasa ve normun kendilerini gösterdikleri belli koşulların mevcudiyeti veri olduğunda, o olayın olması gerekir

ve o olayın yerini başka bir olay alamaz. Açıklama bir seçme, iradi bir ayıklama, keyfi bir olay sıralaması ihtimaline izin vermez.

Gelgelelim, insan davranışlarına uygulandığında bu alışıldık açıklama önemli bir şeye değinmeden geçer. Değinmediği şey açıklamayı istediğimiz olayın bir kişinin eylemi olduğu ve eylemi yapan kişinin bir seçim yaptığıdır. O kişi başka türlü davranabilirdi. Ortada birden fazla eylem biçimi olmasına rağmen yalnızca o seçilmiştir ve bunun özellikle açıklanması gerektiği halde açıklanmamıştır. Bu olay hiçbir biçimde kaçınılmaz değildi. Ortada onun -hele hele kesinlik iddiasıyla- çıkarılabileceği bir genel önermeler dizisi yoktur. Biz bunu o olay olup bittikten sonra kavramaya çalışabiliriz; geriye dönerek sonradan anlama sayesinde olayı -bu eyle- mi- faillerin yaptıkları şeyi yaparken izlemek durumunda kalmış olabilecekleri belli *kuralların* bir sonucu olarak *yorumlayabiliriz*.

Gelgelelim, bu kurallar birden çok davranış biçimi doğurabilirdi. Ve failin onları izleme gereği yoktu.

İnsan davranışı örneğinde, yukarıda gösterilen türden açıklamalar, hikâyenin tamamı, bilinebilecek her şey olarak tatmin edici değildir. Kendi deneyimimizden şeylerin insanlar tarafından bir maksatla yapıldıklarını biliriz. İnsanların *güdüleri* vardır; benim gibi onlar da yaptıkları şeyi şu ya da bu nedenle onlara tercih edilebilir görünen bu durumu yaratmak ya da başarmak *için* yaparlar (bu yüzden, öğretmenden azar işitmemek ve dersin tamamım izlemek için düzenli olarak derslere girerim; kazalardan kaçınmak ve hayatta kalmak için trafik kurallarına titizlikle uyarım; açlığımı gidermek ya da konuklarımın gönlünü hoş tutmak için yemek pişiririm; çevremdeki çoğu insanın giydiği blucini göze batmamak ve şüphe çekmemek için giyerim).

Demek ki, sırf derslere katılmanın üniversite yetkilileri tarafından şart koşulması yüzünden belirtilen saatte dershanemde oturuyor olmamda hiçbir kaçınılmazlık yoktur; orada oturuyorum çünkü kurallara uymak istiyorum; şu ya da bu nedenle bunun yapılacak doğru şey olduğunu düşünüyorum. Gayet haklı olarak bir kazadan kaçınmak istesem bile, durup yeşil ışığın yanmasını beklememde hiçbir kaçınılmazlık yoktur; ben aynı şekilde tartışmasız bir biçimde ışıkların değişme sisteminin, kazaları önlemenin bir aracı olarak

anlam taşıdığına ve bu nedenle uyulması gerektiğine de inanırım. Yaptığım her şeyin daima bir alternatifi, bir seçim şansı vardır. Açıkça söylersek, onun yerine başka bir şeyi yapabilirim.

İnsan eylemleri, eylem koşulları ve faillerin güdüleri aynı kalsa bile, eskisinden farklı olabilir. Koşullar gözardı edilebilir, güdüler dışarıda tutulabilir ve bu ikisinden de farklı sonuçlar çıkarılabilir. Dolayısıyla, dış koşullara ya da genel yasalara işaret etmek bizi insan eyleminin söz konusu olmadığı durumlardaki gibi tatmin etmez. Biz biliriz ki, bu erkek ya da şu kadın nesnel olarak özdeş koşullarda (onları algılamaları gibi onlara atfettikleri anlamlar da değiştiği için, öznel olarak özdeş olmayan koşullarda) farklı davranabilirlerdi. Dolayısıyla, eğer o eylem biçiminin değil de bunun neden seçildiğini bilmek istersek, failin aldığı kararı düşünmemiz doğru olacaktır. Faili bir karar alıcı, eylemi de **karar alma süreci**nin sonucu olarak düşünmekten kaçamayız.

Elbette karar almanın önemli rol oynamadığı türden bir insan davranışı da anlaşılır bir şeydir. Bazı eylemler neredeyse düşünmeksizin yapılır, yani alternatifler üzerine bilinçli olarak kafa yorulmamış, bir müzakere konusu haline getirilmemiştir. Böylesi **düşünümsüz** yapılan davranışın iki türünden bahsedebiliriz.

Alışılmış (bazen, pek yerinde olmasa bile, geleneksel denen) davranış bunlardan biridir. Sanki bedenimde bir çalar saat yerleştirilmiş gibi, ben normal olarak her gün aynı saatte kalkarım... Yarı uykulu bir halde sabah rutinlerime başlarım; yüzümü yıkar, dişlerimi fırçalar, tıraş olurum. Bu rutini yerine getirmek için karar verdiğimi hatırlamıyorum; aslında bunları yaparken başka şeyler düşünürüm (hiç dikkat etmediğimden, sıklıkla aynada yüzüme bakıp tıraş olup olmadığımı kontrol etmek durumunda kalırım). Her gün düzenli olarak aynı saatlerde, tam da genellikle yemek yediğim saatlerde, karnım acıkır. Akşam eve geldiğimde, âdeta otomatik olarak ışığı yakarım. Karanlık mı değil mi dikkat etmem, ışığın karanlığa karşı avantajlarına kafa yormam, birine karşı ötekini tercih etmem; eylemimin içeriği ve maksadını neredeyse hiç düşünmem. Ancak genelde öyle olmasalar da, eve döndüğümde ışıkları açık bulmuşsam işte o zaman düşünmeye başlarım... Bu dikkatimi çeker çünkü günlük rutini sekteye uğratır; *olağanüstü* bir şeyler olmalıdır - belki beklenmedik misafirler gelmiştir ya da daha kötüsü hırsızlar hâlâ

içeridedirler... Üzerinde durup düşünmediğimiz olayların normal seyri aksamıştır. Alışılmış hareketler işe yaramayacaktır ve bu yüzden gelecek adımın ne olacağına ilişkin düşünmek ve bir *karar vermek* zorunda kalırım. Ya da başka bir örneği ele alalım: Diğer odada masanın üzerinde bıraktığım kitaba ihtiyacım var. Onu almak için odaya gittiğimde, odayı karanlık buluyorum. Doğal olarak ışığı yakacağım ama fark ediyorum ki, biri kanapede uyuyor. Yine, alışılmış bir biçimde davranmam. Eğer ışığı yakarsam, uyuyanı uyandırabilirim. Ne var ki, eğer el yordamıyla kitabı bulmaya çalışırsam, istemeyerek bir sandalyeye çarpabilir ya da bir vazoyu kırabilirim ve yine uyuyanı rahatsız ederim. Koşullar artık rutin değildir ve alışkanlık birden işe yaramaz bir rehber olmuştur. Bu durum hiç kuşkusuz bir *seçim* gerektirir ve karar verme sürecim yine harekete geçer.

Alışılmış davranış geçmişte öğrenilenlerin kalan özüdür. Bu alışkanlık geçmişte bir noktada edinilir. Ve daha sonra düzenli tekrar sayesinde beni düşünme, hesaplama ve karar verme gerekliliğinden kurtarır; koşullar da düzenli kaldığı müddetçe, düzenli ve değişmez bir seyir içinde bir hareket diğerini izler. Gerçekten de, elemlerim ne kadar alışkanlık eseriyse, sorulduğunda onları açıklamam o kadar zordur. Bu eylemler ancak bir şeyler yanlış gittiğinde dikkatimi çeker, bilince çıkar. Görünüşte otomatik sabah rutinim bile, kendimi banyosundaki düzeneğin "olması gerektiği gibi" olmayan, yani benim alıştığım gibi olmayan bir evde bulur bulmaz ya da dişfırçamın kırılmış, sabunumun yerinden oynamış olduğunu görür görmez sekteye uğrar. Alışılmış davranışımın etkililiği bir bakıma eylemimin meydana geldiği çevrenin düzenliliği ve yerleşikliğine bağlıdır.

Düşüncemin, oynasa bile, küçük bir rol oynadığı başka bir davranış türü vardır. Bu **hissi** eylemdir: Güçlü duygulanımlardan -aslında, akılyürütmeyi durduracak, bütün amaç kaygılarını ve eylemin olası sonuçlarını askıya alacak kadar güçlü duygulanımlardan- kaynaklanan eylemdir. Hissi eylem içten gelir ve failin karşı çıkması kolay değildir; o argüman dinlemez, aklın sesine kulaklarını tıkamıştır. Genellikle duyguların bir patlamasını yakından izler. Zaman içinde yolculukla birlikte, tutkuların soğuması etkisini gösterir ve artık o eylemi yapmadan önce iki kere düşünürüm. Huysuz biri olarak, beni kızdıran ya da sevdiğim ve özen

gösterdiğim bir kişiyi iteleyip kakalayabilirim. Ya da bütün paramı ani bir acıma ya da şefkat duygusuyla muhtaç birine verebilirim. Gelgelelim, bana verdiğini düşündüğüm bir zararın öcünü almak için bir kişiye karanlık bir sokakta pusu kurmaya karar vermişsem, bu pek hissi bir eylem olmayacaktır; söz konusu ön müzakere bu eylemin, aksine, hesaplı bir kararın sonucu olduğunu akla getirir. Yine aynı şekilde, eğer muhtaç insanlara sunduğum yardım onların ya da Tanrı'nın gözüne girmek için yapılan maksatlı bir çabaysa, bu eylem de hissi olmayacaktır; böylesi bir sunum daha çok hesaplanmış bir girişim içinde bir adım, bir amaca, bu örnekte, günahlarımın bağışlanması kurtuluşun kazanılmasına yönelik bir araç olacaktır. Bir eylem ancak *düşünümsüz,* kendiliğinden, Ön müzakere olmaksızın yapıldığı, ve argümanlara ağırlık vermenin ve etkilerini hesaplamanın zamanı gelmeden önce gerçekleştirilen bir eylem olduğu müddetçe hissidir.

Alışılmış ve hissi eylemler genelde **irrasyonel** eylemler olarak tanımlanır. Bu tanım ile kastedilen şey, bu eylemlerin aptalca, sonuçsuz, yanlış ya da zararlı oldukları değildir. Aslında, bu tanım eylemin faydasına ilişkin hiçbir yargı içermez. Çoğu alışılmış rutinler çok etkili ve faydalıdır. Hayatımızda vazgeçilmez bir yer işgal ederler ve ayrıca bizi düşünmeye harcayacağımız onca zamandan kurtarırlar, hareketlerimizi daha az zahmetli kılarken görevlerimizi yerine getirmemizi kolaylaştırırlar. Benzer bir biçimde, bir saldırgana vurmak sonuçta onu gelecekte bu kötü tutumundan vazgeçirmenin birçok hesaplı, "soğukkanlı" yönteminden daha etkili olabilir. Eylem fayda getirmediğinde değil, fayda düşüncesi eylemden önce gelmediğinde, karar vermede bir etken olmadığında irrasyoneldir. Eylem karar vermenin sonucu olmadığında irrasyoneldir. Tersine, zıddı olan rasyonel eylem irrasyonel eylemden daha az etkili (ve daha az makul) olabilir.

Rasyonel eylem, muhtemel birçok eylem biçimi arasından, failin bilinçli olarak eylemle varmayı amaçladığı sonuca en uygun olduğunu düşündüğü bir eylemi seçmesine dayanır (bu, **araçsal rasyonellik** örneğidir); burada araçlar verili amacın gerektirdiği şeye göre seçilmiştir. Alternatif olarak, rasyonel eylem **değere göre rasyonel** olabilir; yani fail için farklı maksatlarla kullanılabilecek belli araçlar mevcuttur ve fail kalanların hepsinden daha değerli

("yürekten inandığı", çekici, arzu edilen, o an en derinden hissedilen bir ihtiyaçla en yakından ilgili) olduğunu düşündüğü bir amacı seçer. Rasyonelliğin araçsal ve değere göre rasyonel çeşitlerinin ortak özelliği, ikisinde de araçlara amaca göre değer biçilmesi ve bunların karşılıklı, gerçek ya da sanılan, uygunluklarının, doğru ya da yanlış karar arasında seçim yaparken başvurulacak nihai kıstas olarak görülmesidir. Uygunluğun sonuçta bir yanılsama olduğu ortaya çıkabilir, yapılan hesap geriye baktığımızda yanlış görünebilir; o eylemi rasyonel kılan tek şey gerçekleştirilen eylemden önce bir hesabın yapılmış olmasıdır. Bütün bu karşılıklı eşleştirme, hesaplama, ölçüp biçme ve nihayet seçme işinin arkasında yatan temel fikir, o eylemin *iradi* olduğu müddetçe -fail kontrolü dışında ya da anlık bir tutku patlaması ile yaptığı şeyi yapmaya güdümlenmiş, itilmiş, çekilmiş ya da zorlanmış değil, özgür bir seçim yapmış ve eylemi gerçekleştirmiş olduğu müddetçe- rasyonel olduğu fikridir.

Eylemlerimizi ne zaman bilinçli olarak ve kılı kırk yardıktan sonra seçersek, muhtemel sonuçları hakkında öngörüde bulunuruz. Bunu da, her şeyden önce, eylemin hayata geçirildiği durumun ve yaratmaya çalıştığımız etkilerin bütünlüğünü hesaplayarak yaparız. Daha özgün olarak normalde hesaba kattığımız, *kaynaklar* ve *değerlerdir*. Kaynaklarım -cebimdeki banknotlardan oluşan bir "nakit" ya da bir banka hesabı biçiminde ya da kredi almak için yararlanabileceğim değerli malk mülk biçiminde- paradan ibaret olabilir. Kaynaklarım başka insanların benim talep ettiğim şeyler karşılığında mübadele etmeye ihtiyaç duydukları şeyleri yaratmak için kullanabileceğim becerilerimi, "sosyal sermayemi" de -örneğin, elde etmek istediğim mal ve hizmetleri ellerinde bulunduran ve bu yüzden beni bekleyen işle ilgili olan insanlar nezdindeki konumumu- kapsar. Savunduğum ve saygı gösterdiğim değerler, ulaşabileceğim amaçları birbirleriyle kıyaslamamı ve hangisinin en iyi göründüğünü belirlememi sağlar. Kaynaklarımı birçok değişik biçimde kullanabilirim. Alternatif kullanımlar farklı çekicilik oranları taşımaları ve farklı nedenlerle çekici olmaları bakımından birbirinden ayrılır. Onlar farklı değerleri temsil ederler. Bazıları daha tatmin edici, daha vazgeçilmez ya da daha övgüye layık görünür. Bazıları en çok fayda sağlamaya aday olduğu için seçilebilir çünkü

elimin altındaki kaynakların miktarını attırma ve böylece gelecekteki özgürlüğümün ufkunu genişletme ihtimaline açık olabilir. Son tahlilde yüz poundluk fazladan paramı yeni bir pikaba, bir tatile, sosyoloji kitaplarına harcama -ya da konut kredisi hesabımda tutma-kararıma yön veren, sahip olduğum değerlerdir. Kaynâkları- mın ve değerlerimin toplam tutarı bana özgürlük oranımı -ne yapabileceğimi ve benim durumumumda neyin söz konusu edilemeyeceğini-gösterir.

Farklı insanların farklı özgürlük oranlan vardır. İnsanların seçme özgürlükleri, yapmaya karar verebilecekleri eylemlerin ufku bakımından farklılık göstermeleri, **sosyal eşitsizliğin** (yani, insanlar arasında ortaya çıkışları bakımından sosyal olan farklılıkların, insan ilişkileriyle meydana getirilip sürdürülmekte olan, farklı olarak dağlülabilen, hatta o ilişkideki bir değişimle tümüyle ortadan kaldırılabilen türden farklılıkların) özüdür. Bazı insanlar diğerlerinden daha özgürdür; daha fazla kaynağa erişebildikleri için seçim ufukları daha gen'ştir ve erişebildikleri daha fazla değer vardır (bu değerlerin gözetilmesi onlar için gerçekçi ve uygulanabilir bir şey iken, daha az şanslı olanlar açısından böyle bir şey aptallık, altüst edici ve sonuçta hayal kırıklığı yaratıcı olur ancak).

Özgürlük oranlarındaki farklılıktan genellikle **güç** farklılıkları olarak söz edilir. Güç aslında en iyi, hem herhangi bir eylemin amaçlarını özgürce seçmek hem de araçlara hükmetme anlamında eyleme yetisi olarak anlaşılır. Güç, yetkin kılma kapasitesidir. İnsan ne kadar fazla güç sahibi olursa, seçim ufku o kadar geniş, gerçekçi olarak verebileceği karar miktarı o kadar fazla, makul olarak onların istediklerini yerine getireceğinden emin olurken gerçekçi olarak gözetebileceği sonuçların alanı o kadar geniş olur. Daha a"z güçlü ya da güçsüz olmak, insanın düşlerine sınır koyması ya da zorunlu kaynakların yokluğuna uygun olarak amaçlarına erişme çabalarından vazgeçmesi zorunluluğu anlamına gelir.

Güç sahibi olmak daha özgür olarak eyleyebilmek demektir; ancak güç sahibi olmamak ya da başkalarından daha az güç sahibi olmak, kişinin seçim özgürlüğünün başkalarınca alınmış kararlar tarafından sınırlanması anlamına gelir. Hükmettiği kaynakların, A'nın B'ye A tarafından tespit edilmiş amaçlara erişmek için zorunlu davranış biçimleri dayatmasına izin verdiğinde; başka bir ifadeyle bu

kaynaklar, A'nın, B'nin amaçlarını A'nın kendi amaçlarına erişmesinin araçları haline getirmesine ya da aynı anlama gelmek üzere, B'nin değerlerini A'nın kaynaklarına dönüştürmesine izin verdiklerinde, A'nın B üzerinde güç sahibi olduğunu söyleriz. A'nın fiili ya da potansiyel eylemleri olmasaydı, B 'nin eylemlerinin olduğundan farklı olacaklarını tahmin edebiliriz;B'nin amaçları başka birinin kaynakları olduğunda ve bu yüzden başka birinin amaçları için bir araç olarak kullanıldığında, B'nin seçim özgürlüğünden çok ciddi tavizler verilmiş olur. B 'nin eylemleri artık *özerk* değildir; *güdümlü* hale gelmiştir.

Örneğin, patronlarım benim üzerimde güç sahibidirler; eğer onların koydukları kurallara ya da emirlerine uymazsam beni işten atabilirler ya da başardıklarım onlar açısından örnek teşkil ediyorsa beni ödüllendirebilir ve terfi ettirebilirler. Ne var ki, benim kaynaklarım arasında atıp alma, ödüllendirme ya da cezalandırma hakları yoktur, ben bunların karşılığını verememem. Dahası, patronlarım kartlarını ceplerini dolduracak şekilde oynayabilirler. Benim karşı koymam için iş işten geçene kadar niyetlerini gizli tutabilirler. Benim işyerindeki durumumu çok kötüleştirecek ve manevra özgürlüğümü daha fazla kısıtlayacak köklü yeni düzenlemeler tasarlayabilirler. Patronlarımın özgürlüğü üzerinde, onların gizli tasarılarının benim üzerimdeki etkisiyle aynı büyüklükte bir etki yaratabilmek için yapabileceğim çok az şey olduğundan, ben aynı gizlilik silahıyla karşılık veremem. Patronlarımın gizliliği, benim potansiyel olarak dağarcığımda saklayabileceğim her şeyden çok daha öldürücü bir silahtır. Ve bu yüzden biz birbirimizin durumunu etkileyebil- meaçısından son derece eşitsiz bir konumdayız. Karşılıklı ilişkimizde güç, eşit olmayan bir biçimde dağılmıştır; bu, *asimetrik* bir güç ilişkisidir. Patronlarım eylemlerini benim seçim alanımdan çok daha geniş alternatifler arasından seçebilirler. Özgürlük oranlarımız arasında bu kadar büyük bir farklılık olması yüzünden ben muhtemelen patronlarım ne istiyorsa onu yapacağım, öyle ki benim kurallarına uyacağımı hesaba katarlar; eylemlerini tasarlarken benim eylemlerimi ellerindeki kaynakları arasında sayabilirler. Benim seçim ufkum ne kadar sınırlıysa, davranışımı o kadar şaşmaz biçimde önceden kestirebilirler. Ben onlar için daha az sır, denklemlerinde daha az bilinmez bir nicelik ve dolayısıyla onların

konumu açısından onların benim için olduğundan daha az bir belirsizlik kaynağı olurum. Benim onların amaçlarına uygunluğuma, tıpkı sahip oldukları sermaye ya da makineler gibi, tereddütsüz güvenilebilir.

Özetlersek, güç, kişiye, başka insanların eylemlerini kendi amaçları olarak kullanma yetisi kazandıran şeydir; daha genel olar rak güç, kişinin kendi amaçlarını seçmesi ve araçlarını hesaplaması üzerine başkalarının özgürlüğünün dayattığı kısıtlamaları azaltma yetisi kazandırır. Kişinin kendi özgürlüğünün artması demek olan başka insanların özgürlüğündeki böylesi bir azalma iki yöntemle başarılabilir.

İlk yöntem, başka bağlamlarda ne kadar geniş görünürse görünsün, kaynaklarını birdenbire yetersiz ya da etkisiz hale getirecek bir biçimde ötekinin eylem koşullarım manipüle etmekten ibaret olan **cebir** uygulamadır. Güdümleyen tarafın çok daha iyi donanımlı olduğu bütünüyle yeni bir oyun alam yaratılmıştır. (Bir soyguncunun kurbanı ister zengin bir banker, güçlü bir politikacı ya da meşhur bir şovmen olsun, başka bağlamlarda onlara büyük bir özgüllük sağlayan karşılıklı kaynakları karanlık ve ıssız bir sokakta bıçağın ucu ya da kaba adale gücü karşısında kaldığı anda "yetkinleştirme" kapasitelerini kaybederler.) Özgürlükteki bu ani daralma, değerlerin zorla yeniden biçilmesi yoluyla olduğu gibi aslında seçim koşullarını normalde yüksek bir değer biçilen şeylerin birdenbire önemlerini yitirecekleri bir biçimde yeniden belirlenmesi yoluyla da başarılmış olabilir. Soyguncuyla bir gece karşılaşmasında, genellikle açgözlü biri için üstün değerler olan banknotlar ve kredi kartlarıyla dolu bir cüzdan birdenbire anlamsız hale gelebilir; seçim artık daha az ya da daha çok para arasında değil, hayatla ölüm arasındadır. Hapishane ya da bir çalışma kampındaki kurumsallaşmış baskı koşullarında, yeni değerler -iyi yiyecek, hafif iş, çıkış ya da ziyaretçi kabul izni, tek başına ya da sıkı güvenlik koşullarında bir yerde kapatılmaktan kurtulma ya da yalnızca bir gardiyanın iyi muamelesi- eski, bir zamanlar göklere çıkarılan değerleri gölgede bırakabilir ve uğursuz ya da gülünecek değerler haline getirebilir. Toplama kampları gibi uç örneklerde, kendini koruma ve hayatta kalma değeri tutsakların bütün seçimlerinin önüne geçebilir.

Diğer yöntem baskıdan daha dolaylı ve güç sahipleri açısından daha masraflıdır. Bu yöntem bir kişinin öteki insanların değerlerini kendi kaynaklan hanesine kaydetmesinden, "başkalarının arzularını kendi çıkarına hizmet eder hale getirmek"ten ibarettir. Daha özgün olarak bu yöntemde durum öylesine manipüle edilir ki, öteki insanlar gözettikleri değerlere ancak güç sahibinin koyduğu kurallara boyun eğerse erişebilir. Böylelikle düşmanların öldürülmesin- deki heves ve etkililik, kahraman askerin sosyal konumunun madalyalar ve şiltler ile yüceltilmesi yoluyla (geçmişte, şövalyelik ve tımar verme yoluyla) ödüllendirilir. Becerilerin ve bilginin resmi olarak tanınması, bir öğrencinin dersleri düzenli izlemesi ve ödevlerini zamanında teslim etmesi yanında okul yönetmeliklerine uymasına bağlı hale getirilir. Fabrika işçileri, kendilerini vererek sıkı çalışma ve idari emirleri koşulsuz yerine getirme koşuluyla hayat şartlarının iyileşmesini (ücretinin artmasını) güvence altına alabilir. Bu şekilde, astların değerleri üstlerinin kaynakları haline gelir; astların düşleri ve istekleri gücü elinde bulunduranların belirlediği amaçların hizmetine koşulur. Sermayem yoksa, yaşamam istihdam edilmeme bağlıdır. Ne var ki, istihdam edilmek işin şartlarına uygun olarak hareket etmem gerektiği anlamına gelir; özgürlüğü çalıştığım süre içinde askıya alırım. Özgür olarak daha iyi bir hayat standardını -ya da hatta yalnızca hayatta kalmayı- kendime gönüllü bağlandığım bir değer olarak seçtiğimde, artık özgürlüğümün önemli bir parçasını feda etmeden o değere erişmemin yolu kalmamış olur.

Baskı uygulayabilen ya da ödülleri manipüle edebilen kişi aynı şekilde benim göz diktiğim değerlere erişme şansımı değiştirebilir. Onların kararları eylemlerimde kullanabileceğim kaynakların miktarını ya da kullanım biçimini etkiler. Onlar, yalnızca dolaylı bir yoldan bile olsa, eylemlerimin sonuçlarını da etkiler. Artık düşümün "gerçekçi olmadığını" gördüğüm için, geçmişte gözümü diktiğim bazı değerlerin peşinden koşmaktan vazgeçebilirim. Aradaki fark o kadar büyüktür ki, kapanma ihtimali neredeyse sıfırdır; bezginlik ve acı gerçekler kapıya dayanmıştır ve yavaş yavaş ulaşmayı umduğum amaçlar (ve aslında bütün hayat planlarım) kişinin kurmaktan hoşlandığı ancak gerçekleşmesi için kılını kıpırdatmadığı türden tatlı hayaller haline gelmiştir. Eylemlerimin yönü değişmiştir; eylemlerim artık daha "gerçekçi" amaçlara yönelmiş, kaynaklarımla

yapabileceklerim hakkındaki düşüncem değişmiştir ve ben bundan böyle muhakeme düzenimi tersine çeviririm, yani artık; amaçlarımı, araçlarıma bakarak tayin ederim. İhtimal o ki, sonuçta başlangıçta hayal ettiğimden çok daha aza razı olurum.

İyi de, her şeyden önce, benim değerlerim nasıl oluşurlar? Neden bazı amaçlara değer verirken, ötekilere itibar etmem ya da on- lan küçümserim? Bu değerler benim özgür seçimime mi bağlıdır? Onları iradi olarak alabilir ya da bir kenara atabilir miyim? Ya da onlar, kaynaklarım gibi, öteki insanların eylemlerinden ve üzerinde kontrolüm olsa bile çok az olan koşullardan etkilenirler mi? Şu örnek üzerinde düşünelim: Liseden sonra doğrudan üniversiteye git- mek niyetindeydim. Gelgelelim, dostlarım başka türlü karar verdi. Mevcut seçim şanslarımı değerlendirerek beni eğitime devam etmemin daha mutlu bir hayat sağlamayacağına ikna ettiler; kendimi üç yıllık fedakârlığa, yarı açlığa mahkûm etmek yerine, biraz para kazanarak hayata doğrudan atılmam daha iyi olacaktı. Onların değerlendirmelerini dinledikten sonra, fikrimi değiştirdim ve bir okula başvurmak yerine kısa yoldan para kazanacağım bir iş aramaya başladım. Şimdi düzenli bir gelirim var; insanın cebinde parası olması ve bu parayı sahip olmak istediği şeyleri satın almak için kullanması çok güzel. Bir süre önce, sendikadan arkadaşlar yönetimin birkaç kişiyi işten atarak tasarruf sağlamak amacıyla işyerinin yeniden örgütlenmesi kararını geri çekmesi amacıyla greve gitmemiz gerektiğini anlattılar. Benim işim ve gelirim güvencedeydi; terfi ihtimalim yüksekti ve yeni düzenlemeyle daha da yükselecekti. Dahası, yönetim kurulu bir grev durumunda önemli müşterilerin kaybedileceğini ve sonuçta hepimizin işten atılacağım duyurmuştu. Ben bu ihtimalden hiç hoşlanmadım; ne var ki, iş arkadaşlanmm çoğu iş güvenliklerinden önce dayanışmayı, paradan önce onurlarını düşünüyorlardı ve oylarını grevden yana kullandılar. Oyun bozanlık yapmak istemedim ve onlara katıldım; ne var ki, şimdi belki de işimi, işimle birlikte anladığım biçimiyle hayatımı sürdürme özgürlüğümü yitireceğim...

Bu örnekten de görüldüğü gibi, insanların eylemlerine yön vermesi için (yani, yükselen ya da azalan önemlerine göre amaçlarını düzene sokması için) seçtikleri değerler sosyal etkileşim süreci içinde ve bu etkileşim etkisiyle değişir. *Nüfuzdan* bahsettiğimizde

aklımızdan geçen işte budur. Gücün tersine, nüfuz değerleri doğrudan değiştirir: Nüfuz, bazı amaçlarını diğerlerine göre daha çekici göstererek ve böylelikle daha fazla çabaya değer kılarak, önem sıralamasında çeşitli amaçların göreli konumlarında değişiklik yaratarak kendini gösterir. Değerleri seçmek, bazılarını ötekilerden üstün görmek, öncelik tanınan amaçların son tahlilde daha doyurucu olduğuna, daha büyük haz verdiğine, daha itibarlı, ahlâki bakımdan daha üstün olduğuna, estetik olarak göze daha hoş geldiğine -bütün olarak kişinin uygunluk ve uygunsuzluk anlayışıyla daha büyük bir uyum içinde olduğuna- inanmak anlamına gelir.

Değerler her zaman bilinçli olarak seçilmezler. Daha önce gördüğümüz gibi, birçok eylemimizi alışkanlık gereği, bir rutin içinde yaparız ve onları neden alternatiflerine tercih ettiğimizi açıklamak zordur. Gerçekten bir yanıt vermek zorunda kaldığımızda, belki "her zaman böyle olur" ya da "öyle işte" gibi bir şeyler söyleriz - sanki alışkanlıkların sürdüğü zamanın uzunluğu o alışkanlıklara belli bir otorite vermiş ya da sanki birçok insanın böyle yapması kendi başına eylemi arzu edilir kılan bir değermiş gibi. Ne var ki, bunların sorgulama nedeniyle yapılan "zoraki" açıklamalar olduklarını hatırlayalım. Sorgulama başlamadan önce bunlar sorgulanan kişinin aklında zorunlu olarak mevcut değildir. Kendinizden de bilirsiniz, alışkanlıkla yapılan ya da geleneksel bir eyleme ilişkin söylenebilecek tek şey, bu eylemin gerekçelendirmeye ihtiyaç duy- mamasıdır. Kendini *meşrulaştırma* gereği duymadığı sürece bir eylem gelenekseldir; geleneksel eylem *meşruiyet* olmaksızın yapılabilen eylemdir; yani, hizmet ettiği düşünülen değerlere başvurmayı gerektirmez. Geleneksel eylem, genelde tek başına alışkanlığın gücüyle, aynı kalıba göre kendini tekrar eder. Çoğumuz üstüne basa basa gelenekçi olmadığımızı (yani, bize üzerinde düşünme ve düşündüklerimizi ifade etme fırsatı verilirse, eskinin ve ebedi olanın otoritesine karşı çıkacağımızı ve istikrarın ve değişmezliğin içkin değerine inanmadığımızı) söylesek bile, birçok gündelik etkinliğimiz geleneksel (alışılmış, rutin ve üstünde düşünülmemiş) niteliktedir.

Alçakgönüllülük ya da başarı, dürüstlük ya da çalışkanlık, sıkı çalışma ya da eğlenme, tutarlılık ya da esneklik ölçütleri gibi, hayatlarımıza yön veren en bildik değerleri (eylemlerimizin özgün, amaçlarını seçerken önde gelen değerleri) bir bütün olarak çocukluk

yıllarımızda ediniriz. En azından bu değerler bilinçdışı düzeyde çökelti halinde yerlerini alırlar; onlar iradi olarak dile getirebileceğimiz ya da ne zaman bir karar alma durumunda kalsak kendi kendimize söyleme ihtiyacı duyduğumuz açıkça belirlenmiş bir dizi yönerge olmaktan çok, vicdanın sesidir. Biz çocukluk yıllarımı zm etkisini hissetmeyiz bile; bu etkilerin başarısının bir ölçüsü de zaten onların unutulmuş ve artık dışsal bir baskı olarak algılanmaz: olmalarından gelir. Bu dışsal etkinin ayrımına ancak bilinçli bir seçim yapmak durumunda kaldığımızda, yani benimsediğimiz değerlere meydan okunduğu, karşı çıkıldığı ve onlardan kendilerini meşrulaştırması istendiğinde varırız.

Başka insanların değerlerini etkileme yetisi otoritenin bir vasfıdır. Otoritenin ölçüsü, insanların verili değerleri sırf başka birinin otorite sahibi kişi ya da kurumun- söz konusu değerleri somutlama-ı sı ya da savunması nedeniyle kabul etme ihtimalidir. Bir kişi ya da örgüt belli insanların gözünde, birtakım değerleri savunmaları o insanlar tarafından bu değerlerin kabul edilmesi ve hayata geçirilmesi

için yeterli bir neden görüldüğü oranda, otorite sahibi olabilir. Bir kişinin ya da bir örgütün taşıdığı otorite, demek ki başka insanların onların örneklerini ya da tavsiyelerini izleme ihtimaline indirgenebilir. Bu itaat, bilgelik, doğruluk, deneyim, izlenen kaynağın ahlâki üstünlüğü gibi, her anlamda haklı çıkarılabilir. Ne var ki her bir durumda haklılaştırılan şey izleyenin böyle bir kaynağın gösterdiği yolun en doğru yol olduğuna ilişkin *güvenidir*.

Üstün gördüğümüz değerleri son tahlilde kendimiz seçeriz. Sonuçta izlemeye karar verdiğimiz örneklere otorite bahşeden de/ hoşlanmadığımız örneklerin otoritesini reddeden de biziz. Kime güveneceğimize karar vermeden önce çeşitli rakip "değer önderleri"nin, kendilerine dair ya da başkalarının onlara dair örneklerinin üstünlüğü ve iyi, güvenilir bir örnek ortaya koyma yetileri hakkındaki iddiaları üstüne kafa yorabiliriz. Bizim için bir otorite haline gelmesi için, kişi ya da örgüt bir *meşruiyet nedeni,* neden kendi tavsiyelerinin (ya da değer sıralamalarının) başkalarına tercih edilerek izlenmesi gerektiğini gösteren bir kanıt ortaya koymalıdır.

Böyle bir meşruiyeti zaten biliyoruz: Bazı değerlerin sanki sırtlarını *geleneğe* dayamaları yüzünden saygı gördüklerini

hatırlayalım. Denir ki, onlar zamanla onurlandırılmış ve sınanmıştır. İnsan geçmişe, bu geçmişi paylaşan gruba, birlikte koruduğumuz ortak mirasa sadık kalmalıdır. Denir ki, tarih mirasçılarını bağlar. Tarihin birleştirdiğini hiçbir insan ayırmaya cüret edemez. Eskilere dayanan erdemler salt eski olduklarından muhteremdir...

Kanıtlama böyle sürüp gider. Bu genelde hakikati tersine çevirir: Yıllanmışlığı yüzünden saygı duymak yerine, savundukları değerleri (bazen yeni damgası taşıyan, henüz keşfedilmiş değerleri) herkesin benimsemesi için çaba sarf edenler bunların eski çağların eseri olduğuna dair sahici ya da varsayılan tarihsel kanıtlar bulup çıkarmak üzere yüzlerini geçmişe dönerler. Tarihsel geçmiş imgesi her zaman seçmelidir; bu örnekte geçmiş, mevcut değerlerin saygıdeğer yaşına güven duyulmasını sağlamak üzere bir araya getirilmiştir. İnsanların geçmişe duydukları saygı mevcut değerler yarışının hizmetine koşulmuştur. Belli değerlerin atalarımız tarafından savunulduğu bir kere kabul edildiğinde, onlar artık çağdaş eleştirilere karşı daha dayanıklı hale gelirler; o güzel eski devirler, parlak bir başarıyla olmasa bile, tarihin sınavından geçmişken, öteki değerler hâlâ kendilerini kanıtlamamışlardır. Gelenekçi meşruiyet huzursuzluk ve endişeden başka bir şey doğurmayan hızlı değişim dönemlerinde özellikle çekici hale gelir. Şayet köktenci ve daha önceden bilinmeyen yenilik hareketleri eski ve denenmiş tarzların onarılması olarak takdim edilirse bu tür meşruiyet işe yarar; böyle bir sunuş bazen, göründüğü kadarıyla, hızlı sosyal değişimin neden olduğu belirsizliği bir dereceye kadar azaltabilir ve görece güvenli, daha az sancılı bir seçim sunabilir.

Alternatif, yeni değerleri bir vahiy -çığır açan bir keşfin sonucu, hakikatin özellikle derin bir kavrayışı ya da bilinmeyen ve bu yüzden tehditkâr olan geleceğin gizini çözen güçlü bir vizyon- olarak savunmak olacaktır. Bu tür argüman *karizmatik* meşruiyet ile birlikte gelir. Karizma ilk defa Kilise'nin inananlar üzerindeki derin ve karşı koyulmaz etkisi üzerinde yapılan çalışmalarda dikkat çeken bir nitelik olmuştur. Karizma kavramı bu örnekte inanan kişinin Kilise'nin hakikate ulaşmada bir ayrıcalıkla donatılmış olduğuna, bir kurum olarak Tanrı tarafından insanları dindar bir hayata ve son tahlilde kurtuluşa yönlendirmek üzere kutsandığına inanması demektir. Gelgelelim, karizma zorunlu olarak dinsel inançlarla ve

kurumlarla sınırlı değildir. Ne zaman belli değerlerin kabulü, bu değerlerin sözcüsü ya da sözcülerinin görüşlerinin doğruluğunu ve seçimlerinin uygunluğunu temin eden insanüstü niteliklere (olağanüstü zekâ, uzak görüşlülük, sıradan kadın ve erkeklere kapalı olan bilgi kaynaklarına nüfuz etme) sahip oldukları inancıyla güdülenmişse, karizmadan bahsedebiliriz. Bundan dolayı sıradan insanın sıradan aklının karizmatik insanların yaptıklarını değerlendirme araçları yoktur ve bu yüzden onların kavrayış gücünden kuşku duyma hakkı da yoktur. Liderlerin karizması ne kadar güçlüyse, onların emirlerinden kuşku duymak o kadar güç, şiddetli bir belirsizlik durumuyla karşılaştıklarında insanların onların emirlerine uymaları o kadar huzur vericidir.

Yerleşik davranış biçimlerini çabucak geçersiz kılan hızlı ve köklü sosyal değişimler çağında, hatasız değer seçiminin karizmatik "garantilerine" duyulan ihtiyaç durmaksızın artar. Gelgelelim, kurulu kiliseler bu talebin ancak küçük bir kısmına yanıt verebilmektedir. Kiliselerin henüz çare bulamadığı ya da bulduğu çarelerin pek işe yaramadığı yeni ve eşine rastlanmadık sosyal değişimlerin ürettiği çok sayıda seçim durumu vardır. Bu, ille de karizmatik otoritenin ilahi biçimlerinin itibarlarını kaybettiği anlamına gelmez. Televizyonun gözde hatiplerinin, dinsel guruların ve çeşit çeşit mezheplerin sunduğu güncel çözüm önerilerinin gösterdiği bir şey varsa, o da insanın değerlendirme kapasitesini çok aşan sorunlara insanüstü çözümler için duyulan geniş ve yaygın ihtiyaçtır.

Görülmedik boyutlarda artan değer sorunlarına karizmatik çözümler arayışı ile birlikte, bazı politik partiler ve kitlesel sosyal hareketler bir ikame hizmeti görmek için sahneye çıkarlar. Bunlardan ilki, totaliter partiler dediğimiz, komünist ve faşist gibi partiler (yandaşlarından hayatlarının her yanıyla tam bir teslimiyet isteyen partiler) hem insanüstü ileri görüşlülüğüne ve yanılmaz bir doğru yanlış kavrayışına güvenilen karizmatik liderler üretmesi hem de kendilerini karizmatik otoritenin kolektif taşıyıcılarına dönüştürmeleri bakımından özellikle kötü bir üne sahiptir. Özellikle son özellik karizmatik etkiyi tamamıyla yeni, daha istikrarlı bir temele yerleştirir; karizmatik bir örgütün etkisi ilke olarak (ve bazen pratikte) karizmatik liderden daha uzun ömürlüdür. Daha önemlisi, örgütü yarasız beresiz ve süregiden otoritesini tehditlerden uzak

tutan bu özellik sayesinde örgüt yalnızca insanların suçlanabileceği geçmiş hataların yıpratıcı etkisinden görece muaf hale gelebilir. Böylesi bir lükse, bir bütün olarak gevşek örgütlenmiş kitlesel hareketler sahip değildir (kendini sürdürme kapasitesi taşıyan parti benzeri güçlü bir örgüt kurmayı başaramadıkları müddetçe). Onlar da, genellikle, karizmatik otorite için uygun bir kariyere sahip olan liderlerinin kaderini paylaşırlar: Popülerliği aksilikler ve yerine getirilemeyen vaatler yüzünden zayıflar zayıflamaz ya da kamunun gözünde daha başarılı (henüz yıpranmamış) mücadelecilerin gölgesinde kalır kalmaz, nasıl bir kuyruklu yıldız gibi yükseldiyse aynı hızla düşer.

Gelgelelim, görülen o ki, karizmatik otoritenin merkezi artık hem dinsel hem de politik âlemden uzaklara kaymıştır. Kitlesel medyanın -mesaj gönderenleri milyonlarca mesaj alıcısı karşısında görünür ve işitilebilir ancak neredeyse erişilmez kılma kapasitesi taşıyan güçlü teknolojinin- ortaya çıkışı bu kaymada başlıca rolü oynamıştır. Bu durumun psikolojik etkisi altüst edicidir. TV şahsiyetlerinin ya da TV destekli kamusal şahsiyetlerin tamamen kamuya açık ama aynı oranda erişilmezlikleri, belli ki, güçlü ve karizmatik etkinin bir kaynağı olmuştur. Tıpkı geçmişteki karizmatik liderler gibi, onların da üstün yargı yetilerine güvenilir, tek fark bu defa her şeyden önce zevkler alanında işgören bir yetinin söz konusu olmasıdır - öyle ki onlar artık bir hayat tarzına ilişkin yön belirleyen kişiler haline gelmiştir. Denebilir ki üstünlük izlenimi, onların açıklığı ve izleyenlerinin kitleselliğidir. Bizatihi nicelik artık bir otorite -karizmatik halenin sahici taşıyıcısı- haline gelmiştir. Seçimlerine yön vermesi ve tavsiyelerde bulunması için gözünü kamusal şahsiyetlere dikmiş çok sayıda insan, karizmanın gücünü pekiştirir ve kaynağın geçerliliğine ilişkin popüler güveni artırır.

Kolektif karizmatik etkinin diğer bir örneğini meslekler oluşturur. Onların insan seçimleri konusunda söz sözleme ve karar verme iddiaları uzmanlıklarına -aksi halde elde edilmesi güç bilgiye erişme ayrıcalıklarına ve bu yüzden halktan bir kişinin sınanmamış ve genelde yanlış inançları karşısındaki uzmanlıklarına- dayanır. Mesleklerin hükmettiği bilgi, normal olarak bu bilgiye dayanılarak verilen hükümlere boyun eğmeleri istenenlerin menzili ve kavrayışı dışında kalır. Hükümlere boyun eğilir çünkü boyun eğen insanlar

karar veren otoritenin kusursuzluğunu varsayar; ve onlara boyun eğen insanlar, öncelikle bir bütün olarak mesleklerin kolektif dehasına ve sonra meslek dalının tek tek üyelerini her birinin o dehanın yetkin ve güvenilir sözcüleri olarak davranmasını sağlamak üzere denetleme yetisine sahip olduğuna inandığı müddetçe hükümler kabul görecektir. Örneğin, "doktor" o tür zevklerin zararlı olduğu^ nu söyleyene kadar insan içki ve sigara içmeyi sürdürür; ya da kişi kendini en sevdiği yiyeceklerden mahrum etme pahasına doktorun sağlıklı kilo hakkındaki görüşünü kabul eder. Mesleklerin karizmatik otoritesi genel bir olgunun -bilimin değerli ve güvenilir bilgi üretme yöntemi olarak tartışılmaz üstünlüğüne olan ortak inancımı^ zın- özel bir durumudur. Bilimsel bilgi ile dinsel vahiy arasındaki somut farklılık ne olursa olsun, halktan insanların bunları benimseme mekanizmaları öz olarak farklı değildir. îki durumda da, işin sırrına ermemiş sıradan insanların bilginin doğruluğunu sınamalarının bir yolu yoktur - ancak kolektif olarak niteliğinin garantisi i lc birlikte bilgiyi sağlayan kişi ya da örgütlerin (Kilise, Üniversite) bilgeliğinden ve doğruluğundan emin olarak *güven* temelinde o bilgiyi alırlar.

Şimdiye kadar ele aldığımız iki meşruiyet biçiminin -geleneksel ve karizmatik- ortak bir özelliği vardır: İkisi de kişinin değer seçimi yapma hakkından, o hakkı tekil ya da kolektif başka bir faile bırakarak vazgeçtiğini ima eder. Seçim hakkından feragat etmek çoğu zaman sorumluluğu başkasına devretmekle birdir. Artık bizim için seçimleri yapaıı ve sonuçlarının sorumluluğunu -eylemlerimizin sonuçlarına ilişkin *ahlâki* sorumluluk da dahil- taşıyan başka faillerdir (tahayyül ettiğimiz haliyle geçmiş kuşaklar ya da günümüzdeki otorite sahibi, kurumlar).

Gelgelelim, meşruiyetin üçüncü türü -*yasal rasyonel* türü-görünüşte bizatihi değer seçimi sorununu ve eşlik eden kendini haklılaştırma acısını ortadan kaldırırarak daha da ileri gider. Bu tür, bazı örgütlenmelerin ve kendi adına konuşmaya yetkili kişilerin, yasanın verdiği teminatla bize ne tür eylemleri yapabileceğimizi söyleme hakları olduğunu ima eder ki, aynı şekilde tartışmadan boyun eğmek de yasanın bize yüklediği görevdir. Hal böyleyken, bizatihi tavsiyenin üstünlüğü ya da ahlâki niteliği önemini yitirmiş görünmektedir. Karizmatik otorite sahibi rakipler arasında seçim yapma

sorumluluğu taşımayız (ya da bize öyle söylenir). Artık bizim için otoriteyi seçecek olan da, eylemlerimizi belirleyecek olan da kendi kararlarımız değil, yasalar ve yasal hükümlerdir. Yasal-rasyonel meşrulaştırma, eylemi değer seçiminden ayırır ve böylelikle onu görünüşte değerden bağımsız yapar. Bir emri yerine getirenlerin yapmaları emredilen eylemin ahlâki olup olmadığına kafa yormaları gerekmediği gibi, eylemin ahlâk sınavında başarısız olması halinde sorumluluk duyması da gerekmez. Bu bağlamda kendilerine yöneltilen her kınama karşısında, tepeden bakan bir ifade takınıp öfkeyle tepki gösterirler: "Ben sadece yasal üstümden aldığım emirleri yerine getiriyorum".

İnsani girişimlerinin gücünü ve etkinliğini ne kadar artırırsa artırsın, yasal-rasyonel meşrulaştırma potansiyel olarak uğursuz sonuçlara gebedir; nedeni de özellikle bu türün, failleri değer seçimi sorumluluklarından kurtarmaya ve değer seçimi meselesini bütünüyle tartışma dışı bırakmaya yatkın olmasıdır. Son savaştaki kitle katliamı ve soykırım böylesi sonuçların en bariz, ama asla biricik ve istisnai olmayan örneğini sergilemiştir: Cinayetleri işleyenler ahlâki sorumluluklarını reddederek emirlere uyma yönündeki yasal zorunluluklarını gündeme getirmişlerdir; gerçekte, itaat kararlarının kendi ahlâki seçimleri olduğu iddiasını reddetmişlerdir.

Eylemlerin hizmet ettiği değerleri, kestirme yoldan emirler zincirini emri yerine getirenin kavrayışı ötesine uzatarak, failin görüş alanı dışına çıkarmak görünüşte eylemi değerden bağımsız ve ahlâki yargıdan muaf kılar. Faillere, bir bakıma her zaman eylemlerinin sorumluluğunu da birlikte getiren özgürlüklerinin bedellerinden kurtuluş imkânı sunar.

Kendini koruma ve ahlâki görev

"Ona ihtiyacım var. O benim olmalı." Sanki ikinci tümce sırf birincide değinilen noktaya daha güçlü bir vurgu yaparmış gibi, sanki ikinci tümce birincinin anlamını açığa vuruyormuş gibi ya da sanki ikinci tümce birincideki olgu önermesinden çıkarılan bariz bir pratik sonuçmuş gibi, sık sık bu iki tümceyi bir çırpıda söyleriz. Sanki bir şeye ihtiyaç duymak sahip olunması gereken bir şeye sahip olmamak -bir *yoksunluk*- anlamına gelmektedir. Ve bu ihtiyaç olmayan bir şeye sahip olma arzusunu kışkırtır. "Ona sahip olmak" ihtiyacın getirdiği bir tür zorunluluk ya da baskıdır. "Ona sahip *olmalıyım"*, "o", mutlu olmak için ya da sanıldığı üzere, rahatsızlık ve zorluk, dolayısıyla huzursuzluk ve endişe durumu olan şimdiki muhtaç durumdan kurtulmak için ele geçirmem gereken bir şeydir.

Onu ele geçirmek kendimi korumamın ve hatta hayatta kalmamın bir koşuludur. O olmaksızın, olduğum kişi olarak kalamam. Hayatım sekteye uğrayacak, hatta katlanılmaz olacaktır. Daha ileriye götürürsek, hayatım sona erecektir. Sadece refahım değil, fiziksel varoluşum da tehlikede olacaktır.

Bende olmayan ve özlem duyduğum bir şeyi *iyi* kılan şey, hayatta kalmam ya da kendimi korumam için ihtiyaç duyulur olma niteliğidir. İyi, âdeta ihtiyacın öbür yüzüdür. Bir şeye ihtiyaç duyduğumdan, o şey iyidir; bir şey ben ona ihtiyaç duyuyorsam iyidir. Bu bir şey birçok şey anlamına gelebilir: Para karşılığında piyasadan satın alınabilecek mallar; birçok başka insanın birlikte çabası olmaksızın erişilmesi imkânsız olan geceleri sessiz bir sokak ya da temiz hava ve kirlenmemiş su; güç sahibi insanların eylemlerine bağlı olan, evinde güven içinde olma ve kamusal mekânlardan güvenle geçebilme; başka insanların sevgisi, ve bununla birlikte gelen, başka insanların anlama ve şefkat gösterme istenci. Başka bir ifadeyle, herhangi bir "iyi", ihtiyaç duyduğumuz için ilgi alanımıza giren bir nesne olan her şey, her zaman bizi öteki insanlarla bir ilişkiye götürür. İhtiyaçlarımız, ya onların kullanımına hak kazanarak ya da onlara sahip olarak söz konusu iyilere erişmedikçe giderilemez. Ancak bu her zaman öteki insanlar ve

eylemleriyle ilgilidir. Kendine dönük bile olsa, kendini korumakla ilgilenmek öteki insanlarla bağlarımızı güçlendirir; bu ilgi bizi öteki insanların eylemlerine ve onları yönlendiren güdülerine bağımlı kılar.

Bu gerçek ilk bakışta ayan beyan ortada değildir. Tersine, görünüşte, **sahip olma** genelde tamamen "özel" bir şey, kişi ile bu kişinin sahip olduğu nesne arasında bir tür özgün ilişki olarak anlaşılır. "Bu benimki" ya da "Bu bana ait" dediğimde en genelde akla gelen imge benimle "bana ait" olan, diyelim, bir kalem, bir kitap ya da bir masa arasında uzanan görünmez bir bağ imgesidir. Sanki nesne (mülk) bir biçimde sahibine görünmez bir ilişki ile bağlıdır; bu öyle bir bağdır ki, sahipliğin özünün buna dayandığını düşünürüz. Eğer bu satırları yazdığım kâğıt parçasının sahibi bensem, ona ne yapacağıma ancak ve ancak ben karar veririm. Onu istediğim gibi kullanabilirim -ona kitabımın bir bölümünü yazabilirim, bir arkadaşıma mektup yazabilirim ya da ona bir sandviç sarabilirim; dahası, eğer istersem, onu yok edebilirim. (Doğru, sahip olduğum bazı şeyleri yok etmem yasalarla engellenmiştir: Örneğin, bahçemdeki yaşlı ağacı izinsiz kesemediğim gibi, evimi ateşe verme hakkım da yoktur. Ancak belli mülklere bu şekilde davranmaktan alıkon- mam için özel bir yasanın gerekli olması, yalnızca sahip olduğum şeylerin ne olacağının ancak ve ancak *bana* kalmış bir şey olduğuna ilişkin genel ilkenin altının daha kalın çizgilerle çizilmesinden başka bir anlama gelmez.) Gelgelelim, popüler sahip olma imgesinin gözden kaçırdığı ve mülkiyet ilişkilerine ilişkin popüler anlatımın açık bıraktığı şey, sahip olmanın aynı zamanda her şeyden önce bir dışlama ilişkisi olduğudur. Şunu düşünün: Ne zaman "Bu benim" desem, yüksek sesle telaffuz etmesem ve genelde hiç öyle düşünmesem bile, kastettiğim aynı zamanda bunun senin *olmadığıdır* da. Sahip olma hiçbir zaman özel bir nitelik değildir; her zaman sosyal bir olaydır. Sahip olma ancak aynı zamanda sahip olanla öteki insanlar arasında özel bir ilişkiyi de barındırdığı için, bir nesne ile sahibi arasında özel bir ilişki barındırır. Bir şeye sahip olmak ötekilere ona ulaşma imkânı vermemek anlamına gelir.

Sahip olma, bundan dolayı, karşılıklı bir bağımlılık ve dolayısıyla benimle ötekiler arasında sıkı bir ilişki kurar, ancak bu ilişki (insanları) böldüğü kadar (şeyleri ve insanları) bağlamaz. Sahip olma

olgusu, karşılıklı bir uzlaşmazlık ilişkisi çerçevesinde, nesneye sahip olanla olmayanları ayırır; sahip olan söz konusu nesneyi kullanabilirken (ve yasa ile özel olarak kısıtlanmadıkça, kötüye kullanabilirken) sahip olmayana böyle bir hak tanınmaz. Sahip olma olgusu insanları farklılaştırır (bir miktar para çıkarmak için elimi cebime sokabilirim ancak başka hiç kimsenin böyle bir şey yapmaya hakkı yoktur). Sahip olma aynı zamanda insanlar arasındaki ilişkiyi asimetrik hale de sokar (güç tartışmamızı hatırlayın); sahip olunan nesneye erişme hakları ellerinden alınanlar o nesneye ihtiyaç duyduklarında ve onu kullanmak istediklerinde sahibinin koyduğu koşullara boyun eğmek durumundadırlar. Bu yüzden, onların ihtiyaçları ve bu ihtiyacı karşılama ihtiyaçları onları sahip olana **bağımlı** bir konuma sokar (yani, ihtiyaçlarını doyurmak için zorunlu olan iyiler, oldukları ve olmak istedikleri türden kişiler olarak kendilerini korumaları ya da varlıklarını sürdürebilmeleri için vazgeçilmez olan iyiler, mevcut sahipleri tarafından atılmış bir adım olmaksızın elde edilemezler).

Bir fabrikadaki makinelerin onları işleten işçiler tarafından nasıl ve hangi amaçla kullanılacağına makinelerin sahibi ya da onun adına hareket etme hakkı tanınmış insanlar karar verir. Mülk sahibi bir ücret karşılığında istihdam ettiği insanların zamanlarını satın alırken, bu zamanın, tıpkı fabrika binasındaki makineler gibi, kendi mülkü olduğunu düşünür. Mülk sahibinin bu zamanın, eğer kullanılacaksa, hangi parçasının dinlenme, çene çalma, kahve içme vb. için kullanılacağına karar verme hakkı vardır. Bu, kendi başına kullanım hakkı olmaktan çok, ötekileri dışlayan işlev olarak büyük bir kıskançlıkla korunan kullanıma ilişkin karar verme hakkıdır. Karar verme hakkı, yani seçme özgürlüğü, sahip olanla olmayan arasındaki ayrımın gerçek özüdür. Burada sahip olmakla olmamak arasındaki fark, özgürlükle bağımlılık arasındaki farktır. Şeylere sahip olmak onlara sahip olmayanların ne yapmaları gerektiğine ilişkin karar vermekte özgür olmak demektir -bunun vardığı nokta aslında öteki insanlar üzerinde **güç** sahibi olmaktır. Bu ikisi -sahip olma ve güç- pratikte aynı kapıya çıkar. Böylesi bir durumda bir kişinin mülk tutkusu güç arzusundan neredeyse ayrılmaz hale gelir.

Her türlü sahiplik böler ve ayırır (yani, sahip olmayanları başkasının mülkünün kullanımından dışlar). Gelgelelim, sahip olma

her durumda ve her zaman sahip olan kişiye dışlananlar üzerinde güç sağlamaz. Sahip olma ancak dışlananların ihtiyaçları sahip olunan nesnelerin kullanımını gerektiriyorsa güç verir. Çalışma araçlarına, insan emeği tarafından işlenecek hammaddelere, bu işleme sürecinin gerçekleşeceği mekanlara sahip olma böylesi bir güç sağlar. (Daha önce ele alınan örnekte, hayatlarını kazanmak için çalışanların, fabrika sahibi tarafından denetlenen makine aksamına erişmeleri gerekir; çalışanlar kendilerini korumak, hatta bizatihi hayatlarını sürdürmek için buna ihtiyaç duyarlar. Böylesi bir buluşma olmaksızın, çalışanların becerileri ve zamanları bir işe yaramaz; dolayısıyla onlar bu niteliklerini, geçimlerini sağlamak üzere, kazançlı bir biçimde kullanmaya muktedir olamayacaklardır.) Gelgelelim, sahibi tarafından tüketilen mallara sahip olma durumunda bu geçerli değildir. Eğer bir otomobile, video kamerasına ya da çamaşır makinesine sahipsem, bu benim hayatımı onların olmadığı bir duruma göre daha kolay ya da daha eğlenceli kılabilir. Hatta prestijimi artırır - onayları benim için önemli olan insanlar nezdinde gördüğüm saygıyı artırır: Etkilemeyi istediğim insanların bundan sonra bana hürmet edeceklerini umarak yeni aldığım şeylerle böbürlenebilirim de. Ancak bu zorunlu olarak bana öteki insanlar üzerinde güç sağlamaz. Elbette, ötekiler bu şeyleri kendi rahatlan ya da eğlenmeleri için kullanmayı istemedikleri müddetçe bu geçerlidir; bu durumda ben onların uymak durumunda olduğu kullanım koşulları koyarım. Sahip olduğumuz çoğu şey güç sağlamaz; sağladığı bir şey varsa o da öteki insanların gücünden bağımsızlıktır (artık ihtiyaç duyduğum iyilerin kullanımı için öteki insanların koyabileceği koşullara uymam gerekmez). İhtiyaçlarım içinde, öteki insanların denetimindeki şeyleri kullanma hakkı istemeksizin, doğrudan karşılayabileceğim kısım arttıkça, öteki insanlar tarafından koyulan kurallara ve koşullara o kadar az uymak durumunda kalırım. Diyebiliriz ki, sahip olma *yetkinleştiren* bir özellik taşır. Özerkliği, eylem ve seçim özgürlüğünü artırır. İnsanların kendi güdüleriyle hareket etmelerini ve kendi değerlerini gözetmelerini sağlar. Bu ikisi -sahip olma ve özgürlük- aynı kapıya çıkar. Sıklıkla, özgürlük alanını genişletme görevi şeyler üzerindeki denetimin -sahip olmanın- genişletilmesi anlamına gelir.

Sahip olma, ancak *böldüğü* oranda, bu işlevlerin ikisini de -Ötekiler üzerindeki güç ve özerklik işlevlerini- yerine getirir. Gerçekten de, bütün çeşitlemeleriyle ve her koşulda sahip olmak farklılaştırma ve dışlama demektir. Bütün sahip olma biçimlerinin altında yatan şey, ötekilerin hakların m benim haklarımı sınırladığı (ya da tersi) ilkesidir; benim özgürlüğümün genişletilmesi ötekilerin özgürlüklerinin daraltılmasını gerektirir. Bu ilke uyarınca, yeterli kılma daima (kısmi ve göreli olsa da) başka birinin yetersizleşmesi ile birlikte gelir. Bu ilke, kendi amaçlarının peşinden koşmakla meşgul insanlar arasında çare bulunmaz bir çıkar çatışması varsayar: Birinin kazandığı ötekinin kaybettiğidir. Durum, kazananı olmayan bir oyundur; paylaşma ve elbirliği ile hiçbir şey kazanılamaz (ya da öyle olduğu varsayılır). Eylem yetisinin kaynaklar üzerindeki dışlayıcı denetime bağlı olduğu bir durumda, makul davranmak "herkes kendine" buyruğuna uymak demektir. Kendini koruma görevi işte böyle görünür bize; görünüşte bu görevden çıkan mantıktır ve dolayısıyla her sağduyulu eylemin ilkesi olmalıdır.

İnsan eylemi ne zaman böyle bir ilkeye uysa, ilişki **rekabet** biçimini alır. Taraflar fiili ya da potansiyel rakiplerini, denetledikleri, denetlemeyi umdukları ya da denetleme hayali kurdukları kaynakların kullanımından dışlama arzusuyla hareket ederler. Rakiplerin elde etmek için yarıştığı iyilerin *kıt* olduğu kabul edilir; inanılmaktadır ki, onlardan herkesi tatmin edecek kadar yoktur ve belli bazı rakipler elde etmek istedikleri miktardan daha aza razı olmaya zorlanmalıdır. Bazı arzulara ket vurulmasının gerekli olacağı ve dolayısıyla kazananlarla kaybedenler arasındaki ilişkinin sürekli olarak karşılıklı nefret ve düşmanlık taşıması gerektiği, rekabet fikrinin asli bir özelliğidir ve rekabetçi tutumun temel varsayımıdır. Aynı nedenden dolayı, meydan okuyuş ve itirazlar karşısında etkin olarak ve kıskançlıkla savunulmadıkça, rekabet sonucu kazanılan hiçbir şeyin güven içinde olduğu düşünülemez. Rekabetçi mücadele asla son bulmaz; sonuçlar asla nihai ve tersinmez değildir. Buradan bir dizi önemli sonuca varırız.

İlkin, her tür rekabet bir **tekel** eğilimini besler. Kazanan taraf kaybedenlere kazançlarına karşı çıkma hakkı (ya da en azından gerçekçi bir beklentisini) tanımayarak kazançlarını güven altına alma ve kalıcı kılma eğilimindedir. Rekabet edenlerin, belirsiz ve

erişilmez bile olsa, nihai amaçları rekabeti *ortadan kaldırmaktır,* rekabetçi ilişkiler yapısal olarak kendini yok etme eğilimi taşırlar. Bu ilişkiler kendi başlarına bırakılacak olsa, varacakları yer şansların keskin biçimde kutuplaşmasıdır. Kaynaklar, öte tarafta giderek kıt hale gelirken, ilişkinin bir tarafında yığılmaya ve giderek daha bol hale gelmeye başlar. Kaynaklardaki böylesi bir kutuplaşma, en azından, kazanan tarafa gelecekteki bütün ilişkilerin kurallarını dayatma yetisi kazandıracak ve kaybedenleri kurallara karşı gelemeyecek bir konumda bırakacaktır. Böylesi bir durumdaki kazançlar bir tekele dönüştürülecek; tekel, yeri geldiğinde, kazanan tarafa bundan sonraki rekabetlerin koşullarını dayatma (örneğin, başka türlü elde edilemeyen malların fiyatlarını tespit etme) imkânı verecek ve yeni kazançları kendisine akıtarak taraflar arasındaki mevcut uçurumu daha da derinleştirecektir.

İkinci olarak tekel sonucu (rekabete dayatılan kısıtlamalar ile) şansların durmaksızın kutupsallaşması, uzun vadede kazananlara ve kaybedenlere farklı muamele yapılmasına yol açar. Er ya da geç kazananlar ve kaybedenler "kalıcı" kategoriler içinde "katılaşır"lar. Kazananlar kaybedenlerin başarısızlığından onların doğal yeteneksizliklerini suçlu bulurlar. Kaybedenlerin kendi talihsizliklerinin kurbanı olduğu ilan edilir. Onlar beceriksiz ya da hain, kararsız ya da yoz, tedbirsiz ya da ahlâken rezil kişiler olarak, yani, kısaca rekabetçi başarının zorunlu bir koşulu olarak görülen, aynı zamanda her nasılsa saygıyı hak eden nitelikler de olan niteliklerden yoksun insanlar olarak resmedilir. Böyle tanımlandığında, kaybedenler sıkıntılarının meşruiyetinden mahrum edilirler. Çektikleri ıstırabın kendi hatalarının eseri olduğu kabul edildiğinden, kaybedenlerin kendilerinden başka suçlayacağı kimse olmadığı gibi, pastadan pay almaya, özellikle başarılı olanın kazandığı payı almaya hakları da yoktur. Yoksulun yerilmesi ve alçaltılması varlıklının yaşadığı avantajların bir savunusu olarak işe yarar. Yoksul tembel, şapşal ve savsak olmakla, *mahrum edilmiş* değil *baştan çıkmış* -karaktersiz, zoru görünce kaçan ve haylazlığa ve yasaları çiğnemeye meyilli- olmakla maluldür. Herkes gibi, onların da "kendi edip kendi bulan insanlar" olduğu söylenir - onlar kendi kaderlerini seçmişlerdir. Sefaletleri kendi karakterlerinin ve tutumlarının bir sonucu olarak onları bulmaktadır. Eğer varlıklılar

ellerindekilerin bir kısmını yoksullarla paylaşmışlarsa, bunun tek nedeni paylaşanların iyi kalpliliğidir, yoksa pay verilenlerin hak etmeleri değil. Aynı şekilde, erkek egemen toplumda, baskı altında olmaları kadınların kendi kabahatidir; kadınların daha az prestijli ve arzulanır işlevlere hapsedilmesi "doğuştan" gelen yetmezlikle -aşırı duygusallık, rekabetçi ruh ve rasyonellik yoksunluğu ya da zekâ azlığı ile- açıklanır.

Rekabetin kurbanlarının *aşağılanması* insan davranandaki alternatif güdüleri **-ahlâki görevi-** susturmanın en etkili yollarından biridir. Ahlâki güdüler birçok bakımdan kazanma güdüleriyle çatışır. Kazanmaya yönelik eylem, potansiyel rakiplerle ilişkilerde kendini düşünmekten ve acımasızlıktan yanadır. Ahlâki eylem ise dayanışma, çıkar gözetmeden yardım, muhtaç durumdaki komşuya karşılık istemeden ya da beklemeden yardım etme isteği gerektirir. Ahlâki bir tutum ötekilerin ihtiyaçlarını dikkate almada ifadesini bulur ve çoğu zaman kendine sınırlama getirmekle ve kişisel kazançtan gönüllü bir feragatle sonuçlanır. Eğer **kazanç güdülenim- li** bir eylemde göz önünde bulundurulan tek şey (nasıl belirlemiş olursam olayım) benim ihtiyaçlarımsa, **ahlâki güdülenimli** bir eylemde ötekilerin ihtiyaçları seçimin temel kıstası haline gelmiştir. İlke olarak özçıkar ve ahlâki görev zıt yönleri gösterir.

İş ve ev hayatının ayrılmasının modern toplumun en bariz niteliği olduğunu ilk kaydeden **Max Weber** olmuştur. Böylesi bir ayrım iki zıt eylem kıstası arasındaki çarpışmayı önlemenin bir yoludur. Bu etki, yerine göre, kazanç ya da ahlâki görevin öne çıkan kaygı olduğu iki bağlamın birbirinden koparılması yoluyla yaratılır. Kişi iş etkinliği yürütürken aile bağlarından uzak durur, başka bir ifadeyle, ahlâki görevlerin baskılarından özgürdür. Bundan dolayı, başarılı bir iş yürütmenin gereği olarak dikkat edilmesi gereken tek şey kazançtır. Aile hayatına dönüldüğünde, iş hayatının soğuk hesaplan unutulabilir ve iyiler aile üyeleri arasında her bir üyenin ihtiyacına göre paylaştırılabilir. İdeal olarak, aile hayatı (aileyi5 model alan ya da amaçlayan bütün komünal biçimlerdeki hayat **gi:** bi) kazanç güdülenimlerinden uzak olmalıdır. Aynı şekilde, ideal olarak, iş etkinlikleri ahlâki kaygıların yol açtığı güdülerden etkilenmemelidir. İş ve ahlâk birlikte yürümez. İş hayatındaki başarı (yani, öz olarak rekabetçi bir çaba) takınılan tutumun *rasyonelliğine* bağlıdır ve bu

yeri geldiğinde her davranışın özçıkar kaygılarına hiç tereddütsüz teslim edilmesi demektir. Rasyonellik yürekten çok kafa tarafından yönlendirilmek demektir. Eylem ancak, eldeki görev en verimli ve en az maliyetle yerine getirildiği müddetçe, rasyoneldir.

Daha önce, **örgütün** (ya da genelde söylendiği gibi, **bürokrasi**nin) insan davranışını ideal rasyonellik koşullarına uydurma gayreti olduğundan bahsettik. Yine, böyle bir çaba her şeyden önce ahlâki kaygıları (yani ötekilerle ötekiler için, çıkar gözetmeden ilgilenmek, kendini korumanın şartlarıyla çatışma içinde olsa bile, bu tavrı sürdürmek) bir kenara bırakmayı gerektirir. Örgütün her üyesinin görevi basit bir seçime indirgenir: Emre itaat etmek ya da etmemek. Bu görev aynı zamanda bir bütün olarak örgütün gözettiği bütünsel amacın küçük bir parçasına indirgenir, öyle ki fail eyleminin bütün sonuçlarını görmek zorunda değildir. İnsanlar, görmedikleri uğursuz sonuçları olan ve varlıklarından bile haberdar olmadıkları insanları etkileyen şeyler yapabilirler - ve böylelikle ahlâki bir çatışma ya da suçluluk duygusu yaşamaksızın (bir silah fabrikasında ya da çevreyi feci halde kirleten ya da potansiyel olarak alışkanlık yapan zehirli ilaçların üretildiği bir işyerinde çalışarak, hem de çoğu zaman kıt kanaat geçimini sağlama örneğinde olduğu gibi) en iğrenç ve aşağılık şeyleri bile yapabilirler. En önemlisi, örgüt ahlâki sorumluluk yerine uygun davranışın en üstün kıstası olarak disiplini koyar ("Ben sadece emirleri yerine getirmekteyim", "yalnızca işimi iyi yapmaya çalıştım" ifadeleri en popüler ve tartışma götürmez özürler olacaktır). Örgütün üyesi üstlerinin kurallarına ve emirlerine sıkı bir biçimde uyduğu müddetçe, ahlâki kuşkulardan muaf tutulur. Farklı koşullarda düşünülemeyecek olan, ahlâki bakımdan kınanması gereken bir eylem birdenbire mümkün ve görece yapması kolay hale gelir.

Örgütsel disiplinin ahlâki sakıncaları susturma ya da askıya alma kudreti, belli bir sayıdaki gönüllüye uydurma bir "bilimsel araştırma"nın deneklerine acı verici elektrik şoku uygulama emrinin verildiği malum **Stanley Milgram** deneylerinde tüm çıplaklığıyla ortaya çıkmıştır. Zalimliklerinin ulvi bilimsel amacına inanmış (işini yapan kişiler olarak onlar gerçekten kavrayamaz ya da yargıda bulunamaz, ancak hayranlık duyabilirlerdi) ve araştırma projesinden sorumlu bilim insanlarının güya üstün yargılarına güvenen çoğu

gönüllü emirleri harfi harfine -kurbanlarının acı çığlıklarına kulaklarını kapatarak- yerine getirmiştir. Deneyin küçük ölçekte ve laboratuvar koşullarında ortaya çıkardığı şey, İkinci' Dünya Savaşı ve sonrasındaki soykırım pratiğiyle dehşet verici boyutlarda sergilenmiştir. Milyonlarca Yahudi'ye yönelik olarak tepedeki birkaç bin Nazi lider ve subayları tarafından başlatılıp denetlenen katliam -çoğu büyük bir ihtimalle, cana yakın komşular, sevecen eşler ve şefkatli ana babalar olan- milyonlarca "sıradan insan"ın elbirliğini gerektiren devasa bir bürokratik operasyondu. Bu insanlar kurbanları gaz odalarına taşıyan trenleri sürmüşler, zehirli gaz ya da ceset yakma fırınları üreten fabrikalarda çalışmışlar ve şu ya da bu sayısız başka yollarla topyekûn imha görevine katkıda bulunmuşlardır. Her kişinin "yapılacak bir işi", çözülecek bir sorunu vardı; iş onların bütün enerjilerini ve fiziksel güçlerini tüketiyor, sorun da bütün düşüncelerini dolduruyordu. Bu insanlar bunları yapabiliyordu çünkü eylemlerinin nihai sonuçlarının, hiç değilse çok az ayrımın- daydılar; bu sonuçları asla görmüyorlardı -tıpkı Vietnam köylü lerinin tepesine inecek becerikli yıkım araçları tasarlayan eğitimli insanların, kendi buluşlarım iş başında görmedikleri gibi. Nihai sonuçlar meşgul oldukları basit görevlerden o kadar uzaktaydı ki, bağlantı gözlerinden kaçabiliyor ya da bilinçdışmda tutulabiliyor-du.

Karmaşık bir örgütlenmenin memurları, parçası oldukları ortak etkinliğin nihai sonuçlarının ayrımında olsalar bile, o sonuç genelde onları endişelendirmeyecek kadar uzaktadır. Uzaklık coğrafi olmaktan çok zihinsel bir mesele olabilir. Yatay ve dikey işbölümü, yüzünden, tek tek her kişinin eylemleri bir kural olarak çok sayıda, öteki insanın eylemleriyle *dolayımlıdır*. Ya kişinin yaptığı iş doğrudan sonuç üretmemekte ya da bu öteki insanların yaptığı sayısız öteki işler sayesinde eylemin uzak hedeflerinden korunmaktadır. Bu yüzden, sanki yapılanla eylemin nihai hedefinin başına gelenler arasında doğrudan bir nedensel bağlantı yoktur. Son noktada, kişinin katkısı önemini kaybeder ve nihai sonuç üzerindeki etkisi de ciddi bir ahlâki sorun olarak görülemeyecek kadar küçük görünür. "Ben yanlış bir şey yapmadım, beni kınaman için hiçbir neden yok" normal bir özür tümcesi olacaktır. Nihayetinde, kişi plan yapmak, rapor yazmak, belgeleri doldurmak ya da iki kimyasal bileşiği karıştıran makineyi

açıp kapamak kadar masum ve zararsız bir şey yapıyor olabilir. İnsan egzotik bir ülkede kömür olmuş vücutları öyle kolaylıkla kendi eyleminin sonuçlan olarak, kendinin sorumlu olduğu şeyler olarak görmeyecektir.

Görünüş olarak masum işlerin ahlâki bakımdan ürkütücü sonuçlarına sıkıca gözleri kapamak ayrıca örgütsel işlevlerin malum kişisellik dışılığından yardım görür. Herhangi bir rolün uygun vasıflara sahip herkes tarafından yerine getirilebilmesi her örgütün asli özelliğidir. Bu yüzden, denebilir ki, işin tamamına katkıda bulunan, o işi üstlenen değil, bizatihi roldür. Eğer mevcut görevli rolünü layıkıyla oynamıyorsa, onun yerine başkası geçirilecek ve görev ne olursa olsun yerine getirilecektir. Bu iddia, bütün işi uygulanabilir kılan sorumluluğun uygulayan kişiye değil, role bağlı olduğunda ve rolün, oynayanın kişiliğiyle karıştırılmaması gerektiğinde ısrar etmeye kadar vardırılır. Denebilir ki, cinayet mahalline, eylemlerinin somut sonuçlarından haberdar olmadıklarım iddia edemeyecek kadar yakın olanlar bile, bürokratik emir-komuta ve işbölümü bağlamında ahlâki değerlendirmelerin anlamsız olduğunu söyleyebilirler, söylemişlerdir de. Kendi duyguları "ne burada ne orada"dır. Kurbanlara nefret mi yoksa sempati mi duydukları konu dışıdır. Görev onlardan disiplin ister, duygulanmalarını değil. Öteki rutin örgütlü eylemlerde olduğu gibi, onlar hemcinsleriyle değil, tayin edilmiş hedeflerle uğraşırlar.

İnsani olmayan amaçlara hizmet eden bürokrasi bu yeteneğini yalnızca bünyesinde çalışanların değil aynı zamanda bürokratik örgütlenmenin sınırlarının çok ötesindekilerin de ahlâki güdülenimlerini susturarak göstermektedir; bunu, yok etmeye ister istemez tanık olanlar kadar yok etmek niyetinde olduklarının da kendini koruma güdülerine hitap ederek yapar. Soykırımın bürokratik yönetimi kurbanlarından birçoğunun yardımım ve kenarda duranların çoğunun da ahlâki ilgisizliğini elde etmişti. Muhtemel kurbanlar "psikolojik tutsak'lara dönüştürülmüştür; söylenenlere boyun eğmenin ödülü olarak iyi muamele görecekleri yanılgısına düşen bu insanlar sıklıkla zalimlerinin elinde oyuncak olmuş ve kendi felaketlerine yardım etmişlerdi. Hâlâ bir şeylerin kurtarılabileceğinden, bazı tehlikelerin savuşturulabileceğinden umutlarını kesmiyorlardı, yeter ki zalimler boş yere rencide

edilmesinler; bu işbirliği nasıl olsa ödüllendirilirdi. Sayısız örnekte, öngörülü uyma denen bu olgu ortaya çıkmıştır: Kurbanlar, niyetlerini önceden tahmin ederek ve bunu zevkle yerine getirerek zalimleri hoşnut etmek için yollarından çekilmiştir. Her şeyden önce, nihai kaderlerinin kaçınılmazlığıyla son ana kadar yüz yüze gelmemişlerdir. Yok olmaya giden yolda atılan her bir adım onlara sevimsiz ancak son olmayan ve elbette dönüşsüz de olmayan bir adım olarak sunulmuştur; her adım onları tek bir rasyonel çözümü -şaşmaz biçimde nihai yok olmayı bir parça daha yaklaştıran bir çözümü- olan açıkça tanımlanmış bir seçimle karşı karşıya bırakmıştır. Soykırımı yönetenler böylelikle amaçlarına asgari düzensizlikle ve neredeyse direnişle karşılaşmadan ulaşmışlardır; gaz odalarına giden uzun, uysal yürüyüşte denetim için çok az muhafıza gerek duyulmuştur.

Kenardan seyredenlere gelince, onların uymaları ya da cn azından sessiz ve hareketsiz kalmaları, ahlâki davranmanın ve kurbanlarla dayanışmaya girmenin bedelleri ağırlaştırılarak sağlanmıştır. Ahlâki bakımdan doğru olanı seçmek, çoğu zaman kendi fiziksel varlığını tehlikeye atmaktan başka bir anlama gelmeyen, korkunç bir cezaya davetiye çıkarmak anlamına gelecekti. Bir kere oyun yüksek oynanınca, kendini koruma kaygısı, *rasyonel* gerekçelerle - "Kendi hayatımı ve aileminkini tehlikeye sokmadan kurbanlara yardım edemezdim; en iyi halde tek *bir* kişiyi kurtarabilirdim, ama başarısızlık halinde, on kişi ölecekti."- bastırılmaya yüz tutan ahlâki görevleri ve *ahlâki* pişmanlıkları silip süpürür. Hayatta kalma şanslarına ilişkin nicelik hesabı, eylemin ahlâki niteliğinin önüne geçmiştir.

Bunlar kendini koruma güdüleri ile ahlâki görev güdüleri arasındaki nihai zıtlığın aşırı örnekleridir; kabul etmek gerekir ki, nadir ve genelde mahkûm edilmiş durumlardan çıkarılmışlardır. Gelgeldim, daha ılımlı ve bu nedenle daha az korkunç biçimlerde, bu zıtlık gündelik insan davranışına da damgasını vurur. Genelde, herhangi bir örgütsel bağlamda, kendini korumanın en etkili yolu ol.ı rak göklere çıkarılan eylemin rasyonelliği, ahlâki yükümlülük pahasına öne çıkarılır. Rasyonel davranış, doğru seçim için kesin bir çözüm sunması ve doğrudan kendini koruma ve yüceltme duygusuna seslenmesiyle, ahlâki görev tarafından yönlendirilen eylem

karşısında belirgin bir üstünlüğe sahiptir. Rasyonel tutum, rekabetin getirdiği kendini büyütme arzusunu tatmin etmekteki başarısıyla daha da çekici hale getirilmiştir. Kazananın olmadığı bir rekabette ifadesini bulan ve bürokratik rasyonelliğin güvenilir silahlarını kuşanmış olan kendini koruma güdüsü, ahlâki kaygılar karşısına heybetli, belki de aşılmaz bir engel olarak dikilir.

Ahlâki yükümlülüklerin ortadan kaldırılması, tüm bürokrasinin destek verdiği, eylemin insani hedeflerinin istatiksel olarak ele alınmasıyla daha da kolaylaşır. Rakamlar -her türden içerikle doldurulabilir saf formlar- olarak görüldüğünde, bu insani hedefler bireyselliklerini yitirir ve insan haklarının, ahlâki yükümlülüklerin taşıyıcıları olarak ayrı varoluşlarından sıyrılır. Artık onlar, tamamen ilgili örgütsel kurallar ve ölçütler kümesi tarafından tanımlanmış bir kategorinin unsurları haline gelmiştir. Kişisel biriciklikleri ve dolayısıyla biricik bireysel ihtiyaçları bürokratik eylemin yöneldiği noktalar olma özelliklerini yitirirler. Önemli olan, resmi olarak seçildikleri kategoridir ancak. Sınıflandırma, örgütün çıkarlarını ifade eden bireylerin seçilmiş ortak vasıflarına ilgiyi artırdığı gibi, geri kalan tüm vasıfların, yani bireyleri ahlâki özneler olarak, eşsiz ve yeri doldurulamaz insan varlıkları olarak kuran bireysel özniteliklerin ihmaline izin verir.

İşin doğrusu bürokrasi, eylemin ahlâki güdülenimlerinin hükümsüz ilan edilmeye, susturulmaya ya da bir süre için askıya alınmaya yatkın olduğu tek bağlam değildir. Ahlâki dürtünün bastırılması yönünde benzer bir etki, neredeyse tüm diğer özellikleriyle bürokratik bir örgütlenmenin serinkanlı, hesapçı rasyonelliğiyle taban tabana zıt, kâr peşinde koşan ve iştah kabartan rekabetten de neredeyse tamamen uzak bir bağlamda ortaya çıkar. Bu türden özel tek bağlam ahlâkın en etkili bir susturucusu olarak kendini gösterir: Bu, **kalabalıktır.**

Belirtmek gerekir ki, kendilerini tanımadıkları -başka koşullarda karşılaşmadıkları, daha önce ilişkiye girmedikleri ve onlarla ancak geçici, tesadüfi bir çıkar etrafında şimdilik "bir araya" geldikleri- çok sayıda başka insanla sınırlı bir alanda sıkıştırılmış bulan insanlar, "normal" koşullarda makul göremeyecekleri bir biçimde davranmaya eğilim gösterirler. Davranışların en vahşisi aniden ancak orman yangınıyla, rüzgârın patlamasıyla ya da bulaşıcı hastalıkla

kıyaslanabilecek bir biçimde kalabalık içinde yayılabilir. Tesadüfi bir kalabalık içinde, örneğin sıkış tepiş bir pazar yerinde ya da bir tiyatroda, panik çıkması halinde kendini korumaktan başka bir şey düşünmeyen insanlar sırf kendilerine soluk alacak bir alan sağlamak ya da tehlikeden kurtulmak için hemcinslerini çiğneyebilir, ötekileri ateşe atabilir. Bu insanlar başka seferinde onlara hedef gösterilen ve tehlikenin kaynağı olmakla itham edilen görünüşteki hainlere saldırabilir ve onları öldürebilir. Bir kalabalıkta, insanlar, kendilerine kalsa hiçbir failin tek başına ahlâki olarak işleyemeyeceği suçlan işleyebilir. Eğer kalabalık tek tek her üyesinin iğrendiği korkunç bir eylemi kolektif olarak gerçekleştirebiliyorsa, bunun nedeni kalabalığın *bir yüzünün olmamasıdır*. Kalabalıkta, bireyler bireyselliklerini yitirirler ve anonim toplulukta "çözülürler"; onlar artık ahlâki özneler olarak, ahlâki görevin hedefleri olarak görülemezler (bu, bürokratik işbölümü ile erişilen uzaklaşmanın etkilerinden farklı bir etki değildir). Bir linç topluluğu ya da bir takımın taraftarlarından oluşan kalabalık, normal olarak muhtemel saldırganların ahlâki yaptırıma tabi oluşu yüzünden şiddete karşı korunmalı olan hemcinslerinin başına gelen şiddet eylemleri için üyelerini ahlâki sorumluluktan kurtarır. Bu ve benzer durumlarda, ahlâki yükümlülüğün askıya alınması kalabalığın anonimliğinin ve katılımcılar arasında neredeyse hiçbir kalıcı bağın olmamasının sonucudur. Kalabalık toplandığı kadar çabuk dağılır ve ne kadar eşgüdüm sağlar görünürse görünsün, kalabalığın kolektif eylemi herhangi bir biçimde sürekli etkileşimi ne getirir ne de üretir. Tek tek üyelerinin sırf *duygusal* davranmasını mümkün kılan, işte kalabalık eyleminin özellikle bu gelip geçici ve mantıksız niteliğidir. Herhangi bir anda, bütün ikazlar göz ardı edilir, bütün yasaklar rafa kaldırılır, bütün yükümlülükler geçerliliğini yitirir, bütün kurallar askıya alınır.

Bürokratik bir örgütlenme bağlamındaki düzenli, duygulardan arınmış davranış ve kalabalığın öfke ya da paniğinin patlayıp baş-kaldırışı iki farklı kutupta yer alıyor görünmektedir; ne var ki, ahlâki dürtü ve yasaklar üzerindeki etkileri dikkat çekici bir biçimde benzerlik taşır. Benzer etkilerin benzer nedenleri vardır:

Kişiliksizleştirme, "yüzlerin silinmesi", bireysel özerkliğin yok edilmesi. Hem kişiler yerine rollerin kurduğu ve öteki insanları amaca erişme ya da sorun çözme yolunda rollere, çok sayıda

kaynaklara ya da engellere indirgeyen bürokrasi hem de birey olarak insanlar yerine birbirinden farksız parçacıklardan oluşan, özelliğini üyelerinin bireysel niteliklerden değil sayılardan alan kalabalık, bir yüzden yoksundur ve anonimdir.

Hemcinslerinin gözünde, *insanlar* olarak kabul edildikleri müddetçe kişiler ahlâki birer öznedir, yani sadece hemcinslerine layık görülen ve her insan için uygun olan muameleyi (ilişkinin taraflarının kendilerine özgü ihtiyaçlarının olduğunu, bu ihtiyaçların kişinin kendi ihtiyaçları kadar geçerli ve önemli olduğunu ve aynı oranda dikkat ve saygı gösterilmesi gerektiğini baştan kabul eden bir muameleyi) hak eden varlıklardır. Hatta denebilir ki, "ahlâki özne" ile "insan varlık" kavramlarının göstergeleri aynıdır; işaret ettikleri alanlar örtüşür. Ne zaman belli kişilere ya da insan kategorilerine kendimize tanıdığımız ahlâki sorumluluk tanınmaz, o zaman onlara "insanlıktan nasibini almamış", "kusurlu insan", "eksik insan" ya da doğrudan doğruya "insan olmayan" muamelesi yapılır.

Ahlâki yükümlülükler evreni (ahlâki görevlerin kuşattığı insanlar toplamı) insan türünün tüm üyelerini içine alabilir ya da almayabilir. Çok sayıda "ilkel" kabilenin insanları kendilerine basitçe "insanoğlu" anlamına gelen isimler vermiştir; öteki kabilelere, özellikle ara sıra patlayan düşmanlık dışında aralarında bir ilişki kurulmamış kabilelere, insan statüsü tam anlamıyla tanınmamıştır. Yabancı kabilelerin ve onların üyelerinin insanlığını reddetme, kölelere "konuşan alet edavat" statüsünün yakıştırıldığı ve ancak (en azından ilke olarak) takdir edilen görev açısından yararlılıkları ışığında değer biçildiği köleci toplumlar var oldukça sürmüştür. Sınırlı insanlık statüsü, pratikte ahlâki tavrın temel gereklerinin -her şeyden önce öteki insanların' ihtiyaçlarına, onların kişisel bütünlüğünü ve hayatlarının kutsallığını kabul etmeyi içeren bir saygı- böyle bir statünün taşıyıcıları ile ilişkilerde bağlayıcı olmadığı anlamına gelir. Sanki tarih insanlık fikrinin -yükümlülükler evreninin belirgin bir biçimde giderek daha fazla kapsayıcı ve en sonunda insan türünün tamamıyla örtüşme eğilimiyle birlikte- durmaksızın, adım adım yayılmasından ibarettir.

Ne var ki, daha önce gördüğümüz gibi bu, düz bir çizgi boyunca ilerleyen bir süreç değildir. Çağımız, sınıflar, milletler, ırklar ve dinler gibi kategorilerin bütün insanlarının yükümlülükler

evreninden dışlanmasını talep eden son derece etkili dünya görüşlerinin boy göstermesiyle kötü bir ün kazanmıştır. Öte yandan, bürokratik olarak örgütlenmiş eylemin mükemmelliği artık ahlâki engellerin verimlilik hesaplarına etkili bir biçimde müdahale edemediği bir noktaya erişmektedir. Bu iki unsurun -bürokratik yönetim tekniğinin getirdiği ahlâki sorumluluğu askıya alma ihtimali ile böyle bir ihtimali hayata geçirmeye hazır ve istekli dünya görüşlerinin varlığının- bir araya gelmesi çoğu kere yükümlülükler evreninin başarıyla sınırlanmasına neden olmuş, bu da zamanla çok farklı sonuçlara giden yolu açmıştır: Komünist toplumlarda düşman sınıflara ve onların işbirlikçileri olarak sınıflandırılan kişilere karşı uygulanan kitle terörü, başka türlü insan hakları sicillerinden gurur duyan ülkelerde süren ırksal ve etnik azınlıklar üzerindeki ayrımcılık, açık açık ya da el altından uygulanan *apartheid* sistemleri ve Türkiye'de Ermenilerin katlinden, Nazi Almanyası'nda milyonlarca Yahudi- nin, Çingenenin ve Slavların yok edilmesine, Kürtlerin gaz bombalarıyla boğulmasından Kamboçya'daki kitle katliamlarına uzanan sayısız soykırım örneği. Yükümlülükler evreninin sınırları günümüze kadar tartışmalı bir konu olarak kalmıştır. Ahlâki güdülenimin bastırılmasında mahir olan bürokratik teknolojinin gelişmesinin (modern toplumun bir başarısı olan ahlâki duyarlılığın insan türünün bütün üyelerine yayılması kadar) bütün bunları -teoride değilse bile, pratikte- daha tartışmalı hale getirdiği söylenebilir.

Yükümlülükler evreninin içinde, öteki insanların ihtiyaçlarının otoritesi tanınır. Öteki insanların ihtiyaçlarının talep edilmeleri için meşru nedenleri olduğu kabul edilir; eğer talepler karşılanmıyorsa, neden karşılanmadığı açıklanmalı ve sıklıkla bir tür özür dilenmelidir. Ne pahasına olursa olsun, ötekilerin hayatı korunmalıdır. Onların refahını sağlamak, şanslarını artırmak, toplumun sunacağı imkânların kapılarını onlara açmak için elden ne geliyorsa yapılmalıdır. Onların yoksullukları, kötü sağlıkları, gündelik hayatlarındaki sıkıntıları, aynı yükümlülükler evreninin tüm öteki üyeleri için bir meydan okuyuş ve bir ihtardır. Böylesi bir meydan okuyuş karşısında, kendimi özür dilemekle -onların payını artırmak için neden bu kadar az şey yapıldığına ve neden daha fazlasının yapılamadığına inandırıcı bir açıklama getirmekle- yükümlü

hissettiğimiz gibi, yapılabilecek her şeyin yapıldığını kanıtlama yükümlülüğü de duyarız. Getirilen açıklamanın doğru olması zorunlu da değildir. Örneğin, toplumun geneline verilen sağlık hizmetlerinin iyileştirile- mediğini çünkü "kazanılmayan paranın harcanamayacağım" duyarız. Ne var ki, böyle bir açıklamanın ardında gizlenen şey, zengin hastaların kullandığı özel ilaçlardan elde edilen kârın "kazanç" olarak sınıflandırılırken, hastane giderlerini karşılayamayan insanlara sağlanan hizmetlerin "giderler" arasında sayılmasıdır; böyle bir açıklama, ihtiyaçların insanların ödeme gücüne göre ele alındığı gerçeğini gizler. Gelgelelim, hiç olmazsa açıklamanın yapılması ve kendilerini açıklama yapmakla yükümlü hissedenlerin bir açıklama yapmış olmaları sağlık ihtiyaçları ihmal edilmiş insanların en azından yükümlülükler evreninin içinde kaldıklarının kabul edildiğini kanıtlar.

Ötekilerin ihtiyaçlarının karşılanmadan kalması ancak ve ancak ihmal edilen "ötekilerin" hep birlikte yükümlülükler evreninin dışına atılması ya da en azından, yükümlülükler evreni içindeki mevcudiyetlerinin kuşkulu olduğu ya da "hak edilmediği"nin gösterilmesi halinde, başarısızlığımız olarak hissedilmeyecek ve onu açıklama yönünde içten gelen dürtü ağırlığını büyük oranda yitirecektir. Böylesi bir durum hiç de hoş değildir. "Ötekileri" görece insan altı bir duruma sokarak ve ardından talihsizliklerini "insan gibi" davranamayışlarına bağlayarak bu durum yaratılmıştır. Buradan söz konusu ötekilere, başarısızlıklarının iflah olmazlığı ve onları tekrar insan içine sokmak için yapılacak hiçbir şey olmayışı yüzünden, insan gözüyle bakılamayacağı kararına yalnızca bir adım kalmıştır. Onlar, örneğin, bizatihi bu düzene ayak uyduramayacakları için ilelebet "yerli" ahlâk düzenine uyum gösteremeyen "yabancı bir ırk" olarak kalacaktır.

Kendini koruma ile ahlâki görev birbirine karşıdır. Hiçbiri ötekinden "daha doğal", insan doğasının içkin eğilimlerine daha uygun olduğunu iddia edemez. Eğer biri ötekinin önüne geçmiş ve insan eyleminin başat güdüsü haline gelmişse, dengesizlik nedeninin izleri genellikle etkileşimin sosyal olarak belirlenmiş bağlamına kadar sürülebilir. Kendini düşünme ve ahlâki güdüler, rehberlik ettikleri insanların üzerinde ancak çok sınırlı bir denetim sağlayabildikleri koşullara bağlı olarak öne çıkarlar. Ne var ki,

koşulların gücünün mutlak olmadığı bilinmektedir ve çelişkili iki güdü arasında seçim yapmak en olmaz koşullarda bile mümkündür. İnsanın ahlâki sorumluluğu ya da bu sorumluluğun reddi en sonunda dış güçler ve baskılara atfen geçiştirilemez.

Doğa ve kültür

Acıma ve şefkatle karışık, "Şu kısa boylu adama bak. Zavallı, doğa hiç de cömert davranmıyor" deriz. Havasını bozan boyu için adamı kabahatli bulmayız. Bildiğimiz çoğu insandan ve kuşkusuz "normal"den kısa olan boyu gözümüze çarpar. Ama aklımıza birinin, bir yerlerde adamı daha uzun boylu yapmayı ihmal ettiği gelmez. Bildiğimiz kadarıyla, insanın boyunu birileri belirleyemez; boy, âdeta, doğanın temyizi olmayan bir hükmüdür. Hükmü feshetmenin ya da bozmanın bir yolu yoktur. İnsanın onu kabul edip yapabildiği kadarıyla onunla yaşamaktan başka seçeneği yoktur. Bir başka sefer "Bak, ne kadar şişman bir adam" der ve güleriz. "Oburun teki ya da bir biracı olsa gerek. Utanmıyor da. Bu konuda gerçekten bir şeyler yapması gerekir." Boyun tersine, bedenin genişliği -ya da bizim olduğuna inandığımız genişliği- normal olarak insanın elindedir. Beden daha şişman ya da daha zayıf yapılabilir. Bu konuda hiçbir tereddüt yoktur. İnsanın kilosu düzenlenebilir, ayrıca düzenlenmeli ve insan çabasıyla kabul edilebilir standartlara getirilmelidir de. İnsan kendi kilolarından sorumludur, bu konuda yükümlülükleri vardır ve eğer bu yükümlülüklerini yerine getirmezse utanmalıdır.

Bu iki durum birbirinden nasıl ayrılır? Neden bunlara son derece farklı biçimlerde tepki veririz. Bu soruların yanıtı insanların *yapabileceklerine* ilişkin bilgimizde ve insanların neleri yapmaları gerektiğine ilişkin inancımızda bulunabilir. İlkin, soru bir şeyi yapmaya "insan gücünün" yetip yetmediğidir (dünyanın bir parçasını ya da bir Özelliğini kendi isteklerine uygun hale getirmeyi sağlayacak bilginin, becerinin ya da teknolojinin var olup olmadığı, insanlar tarafından elde edilebilir ve kullanılabilir olup olmadığı). Sonra, o "bir şeyin" uyması *gereken* bir standardın, bir *normun* olup olmadığı sorusu gelir. Başka bir ifadeyle, insanlar tarafından değiştirilebilir, olduklarından farklı hale getirilebilir şeyler vardır. Bunlara insanın gücünü aşan öteki şeylerden farklı muamele edilmelidir. Birincisine kültür, ikincisine doğa deriz. Bu yüzden, bir şeyin doğanın değil, kültürün konusu olduğunu söylerken

kastettiğimiz, o şeyin manipüle edilebilir ve böyle bir manipülasyonun istenen, uygun bir "son durum" olduğudur.

Gerçekten de, eğer düşünürsek, tek başına "kültür" sözcüğünün kendisi bile çok şey anlatır. Vahşi doğadan kazandığı toprağı dikkatle işleyen ve tarıma açan, saçılacak tohumları ve ekilecek fideleri seçen, bakımını yapan ve doğru şekli -yani söz konusu bitki için uygun görülen şekli- vermek için büyüyen dalları budayan bir çiftçinin ya da bir bahçıvanın emeğini akla getirir. Ancak çiftçi ve bahçıvan bununla da kalmaz. Aynı zamanda, "kendi başlarına" büyümekte olan ve bu yüzden ekili alandaki sıkı düzeni bozan, o alanda planlanan verimliliği düşüren ya da bahçenin estetik ideali dışına çıkan istenmeyen misafirleri ve "davetsiz" bitkileri de ayıklar. Bitkileri ilk başta -sıcak ilgi isteyen uygun şeyler olarak görülen faydalı bitkiler ve biçilmesi, ilaçlanması, olmazsa yok edilmesi gereken yabani otlar olmak üzere- bölen şey verimlilik hesabı ya da düzen ve güzellik fikriydi. "Şeylerin düzenini" zihninde tasarlayan ve ardından o tasarıyı hayata geçirmek, bizatihi gerçekliği "düzene sokmak", yani düzen tasarılarına daha yakın hale getirmek için becerileriyle aletlerini kullanan çiftçi ve bahçıvandır (çoğu durumda halihazırda ellerindeki becerileri ve alet edavatları çiftçilerin ve bahçıvanların hayal güçlerine sınırlar koyduğunu unutmayın; ancak böyle bir düzen tasarısı halihazırda uygulanabilir olduğu kadar, mevcut beceri düzeyi olarak anlaşılacaktır). Onlar, aynı zamanda, *düzen* ile *düzensizlik, norm* ile *normdan sapma* arasındaki ayrımın kıstasını da sağlar.

Çiftçilerin ve bahçıvanların işleri, maksatlı bir etkinlik ve özel türden bir maksat -gerçekliğin belli bir kesimine aksi halde olmayacak ve kendisini gerçekleştirmek için çaba sarf edilmeksizin ortaya çıkmayacak bir biçim dayatması- olarak kültürün ilk akla gelen örnekleridir. Kültür, şeyleri olduklarından ve aksi halde olacaklarından farklı yapmak ve onları bu halde, yapay şekil içinde tutmaktır. Kültür, bir düzen yaratmak ve onu korumak, düzeni bozan ve bu düzen açısından *kaos* görünen her şeyle mücadele etmektir. Kültür, "doğa düzeni" (yani, şeylerin insan müdahalesi olmaksızın oldukları durum) yerine yapay, tasarlanmış bir düzen koyma ya da ekleme işidir. Kültür, böyle yapay bir düzeni *getirmekle* kalmaz, ona *değer de verir*. Kültür, bir tercih sorunudur. Kültür, bir

düzeni en iyi, hatta belki de tek iyi düzen olarak göklere çıkarır. Bütün alternatifleri bayağı ya da tümden düzensizlik olarak tanımlar.

Doğa ile kültürün ayrım çizgisinin tam olarak nerede çizildiği, elbette hangi becerilerin ve bilgilerin edinilmiş olduğuna ve onları daha önce denenmemiş amaçlar için kullanma tutkusunun olup olmadığına bağlıdır. Genelde, bilim ve teknolojinin gelişmesi o zamana kadar "doğal" olan olguların muhtemel manipülasyon alanını ve böylelikle kültür âlemini genişletir. Baştaki örneğimize dönecek olursak, tıp mesleğiyle birlikte genetik mühendisliği ve kimya endüstrisinin yöntem ve uygulamaları, pekâlâ insan boyunun uzunluğunu doğal alandan kültür alanına aktarabilir: Er ya da geç, genlerle oynama teknolojisi ya da vücuttaki organ ve hücrelerin büyümesini etkileyen ilaçlar tek tek bireylerin o zaman bir norm haline gelmiş arzulanan standart uzunluğun altına düşmesini engelleyebilir. Günümüzdeki uygun ağırlık gibi, uygun boy da kolektif bir ilgi alanı ve kişisel sorumluluk haline gelir.

Ne var ki, her tür kültürün diğer bir önemli özelliğini gösterdiğinden, hayali örneğimiz üzerinde biraz daha duralım. Eğer boy uzunluğunun ayarlanması için genetik kontrol uygulanırsa, yavrularının boy uzunluğuna karar verecek olan, ana babalardır; ya da bir yasa kabul edilecek ve yurttaşlarının uygun boy uzunluğuna karar verecek devlet birimleri tayin edilecektir; ya da insanın vücut ölçülerinde neyin "anormal" neyin "normal" olduğuna doktorların tavsiyesine göre karar verilecektir. Durum ne olursa olsun, bedenin sahibi başkalarının hükümlerini benimsemek zorunda kalacak ya da (gen mühendisliğinde olduğu gibi) bunu kabulü ya da reddi dahi söz konusu olmayacaktır. İnsan türünün bir bütün olarak artan kudretini (doğa karşısında insan türünün artan bağımsızlığı ya da özgürlüğü de diyebiliriz buna) gösteren kültürün kendisi bireyin gözüne, tıpkı doğa yasaları gibi, karşı konamaz bir kader olarak görünebilir.

Örneğimizin de gösterdiği gibi, kültür gerçekten de bir insan etkinliğidir - ama bazı insanların başka bazıları üzerinden yürüttükleri bir etkinliktir. Bahçe örneğindeki gibi, herhangi bir kültürel süreçte bahçıvanın kültürleme ve bitkilerin kültürlenmesi rolleri açıkça belirlenmiş ve ayrı tutulmuştur. "İnsan canlılar"

durumunda böylesi bir ayrımın ilk bakışta göze çarpmamasının nedeni çoğu kere "bahçıvan"ın kim olduğunun açık olmamasıdır. Bireylerin hem şekillendirdiği hem de uymaya mecbur olduğu normun arkasında duran otorite bir kural olarak yayılmış halde, sıklıkla anonimdir. Tam olarak nerede durduğunu tespit etmek imkânsızdır. İnsan bedenlerini ve düşüncelerini şekillendiren aman vermez, korkunç otorite "kamuoyu", moda, "ortak rıza", "uzman görüşü" ve hatta sağduyu -özel olarak hiç kimseye ait olmayan, herkesin kanaati- gibi muğlak bir kendilik biçiminde boy gösterir. Bu yüzden, görülen o ki, insanlara örneğin kulaklarını değil de dudaklarını boyamak ya da herkesin gözü önünde içerken özel bir yerde tek başına işemek gibi şeyleri yaptıran bizatihi kültürün kaçkın, ele gelmez ve soyut oluşudur. Kültür, yanıltıcı bir "töz" edinmiştir; sanki katı, ağır, baskın ve karşı çıkılmaz bir şeydir. Başat hayat biçimlerine karşı her türden direnişi tehlikeli ve zararlı bulan kişi açısından bakıldığında, kültür pekâlâ "orada duran" gerçekliğin geri kalanından ayrılmaz bir şey olarak görünebilir. En az doğanın kendisi kadar "doğal"dır. Eğer yapıntı insanlar tarafından yapılmak ve bu yüzden insan kararı, onayı ve onu destekleme yönünde örtük rızası dışında bir şey olmamak anlamına geliyorsa, kültürün elbette çok azı *yapıntıdır*. Bariz olarak insan kaynaklı olmakla birlikte, doğa gibi kültür de bireyin ufkunun ötesinde hayal meyal görünür, çetin ve erişilmezdir. Doğa gibi, "neyin nasıl olduğu"nu temsil eder. Hiç kimse toprak kültürü ya da bahçe kültürünün insan işi olduğundan kuşku duymazken, benzer bir hakikat "*insan* kültürü" durumunda gizlidir ya da en azından perdelenmiştir. Ne var ki, bu da en az önceki durumlardaki kadar hakikattir.

Kendi hayatınızda "insan yapısı öğeler"e daha yakından baktığınızda, muhtemelen bu öğelerin hayatınıza iki yolla girmiş olduğu dikkatinizden kaçmayacaktır; ya da, bir diğer deyişle, yapıntı, "insan yapımı" düzenin oluşturulması ve sürdürülmesinin iki ayrı türden eylem gerektirdiğini söyleyebilirsiniz. Birinci tür eylem çevreye, ikincisi ise bireye yöneliktir. Birincisi düzenler, bireysel hayat süreçlerinin işlediği bağlamı düzenli kılar. İkincisi bizatihi hayat sürecinin güdülerini ve amaçlarını şekillendirir. Birincisi kişinin yaşadığı dünyayı daha az rastlantısal, daha çok düzenli kılar; öyle ki, belli davranış türleri daha makul, akla yatkın ve sonuçta

diğerlerine göre seçilme şansı daha yüksek hale gelir. İkincisi insanı tahayyül edilebilecek sayısız başkaları arasından belli güdüleri ve amaçları seçmeye yatkın hale getirir. Belirtmek gerekir ki, analitik bakımdan ayrı iki tür, uygulamada ve sonuçta karşılıklı olarak birbirlerini dışlamadıkları gibi, birbirlerinden bağımsız da değildir. Benim ve başka herkesin bireysel hayat süreçlerinin çevresi büyük oranda kendi güdüleri ve amaçları olan öteki bireylerin de çevresidir -ve böylelikle bireysel davranış güdüleri ve kalıplarının "normatif düzenlenmesi" çevrenin toplam düzenliliği ve kestirilebilirli- ği içinde önemli bir unsurdur.

Düzen, rastlantısallık ya da kaostan, düzenli bir durum varken her şeyin olamaması, her şeyin mümkün olmaması ile ayrılır. Aklın aldığı neredeyse sonsuz sayıdaki olaylar içinden, yalnızca sınırlı bir sayıda olay gerçekleşebilir. Farklı olaylar farklı ihtimal oranlan taşırlar; bazı olaylar ötekilere göre daha muhtemeldir. Yapay bir düzen, ihtimal dahilinde olmayanı zorunlu ya da kaçınılmaz hale dönüştüğünde (örneğin, yumurtalarla domuz pastırmasının neredeyse imkânsız olan birlikteliğinin düzenli bir sabah buluşmasına dönüştürülmesi), başarıyla kurulmuş olur. Dolayısıyla, bir düzen tesis etmek olaylardaki ihtimal payını manipüle etmektir. Aksi halde rastlantıya bağlı olarak ortaya çıkacak bazı olaylar, başka bazı olayların olmasını önleyecek engel dikilirken, daha muhtemel -"normal"- kılınırlar. Bir düzen tesis etmek ayıklamak, seçmek -ve tercihler ve öncelikler oluşturmak, *değer biçmek*- demektir. Değerler arkada durur ve er geç tüm yapay düzenlerin yapısına girerler. Böylesi her düzen, olabilirliklerin sapabileceği birçok yoldan sadece biri, tüm ötekilere tercih edilmiş biridir. Bu düzen bir kere iyice yerleştiği, sağlam ve güvenli hale geldiğinde, doğal olarak bu "doğru"yu unutur, o düzeni düşünülebilecek tek düzen olarak algılarız. Artık öyle görünür ki, ancak ve ancak tek bir düzen olabilirken, düzen *sizlik* sonsuz bir çeşitlilik gösterir. Özgün, verili bir düzen artık genelde düzenle eşanlamlı olarak algılanır; bütün alternatifler hep birlikte düzensizliğin ya da kaosun çeşitlemeleri sınıfına sokulurlar.

İnsan türü olarak, hepimizin düzenli bir çevre yaratmada ve onu korumakta kesin çıkarı vardır. Bunun nedeni, davranışlarımızın çoğunun sonradan *öğrenilmiş* olmasıdır. Başarılı olan -istediğimiz

sonucu aldığımız, hoşnutluk veren, çevremizdeki insanların onayını ve övgüsünü alan- geçmiş eylemlerimizi hatırlarız. Hafıza ve öğrenme kapasitesi gibi eşsiz maharetlerimiz sayesinde, her gün daha etkili hayat becerisi edinebiliriz; bilgiyi, becerileri, deneyimi *birik tirebiliriz.* Ne var ki, hafıza ve öğrenme ancak eylemlerimizin bağlamı genel olarak sabit kaldığı müddetçe faydalı sonuçlar verir. Çevremizdeki dünyanın bu istikran sayesindedir ki ancak daha önce başarılı olmuş eylemler bugün ve yarın tekrarlanacak olsa muhtemelen yine başarılı olacaktır. Düşünsenize, örneğin, trafik ışıklarının renklerinin anlamı uyarı yapılmaksızın değişirse, nasıl bir kargaşa yaşanır! Rastlantısal olarak sürekli kılık değiştiren bir dünyada, hafıza ve öğrenme nimet olmaktan çıkıp bir bela haline gelir. Öğrenmek, geçmiş tecrübelere güvenmek tam anlamıyla intihara dönüşür.

Muntazam işleyen ve bu yüzden hayatımızın çoğunu geçirdiğimiz çevrenin rahatlıkla kestirilebilir olduğu *düzenli* dünya kültürel tasarımın ve seçimin ürünüdür. Uygun olarak tasarlanıp yapıldığında, binalar muhtemel ısı değişmelerini öyle bir sınırlar ki dayanılmaz aşırı uçlar tümden dışlanır. Yolların yayalara ve araçlara ait kısmını ayırmak yayayla hareket halindeki aracın ölümle sonuçlanacak bir karşılaşma ihtimalini önemli oranda azaltır. Bir nehrin iki yakasını birleştiren köprü nehri geçerken ıslanma ihtimalini azaltır. Şehrin satış değeri ve kira geliri, verilen hizmetlerin niteliği bakımından farklı bölgelere ayrılması, gelip geçerken ya da yörede karşılaşılabilecek insan çeşitliliğini sınırlar. Son derece farklı ücretlerle, uçaklarda ve trenlerde birinci ve ikinci sınıf bölümlerinin ayrılması aynı şekilde muhtemel yol arkadaşlarının çeşitliliğine sınırlar getirir.

Çevremizdeki dünya düzeninin karşılığı bizatihi kendi davranışlarımızdaki düzenliliktir. Yürürken ve araç kullanırken tümüyle farklı güzergâhları seçeriz. İçkili bir partide okulda ders verirken ya da iş toplantısında olduğu gibi davranmayız. Tatillerde ana babamızın yanında farklı, resmi bir ziyaret yapmakta olduğumuz tanımadığımız insanlar arasında farklı davranırız. Patronumuzla mı konuştuğumuza yoksa arkadaşlarımızla mı çene çaldığımıza bağlı olarak farklı ses tonları ve farklı sözcükler kullanırız. Bir yerde söylediğimiz ama başka yerde sakındığımız sözcükler vardır. Aleni

yaptığımız şeyler yanında yalnızca bizi gözleyenlerin olmadığından emin olduğumuzda yaptığımız "özel" şeyler de vardır. Dikkate değer olan şey, bir an için "uygun" bir tutum benimserken, kendimizi tıpkı bizim gibi davranan başkalarının yanında bulmamızdır; bir *kural* olarak görünen şeyden kopuşlar da olur ancak bunlar çok seyrektir - sanki görünmez bir tür ip hepimizi benzer bir biçimde sarmıştır.

Eğer şaşırıp bu davranışın uygun olmadığı koşullarda belli bir bağlama yakışmayacak şekilde davranırsam, muhtemelen utanacağım ya da kendimi suçlu hissedeceğim. Bana pahalıya patlayan bir hata işlediğimde -örneğin, işimi kaybettiğimde ya da terfi alamadığımda, şöhretime leke sürdüğümde, değer verdiğim bir kişinin sempatisini kazanmayı başaramadığımda ya da kaybettiğimde- pişmanlık duyarım. Diğer bazı durumlarda ise -sanki gizli kalmasını hatta her şeyden önce doğru olmamasını istediğim "gerçek benliğime" ilişkin gizli bir gerçeği açık etmiş gibi- utanç duyabilirim. Hoş olmayan sonuçlar doğurmuş bir tutumdan pişmanlık duymanın tersine, utanma duygumda hesaplanmış ya da aslında rasyonel hiçbir yan yoktur. Bu duygu pek düşünmeksizin ortaya çıkmıştır. Utanç, bir karıştırmaya, ayrı tutulması gereken şeyin şaşırılmasına, gözetilmesi ve korunması gereken bir ayrımın çiğnenmesine karşı otomatik bir tepkidir. Denebilir ki, utanç böylesi bir karıştırma *-farklılıkların* ihmal edilmesi- karşısında (kültürel olarak öğrenilmiş) bir savunmadır. Utanç, davranışlarımızı doğru (yani, kültürel olarak belirlenmiş) çizgide tutmanın aracı olarak düşünülebilir.

Şimdiye kadar yazdıklarımızdan, kültürün -bu yapay düzen kurma işinin- çoğu kez aksi halde birbirlerinden pek ayrı düşünülmeyecek olan şeyler ya da eylemler arasında ayrımlar yapmak, farklılaştırmak, bölmek, parçalamak suretiyle başarıldığı açık olsa gerek. Bir çölde, insan etkinliğinin girmediği ve insani amaçlara uzak bir yerde, birinin toprak parçasını diğerininkinden farklı kılan ne işaretler ne de çitler vardır; bir hayvan gübresi tamamen ötekine benzer, kendi başına bir anlamdan yoksundur, onu bir diğerinden ayıracak hiçbir şey yoktur. Meskun olmayan çöl âdeta biçimsizdir. Öte yandan, kültür çalışmasına konu bir çevrede, tekbiçim, düz bir toprak yüzeyi bazı insanları çekerken diğerlerini iten alanlara ya da yalnızca taşıt araçları ve yalnızca yayalar için

uygun şeritlere bölünmüştür; dünya bir yapıya kavuşmuştur. İnsanlar üstler ve astlara, otorite sahipleriyle sıradan kişilere, konuşanlarla dinleyen ve dikkate alanlara bölünmüştür - ve bütün bunlar fiziksel yapılarındaki ya da zihinsel çerçevelerindeki "doğal" farklılıklar ya da benzerliklere bakılmaksızın, ya da onların savunusu için, yapılmıştır. Zamanın tekdüze akışı kahvaltı, kahve molası, öğle yemeği, beş çayı ya da akşam yemeği dilimlerine bölünmüştür. "Fiziksel" bileşimleri bakımından benzer ya da tıpatıp aynı toplantılar bile, bir seferinde seminer, başka seferinde konferans, bir diğer seferinde ise ziyafet olarak ayrılır. Yemek yenmesi, çaylar gibi ayrı olaylar halinde farklılaştırılır: TV atıştırmaları ya da mum ışığında yenen akşam yemekleri.

Bu ve benzeri ayrımlar, göründüğü kadarıyla, iki alanda birden yapılabilir. Birincisi, eylemin gerçekleştiği "dünyanın biçimi"dir. İkincisi ise eylemin kendisidir. Dünyanın parçaları zamanın akışını ayrıştırarak belirlenen dönemlere göre kendi içlerinde olduğu kadar birbirleriyle de farklılaştırılmıştır (aynı mekân sabah okul, akşam da bir balo salonu, bir oda gündüz çalışma odası, gece yatak odası olabilir; ikisi de süreç içinde nitelik değiştirmiştir). Aynı şekilde, eylemler de farklılaştırılır. Masadaki tutum tamamen masada nelerin olduğuna ve kimlerin oturduğuna bağlı olarak değişir. Hatta sofra adabı -yemek yerken nasıl davrandığımız- bile yemeğin resmi yemek, alışıldık bir aile yemeği ya da sadece dostlar arasında bir ziyafet olup olmadığına göre farklılık gösterir.

Yine, iki alanı (bağlam ve eylem, dışsal ve içsel, nesnel ve öznel) ayırmanın bir soyutlama ürünü olduğunu belirtelim. Teorik olarak ayrılmış iki alan gerçekte birbirinden bağımsız değildir. Nasıl akış olmadan bir nehir, esinti olmadan rüzgâr olamazsa, yemeğe katılanların resmi bir biçimde davranışları olmaksızın resmi yemek ya da baloya özgü ruh haliyle dansçılar olmaksızın balo da olmayacaktır. Bir dersi ders yapan öğretmenlerle öğrencilerin belli bir davranış tarzıdır. Teorik olarak birbirinden ayrı iki alan pratikte kopmaz bağlarla bağlıdır -iki ayrı kendilikten çok bir madalyonun iki yüzüdürler. Biri olmadan öteki olamaz. Ancak aynı anda ve birlikte var olabilir ve varlıklarını koruyabilirler. Kültürel olarak yaratılan düzenin özünü oluşturan *ayrımlar,* aynı anda ve paralel, eşgüdümlü ve eşzamanlı bir biçimde eylemin bağlamını ve kendisini etkiler.

Denebilir ki, çevremizdeki dünyada belirlenen zıtlıklar faillerin davranışlarındaki farklılaşmanın kopyasıdır ve zıt davranış kalıplarının yerleşmesi çevremizdeki dünyanın içsel bölünmelerinde yansır. Hatta bir adım daha ileri gidip davranışın farklılaşmasının çevrenin farklılaşmasının özünü ya da anlamım oluşturduğu -ya da tersi- söylenebilir.

Bu eşgüdiimlülüğü ifade etmenin bir diğer yolu, hem kültürel olarak örgütlenmiş sosyal dünyanın hem de kültürel olarak eğitilmiş bireylerin davranışının da *yapıntı* -yani, zıtlıkların yardımıyla, ayrı davranışlar gerektiren farklı sosyal bağlamlarla ayrı sosyal bağlamlara uygun farklı davranış kalıplarının "eklemlenmesi"- olduklarını ve iki eklemlenmenin birbirine "denk düştüğünü" (ya da, daha teknik bir deyişle, eşbiçimli olduklarını) söylemektir. Davranış tarzlarında ne zaman bir zıtlık dikkatimizi çekse (örneğin, daha önce değindiğimiz resmi ve gayri resmi davranışın birbirinden ayrılması), hemen hiç çekinmeden bu ayrı tarzların hayat bulduğu sosyal bağlamda da benzer bir zıtlığın mevcut olduğunu -ya da ter- sini- tahmin edebiliriz.

Bu şaşırtıcı "örtüşme"yi, sosyal gerçekliğin yapıları ile kültürel olarak belirlenen davranışın yapılarının denkliğim temin eden düzeneğe kültürel kod denir. Belki sizin de artık tahmin ettiğiniz gibi, kod herşeyden önce bir zıtlıklar sistemidir. Gerçekte bu sistemde zıt olan şey, faillerin davranışı ile bu davranışın sağladığı sosyal oluşumu birbirine bağlayan işaretlerdir -farklı renk ışıklar, elbisenin parçalan, yazılar, sesli ifadeler, tonlamalar, jestler, yüz ifadeleri, kokular vb. gibi görünür, duyulabilir, dokunulabilir, koklanabilir nesneler ya da olaylardır. İşaretler âdeta aynı anda iki yönü -faillerin niyetlerini ve faillerin eylem yürüttükleri verili sosyal gerçeklik kesimini- gösterirler. Ne biri ne de öteki bir diğerinin yansımasıdır. Ne biri ne de öteki asli ya da talidir. Tekrarlayacak olursak, ikisi de, aynı kültürel kod zemininde, ancak birlikte vardır.

Örneğin, bir resmi kurumun kapısına çakılmış "girilmez" tabelasını düşünün. Böyle bir tabelanın kural olarak yalnızca kapının bir yanında ve tabelanın göründüğü kapının genellikle kapalı olduğu dikkatinizi çekmiştir (kapının açılması imkânsız olsaydı, bu tabelaya pek ihtiyaç duyulmazdı). Dolayısıyla bu tabela, "kapının nesnel durumu" hakkında bilgi vermekten çok, aksi halde gerçekleşmeyecek

olan bir durum yaratmayı ve o durumu sürdürmeyi amaçlayan bir emirdir. Aslında "girilmez" sözcüğüyle yapılan şey kapının iki yanı, zıt yanlardan kapıya yaklaşan iki insan türü ve bu insanlardan girmeleri beklenen ya da girmelerine izin verilen iki davranış türü arasında ayrım yapmaktır. Kapının tabelalı tarafının arkasında kalan alan kapıya tabela tarafından yaklaşan insanlara yasaklanmıştır ancak öteki taraftaki insanlar için ise böyle bir kısıtlama getirilmemiştir. İşaret özellikle bu ayrımı gösterir. İşaretin başardığı, aksi halde tektip insanlar arasında aynı şekilde tektip kalacak olan bir alanda bir ayrım yapmaktır.

"İnsan kültürü", insan bireylerin eğitimi, kültürel kodun bilgisini vermekten -işaretleri okuma yetisi ve onları seçme ve sergileme becerisi kazandırmaktan- ibarettir. Uygun olarak kültürlenmiş tüm kişiler hataya düşmeksizin içine girdikleri bağlamın istek ve beklentilerini tespit edebilir ve kendi tavırlarının uygun kalıbını seçerek ona yanıt verebilirler. Tersinden söyleyecek olursak, kültürel bakımdan eğitimli tüm kişiler, hataya düşmeksizin, yaratmaya niyet ettikleri türden bir durumla sonuçlanma ihtimali yüksek bir davranış tarzını seçme yetisine sahiptir. Kodu "bilen" kimseye aynı zamanda iki yönden mesaj verilir. Bir kavşaktaki trafik ışıkları bu iki yönlülüğe iyi bir örnek oluşturur. Kırmızı ışık sürücüye önündeki yolun kapalı olduğunu *bildirir*. Bu ışık aynı zamanda sürücüleri araçlarını durdurmaya da *sevk eder* ki böylelikle önündeki yolu o yönden gelen trafiğe gerçekten kapatır ve çapraz yolu açan yeşil ışığın verdiği bilgiyi doğrular.

Elbette kod ancak verili bir oluşum içindeki tüm kişiler benzer bir kültürel eğitimden geçmişlerse iş görür. Bu kişilerin hepsi kültürel kodu okumasını öğrenmiş olmalı ve onu benzer biçimde kullanmalıdırlar. Aksi halde işaretler işaret olarak görülmeyecektir - okura temsil etmeyi amaçladıkları nesneleri ya da davranış mesajını veremeyecektir; ya da eğer okunsa bile farklı, belki de çelişkili bir biçimde okunacaktır. Çeşitli okurların eylemleri çizgi dışına çıkarken, niyet edilen eşgüdüm gerçekleşmeyecektir (eğer bazıları kırmızı ışığı yanlış okusalardı ya da bazı sürücüler arabaları önüne kırmızı ışıklar, arkasına da beyaz ışıklar taksalardı kavşaklarda trafiğin halini düşünebiliyor musunuz?). Bir okula ya da resmi daireye ilk defa giren kimse ya da tatilde uzak bir ülkeyi ziyaret eden

kimse mutlaka bu tatsız gerçeği deneyimlerinden öğrenmiş olsa gerek. Aşina olduğumuz çevrenin, kendi evinde olmanın verdiği rahatlık duygusu özellikle yerel olarak kullanılan kültürel kodun bilgisinden gelir, bu bilginin çevredeki herkes tarafından paylaşıldığına, dair güven veren ve iyi bir nedeni olan beklentiyle pekişir.

Dolayısıyla, kodu bilmek işaretlerin anlamını *anlamak,* işaretlerin anlamını anlamak ise işaretin ortaya çıktığı yerde bir durumu nasıl sürdüreceğini ve işaretleri böyle bir durum ortaya çıkması için nasıl kullanacağını bilmek demektir. Anlamak etkili bir biçimde eylem yapabilmek ve böylelikle durumun yapıları ile kendi davranışı arasında eşgüdüm sağlamaktır. Anlayış ikili bir seçimi anlatır. İşaret, onu okuyabilen kişiye, özel türden bir ortam ile özel türden bir davranış arasındaki bağı gösterir.

Sıklıkla, bir işareti anlamanın onun anlamını kavramak olduğu söylenir. Ne var ki, bu "anlamı kavrama"yı bir düşünce, kafada zihinsel bir imge uyandırma olarak düşünmek hatalı olacaktır. Bir düşünce (işaretin içeriğinin sözlü "açınımı"; işaretin kafanızda bir tür "sesli yorumu" -örneğin, bu bir kırmızı ışıktır ve bu bir dur emri demektir) aslında işaretin görüntüsüne ya da sesine eşlik edebilir; ancak bu anlamak için ne zorunlu ne de yeterlidir. Bizatihi anlayış gibi, anlamı kavramak nasıl ilerleneceğini bilmekten başka bir şey değildir. Buradan, bir işaretin anlamının söz gelişi oıun varlığının ya da yokluğunun yaptığı farklılıkta yattığı sonucu çıkar. Başka bir ifadeyle, anlam işaretin öteki işaretlerle ilişkisinde -zıtlığında- yatar. Bir işaretin anlamı burada şimdi olan durumla olabilecekken olmamış öteki durumlar arasındaki *ayrımdır,* daha açık söylersek, bu tek durumla tüm ötekiler arasındaki ayrımdır.

Çoğu zaman -aslında herhalde en basit durumlar dışında- işaret bu ayrımı açıklamaya ve, her şeyden önce, onu "saptama"ya yetmez. Diyebiliriz ki, işaret bazı kereler o durumu seçip ayırmaya, onu bütün ilgililerin dikkatine sunmaya, onları doğru davranışı seçmeye zorlamaya ve böylece niyet edilen duruma aslında gelinmesini sağlamaya yetecek kadar bilgi içermez. Bir işaret yanlış okunabilir ve eğer böyle bir yanlış okuma gerçekleşirse, hatayı düzeltecek hiçbir şey olmayacaktır. Örneğin, bir askeri üniformanın görüntüsü bize hiç kuşkuya yer bırakmayacak biçimde önümüzde duran kişinin silahlı

kuvvetlerin bir üyesi olduğunu anlatır; çoğu sivil için, bu bilgi karşılık "kurgulamak" için gayet yeterli olacaktır. Karmaşık güç hiyerarşileri ve görev bölümüyle, silahlı kuvvetlerin öteki üyeleri için, üniformanın verdiği bilgi yeterli olmayacaktır (bir albayla başka bir onbaşıyla çok başka biçimlerde ilişkiye girilir). Bu yüzden, eksik bilgi vermemek için, bizatihi askeri üniformadan başka bir şey olmayan ilk ve genel işaretin üzerine rütbe gösteren işaretler "takılır". Ne var ki, bu dikkate değer tek şey değildir; askeri üniformalar üzerindeki verili bir rütbeyi gösteren işaretler genel olarak verili bir durumu kuşkuya yer bırakmaksızın belirlemek için gereken bütün bilgiyi sağlamak için mutlak anlamda zorunlu olacak olandan daha büyük miktarlarda görünür. Onbaşıyla albayı bir çift karşı işaretten fazlası ayırır: Üniformaları farklı kesilmiştir, farklı kumaştan yapılmıştır, düğmeleri farklı metaldendir, kollarında ve omuzlarında tamamen farklı biçimlerde işaretler vardır. Bu işaret fazlalığına, öteki işaretler tarafından zaten verilmiş bilgiyi ancak çoğaltan bu yeni karşıtlıklara, tekrar diyebiliriz.

Tekrar, herhangi bir kültürel kodun uygun işlev görmesi için çok elzem görünüyor. Denebilir ki tekrar, hatalar karşısında bir sigorta, müphemliğin tamamen ortadan kaldırıldığından ve yanlış yorumun olmayacağından emin olmak için gerekli bir araçtır. Tekrar yoksa, tek bir işaretin tesadüfen çarpıtılması ya da gözden kaçırılması yanlış davranışlara yol açabilir. Düzenin tamamı açısından, işaretlerin verili karşıtlığı tarafından sağlanan bilginin önemi arttıkça, tekrar beklentisi de artar. Tekrar asla israf değildir. Tersine, tekrar kültürün düzen üretme etkinliğinde vazgeçilmez bir unsurdur. Tekrar, hata yapma, *yanlış* anlama tehlikesini azaltır; anlamın tam olarak istendiği gibi yorumlanmasını sağla*. Başka bir ifadeyle tekrar, kültürel kodun bir iletişim -yani, davranışın karşılıklı eşgüdümü- aracı olarak kullanılmasını mümkün kılar.

Özetleyecek olursak, *anlamlı* olan, tek başına işaretler değil, işaretler arasındaki *karşıtlıktır*. Bunun anlamı da, "okunacak" ve anlaşılacak anlamların işaretler sisteminde -bir bütün olarak kültürel kodda, işaretle göstergesi arasında olduğu varsayılan özel bağlantıda değil, yaptığı ayrımda- yattığıdır. İşin aslı, böyle bir özel bağlantı hiç var olmamıştır (bir işaretle temsil ettiği şey arasında doğal bir bağlantının olduğu izlenimi bizatihi kültürün bir ürünü,

kodun öğrenilmesinin bir sonucudur). Dünyanın parçalan ya da yol açtıkları eylemlerimizin parçalarıyla ilişkisi açısından, işaretler *keyfidir*. İşaretler bu parçalar tarafından güdülenmemiştir; onlarla kültürel kod tarafından işaretlere atfedilen gösterge işlevi dışında bağlantısı yoktur. Bu keyfilik niteliği, kültürel olarak üretilmiş işaretleri (insan yapımı bütün işaretleme sistemini) doğada bulunabilecek her tür şeyden ayırır; kültürel kodun gerçek anlamda öncesi yoktur.

Bilgimizi doğal olgulardan elde ettiğimizi söylerken, sıklıkla doğa kendisi hakkında bizi "bilgilendirdiği" ve içerdiği bilgiyi çıkarmak için yorumlanmak zorunda olan "işaretler"i kastederiz. Böylelikle, pencere camından süzülen su damlalarını görür ve "Yağmur yağıyor" deriz; bu damlaları yağmurun işaretleri olarak görürüz. Ya da ıslak bir kaldırım gözümüze ilişir ve yağmurun yağıyor olması gerektiği sonucuna varırız. Elimi çocuğun alnına koyar ve olağanüstü sıcak olduğunu anlarsam, "Hasta olsa gerek, doktor çağıralım" derim. Şehir dışında yaptığım bir yürüyüş esnasında, yol boyunca belli bir şekildeki izlere dikkat ederim ve yaban tavşanlarının, hem de oldukça fazla sayıda, ortaya çıkmaya başladıklarını düşünürüm. Bütün bu örneklerde, gördüklerim ya da hissettiklerim göremeyeceğim bir şey hakkında bilgi verir - ve işte işaretin genellikle yaptığı da tam olarak budur. Ne var ki, bu gibi işaretlerin karakteristik özelliği, daha önce tartıştığımız kültürel işaretlerin aksine, hepsinin *belirlenmiş* -yani, kendi nedenlerinin sonuçları- olmalarıdır. İşte bu nedenlerden ben içerdikleri bilgileri "okurum". Yağmur pencere camına ve kaldırımlara su damlaları gönderir; hastalık vücut sıcaklığım değiştirir ve alındaki ateşi yükseltir; kumlu bir yolda koşan yaban tavşanları özel bir şekilde ayak izleri bırakır. Bir kere bu tür nedensel bağlantıları biliyorsam, gözlediğim etkilerden hareketle "görünmez" nedenleri kurgularım. Kafa karışıklığına yol açmamak için, akılyürütme sürecinde (keyfi olandan farklı olarak) nedensel olarak belirlenmiş ipuçlarından bahsederken, belki işaretler yerine *belirtilerden* ya da semptomlardan söz etmek daha iyi olacaktır (ve böylece bir yağmur damlası yağmurun bir kanıtı, ateş basmış bir alın hastalığın bir belirtisi olur).

Ne var ki, kültürel işaretler söz konusu olduğunda, bu tür nedensel bağlantılar yoktur. Yağmur yolda ayak izlerine neden

olamayacağı gibi, yaban tavşanları suyun pencereden aşağı akmasına neden olamaz: Sonuç ile nedeni arasında bire bir ilişki vardır. Ancak kültürel olarak belirlenmiş çeşitli ayrımlar, her türden biçimin her türden işaretleri tarafından gösterilebilir. İşaretler ile temsil ettikleri arasında ne nedensel bir bağlantı ne de bir benzerlik vardır. Eğer verili bir kültür içinde, cinsler arasındaki ayrıma vurgu yapılıyorsa, bu sayısız biçimde gösterilmiş olabilir. Cinse özgü modalar (yani, giyilen elbiselerin, yapılan makyajın, yürüyüşün, kullanılan sözcüklerin, hal ve tavrın görünüşü ve biçimi) zamanla ve bir yerden bir yere kökten değişebilir, yeter ki erkeğe ve kadına özgü versiyonları korunsun. Aynı şey, (çelişkili bir biçimde, bazen bir kuşağın giyimleri ya da saç biçimleri ile cinsler arasındaki ayrımcılığa karşı çıkışında ifadesini bulabilen) kuşaklar, resmi ve gayri resmi bağlamlar, (cenaze törenleri gibi) matem zamanları ve (düğünler gibi) neşeli zamanlar arası ayrımlar için de geçerlidir. Kültürel işaretler görünür biçimlerini özgür olarak değiştirebilirler ancak arasındaki karşıtlık her değişimde sürdürülür ve yeniden oluşturulur Öyle ki, ayırma işi -işaretlerin tek işi- layıkıyla sekteye uğramadan yerine getirilir.

Gelgelelim, keyfilik demek her zaman tam seçme özgürlüğü demek değildir. İşaretlerin en özgür olanı, kendi kültürel ayrımcı işlevlerini yerine getirmekten başka iş yapmayan ve insan iletişiminden başka bir ihtiyaca yanıt vermeyen işaretlerdir. Bunlar her şeyden önce *dilin* işaretleridir. Dil özellikle iletişim işlevi gören bir işaret sistemidir. Bu yüzden, dilde (ve yalnızca dilde) işaretlerin keyfiliğinin sınırı yoktur. Bütün insanların çıkarabildikleri sesler sonsuz sayıda tamamen keyfi biçimlerde dönüşüme uğratılabilir, yeter ki gerekli karşıtları üretmekten bıkmasınlar. Çeşitli dillerde, aynı karşıtlıklar oğlan ve kız, *boy* ve *girl, garçon* ve *fille, Knabe* ve *Madchen* olarak birbirlerine benzemeyen çiftlerin yardımıyla kurulabilir.

Ancak özgürlük (izin verilebilir keyfilik oranı) çoğu başka işaret sistemlerinde dilde olduğu kadar tam değildir. İletişim işlevlerini yerine getirirken, dil dışında bütün sistemler öteki insan ihtiyaçlarıyla da yakından ilişkilidir ve bu yüzden öteki işlevler tarafından bağlanmıştır. Örneğin, giyecekler keyfi işaretlerle doludur ama aynı zamanda ani hava değişimlerinden etkilenmememizi

sağlar, vücut ısısını korur, derinin hassas parçaları için ek koruma sağlar ve bağlayıcı namus standartlarını ayakta tutar. Bu öteki işlevlerin çoğu kültürel olarak da düzenlenmiştir (örneğin, derinin hangi parçalarının "hassas" kabul edileceği ve korunma ihtiyacında olduğu büyük oranda bir kültür meselesidir; ayakları değil de göğüsleri kapatma ihtiyacı ya da tersi gibi ayakkabı giyme ihtiyacı da kültüreldir) ancak bunlar sırf iletişim ihtiyaçlarına hizmet etmezler; etek ve çoraplar göstergeler olmakla birlikte, vücudu da sararlar. Aynı şekilde, çeşitli türden yemeklerin ve besin maddelerinin gösterge olarak anlamları ne kadar zengin ve kesin olurlarsa olsunlar, insan sindirim sisteminin özgünlükleri yerinde durduğu müddetçe her şeyin yenebilir olamayacağından, kültürel ayrımları ifade edebilecek materyallerin sınırları vardır. Dahası, resmi ya da gayri resmi, çay ya da yemek, bir araya gelişin özel doğasına işaret etme dışında besleyici maddeler sağlamalıdır; bu nihayetinde bir beslenmedir. İnsanın konuşma kapasitesi sırf iletişim maksadıyla kullanılırken, iletişimin öteki araçları semiyotik (anlam taşıma ve aktarma) işlevle birlikte başka ihtiyaçları da karşılar. Onların kodu adeta, asıl olarak iletişimsel olmayan, öteki işlevlerin yüzeyine kazınmıştır.

İletişim işlevlerinde (ortaya çıktıkları durumu yapılandıran anlamlı nesneler ya da olaylar olarak) işaretler her zaman keyfidir. Ama işin tuhafı, "doğru dürüst kültürlenmiş" insanlara -verili bir kültürel kod tarafından biçimlenmiş dünyada kolaylıkla ve hata yapmaksızın hareket edebilen insanlara- bu işaretler hiç de keyfi görünmez. Tikel bir dil içinde yetişmiş herkes için, bir sözcüğün sesi ile bu sözcüğün gösterdiği nesne arasında bir tür doğal, zorunlu bağ varmış gibi görünür -sanki isimler doğal olarak nesnelere aittir ve nesnelerin büyüklüğü, rengi ya da esnekliği ile birlikte onların nitelikleri listesine kaydedilebilirler. Öteki iletişim araçlarına kazınmış biçimlerin keyfi özelliği tamamen dikkatimizden kaçabilir; giyecekler giymek için, yiyecekler yenmek için ve taşıt burdan oraya gitmek için vardır. Giyilme ya da tüketilmeye ek olarak giyecek ya da yiyeceğin farklı insanlar ve onların halihazırda oynadıkları farklı roller arasında ayrım da yaptığını; "yenecek şeyler" ya da "giyilecek şeyler"in aynı zamanda özel bir "tertip" ve yapay sosyal düzen, yaratılması ve yeniden üretilmesine de hizmet ettiğini farketmek

güçtür. Bu tür bir körlük, aslında, kültürel oyunun parçasıdır. Kültürel olarak biçimlenmiş eylemlerin özsel olmayan (yani, verili bir etkinliğin görünür içeriğiyle ilişkisiz), düzen kurma işlevinin ne kadar az ayrımında olursak, bu eylemlerin ayakta tuttuğu düzen o kadar güvende olur. Kültür en çok doğa kılığına büründü- ğünde etkilidir. O zaman yapıntı olan şey bizatihi "eşyanın tabiatından kaynaklanan, zorunlu ve vazgeçilmez görünür; insan kararıyla değiştirilmesi mümkün olmayan bir şeye dönüşür. Kadınlarla erkeklerin (elbiseleri, oyuncakları, oynanan oyunları, arkadaşlıkları, cesaretlendirildikleri ve cesaretlerinin kırıldığı ilgi alanları ya da boş zamanlan geçirme biçimleri vb. ile doğdukları andan başlayarak hayat boyu süren kültürel olarak esinlenmiş ve sürdürülen) son derece farklı sosyal konumları ve farklı muameleye tabi tutulmaları, bir kere hayatın içindekiler cinsler arasındaki sosyal ayrımın bir biçimde önbelirlendiğini, insan bedeninin psikolojik yapısı gereği, "doğal" olduğunu kabul ettiklerinde, gerçek anlamda yerleşir ve güvenli hale gelir - ve böylelikle, ister konuşma ve yürüme tarzı, ister kullanılan dil isterse duyguları dile getirme (ya da getirmeme) tarzında olsun, *gereği* yerine getirilir ve yapılan hemen her şeyde dışa vurulur. Kadınlar ve erkekler arasında kültürel olarak üretilmiş sosyal farklılıklar, kadın ve erkek cinsel organlarındaki ve üreme fonksiyonlarındaki biyolojik farklılıklar kadar doğal görünür.

Yapıntılık, yaydığı normların uzlaşımsal niteliği (bu normların oldukları halinden farklı olabilecekleri gerçeği) açığa çıkarılmadıkça, kültür çok başarılı bir biçimde, hiçbir sorunla karşılaşmaksızın doğa kılığına girebilir. Ve herkes aynı türden kültürel eğitime tabi tutulmakta ise herkes aynı normları ve değerleri içselleştirmiş ve onlara sadık kalıyor ve bilmeden de olsa, günlük hayatında bu| sadakatini göstermeyi sürdürüyorsa, yapıntılık büyük bir ihtimalle açığa çıkmayacaktır. Başka bir ifadeyle, alternatif uzlaşımsal düzenler görülmediği ve bilinmediği müddetçe, kültür doğa gibi görünmeyi ve davranmayı sürdürür. Gelgelelim, yaşadığımız türden bir dünyada bu pek mümkün değildir. Kural olan tersidir. Hemen hepimiz çok sayıda farklı hayat tarzlarının olduğunu biliriz. Çevremizde bizden farklı giyinen, konuşan, davranan ve bizimkinden ba- riz olarak (ya da bize göre bariz olarak) farklı normlara uyan insanları görürüz. Ve böylelikle her hayat tarzının son

tahlilde bir seçim meselesi olduğunun tamamen ayrımına varırız. İnsan olmanın bir- den fazla yolu vardır. Pratik olarak her şey bizim yaptığımızdan farklı bir yolla yapılabilir; tek başına hiç bir yol kaçınılmaz değil- dir. Bunların her biri bir kültür, bir eğitim gerektirse bile, eğilimin zorunlu olarak bu yönü değil de şu yönü göstereceği, bu değil de şu seçimin yapılacağı ilk elden kesin değildir. Biliyoruz ki, tek bir kül- tür değil, *kültürler* vardır. Ve eğer kültür, çoğulluğu içinde düşünü- lebilirse, doğa gibi kabul edilemez. Hiçbir kültür doğa gibi koşulsuz itaat bekleyemez.

İşini bazen taban tabana zıt, birçok başka hayat tarzları eşliğinde yürütmekle birlikte, kültür insan davranışını ve düşüncesini, tam anlamıyla evrensel ve rekabetten uzak olması halinde olabileceği kadar, pençesine alamaz. Kültürün hedeflediği (her kültürün o nihai "amacı" olan) düzenin gerçekten güvenli olamayacağı gibi, biz de, kültürel eğitimin nesneleri, "kültürlenmiş" insanlar da güvende olamayız. Kültürel eğitimimiz sayesinde kotarılan düzen son derece kırılgan ve savunmasızdır. O olası çok sayıdaki düzenden yal- nızca biridir. Onun doğru düzen olup olmadığından emin olamayız. Hatta onun birçok alternatifinden daha iyi olup olmadığını da bile- meyiz. Onu dikkatimizi çelmeye çabalayan öteki düzenlere neden tercih etmemiz gerektiğini bilmeyiz. Biz yaşadığımız hayat tarzına sanki dışardan bakarız, sanki biz evimizdeki yabancılarız. Kuşku duyarız ve sorular sorarız. Açıklamalara ve güven tazelemeye ihtiyaç duyarız -ve bunları talep ederiz.

Belirsizlik pek hoş bir durum değildir. Bu yüzden, belirsizlikten kaçış çabalarına oldukça sık rastlanır. Kültürel eğitimin verdiği normlara uyma baskısı bu yüzden genellikle, ürünleri -alternatif düzenler- kadar öteki kültürlerin normlarını gözden düşürme ve kötüleme gayretleri ile birlikte yürütülür. Öteki kültürler bir kültür *yokluğu* -"medeniyetten nasibini almamış", kaba, tuhaf ve acımasız varlık biçimi, insandan çok hayvanlık- olarak gösterilir. Alternatif olarak, bu kültürler bozulmanın bir ürünü -marazi, sıklıkla patolojik, "normal"den kopuş, bir sapma, sapkınlık ya da anormallik- olarak resmedilir. Eğer öteki hayat biçimleri kendilerine göre, tam ve geçerli kültürler olarak kabul edilseler bile, tuhaf, bayağı ve ne olduğu anlaşılamayan bir tehdit olarak gösterilecektir; onlar belki öteki, daha az itina gösterilecek insanlar için kabul edilebilir ancak

kesinlikle bizim gibi farklı ihsanlar için kabul edilemez. Bu ve benzeri bütün tepkiler çeşitli *zenofobi* (yabancı korkusu) ya da *heterofobi* (farklılık korkusu) biçimleridir. Bunlar yalnızca ortak kültürel kod ile sağlanan kırılgan ve istikrarsız düzeni savunma -müphem- likle mücadele- yöntemleridir.

Denebilir ki, "biz" ile "onlar", "burası" ile "orası", "içerisi" ile "dışarısı" "yerli" ile "yabancı" ayrımları kültürlerin kurduğu ve sürdürdüğü en önemli farklılıklardan bazılarıdır. Yapılan bu ayrımlarla, kültürler, kendi bölünmez düzenleri için hak talep ettikleri ve her tür rekabetten korumak istedikleri alanın sınırlarını çizer. Öteki kültürlere ancak uzakta kaldıkları müddetçe -yani, bütün alışverişin engellenmesi ya da bunun sıkı bir biçimde kontrol edilen bir alanla ve ritüelleşmiş bir biçimle sınırlandırılması koşulunda- hoşgörü gösterilebilir: Örneğin, "yabancı" dükkânlar ve lokantalarla ticari ilişkiler; "yabancılar"ın, itiraf edildiği gibi gerektirse bile, asgari etkileşim gerektiren ve hayatın başka alanlarına bulaşmasına izin verilmeyen, el emeğine dayalı işlere yerleştirilmesi; "yabancı" kültür ürünlerine, "normal" günlük hayattan ayrı, belli bir mesafede tutulan boş zamanlarda, eğlence ve hoş vakit geçirme araçları olarak, bir müzeyle, bir sahneyle, bir ekranla ya da bir konserle sınırlanmaları halinde hayranlık duyulabilir.

Kültürel etkinliğin bu eğilimini betimlemenin başka bir yolu, kültürün kural olarak hegemonya -üzerinde kendine özgü düzenlerinin dikildiği normların ve değerlerin tekeli- amaçladığını söylemektir. Kültürler hegemonyalarım kurdukları alanda tektipliliği hedefler ama aynı zamanda bu alanla insan dünyasının geri kalanını kesin çizgilerle ayırır. Bundan dolayı, kültürler, yapıları gereği hep yaptıkları gibi, bir seçimi tüm diğerlerinin üzerine çıkararak hayat biçimlerinin eşitliğine karşı çıkar. Kültür genelde ötekileri kendi dinine çevirme amaçlı (misyonerce) bir etkinliktir. Onun amacı *dön-, dürmek,* nesnesini eski âdetlerini ve inançlarını terk etmeye ve yerine başkalarım benimsemeye ikna etmektir. Kültürün delici ucu, "yabancı etkiler"in ürünü olarak görülen *sapkınlığa* (heretikliğe) çevrilmiştir. Sapkınlık öfke doğurur çünkü içerideki düzeni keyfi ve bir seçim meselesi olarak savunmasız bırakır ve böylelikle tekelci otoritelerini zayıflatarak egemen normların kıskacını gevşetir. Birden fazla kültürel düzenlemenin etki alanlarını belirleyen bariz

sınır çizgileri olmaksızın yan yana (yani, kültürel çoğulculuk koşullarında) var olduklarında, *karşılıklı hoşgörü* tüm yakıcılığıyla ihtiyaç duyulan, ama öyle kolayca ortaya çıkmayan bir tutumdur.

Devlet ve millet

Muhtemelen önünüze bir form uzatıldığı ve kimliğiniz hakkında bazı bilgileri yazmanız istendiği anlar yaşamışsınızdır. Büyük bir ihtimalle, her formda ilk olarak adınızı yazmanız istenmiştir. Sizden yazmanızı istedikleri *kişisel* adınıızdır (ailenin öteki üyeleriyle paylaştığınız soyadınız ve sizi kan bağınızın olduğu diğer kişilerden ayırmak için yalnızca size verilmiş bütün öteki adlarınız); bu sizi öteki hiç kimseye benzemeyen eşsiz, tekrarı olmayan bir birey olarak yalnızca sizi gösteren, bu formu dolduran tüm ötekilerden ayrı yere koyan bir isimdir. Biricik kimliğiniz tespit edildikten sonra, ardından gelen sorular ise tersine, ötekilerle paylaştığınız özellikleri belirlemeye, sizi daha geniş kategorilere yerleştirmeye gayret eder. Formu düzenleyen her kimse sizin bu kategorilere (cinsiyet, yaş, eğitim durumu, meslek, oturduğunuz yer) üye olup olmadığınızı öğrenerek, şimdiki konumunuz ya da muhtemel davranışınız açısından kişiliğinizin belli bir öngörü değeri taşıyabilecek özellikleri hakkında bilgi almayı ummuş olsalar gerek. Formu kaleme alanlar her şeyden önce elbette formu tasarlayan örgütün ve formun sunulacağı kişilerin maksadı açısından anlamlı olan ya da olabilecek konumunuzla ilgilidir (örneğin, eğer bu bir kredi kartı ya da bir banka borcu için başvuru formuysa, istenen bilgi banka yöneticilerinin size ne kadar kredi verilebileceğini ve size verilen bir borcun ne kadar risk payı içerdiğini takdir etmelerini sağlayacak türden olmuştur).

Birçok formda milliyetiniz hakkında bir soruyla karşılaşırsınız. Bu soruya "Britanyalı" yanıtı verebilirsiniz. Ancak "İngiliz" (ya da "Galli", "İskoç", "Yahudi" ya da "Yunanlı") yanıtı da verebilirsiniz. Belli ki, yanıtların ikisi de milliyet sorusuna verilmiş uygun karşılıklardır. Ancak farklı şeylere işaret ederler. "Britanyalı" olarak yanıtladığınızda, "Britanya uyruklu", yani Büyük Britanya ya da Birleşik Krallık denen devletin bir yurttaşı olduğunuzu belirtmiş olursunuz. "İngiliz" olarak *yanıtladığınızda* ise İngiliz milletine ait olduğunuzu bildirmiş olursunuz. Milliyet sorusu iki yanıtı da olası ve kabul edilebilir kılar; bu pratikte iki üyelik halinin birbirinden açıkça

ayrılmamış olduğunu ve zaman zaman örtüştüğünü -ve bu yüzden de zaman zaman karıştırıldığını- gösterir. Ne var ki, milliyet sorusuna "Britanyalı" yazarak yanıt verdiğinizde, kimliğinizin "İngiliz" yazdığınızda gösterdiğinden oldukça farklı bir özelliğini göstermiş olursunuz. Devlet ve millet karıştırılabilir; ancak bunlar oldukça farklı şeylerdir ve her birine üyeliğiniz size çok farklı türden ilişkilere sokar.

İlk başta, bir güç merkezi tarafından bir arada (utulan özgün bir toprak parçası olmaksızın devletten bahsedenleyiz. Devletin otoritesinin işlediği alanın her ferdi devlete aittir. Aidiyetin bu durumda her şeyden önce yasal bir anlamı vardır. "Devlet otoritesi", "ülke yasalarını" -(devlet onları böyle bir itaatten muaf tutmadıkça) bu otoritenin tüm uyrukları, bir biçimde fiziksel olarak orada olan herkes tarafından uyulması gereken kuralları- ilan etme ve dayatma yetisi demektir. Eğer yasalara uyulmazsa, uymayanlar cezayı hak eder. İsteseler de istemeseler de boyun eğmeye zorlanırlar. Aslında devlet tek başına baskı uygulama hakkını elinde bulundurur (yasaları savunmak için silah kullanır, hapsetme yoluyla yasaları çiğneyenlerin özgürlüğünü ellerinden alır ve eğer ıslah şansı sıfırsa ya da eğer yasa ihlali bağışlanamayacak kadar ciddiyse ve ölümden daha hafif cezası yoksa öldürür de; devletin emriyle infaz edildiğinde ve ancak o zaman, öldürme izni verilebilir, cinayet değil cezalandırma biçimi ve kendisi cezalandırılamaz bir şey olarak görülebilir). Fiziksel baskı konusundaki devlet tekelinin öteki yüzünde, devletin yetkisi dışında ya da devletin yetkili memurlarından başka birileri tarafından herhangi bir güç kullanımının bir ihlal eylemi olarak suçlanması ve bu yüzden infazı ve cezalandırılmayı hak etmesi vardır.

Devlet tarafından ilan edilen ve korunan yasalar devletin uyruklarının görevlerini ve haklarını belirler. Görevlerin en önemlisi vergi ödemektir -gelirlerin belli bir kısmının, alan ve kendi belirlediği yerlerde kullanan devlete verilmesidir. Haklar ise *kişisel* (örneğin, yetkili devlet organlarının kararı başka türlü hükmetmedikçe, kişinin bedenini ve malını mülkünü koruması ya da kişinin kanaat ve inançlarını açıklama hakkı), *siyasal* (örneğin, daha sonra devlet kurumlarının yöneticileri ya da idarecileri haline gelecek temsilcilerin seçimine katılmak gibi, devlet birimlerinin oluşumuna ve politikasına etki etme hakkı) ya da *sosyal* (bireysel olarak erişilemeyen ya da söz konusu bireyin çabalarıyla erişilemeyecek

asgari geçim kaynaklarının ve temel ihtiyaçların devlet tarafından temin edilmesi) olabilirler. Bireyi, devletin bir uyruğu haline getiren bu gibi hakların ve ödevlerin bileşimidir. Devlet, uyrukları olmakla ilgili bildiğimiz ilk şey, sevmesek de gelir vergisi, katma değer vergisi ve belediye vergisi vermek zorundayız; öte yandan, bedenlerimize ya da malımıza mülkümüze yönelik bir saldırı olduğunda yetkililere şikayette bulunur ve onlardan yardım isteriz ve tazminat talep ederiz; eğer hayati ihtiyaçlarımızdan bir kısmı tehlikedeyse (eğer hava ya da su kirletiliyor, sağlık ve eğitim hizmetleri aksıyor ya da yetersizse vb.) devlet birimlerini (hükümeti, parlamentoyu, polisi vb.) suçlamak aklımıza ilk gelen şeydir.

Devletin bir uyruğu olmanın hakların ve ödevlerin bir bileşimi olması, aynı zamanda hem korunduğumuz hem de ezildiğimizi hissetmemize neden olur. Her zaman huzuru bozanlara karşı kanatlarını açmış bir yerlerde bekleyen o ürkütücü güce borçlu olduğumuzu bildiğimiz görece huzurlu bir hayat sürdürürüz. Alternatifine en ufak kafa yormayız. Devlet izin verilebilir olanı izin verilemez olandan ayırma yetkisi olan tek güç olduğundan ve devlet organlarının yasal uygulamalarının bu ayrımı kalıcı ve güvenli kılmakta kullanılan tek yöntem olduğundan, eğer devlet cezalandırıcı yumruğunu indirmekten vazgeçerse, onun yerine evrensel şiddetin ve "orman yasası"nın hükmü geçeceğine inanırız. Güvenliğimizi ve kafa huzurumuzu devlete borçlu olduğumuza ve onsuz güvenlik ve kafa huzuru olmayacağına inanırız. Ne var ki birçok durumda, devletin özel hayatımıza olur olmaz müdahale etmesine öfke duyarız. Devletin dayattığı kurallar sıklıkla rahatımızı bozacak kadar fazla ve tehlikeli görünür; *özgürlüğümüzü kısıtladıklarını* düşünürüz. Eğer devletin *koruyucu* ilgisi bir şeyleri yapmamızı -planların engelle karşılaşmadan uygulanabileceği inancıyla eylemlerimizi planlamamızı- sağlıyorsa, devletin *baskıcı* işlevi daha çok acizlik duygusu verir; bu işlev yüzünden, birçok seçenek gerçekleşemez hale gelir. Bu yüzden, devlet deneyimimiz içkin olarak çelişkilidir; Öyle olur ki, aynı anda ondan hoşlanırız da hoşlanmayız da.

Bu iki duygunun nasıl dengeleneceği ve hangisinin öne çıkacağı ise koşullara bağlıdır. Eğer varlıklıysam ve para bir sorun değilse, çocuklarım için ortalama insanlara sunulanlardan daha iyi eğitim

teminatı elde etme ihtimalim vardır ve bu yüzden muhtemelen devletin okul işletmesine ve (oturdukları yerlere bakarak) hangi çocukların hangi okullara gireceğine karar vermesine öfke duyarım. Öte yandan, eğer gelirim özel bir eğitim hizmeti satın almama yetemeyecek kadar düşükse, devletin koruyucu ve destekleyici olarak aynı eğitim tekelini sevinçle karşılamam normaldir. O zaman, muhtemelen varlıklı insanların okullar üzerindeki devlet korumacılığının gevşetilmesi çağrılarına öfkeyle karşılık veririm. Bir kere varlıklı ve nüfuz sahibi insanların çocukları özel okullara taşınırsa;[1] yalnızca daha yoksul ve az nüfuzlu ailelerin çocuklarına hizmet edecek devletin verdiği eğitimin eskisinden daha kötüye gideceği ve böylece yetkinleştirme gücünden çok şey kaybedeceği kuşkusuna kapılırım.

Eğer bir fabrikayı yönetiyorsam, belki devletin çalışanların grev hakkına getirdiği şiddetli kısıtlamalardan hoşnut olurum. Bu kısıtlamanın devletin, baskıcı rolünün değil, yetkinleştirici işlevinin bir tezahürü olduğunu düşünürüm. Benim açımdan, bu özgürlüğümü artırır; bu işçilerime sevimsiz şeyler yapmama, işçilerin eğer hakları varsa kuşkusuz emek güçlerini geri çekmekle karşılık verecekleri hamleler yapmama izin verir. Grev hakkına getirilen kısıtlamaları, çevremdeki dünyayı daha kestirilebilir ve denetime uygun kılarak düzeni koruyan bir uygulama olarak görürüm; böyle "iyileştirilmiş" bir dünyada, manevra özgürlüğüm genişleyecektir. Gelgelelim, eğer ben aynı fabrikada işçiysem, grevlere getirilen sınırlar kuşkuya ver bırakmayacak biçimde bir baskı eylemidir. Özgürlük alanım daralmıştır. Patronlara karşı direnmenin en etkili yolu artık benim için kapanmıştır. İşverenlerim benim yeni açmazımın tamamen farkında olduklarından, işyerlerini geliştirirken benim özgürlüklerini sınırlayan bir unsur olarak misilleme ihtimalimi dikkate almayacaklardır; pazarlık gücümün büyük kısmını kaybetmiş durumdayım. Artık işverenlerimin birçok sevimsiz ve zararlı kararına karşı kendimi nasıl sakınacağımı bilmiyorum. Üstüne üstlük, dünyam daha az kestirilebilir hale gelecek ve ben öteki insanların kaprislerinin kurbanı olacağım. Eskiye oranla iplerin elimden kaçtığı hissine kapılacağım. Başka bir deyişle, işverenime *yetkinleştiren* bir eylem gibi görünen şey benim için daha çok bir *baskı* eylemidir.

Ve böylelikle, duruma ve gündemdeki meseleye göre, devletin bu gibi eylemleri bazı insanlar için özgürlüğün artışı anlamına gelirken ötekiler onu baskı olarak yaşayabilir ve diğerlerinin seçim imkânlarının arttığı, genişlediği oranda ezildiğini düşünebilir. Ancak, bir bütün olarak herkes devletin bu iki işlevi arasındaki oranın değişimiyle yakından ilgilenecektir. Herkes mümkün olduğu kadar yetkinleşmeyi tercih ederken, gerçekten zorunlu olduğu kadar az baskıya razı olacaktır. Neyin yetkinleşme ve neyin baskı olarak algılanacağı değişir ancak denetim arzusu ya da en azından karışımın bileşimini etkileme arzusu değişmez. Hayatlarımızın devletin yaptıklarına bağlı parçası büyüdüğü oranda, bu arzu da büyüyecek ve şiddetlenecektir.

Yetkinleştirici ve baskıcı işlevler arasındaki dengeyi değiştirmeyi isterken, devletin uyrukları devlet işlerinin yürütülmesi ile devletin ilan ettiği ve uyguladığı yasalar üzerinde daha fazla etki gücü talep eder; uyruklar yurttaş haklarını kullanmak isterler. Yurttaş olmak, uyruk (devletin tayin ettiği hakların ve görevlerin bir taşıyıcısı) olmaya ek olarak devlet politikasını (yani, bu hakların ve ödevlerin tanımını) belirlemede söz hakkına sahip olmaktır. Başka bir deyişle yurttaş olmak, devletin faaliyetine etkide bulunma ve böylelikle devletin korumaya soyunduğu "yasa ve düzen"in tanımı ve yönetimine katılma kapasitesi taşımak demektir. Pratikte böyle bir etkide bulunmak için yurttaş, devlet düzeni karşısında bir oranda özerklik yaşamalıdır. Devletin uyrukların eylem yetilerine müdahalesine sınırlar getirilmiş olmalıdır. Burada yine devlet faaliyetinin yetkinleştirici ve baskıcı özellikleri arasındaki çatışma ile yüz yüze geliyoruz. Ancak bu defa yetkinleştirme ve baskı, devlet politikasını etkileme yönündeki genel kapasite ile ilgilidir ve devletin, eğer ortaya çıkarsa, aşırı isteklerini frenler. Yurttaş bizatihi devletin kısıtlama yetisinin kısıtlanmasını, devletin yurttaşların devlet politikasını denetleme, değerlendirme ve etkileme yetisini engelleyecek hiçbir şey yapmamasını, aksine, devletin bu türden denetimi ve etkilemeyi uygulanabilir ve verimli kılmakla yükümlü olmasını talep eder. Örneğin, eğer devlet faaliyeti gizlilik perdesi arkasında yürütülüyorsa, eğer "sıradan insan"ların yöneticilerinin niyetleri ve yaptıkları hakkında hiçbir fikirleri yoksa, eğer bu insanların devlet faaliyetinin somut sonuçlarını değerlendirmelerini

sağlayacak verilere ulaşma imkânları yoksa, yurttaşlar haklarını tam olarak kullanamazlar.

Uyruklar kendilerini yurttaş olmak ya da devletin kabaran iştahıyla tehdit edilen yurttaşlık statüsünü korumak için mücadele etmekle yükümlü hissettiklerinden, devletle uyrukları arasındaki ilişkiler genelde gergindir. Bu mücadelede uyrukların karşılaştığı başlıca engeller devletin vesayet karmaşası ve tedaviye yönelik tutumu diye adlandırılabilecek şeylerdir. Birincisi, uyrukları tam olgunlaşmamış, kendileri için neyin iyi olduğunu ve gerçekte çıkarlarına neyin hizmet ettiğini tayin etmekten aciz ve bundan dolayı devletin faaliyetlerini yanlış anlamaya yatkın ve sonuçta devletin, eğer ta başından engel .olamamışsa, düzeltmesi ve onarması gereken yanlış kararlar alan kişiler olarak görme eğilimidir. İkincisi, devlet yetkilerinin uyruklarına doktorların hastalarına muamele ettikleri gibi - uzman rehberliği ve gözetimi olmaksızın, kendi başlarına çözemedikleri sorunlar altında ezilen bireyler olarak-muamele etme eğilimlerine işaret eder; bunlar âdeta hastanın "içinde", bedeninde ve ruhunda yatan sorunlardır ve bu yüzden hastaya yol gösterilmesi ve gözlem altına alınması gerekir, öyle ki doktorların talimatlarına uygun olarak onların bedenleri üzerinde çalışılır.

Devletin bakış açısından uyruklar, her şeyden önce devlet tasarrufunun nesneleridir. Onların davranışları devletin belirlediği haklar ve görevler tarafından eksiksiz tanımlanması gereken bir şey olarak görülür; eğer devlet böyle bir tanımlamayı ihmal ederse, uyruklar kendi eylemlerini kendileri belirleyecektir -ve bu büyük bir ihtimalle kendilerinin ve hemcinslerinin zararına olacaktır çünkü onlar birlikte yaşamayı zorlaştıran ya da doğrudan imkansız kılan bencil amaçlar güderler. Uyrukların davranışı, sanki sürekli talimatlara ve yasaklara muhtaçtır. Devlet, bir doktor gibi, uyruklarını sağlığa kavuşturmak ve onları hastalıklar karşısında korumak için oradadır. Eğer davranış olması gerektiği gibi değilse, hastalık durumunda olduğu gibi, uyruğun kendisinde yanlış giden bir şeyler var demektir. Hastalığın içsel, kişisel nedenleri açığa çıkarılmalıdır ki, tedaviye götüren davranışı teşvik etmek için koruyucu (doktor kadar devlet) tarafından önlem alınabilsin. Doktor hasta ilişkisinde olduğu gibi, devletle uyrukları arasındaki ilişkiler de

asimetriktir. Hastalar doktorlarını seçebilseler bile, bir kere doktor seçildiğinde, hastadan dinlemesi ve itaat etmesi beklenir. Artık hastaya ne yapması gerektiğini söyleyecek olan doktordur. Doktor tartışma değil disiplin bekler. Nihayetinde, hasta hastalığının nedenleri ve sağlığa

giden yol bilgisinden ve *bu* bilgiye göre davranmak için gerekli karakter gücünden yoksundur (genelde, uzman bilgilerinin ardına gizlenen doktorlar, cehaletin ve sonucundaki bağımlılığın sürdüğünü görürler). İtaat ve koşulsuz tabiiyet isteyen doktor, bunu hastanın kendi iyiliği için yaptığını söyler. Devlet emirlerinin tartışılmadan yerine getirilmesi isteğini aynı biçimde haklı çıkarır. Onunki çobanın gücüdür; kendi marazi eğilimlerine karşı korunması gereken uyruklarının "en yüksek çıkarları" için uygulanan güçtür.

İlişkideki asimetri en açık haliyle bilgi akışında ortaya çıkar. Bildiğimiz gibi doktor hastalardan eksiksiz bir itiraf bekler. Doktor hastalarından kendilerini açmalarını, hayatlarındaki doktorun eldeki vaka ile ilgili olduğunu düşünebileceği her ayrıntıyı tek tek saymalarını, ne kadar mahrem ve arkadaşlar ile akrabalar da dahil, tüm öteki insanlardan ne kadar saklanmış olursa olsun, en derin sırlarını vermelerini ister. Ne var ki, doktorlar bu açık yürekliliğe karşılık vermezler. Hastalar hakkındaki bilginin tutulduğu dosyalar gizlidir. Aynı şekilde, doktorların hasta hakkında ya da hastadan elde ettiği verilerden hareketle çıkardığı sonuçları ve kanaatleri de gizlidir. Bilginin sakınılması yine hastanın kendi çıkarı gerekçesiyle savunulur; gereğinden fazla bilgi zararlı olabilir -hastayı ya umutsuzluğa ve bunalıma, huzursuzluğa ya da itaatsizliğe sevk edebilir. Benzer bir gizlilik stratejisi devlet tarafından da uygulanır. Devlet kurumları tarafından uyrukları hakkında son derece ayrıntılı bilgi toplanır, işlenir ve saklanırken, devletin kendi eylemleri hakkındaki veriler, ifşası ceza getiren "devlet sırrı" sınıfına girer. Devletin çoğu uyruğu bu gizlere erişemezken, gizlilik perdesini açma hakki olan az sayıda insan diğerleri üzerinde ayrı bir üstünlük kazanmış olur. Devletin gizlilik uygulaması ile birlikte, devletin bilgi toplama özgürlüğü karşılıklı ilişkideki asimetriyi daha da derinleştirir. Tarafların birbirini etkileme şansları son derece eşitsizdir.

Bu nedenlerden dolayı, yurttaş devletin elde etmek istediği hükümran konuma direnme eğilimi taşır; devlet gücünü püskürtmek,

insan hayatının önemli alanlarını devlet denetimi ve müdahalesinden kurtarmak ve bu alanları özyönetime tabi kılmak için çaba harcar. Bu çabalar birbirleriyle ilişkili ancak farklı yönlerde ilerler. Bunlardan biri *bölgeciliktir*. Devlet gücü yerel özerkliğin, aslında devlet organlarıyla yurttaşların her biri ve tamamı arasında dikilen her tür ara gücün doğal düşmanıdır; işte kafa tutulan devlet gücünün bu rakip tanımazlığıdır. Yerel çıkarların ve sorunların özgünlüğü yerel işlerde özyönetim için yeterli bir neden olarak gösterilir; ve bu iradeyi talep eden temsili yerel kurumlar o alandaki insanlara daha yakın durur ve onların özgün bölgesel sorunlarına karşı daha duyarlı ve ilgilidir. İkincisi *toprak esasının geçersiz kılınmasıdır*. Belli bir toprak parçası üzerinde yaşayan herkes, öteki belirleyici özelliklerine bakılmaksızın, devlet gücünün ama yalnızca devlet gücünün uyruklarıdır; şimdi kafa tutulan ise bu ilkedir. Öteki vasıflar sırf oturulan yere göre daha anlamlı görülerek savunulur. Irk, etnik köken, din, dil, insan hayatının bütünlüğü düşünüldüğünde, oturulan yerin ortaklığına göre daha büyük ağırlık taşıdığından, daha önemli bir insan özelliği olarak öne çıkarılabilir. Talep edilen onların özerkliği, ayrı yönetim hakkıdır ve hedef üniter toprak temelli gücün tektiplik yönündeki baskısıdır.

Bu yüzden, en iyi koşullarda bile devletle uyrukları arasında en azından gerilimin ve güvensizliğin izleri her zaman vardır. Bu gibi koşullarda, uyruklarının disiplinini sağlamak için, uyruklarının davranışlarında düzenlilik sağlayacak bir disiplin gözeten ve talep eden bütün güçler gibi, devletin de meşruiyete ihtiyacı vardır: Devletin uyruklarım, durumun bütün olgularını dikkate almamış bile olsa, devletin emirlerine uymalarının gerekliliğine ilişkin geçerli nedenlerin olduğuna ikna etmesi gerekir. Meşruiyet, uyrukların devletten gelen ve uygun otoritelerin damgasını taşıyan ne olursa olsun boyun eğilmeye *değer olduğuna* güven duymalarını ve boyun eğilmesinin de *gerektiğine* inanmalarını sağlamayı amaçlar. Kişiden, onun akla uygun bir yasa olduğundan emin olmasa ve yasanın yapmasını istediği şey hoşuna gitmese bile, yasaya uyması istenir. Yasaya sırf meşru otorite tarafından desteklendiğinden uyulmalıdır; çünkü, söylendiği üzere bu, "ülkenin yasasıdır".

Meşruiyet, "bu benim yurdum", "iyisiyle kötüsüyle benim yurdum" duygusuna dayandığında en güvenli olan, koşulsuz bağlılık geliştirmeyi amaçlar. Eğer bu benim yurdumsa, ben onun servet ve

kudretinden ancak fayda görürüm. Bu servet ve kudret genel uzlaşma ve elbirliğine, bütün vatandaşların barış içinde yan yana yaşamasına ve düzeni *korumasına* bağlı olduğundan, paylaştığımız bu yurdun gücünün biz hepimiz ortak çıkar için ne gerekiyorsa onu birlik içinde ve rıza göstererek yaptığımızda artacağına inanırız. Eylemimize yön veren yurtseverlik, yani vatan aşkı, onu güçlü ve mutlu kılma ve onun gücünün ve mutluluğunun gerektirdiği her şeyi yapma iradesidir. Yurtseverin en önde gelen görevi disiplindir; devlete itaat, gerçekten de, yurtseverliğin en açık işaretidir. Devletin yasalarına herhangi bir kafa tutuş kargaşayı besler ve tam da bu nedenden dolayı (konu ne olursa olsun) "yurtsevmezlik"tir. Meşruiyet, itaati akıl ve muhakeme yoluyla sağlamayı amaçlar: Herkesin itaatkâr olması herkes için iyidir. Uzlaşım ve disiplin hepimizin yararınadır. Demek ki, çatlak ses çıkarmak yerine uyum içinde yapılan bir eylem herkes için iyi olduğundan, benim için de iyidir - hatta bu onaylamadığım bir politikaya boyun eğmemi gerektirse bile.

Gelgelelim, bütün hesaplar bir karşı hesabı davet eder. Eğer yurtseverce itaat akıl adına talep edilirse, kişi pekâlâ bu argümanı aklın bir testine tabi tutabilir. Öfke duyulan bir politikaya boyun eğmenin bedelleri karşısında, etkin bir direnişin getirebileceği kazanımlarının hesabı yapılabilir. Sonuçta, direnişin boyun eğmekten daha az bedel ve zarar getirdiği ve dolayısıyla rıza göstermemenin daha iyi olduğu görülebilir ya da en azından buna inanılabilir. Bu yüzden, birliğin getirebileceği faydalara atıfta bulunarak itaat gereğini meşrulaştırma çabaları hiç de ikna edici değildir ve amacına hiçbir zaman ulaşamaz. Özellikle kendim rasyonel hesabın bir ürünü olarak sunduğu için ve böyle sunduğu müddetçe, meşruiyet zayıf ve güvenilmez, sürekli tekrara ve savunmaya muhtaçtır.

Öte yanda, millete sadakat devlet disiplininin başına bela kesilen iç çelişkilerden özgürdür. Millete ve refahına koşulsuz sadakat isteyen milliyetçilik akla ya da hesaba gerek duymaz. Kazanım ya da refahın milli davaya sadakatle hizmetten elde edileceğine dair bir vaatte bulunabilir, ama bulunmayabilir de. O daha çok itaati kendi başına bir değer ve bir amaç olarak ister. Bir milletin üyesi olmak bireyin karşı çıkamayacağı kadar güçlü bir kader olarak -ira- di olarak giyilip çıkarılamayacak bir nitelik olarak- anlaşılır. Milliyetçilik tek tek üyelerine kimliğini verenin millet olduğunu

anlatır. Millet devlet gibi ortak çıkarı kollamak için girilen bir birlik değildir. Tersine, o bütün çıkar hesaplarını aşar ve aslında çıkarlara anlamını veren milletin birliği, ortak kaderidir.

Kendini tamamen tek bir milletle özdeşleştiren bir devlet (bu kesinlikle çok milliyetli Britanya devleti olamaz) -milli devlet- kendini, pek güvenilmez bir yolla, fayda hesaplarına atıfta bulunarak meşrulaştırmaya çalışmak yerine, milliyetçiliğin potansiyelini harekete geçirebilir. Milli devlet millet adına konuşuyor olma temelinde itaat ister ve bundan dolayı, kişinin milli kaderine boyun eğmesi gibi, devlet karşısındaki disiplin de kendi başına bir amaç olarak, herhangi bir başka amaca hizmet etmeyen bir değerdir. Devlete itaatsizlik -cezayı hak eden bir suç- demek ki, yasayı çiğnemekten daha kötü bir şeydir: Milli davaya ihanet demektir - suçlularının itibarını ellerinden alan ve onları insan topluluğunun dışına atan iğrenç, ahlâksız bir eylemdir. Devletle millet arasında karşılıklı bir tür çekim olmasının nedeni, belki de, meşruiyet ve daha genel olarak tutum birliği sağlama ihtiyacıdır. Devlet milletin otoritesini kendi disiplin talebini güçlendirmek için kendine mal ederken, milletler sadakat isteklerini desteklemek üzere devletin zorlayıcı potansiyelini harekete geçirmek için kendilerini devletler halinde yapılandırmaya yatkındır. Ne var ki, bütün devletler milli olmadığı gibi, bütün milletlerin de kendi devletleri yoktur.

Millet nedir? Bu, herkesi tatmin edecek tek bir yanıtı bulunmayan, zorluğuyla bilinen bir sorudur. Millet, devlet gibi bir "gerçeklik" değildir. Devlet, hem haritada hem de belli bir toprak parçasında, kesin olarak çizilmiş sınırları olması anlamında "gerçek"tir. Sınırların tamamı kuvvet yoluyla korunmuştur, öyle ki bir devletten ötekine rastgele geçiş, devlet sınırlarından giriş ve çıkış devleti "gerçek" kılan çok gerçek, somut direnişle karşılaşır. Devletin sınırları içinde bağlayıcı bir dizi yasa vardır ve yine bu yasaların mevcudiyetine kulak asmamak, sanki onlar yokmuş gibi davranmak tıpkı öteki diğer maddi nesnelere kulak asmamanın neden olabileceği gibi günahkârın "hırpalanmasına" ve "canının yanmasına" yol açabilmesi anlamında "gerçek"tir. Ve böylelikle devleti "gerçek" - olmasaydı diyemeyeceğiniz sert, çetin bir direniş nesnesi- kılan açıkça tanımlanmış bir toprak parçası ve açıkça tanımlanmış bir üst otorite vardır. Gelgelelim, aynı şey millet için söylenemez. Millet

başından sonuna bir hayali cemaattir; o ancak üyeleri zihinsel ve duygusal olarak kendilerini öteki üyelerinin çoğuyla hiçbir zaman yüz yüze karşılaşmayacakları kolektif bir bünye ile "özdeşleştirdikleri" müddetçe bir varlık olarak mevcuttur. Millet, *hayali* olduğu kadar, zihinsel bir gerçekliktir. Doğru, milletler genellikle, güvenle iddia edebilecekleri gibi, özel bir renk ve çeşni kattıkları kalıcı bir toprak parçasını işgal ederler. Ne var ki, bu milli renk o toprak parçasına, devlet destekli "ülke yasası"nın birliği tarafından dayatılan tektiplilikle kıyasla, nadiren bir tektiplik kazandırır. Hatta milletler herhangi bir toprak parçası üzerinde yaşama tekeliyle bile övünemezler. Neredeyse her toprak parçası üzerinde yan yana yaşayan, kendilerini farklı milletlere ait olarak tanımlayan ve farklı milliyetçiliklerin kendilerinden sadakat beklediği halklar vardır. Birçok toprak parçası üzerinde, o toprağın "milli karakteri"ni belirlemeye yetecek kadar ağırlıklı bir konumda olmayı bırakın, gerçekten bir çoğunluk oluşturduğu iddiasında bulunabilecek bir millet yoktur.

Milletlerin genellikle ortak bir dille seçildiği ve birleştiği de doğrudur. Ancak ortak ve ayrı bir dil olduğu farz edilen şey büyük oranda milliyetçi bir kararın (ve sıklıkla karşı çıkılan bir kararın) sonucu ortaya çıkmıştır. Genelde bölgesel ağızlar söz dağarı, söz dizimi ve deyimleri bakımından neredeyse karşılıklı iletişime imkan vermeyen bir özgünlük taşırlar. Ancak ne var ki onların kimlikleri tanınmaz ya da etkin olarak bastırılır ve onlar milli birliği bozacakları korkusuyla ayrı diller olarak kabul görmez. Öte yanda, görece küçük yerel farklılıkların altı çizilir, ayrımlar abartılır ve böylece bir lehçe ayrı bir dil ve ayrı bir milletin ayırıcı özelliği katma çıkarılabilir (örneğin, Norveççe ile îsveççe, Hollandaca ile Flamanca, Ukraynaca ile Rusça arasındaki farklılıklar, iddiaya göre aynı milli dilin çeşitlemeleri olarak -tanınmasa bile- gösterilen birçok "yerli" ağız arasındaki farklılıklardan çok daha belirgin değildir). Dahası, insan grupları aynı dili paylaştıklarını kabul edebilirler ama yine de kendilerini ayrı milletlerden sayabilirler (İngilizce konuşan Gallileri ve İskoçları, eski CommonweaIth'in İngilizce konuşan birçok milletini, ortak dilleri Almanca olan Almanlar yanında Avusturyalılar ve İsviçrelileri düşünün). Ya da İsviçreliler gibi, insanlar kullandıkları dillerdeki bariz farklılıkları örtmeye çalışabilirler.

Toprak parçası Ve dil ayrı ve belirleyici bir nedenden dolayı da milletin "gerçekliği"nin unsurları olarak yeterli değildir: Kişi, söz gelimi, onlara girebilir ve onlardan çıkabilir. Kişi, ilke olarak milli bağlılığının değiştiğini ilan edebilir. Kişi göç edebilir ve ait olmadığı bir millet içinde yaşayabilir. Kişi başka bir milletin diline hakim olabilir. Eğer oturulan toprak parçası (unutmayın, bu sınırları korunan bir toprak parçasıdır) ve bir dil topluluğuna katılım (unutmayın, öteki dillerin iktidar sahipleri tarafından kabul edilmemesi yüzünden kişi bir milli dil kullanmak zorunda bırakılmamıştır) tek başına milletin kurucu özellikleri olsalardı, millet tüm milliyetçiliklerin talep ettiği mutlak, koşulsuz ve ayrıksı bağlılık iddiasında bulunamayacak kadar "gözenekli" ve "tanımsız" olurdu.

Eğer millet bir *seçim* olmaktan çok *kader* olarak, bugün hiçbir insan kuvvetinin değiştiremeyeceği kadar geçmişte sağlam yerleşmiş bir "olgu" olarak, elini süreni yakan bir "gerçeklik" olarak benimseniyorsa, böyle bir talep tamamen inandırıcı olur. Milliyetçi hareketler tam da bunu başarmaya çabalar. *Köken miti* onların başlıca aracıdır. Bu mitin ortaya attığı şey, köken olarak kültürel bir yaratım olsa bile, tarihsel gelişimi sürecinde milletin gerçek anlamda "doğal" bir olgu, insan denetimini aşan bir şey haline geldiğidir. Söylenceye göre, milletin şimdiki üyeleri ortak geçmişleriyle birbirlerine bağlanmıştır. Milli ruh onların ortak ve tanımlayıcı niteliğidir. Bu onları birleştirir; ve aynı zamanda, her nasılsa kolektif olarak miras alınabilen ancak asla özel olarak edinilemeyen milli ruha hak kazanmaksızın ya da katılmaya muktedir olmaksızın cemaatlerine girmeyi arzulayabilecek tüm öteki milletleri ve bireyleri ayrı bir yere koyar.

Bu söylencenin desteklediği, milletlerin "doğallığı" ve millet üyeliğinin "yazılmış" ve miras alınmış doğası hakkındaki iddia milliyetçiliği bir çelişkiye düşürmekten başka bir işe yaramaz. Bir yandan milletin herhangi bir doğal olgu kadar nesnel ve somut bir gerçeklik ve tarihin bir hükmü olduğu söylenir. Öte yandan ise bir güvensizlik içindedir: Birlik ve bütünlüğü sürekli tehdit altındadır; öteki milletler üyelerini avlama ya da kaçırma gayreti içindedir; bozguncular sinsice saflar arasına sızmaya çalışır. Millet kendi varlığını savunmalıdır; doğal olmasına doğaldır ama hâlâ sürekli bir

uyanıklık ve çaba olmaksızın varlığını sürdüremez. Böylelikle, milliyetçilikler normal olarak milletin korunması ve sürekliliği için güç -baskı uygulama hakkı- talep ederler. *Devlet* gücü bu iş için biçilmiş kaftandır. Daha önce gördüğümüz gibi, devlet gücü baskı araçları üzerinde tekel anlamına gelir; ancak devlet gücü tektip davranış kuralları dayatmaya ve herkesin uyması gereken yasalar yürürlüğe koymaya muktedirdir. Bu yüzden, devletin meşruiyeti için milliyetçiliğe ihtiyaç duyduğu kadar, milliyetçilik başarısı için devlete ihtiyaç duyar. *Milli devlet* bu karşılıklı çekimin ürünüdür.

Bir kere devlet milletle özdeşleştirildiğinde (milletin özyönetiminin organı olarak gösterildiğinde), milliyetçi başarı ihtimali önemli oranda artar. Milliyetçilik artık tek başına söylediklerinin inandırıcılığına ve tutarlılığına, üyelerinin bunları kabul etmekte gösterdiği gönüllülüğe bağlı kalmak gereği duymaz. Artık elinin altında başka, çok daha etkili araçlar vardır. Devlet gücü kamu kuruluşlarında, mahkemelerde ve temsili organlarda tek başına milli dilin kullanımını zorlama imkânı demektir. Devlet gücü genelde tercih edilen milli kültürün ve özelde milli edebiyatın ve sanatların rekabet şartlarını artırmak için kamu kaynaklarını seferber etme imkânı demektir. Her şeyden önce, hiç kimse dışarda bırakılmayacak ve hiç kimse etkisi dışına çıkamayacak biçimde, aynı anda hem serbest hem de zorunlu kılınan eğitim üzerinde denetim de demektir. Genel eğitim devlet sınırları içindeki her vatandaşın devlete hâkim olan milletin değerlerini öğrenmesine, "doğuştan" yurtsever olmalarına ve böylece pratikte, teoride iddia edilenin, yani milliyetin "doğallığı"nın gerçekleşmesine hizmet eder.

Eğitimin, yayılmış ancak her yerde varlığı hissedilen kültürel baskının ve devletin dayattığı davranış kurallarının, toplam etkisi "millet üyeliği" ile gelen hayat tarzına ilişiktir. Bu manevi bağ bazen bilinçli ve açık bir etnik merkezcilikte; kişinin kendi milletinin ve onunla ilişkili her şeyin haklı, ahlâki olarak övgüye layık ve güzel -ve bir alternatifin sunabileceği her şeyden çok üstün- olduğuna ve kişinin kendi milleti için iyi olan şeyin başka herkesin çıkarlarından önce gelmesi gerektiğine duyulan bir inançta kendini gösterir. Böylesine bariz bir etnik merkezcilik -"grup bencilliği"- felsefesi telkin edilmese bile özgün, kültürel olarak biçimlenmiş bir çevrede yetişmiş insanların kendilerini o çevrede, yalnızca o çevrede

yuvalarında ve güven içinde hissetmeye yatkın oldukları da temel bir gerçektir. Bildik olanın dışındaki koşullar, edinilmiş becerilerin değerini düşürür ve böylelikle karışıklığın sorumlusu "yabancılarda odaklanan bir rahatsızlık, belli belirsiz bir öfke, hatta düşmanlık duygusuna neden olur. Yabancıların tarzları onların geriliklerinin ya da küstahlıklarının kanıtı olarak görülür, yabancıların kendileri de bozguncular olarak algılanır. İnsan onların ayrı tutulmasını ya da ortadan kaldırılmasını ister.

Milliyetçilik kültürel seferler düzenlenmesi -yabancıların tarzlarını değiştirmeye, onları döndürmeye, onları hâkim milletin kültürel otoritesine itaate zorlamaya çaba harcanması- yönünde bir eğilimi teşvik eder. Kültürel seferin amacı asimilasyondur. ("Asimilasyon" terimi köken itibariyle biyolojiden alınmıştır; kendini beslemek için, canlı bir organizma çevrenin öğelerini asimile eder, yani "yabancı" varlıkları kendi vücudunun hücre ve dokularına dönüştürür. Bunu yaparak onları kendine "benzer" kılar; bir zamanlar farklı olan şey kendi gibi olur.) Elbette, milliyetçilik dediğimiz şey her zaman asimilasyonla ilgilidir çünkü milliyetçiliğin "doğal birliğe" sahip olduğunu ilan ettiği millet, önce genelde farklı ve çeşitli bir nüfusu milli karakter efsaneleri ve sembolleri etrafında toplayarak yaratılmak zorundadır. Asimilasyon çabaları, belli bir toprak parçası üzerinde devlet hakimiyeti kurmuş muzaffer bir milliyetçilik o topraklarda oturan birtakım "yabancı" -ister kendi ayrı milli kimliklerini ilan eden isterse kültürel birlik sürecine girmiş nüfus tarafından ayrı ve milliyet olarak yabancı muamelesine tabi tutulan- gruplarla karşılaştığında, açık ve kendi iç çelişkilerini tamamen ortaya sermiş hale gelir. Böylesi durumlarda, asimilasyon sıklıkla bir din değiştirme misyonu -daha çok bir kâfiri doğru dine döndürme- olarak sunulur.

İşin garibi, döndürme gayretleri çoğu kere başarılı olmaktan korkuluyormuş gibi, yarı gönüllü yürütülür. Bu gayretler milliyetçi görüşte daima mevcut olan iç çelişkilerin izini taşır. Milliyetçileri bir yanda kendi milletinin, onun milli kültür ve karakterinin üstünlüğünü iddia eder. Dolayısıyla böyle üstün bir milletin çevre halklar için çekiciliği beklenen bir şeydir; aslında, ötekilerin bu milletin görkemine katılma arzu ve çabaları milletin hak ettiği üstünlüğün bir kanıtı ve fazladan bir onayıdır. Dahası, milli bir devlet

durumunda, bu devlet otoritesi için popüler bir desteği de harekete geçirir ve devletin ön ayak olduğu tektipliğe direnen öteki otorite kaynaklarını zaafa uğratır. Öte yandan, özellikle ev sahibi milletin "kolları açık", misafirperver tutumuyla kolaylaştırıldığında, yabancı unsurların millet içine doluşması millet üyeliğinin "doğallığı"na gölge düşürür ve bizatihi milli birlik pınarını kurutur. Görülüyor ki, insanlar iradi olarak yerlerini değiştirebiliyor. Dün "onlar" olanlar gözlerimizin önünde "biz" olurlar. Bu yüzden, sanki milliyet basit bir tercih meselesiymiş gibi görünür; bir kararın sonucu olmak -bü- tün kararlar gibi- ilke olarak geçmişte olduğundan farklı olabilmek ve hatta kararı hükümsüz kılabilmek demektir. Asimilasyon, eğer etkili olmuşsa, milletin ve millet üyeliğinin kalıcı olmayan, iradi karakterini -milliyetçiliğin ısrarla gizlemeye çalıştığı bir şeyi- gözler önüne serer.

Bu yüzden, asimilasyon kültürel seferin yanına çekmeyi ve döndürmeyi amaçladığı halka karşı duyulan hıncı besler. Onlar düzene ve güvenliğe bir tehdit gibi görülürler: Onlar teoride imkânsız olan bir şeyi başarmışlar, insan gücü ve denetimi dışında olduğuna inanılan bir şeyi insan çabasıyla elde etmişlerdir. Onlar böylece iddia edilen doğal sınırların aslında yapay ve daha kötüsü aşılabilir olduğunu göstermişlerdir. Bu yüzden, onların asimilasyonunun -milliyetçi politikanın duyurduğu hedefin- gerçekten başarılı ve tam olduğunu kabul etmek kolay değildir. Kuşkucunun gözünde, görünüşte asimile olmuş kişiler daha çok döneklere -ister kişisel kazanç isterse kafasından geçen daha uğursuz bir maksat için olsun, olduklarından başka görünmeye çalışan yapmacıklı, potansiyel hainlere- benzerler. İşin garibi, bizatihi asimilasyonun başarısı bölünmenin sürekli olduğu ve değişmeyeceği, "gerçek asimilasyon"un aslında mümkün olmadığı ve kültürel dönüştürme yoluyla millet kurmanın geçerli bir proje olmadığı fikrine arka çıkar.

Milliyetçilik bu yüzden daha tekin ve daha sağlam, ırkçı savunma hattına geri çekilebilir. Irk, milletten farklı olarak ve kuşkuya yer bırakmayacak biçimde, doğaya özgü -kuşkusuz insan etkisi ve denetimi dışında- bir şey olarak algılanır. Irk fikri, insanlar arasında ne insan eseri ne de insan çabasıyla değiştirilebilir olduğu düşünülen türden ayrımları temsil eder. Irka sıklıkla katıksız bir biyolojik anlam verilir: Yani bireysel karakter, kabiliyet ve mizaç, kafatası ya da

bedenin öteki parçalarının şekli ve ölçüsü gibi, gözlenebilir, dışsal niteliklerle yakından ilişkilidir, ya da genlerin niteliği ile bir daha değişmemek üzere belirlenmiştir. Ne var ki, her durumda bu kavrayış, cinsel üreme süreci yoluyla bir nesilden diğerine geçen *kalıtımsal* niteliklere başvurur. Irkla karşı karşıya geldiğinde, eğitim teslim olmalıdır. Doğanın karar verdiğini hiçbir insan bilgisi değiştiremez. Irk, milletin tersine, asimile edilemez; asimilasyon ancak başka bir ırkın arılığını "kirletebilir" ve kalitesini bozar. Böylesi marazi bir olaya meydan vermemek için, yabancı ırklar ayrı tutulmalı, birbirlerinden tecrit edilmeli ve en iyisi, karışımı imkânsızlaştıracak güvenli bir uzaklığa taşınmalı ve böylece kişinin kendi ırkı kirlenmeden korunmalıdır.

Görünüşe göre, asimilasyon ve ırkçılık taban tabana zıttır. Ancak ne var ki, onlar aynı kaynaktan doğarlar; *sınır çizme* kaygısı milliyetçi eğilimde içkilidir. İkisi de iç çelişkinin kutuplarından birine ağırlık verir. Duruma bağlı olarak şu ya da bu taraf milliyetçi hedeflerin izlenmesinde silah olarak kullanılabilir. Ancak ikisi de potansiyel olarak daima her milliyetçi hamlede mevcuttur - sıralarını beklerler. Birbirlerini dışlamak yerine, karşılıklı olarak destekleyebilir ve pekiştirebilirler.

Milliyetçiliğin gücü, sosyal düzenin devlet otoritesi tarafından tanımlandığı haliyle yürütülmesinde ve sürdürülmesinde oynadığı bağlayıcı rolünden gelir. Milliyetçilik yaygın heterofobiyi (yabancı olgusuna ayırdığımız bölümde tartıştığımız, yabancıya duyulan öfke) "kamulaştırır" ve bu duyguyu devlete sadakat ve destek, devlet otoritesi karşısında disiplin sağlama hizmetinde seferber eder. Böylelikle devlet otoritesini daha etkili kılar. Milliyetçilik aynı zamanda devletin güç kaynaklarını sosyal gerçekliği yeni heterofobi arzının ve dolayısıyla yeni seferberlik fırsatlarının yaratılmasını sağlayacak biçimde değiştirmekte de kullanır. Devlet zor kullanma tekelini kıskançlıkla koruduğu için, kural olarak, etnik ve ırkçı şiddet gibi tüm özel hesap kesme yollarını tıkar. Çoğu durumda devlet küçük ayrılıklardaki özel girişime izin vermez ve hatta onları cezalandırır da. Kaynaklarının tüm geri kalanları gibi milliyetçiliği bir ve tek sosyal düzenin (yani, devlet tarafından tanımlanmış, sürdürülen ve desteklenen düzenin) bir aracı olarak kullanırken, aynı zamanda yaygın, kendiliğinden ve bu yüzden potansiyel olarak düzen

bozucu tezahürleri engeller. Milliyetçiliğin seferber edici potansiyeli böylelikle uygun devlet politikasının -popüler heterofobiyi görünüşte yansıtan ama aslında pekiştiren vatana döndürme ve öteki önlemlerle güçlendirilmiş, göçü kısıtlayan yasalar yanında, tercihen pahalı olmayan ama prestij sağlayan askeri, ekonomik ya da sportif zaferler yoluyla devletle yurtseverce özdeşleşme ve milliyetçi duygulan okşama- emrine koşulur.

Dünyanın büyük bir kesiminde, devlet ve millet tarihsel olarak içiçe geçmiştir; devletler toplum üzerindeki denetimlerini pekiştirmek ve sürdürdükleri düzeni güçlendirmek için milli duygulardan faydalanırken, millet-kurma gayretleri güya doğal olan ve bu yüzden desteklenmesine gerek duyulmayan birliği pekiştirmek için devlet gücüne başvurur. Gelgelelim, unutmamak gerekir ki, devlet ve milletin içiçe geçmesinin tarihsel bir olgu olması onun kaçınılmazlığının kanıtı değildir. Etnik sadakat ile yerli dile ve âdetlere bağlılık, onların devlet gücüyle ittifakları sayesinde yerine getirdikleri politik işleve indirgenemez. Milletle devletin evliliği hiçbir biçimde alınyazısı değildir; kendi rızalarıyla yapılmış bir evliliktir.

Düzen ve kaos

Acaba, bir sinemada filmin son görüntüleri bittikten sonra ekranda beliren listeyi sonuna kadar izlemek için koltuğunuzda oturacak kadar sabırlı mısınız? Eğer sabırlıysanız, hiç kuşku yok, yapımcıların adını -ya da sadece işlevini- anma gereği duydukları insanların bitmek bilmez listesi sizi şaşırtmıştır. Anlaşılıyor ki, ekran gerisinde çalışan insanların sayısı ekranda gördüklerimizden birkaç misli fazladır. Oyunculardan çok daha fazla görünmeyen yardımcılar vardır. Dahası, bu kolektif çabaya yaptıkları bazı katkıları dolayısıyla firmaların yalnızca adları geçmiştir; kuşkusuz bu firmaların her biri, herhangi bir filme katkısı geçenler listesinin alamayacağı kadar insan çalıştırmaktadır. Ne var ki, hepsi bu kadar da değildir. Verdikleri hizmetler hiç de daha az vazgeçilmez olmayan ve onlar- sız filmin izlenir hale gelmesi imkânsız olacak birkaç insanın adı jenerikte hiç geçmemiştir. Örneğin, ses kaydından sorumlu firmanın adı vardır da, ses kayıt aletlerini sağlayan firmanın adını görmeyiz; bu aletleri oluşturacak parçaları üreten firmanın adından bahsedilmediği gibi bu parçaların üretilmesi için hammadde sağlayan fabrikaların adı da yoktur; hammaddeleri ya da mamul parçaları sağlayan insanların beslenmesi, giydirilmesi, barındırılması, sağlıklı kalması, işlerinin gerektirdiği beceriler kazandırılması için çalışmaları zorunlu olan sayısız insanın adı da geçmez.

Bunların hepsini isim isim saymanın, hatta dolaylı olarak onlardan bahsetmenin imkânı kesinlikle yoktur. Bu yüzden, birileri jenerikte adları geçecek olanların listesini bir yerde kesmeye karar vermiş olmalıdır; ve neyse o karar, keyfi verilmiştir. Liste, aynı rahatlıkla (ve aynı gerekçeyle ya da gerekçe göstermeksizin) başka bir noktada da kesilebilirdi. Ne kadar dikkatle seçilmiş olursa olsun, her nokta mecburen rastlantısal ve olumsaldır ve de bu yüzden tartışma konusudur. Tartışma ciddi olduğu kadar sonuçsuzdur da - zira, ne kadar kılı kırk yararak çizilmiş olursa olsun, hiçbir sınır "nesnel doğru"yu (sadece kaydedilmeyi bekleyen, nesnel olarak varolan ayrımları) yansıtamaz. Böylesi bir sınır çizgisi içinde kalan hiçbir insan topluluğu gerçek anlamda kendine yeterli -filmi yapmak

için yeterli- bir cemaat olarak görülemez; onun kendi içinde bir bütünlük olarak "gerçekliği" bir kesme işleminin ürünüdür. Yalnızca tek bir filmin yapımında emeği geçen insanların tamamı aslında saymakla bitmez (daha doğrusu, bir nokta keyfi olarak seçilip kesme işlemi yapılmadığı takdirde liste uzayıp gidecektir). Bu haliyle zaten karmaşık olan sınır çizme işlemini biraz daha karışık hale getirelim ve diyelim ki, bu insanların film için yaptıkları, hayatlarının geri kalan bölümünden kolayca ayrılamaz; filmin yapımına katkıları, film yapımındaki rolleriyle bağlantısı, olsa bile çok gevşek olan başka kaygıları ve ilgi alanlarını kapsayan hayat etkinliklerinin sadece bir yönüdür. Dolayısıyla filmin yapımında emeği geçenler listesinin nerede kesileceğine karar verirken, iki anlamda keyfi bir bölme işlemi yapılır. İç içe geçmiş karşılıklı bağımlı insan hayatlarından oluşan yoğun bir ilişkiler ağından, kesilip geri kalandan ayrıldığı için, "kendi başına bir gerçeklik" gibi görünen ince bir dilim alınmıştır; sanki bu bir yanda kendi içinde yeterli olup öte yanda ortak amaca ve işleve göre içsel bütünlük taşımaktadır. Aslında, ikisi de doğru değildir.

Doğrusu şu ki, iddia edilen tüm o bağımsız ya da özerk birimler, insan dünyasına özgü görünüşte "özyönetimli", tutarlı tüm o alt kümeler güvenilmez, kırılgan bir doğaya sahip kümelerdir; hepsi engin ve sınırsız, sürekli ve ayrılmaz bir gerçeklikten açıkça belli, başedilebilir küçük dünyalar kesmek için girişilen yoğun gayretlerin ürünüdür. Filmin sonunda gösterilen jenerik örneğinde, kesme işlemi görece küçük sonuç doğuran bir işlemdi. Olsa olsa, adları geçmeyen katkı sahipleri adaletin yerine getirilmesi ve hizmetlerinin öneminin kamuoyu önünde onaylanması talebiyle işlemi dava konusu yapabilirler. Ne var ki, örnek hiçbir biçimde masum olmayan tezahürleriyle bilinen, çok genel bir belaya işaret ediyor. Bir yandan aksi halde çok az şeyleri ortak olan insanlara aynı koşulları dayatırken, Öte yanda ekonomik ve kültürel bağlarla sıkıca kenetlenmiş insanlar arasına kama sokacak biçimde, devlet sınırlarının kestirip atılması çabalarını düşünün. Yine, her bir partnerin içine girdiği, evlilik ilişkisinin yalnızca bir yönünü, hem de bağımsız ve hatta belirleyici olmayan bir yönünü oluşturduğu, çok yönlü karşılıklı bağımlılıkları gözardı ederken, bir evliliği kurtarmak için alınan önlemleri düşünün.

Tahmin edilebileceği gibi, bu türden yapay sınırlar çizme, belirleme ve koruma gayretleri, "duğal" (yani, sağlam, direngen ve değişmez) bölünmeler ve mesafeler eriyip dağıldıkça ve insan hayatları (hatta birbirlerinden muazzam coğrafi ya da manevi uzaklıkta olan hayatlar) birbirine sıkıca bağlı hale geldikçe, giderek artan bir ilgi konusu haline gelmiştir - aslında şiddetli bir takıntıya dönüşmüştür. Bir sınır ne kadar az "doğal"sa, karmaşık gerçekliği o kadar göz göre göre bozar, savunması o kadar fazla dikkat ve bilinçli çaba ister, o kadar çok baskıya ve şiddete davetiye çıkarır. En fazla barışçıl ve en az korunan devlet sınırları, bütünüyle bakıldığında, "kendi işine bakan" içsel birlikteliği olan nüfusun yerleştiği toprak parçasının sınırlarıyla bir biçimde örtüşür. Sık ve yoğun ekonomik ve kültürel alışveriş içindeki alanları boydan boya kesen sınırlar neredeyse her zaman çatışmanın ve silahlı mücadelenin bir hedefi olmuştur. Başka bir örnek alalım: Cinsel ilişki erotik aşktan ve "doğal olarak ait olduğu" istikrarlı, çok yönlü ortak yaşam ilişkilerinden giderek daha fazla koparken, giderek artan bir endişe odağı, büyüyen teknik yenilik dürtüsü ve yer yer şiddete dökülen ruhsal gerilim haline de gelmiştir.

Diyebiliriz ki, bir bölünmenin önemi, yapılma ve savunulma şiddeti, kırılganlığıyla ve karmaşık insan gerçekliğine verdiği zararın boyutlarıyla birlikte artar. Sadakatle boyun eğilmeyeceği hemen hemen belli ayrımlar için dişe diş, göze göz kavga verilir; ayrımları sulandırmadan koruma mücadelesi, ayrımın amacını gerçekleştirmek için verilen mücadeleden bile daha vahşi hale gelir.

Bu, çoğu kişinin, modern toplum dediğimiz şeyin, dünyanın yaşadığımız kesiminde[3] -yaklaşık üç yüz yıl önce kurulan ve hâlâ içinde yaşadığımız toplum türünün- belirgin bir işareti olduğunu düşündüğü bir durumdur. Daha önce yaygın olan koşullarda (onları mevcut koşullardan ayırmak için, sıklıkla "pre-modern" terimi kullanılır), kategoriler arası ayrımların ve bölünmüşlüğün korunmasına genelde günümüze kıyasla daha az dikkat edilir ve daha az gayret sarf edilirdi; bunun nedeni özellikle farklılıkların doğal, insanın herhangi bir bilinçli çabasını gerektirmeyen bir şey olarak gö- rülmesiydi. Farklılıklar kuşku götürmez, daimi ve değişmez, insan müdahalesinden bağımsızdı. Aslında, insan eseri bile değillerdi. Tersine, farklılıklar, içinde her şeyin ve herkesin

yerinin önceden takdir edildiği ve sonsuza dek oldukları gibi kalmaya yazgılı olduğu, "İlahi Düzen"in parçaları olarak algılanıyordu. Bir asil doğduğu andan itibaren bir asildi ve asillerin yaptığı hemen hiçbir şey onları bu niteliklerinden mahrum bırakamaz ve başka biri yapamazdı. Aynı şey genelde şehirli halk kadar köylü serfler için de geçerliydi (aksi halde geçit vermez olan ayrımlar arasında yalnızca dar bir geçiş alanını savaş ve ibadet sağlıyordu; bu durum din adamlığı ve askerlik mesleğine verilen dikkatin olağanüstü artışına ve kilise ile ordu hiyerarşilerinin oluşturulması, korunması ve sürdürülmesine büyük katkıda bulunmuştur). Aslında insanlık durumu, dünyanın geriye kalanıyla aynı biçimde sağlamca kurulmuş ve yerleşmiş bir durum olarak görülüyordu: Bundan dolayı, "doğa" ile "kültür", "doğal" ile "insan eseri" yasalar, doğal ve insani düzenler arasında ayrım yapmanın nedeni yoktu. Bunlar sanki yerinden oynatılması imkânsız o aynı sert kayadan oyulmuşlardı.

Kabaca on altıncı yüzyılın sonuna doğru, Batı Avrupa'da, bu ahenkli ve yekpare dünya tablosu dağıldı (Britanya'da, bu hemen 1. Elizabeth'in tahta çıkışı ardından olmuştur). "İlahi oluş zinci- ri"nin hiçbir yerleşik taksimine tam uymayan insanların sayısında ve görünürlüğünde (ve dolayısıyla onları iyice tanımlanmış ve çok sıkı göz altında tutulan bir yere oturtma yönündeki kaygılarda) ani bir yükseliş görülürken, yasama faaliyetlerinin temposu da arttı; çok eski zamanlardan beri kendi haline bırakılmış hayat alanlarını düzenleyen yasalar yürürlüğe kondu; kurallara uyulup uyulmadığını araştırmak, izlemek ve kuralları korumak ve inat edenleri silahsızlandırmak ve güçsüzleştirmek üzere uzman birimler yaratıldı. Sosyal bölünmeler ve ayrımlar artık bir irdeleme, öngörü, tasarım, planlama ve her şeyden önce bilinçli, örgütlü ve uzmanlaşmış çaba konusu haline gelmişti. *Sosyal* düzenin, ormanların, denizlerin ya da çayırların aksine bir *insan* ürünü olduğu, ancak insan öznelerin kavrayabileceği ve alabileceği önlemlerle sürekli desteklenmedikçe sonunun geleceği yavaş yavaş, açığa çıkıyordu. İnsani bölünmeler artık "doğal" görülmüyordu. Bir insan ürünü olarak onlar iyileştirilebilirler ya da kötüleştirilebilirlerdi. Durum ne olursa olsun, onlar *keyfi* ve *yapaydı* ve öyle de kalacaktı. İnsani düzen sanatın, bilginin ve teknolojinin bir konusu olmuştu.

Bu yeni imge doğayı ve toplumu kesin çizgilerle ayırır. Doğa ve toplumun aynı zamanda, "keşfedildiği" de söylenebilir. Aslında keşfedilen doğa ya da toplum değil, onlar arasındaki *ayrım,* özellikle her birinin yettiği ya da istediği pratikler arasındaki ayrımdı. İnsanlık durumu giderek daha fazla yasama, yönetim ve bilinçli manipülasyonun ürünleri olarak ortaya çıktıkça, "doğa" insan güçlerinin henüz şekillendiremediği ya da şekillendirme arzusu duymadığı her şeyin, yani, kendi mantığı tarafından yönetilen ve kendi

amaçlan için kullanıp kullanmamak insanlara kalmış her şeyin kocaman bir deposu rolünü üstlenmişti. Filozoflar, krallar ve parlamentolar tarafından düzenlenen yasalarla benzerlik kurarak "doğa yasaları"ndan bahsetmeye ama aynı zamanda bu yasaları öncekilerden ayırmaya başladılar. "Doğa yasaları" kralın yasalarına benziyordu (yani, uyulması zorunluydu ve cezai yaptırımlarla silahlanmıştı) ancak kraliyet kararnamelerinden farklı olarak doğa yasalarının kabul edilebilir hiçbir insan yazarı yoktu (bu yüzden, onların gücü, ister Tanrı'nın iradesi ve idrak edilemez maksatla yürürlüğe konmuş, isterse, kaçılamaz bir zorunluluk gereği, doğrudan kozmik maddelerin düzenlendiği biçimde nedensel olarak belirlenmiş olsun, insan *üstüdür).*

Olayların birbiri ardından düzenli akışı, uyumlu parçaların ahenkli bir birliği, şeylerin kendilerinden beklendiği gibi kalacakları bir durum olarak düzen fikri modern zamanlarda doğmamıştır. Yine de, ayrıksı olarak modern olan düzene duyulan *ilgi,* onun hakkında bir şeyler yapmaya duyulan yakıcı istek, bir şey yapılmadığı takdirde düzenin kaosa dönüşeceği korkusudur. (Kaos şeyleri düzenlemekte başarısızlığa uğramış bir çaba olarak düşünülür; öngörülen ve kurulmaya kalkışılan düzenden farklı bir durum, bu yüzden, alternatif bir düzen olarak değil düzen denilen şeyin yokluğu olarak algılanır. Onu böylesine düzensiz yapan şey gözlemcinin olayların akışını denetlemedeki, çevreden istenen yanıtı almadaki, planlanmamış ve arzulanmayan kendiliğinden oluşumları engellemek ya da ortadan kaldırmadaki yetersizliğidir. Kısaca, *belirsizliktir.)* Modern bir toplumda, görülen o ki düzen ile kaos arasında ancak insan faaliyetlerinin titiz bir yönetimi durabilir.

Ne var ki, yukarıda gördüğümüz gibi, bağımlılıklar ağının herhangi bir kesiminin, hayat etkinlikleri evreninden çıkarılmış herhangi bir bileşik ama aynı zamanda kısmi eylemin, sınırları keyfidir ve bu yüzden geçirgen, kolaylıkla nüfuz edilebilir ve tartışmalıdır. Her zaman kısmi olan bir düzenin yönetimi bu yüzden her zaman eksiklidir, mükemmel olmaktan uzaktır ve öyle kalacaktır. Yapay olarak çizilmiş sınırları parça parça eden ve yöneticilerin tasarılarına etki eden çok sayıda dış bağımlılıklar ve hesap dışı insan amaçlan ve dürtüleri vardır. Planlanan ve yönetilen kesim kayan kumlara dikilen bir kulübeden, rüzgârda savrulan bir çadırdan ya da daha doğrusu, içeriğini sürekli değiştirirken şeklini koruyan, hızla akan bir nehirdeki girdaptan başka bir şey olamaz.

En iyi halde, engin kaos (yani, olayların plansız ve tasarlanmamış akışı) ummanına serpiştirilmiş düzen (geçici ve kırılgan) adacıklarından bahsedebiliriz. En amansız düzen kurma gayretleri görece özerk alt bütünlükler (merkezkaç güçler üzerinde merkezcil güçlerin ortalama ağırlığının bir miktar daha fazla olması, içsel bağlantılarda bir miktar daha fazla yoğunluk ve bir miktar daha az sonucu etkileyen dış bağlar ile seçilen bütünlükler) yaratılabilir. Dış çekme üzerinde iç tutmanın üstünlüğü her zaman görelidir, tam değildir. Buna göre, kaos üzerinde düzenin zaferi hiçbir zaman tam ya da nihai değildir. Görünen hedefe asla varılamazken, mücadele hiç bitmeyecektir.

Bunu söylediğimizde, önceki bölümlerde birçok kez yaptığımız gözlemlerden genel sonuçlar çıkarmaktan öte bir şey yapmış olmuyoruz. Bütün insanları bir toprak parçasının yörüngesine ya da bir örgütü açık ve net bir biçimde ayrı kategorilere sokmaya zorlamanın, onları ya "biz" ya da "onlar", ya yabancılar ya da yerliler, ya dostlar ya da düşmanlar olarak sınıflandırmanın zorluklarını düşünün. Her zaman ne içerde ne dışarda olan -mevcudiyetleri tablonun arılığını bozan ve davranış yönünün netliğini zayıflatan yabancılar- çok sayıda insan kaldığından, böylesi bir ayrım yapmak için netliğe ulaşma çabalarının en içten olanının dahi başarısızlıkla sonuçlandığını görürüz. Tam da tüm *dikotomilc*r -her tür ikili sınıflandırmalar- insanlık durumunun karmaşıklığına uygun düşmediği için, onu çok yönlü gerçekliğe dayatma çabasının kendisi, kaos tehlikesini gidermeyen ve tasarlanan düzenin tamamlanmasını

ilelebet erteleyen daha çok *müphemlik* yaratır. Ya da, üyelerinin davranışlarını yöneticiler tarafından tespit edilmiş tek bir amaca t ab, kılmaya ve onları, büro saatleri dışında yaşadıkları öteki gruplardan getirebilecekleri tüm öteki güdüler ve arzulardan arındırmaya çalıştığında her bürokratik örgütün karşılaştığı zorlukları; ya da örgüt içindeki bütün insan ilişkilerini örgütsel görevin tamamlanmasıyla ilgili mübadeleye indirgemek için verilen umutsuz mücadeleyi hatırlayın -öyle ki burada kişisel tutkular, kıskançlıklar, sempatiler, düşmanlıklar ya da ahlâki motiflerin bürokratik hiyerarşinin tepesinden tanımlanmış o tek amaca yönelik dışlayıcı yoğunlaşmaya müdahale etmesine izin verilmez. Bu bağlamdaki en amansız gayretler, orijinal olarak örgütsel yapının program ve tüzüğünde özetlenmiş berrak, ahenkli imgeyi hayata geçirmekte başarısızlığa mahkûmdur. Öyle olunca da, ortaya sürekli sadakatsizlik, ikiyüzlülük, itaatsizlik, ihanet şikâyetleri çıkar.

Yapay bir düzen kurma çabaları ideal hedefleri karşısında yetersiz kalmaya mahkûmdur. Bunlar görece özerklik adacıkları oluşturabilirler ancak aynı zamanda yapay olarak kesilmiş adacığa yakın toprak parçasını müphemliğin gri bir alanına dönüştürürler. Bu nedenle bu çabalar sürmeye mecburdur ve hiç durmayacaktır. Müphemlik (düzensizliğin ya da kaosun özü) bütün açık ve net projelerin, istisna tanımayan sınıflandırmaların -yani, gerçekliğin öğelerini sanki onlar gerçekten ayrı ve bölünmüş, sanki onlar her sınırı dağıtmazmış, sanki onlar tek ama yalnızca tek bir ayrıma aitmiş gibi ele almanın- kaçınılmaz sonucudur. Müphemlik, insanlar ve onların çok sayıdaki özelliklerinin iç ve dış, faydalı ve zararlı, ilgili ve ilgisiz ve anlamsız olarak kesin çizgileriyle ayrılabileceği -ya da en azından ayrılması gerektiği- varsayımından çıkar. Her dikotomi müphemlik üretir; her düzen arayışında zorunlu olarak boy gösteren dikotomik görüş olmasaydı, müphemlik de olmazdı.

Dikotomik "ya bu, ya öteki" görüşü bizatihi üzerinde bütüncül, her yerde hazır ve nazır denetimin yaygınlaştırılabileceği görece özerk kuşatılmış parçaya yönelik bir dürtünün ürünüdür. Her tür gücün sınırları olduğundan, bir bütün olarak evren üzerinde denetim sağlamak insan potansiyelinin ötesinde olduğundan ve hatta en cüretli insan düşlerinden bile kaçtığından, düzen yaratma pratikte daima düzenli alanı geri kalan düzensiz kesimden, yabandan ayırma,

sınırsız kaos ummanının ortasında düzen adasının sınırlarını çizme anlamına gelir. Sorun bu ayırma, bu çit çekmenin nasıl etkili kılınacağı, adayı istila eden ummana engel olacak sıkı bir barajın nasıl inşa edileceği, müphemlik dalgasına nasıl göğüs gerileceğidir.

Düzen inşası müphemlik karşısında savaş sanatının kullanılmasını gerektirir. Düzen kurmak belirsizlikle savaşa tutuşmaktır.

Her görece özerk düzen adacığında, her şeyin yalınlaştırılmasına (yani, her isime yanıt veren açık seçik bir nesne türünün olduğu ve her nesnenin ilk bakışta tanınabilecek ve karıştırılması zor bir isim taşıdığı duruma erişmeye) özen gösterilir. Bu elbette bütün öteki anlamların, "öteki kapasiteler'in, planlanmamış özelliklerin, şeylerin ve sözcüklerin yasaklanmasını, bastırılmasını ya da ilgisiz olarak ilan edilip gözardı edilmesini gerektirir. Bu çifte amaca ulaşmak için, sınıflandırma kıstasları bir yerden tamamen denetlenebilir ve karara bağlanabilir olmalıdır -o yerden söz konusu parça bir bütün olarak düzenlenip yönetiliyor olmalıdır (yöneticiler tekelinin -içeri ile dışarı arasındaki sınırın nerede çekileceğine ayrıcalıklı karar verme hakkı, alanlarına giren her şeyi tek başına tanımlama yetkinliği- düzeni korumanın ve müphemlikten sakınmanın zorunlu önkoşuludur; aynı zamanda belki de güdüsüdür). Böyle bir merkezi denetime gelmeyen kıstas, bu yüzden, genelde yasadışı ilan edilir; pratikte bunları uzaklaştırmak, bastırmak ya da olmazsa etkisiz kılmak için çaba sarf edilir. Müphemlik, karşısında tüm bastırma yollarının ve tüm sembolik güçlerin dikildiği düşmandır. Her ortodoksluk muhafızının sapkınlara ve muhaliflere karşı verdiği mücadeleyi hatırlayın. Ve bunun yeminli düşmanlar -dönekler ya da hainler- karşısında verilen savaştan daha şiddetli ve acımasız olduğunu da hatırlayın.

Harita üzerinde hayali bir hat çizilir. Sonra da buna "devlet sınırı" adı verilir. Silahlı insanlar sınırı aşan "yetkisiz" hareketleri savuşturmak için sınır boyunca nöbet tutarlar. Bu insanlar herkesin onları yetkili kişiler -hattı kimin geçip kimin geçemeyeceğine karar verme hakkı olan kişiler- olarak tanımalarını sağlayan üniformalar giyerler. Yine de onlara gerçek kapıcı denemez. Onlar, sınırlarını korudukları devletin başkentinde bir yerlerde oturan başka otoritenin temsilcileri, aracılar olarak davranırlar. İşte kimin sınırı

geçmeye yetkili olduğuna ve kimin durdurulup geri çevrileceğine iradi olarak karar veren bu uzak otoritedir. Bu otorite ilk kategoriye giren insanlara pasaport verir ve ötekileri tanımlayan yasaklı insanlar listesi oluşturur. Bu otorite tüm otoritelerin yaptığını yapar: Özellikleri hiçbir biçimde karşılıklı dışlayıcı olmayan ve birbirlerinden sonsuz biçimlerde farklılaşan (ve birbirlerine benzeyen) büyük sayılarda insanları kesin olarak, birbirini karşılıklı dışlayan iki takıma ayırmaya çalışır. İşte iradesini hayata geçirmekle meşgul böyle bir otoritenin ve çok sayıdaki aracının sürekli gözü açıklığı sayesinde belli bir insan topluluğu devlet uyrukları olarak kapasitelerini birleştirerek devletin kararsız kimliğini korurlar. Kişi bu topluluğa ya aittir ya da değildir; üçüncü bir ihtimal, ara statü, belirsizlik yoktur.

Bu kalıp sonsuza kadar tekrarlanır. Ne zaman kapıda üniformalı ya da silahlı insanlar görseniz, bu kalıbın geçerli olduğunu fark edeceksiniz. Bazen, içeriye girmenize izin verilmesi için, belli bir futbol takımının onaylanmış ve kabul edilmiş bir fanatiği olarak sizi oyunu izleyen tüm yetkisiz taraftarlardan ayıran bir kimlik kartı göstermeniz gerekir. Ya da ev sahibinin sizi partinin bir konuğu olarak sınıflandırdığını kanıtlayan bir davetiye. Ya da sizi "bizden biri", kulüp içinden biri olarak tanımlayan bir üye kartı. Ya da işin havasında olanların veya ilginç kitaplara gözü takılan rastgele ziyaretçilerin. okumasından farklı olarak sizin kütüphanedeki kitapları okumanızın yasal olduğunu bildiren bir öğrenci kartı... Eğer böyle bir kart, pasaport ya da davetiye gösteremezseniz, her halde kapıdan geri çevrileceksiniz demektir. Eğer bir biçimde içeri girmenin bir yolunu bulmuş ve tespit edilmişseniz, en iyi halde sizden çıkmanız istenecektir. O alan, aynı kurallara uymaları, aynı otorite tarafından belirlenen ve yürütülen aynı disipline boyun eğmeleri beklenen özel türden bir grup insan için ayrılmıştır. Davetsiz mevcudiyetiniz bu otoritenin hâkimiyetini zayıflatır. Otoritenin denetlediği kuşatılmış alanın göreli özerkliği, etkileşimi rastlantıya bırakan ve bu yüzden düzen ve intizama girmeyen güçler ve etkilere açıldıkça, dizginlenmemiş müphemlik tarafından teslim alınabilir ya da aşındırılabilir. Genel olarak söylersek, bir devlet ya da öteki örgütler özgün ama her zaman kararsız türden düzenlerini (ve dolayısıyla kimliklerini ya da göreli özerkliklerini) uzayıp giden

bir zaman boyunca ancak muhafızlar görevlerinin başında olduğu müddetçe - kapı bazı insanların ya da kişiliğin bazı özelliklerinin suratına kapandığı müddetçe- korunup sürdürülebilir.

Fiziki kapıları ya da fiziki sınırları kapatmak kolay olmaz ancak en azından teknik olarak net bir meseledir. Öte yandan, bir insan kişiliğini izin verilen ve dışarıda tutulması gereken parçalara ayırmak ve bu iki parça arasındaki iletişimi yasaklamak çok daha karmaşık bir meseledir. Tüm öteki bağlılıkları reddeden ya da askıya alan örgüte sadakat, yaratılmasının zorluğuyla bilinir ve sıklıkla en hünerli ve yaratıcı kestirme yolların kullanılmasına esin kaynağı olmuştur. Bir şirketin ya da bir kurumun çalışanlarının sendikalara ya da politik hareketlere üye olmaları engellenebilir. Ya da örgüte ait olmayan insanlar ile örgütsel meseleleri konuşmak, düşünmek ve tartışmak yasaklanabilir (eğer bu kuralı çiğnerlerse, onlar bu "yabancılar"ın fikir ve yargılarını örgüt otoritelerinin resmi görüşleri ile kıyaslayabilir ve bu ikincilerin söylendiği gibi tartışılmaz olmadıklarını fark edebilirler). Devlet memurlarına devlet organlarının faaliyetleri ve amaçları ile ilgili bilgiyi ifşa etmesini, bu bilgiyi bütün yurttaşların hizmetine sokmak kamu yararına, yani tanım gereği, devlet birimlerinde çalışanlardan başka insanların çıkarlarına olsa bile, yasaklayan malum Devlet Sırları Yasası'nı hatırlayın. Örgütlerin bilgi akışım engelleme eğilimlerinin nedeni, yapay olarak çizilmiş sınırlar boyunca uzanan kişisel bağların ve kişiliğin birliğinin tehlikeli bir belirsizlik olarak yorumlanması ve bu yüzden -örgütlerin ve yöneticilerinin bakış açısından- düzene en ciddi tehdit haline gelmesidir. Casusları ve hainleri yaratan, sırların korunmasıdır; ya da daha doğrusu, aksi halde masum ve "doğal" bazı insan eylemlerine ihanet ve bozgunculuk damgası vuran sırların korunmasıdır.

Kaçınılmaz olarak bütün yapay olarak çizilmiş sınırları kuşatan müphemlik alanı ile bu müphemliği etkisiz hale getirmek ve bastırmayı hedefleyen incelikli strateji dizisi ufku toprak ya da işlev düzeyinde (her zaman göreli ve kararsız) özerkliğin tek sonucu değildir. Doğal bağlılık ve bağımlılık ağları yırtılır ve parçalara ayrılır, yapay olarak dikilmiş sınırlar üzerinden iletişim durdurulur - ve böylelikle sınır çizmek hiç kimsenin kestiremediği, hesaplayamadığı ya da arzulamadığı sayısız yan etkiler de doğurur.

Göreli özerk birimlerin birinde karşılaşılan soruna uygun, rasyonel bir çözüm olarak görünen şey bizatihi başka birim için sorun haline gelir. Görünüşlerinin tersine, birimler sıkı bir biçimde birbirlerine bağımlı olduklarından, sorun çözme etkinliği sonuçta ilk başta o işi üstlenmiş birimin ayağına dolanır. Bu, başlangıçtaki sorunun sürekli çözümünü beklenenden daha zorlaştıracak, hatta bütünüyle imkânsız kılacak şekilde, durumun tüm dengesinde hesapta ve planda olmayan bir kaymaya yol açar. Bu gibi yan etkilerin malum örneği, çözüm arayıcılarının pratiklerinde ve tahayyüllerinde meşgul oldukları sınırlı toprak parçasına ister yakın ister uzak olsun, herhangi bir ülkenin ve halkın varoluşunu tehlikeye sokacağından korkulan, gezegenimizin ekolojik ve iklim dengesinin tahrip edilmesidir. Yeryüzünün doğal kaynakları, sorunları daha içinden çıkılmaz hale getirerek ve sorunun sürekli bir çözüme kavuşturulmasını daha da zor- laştırarak tüketilmiştir. Endüstriyel örgütlenmeler havayı ve suyu kirletmiş ve böylelikle insan sağlığı ve kentsel gelişmeden sorumlu olanların başına yeni birçok belalı sorun çıkarmıştır. Kendi yürüttükleri faaliyetlerin örgütlenmesini iyileştirme gayreti içindeki şirketler emek gücünün kullanılmasını rasyonelleştirmiştir ancak bu aynı zamanda işçilerinden birçoğunun gereksiz olduğunun ilanı ve kronik işsizlik, sefalet adacıkları ve çöküntü alanlarının getirdiği yeni sorunlar anlamına gelmiştir. Bir zamanlar hareketlilik ve ulaşım sorununu çözeceği umut edilen özel otoların ve otoyolların, havaalanlarının ve uçakların mantar gibi çoğalması trafik tıkanıklığı, hava kirliliği ve gürültü yaratıyor, insanların tüm yerleşim alanlarını tahrip ediyor ve birçok yerleşim alanını oturulmaz kılacak şekilde kültür hayatının ve hizmet sunulmasının merkezileşmesine yol açıyor; bu yüzden yolculuk, bir yanda daha zor ve yorucu hale gelirken, öte yanda çok daha zorunlu (işyerleri artık yerleşim alanlarından çok uzakta) ya da her zamankinden daha çekici (birkaç günlük tatil için bile olsa "ondan kaçıp uzaklaşmak") hale geldi. Yetmezmiş gibi, otomobiller ve uçaklar çözmeyi amaçladıkları sorunu tersine azdırmak ve ağırlaştırmakla kalmamış, gelecekte çözümlerin uygulanabilirliğini de azaltmıştır. Hiçbir şey yapmamışlarsa, genişletme vaadinde bulundukları kolektif özgürlüğü daraltmışlardır.

Bu şaşkınlık göründüğü kadarıyla evrenseldir ve hiçbir kaçış yolu da sunmaz. Kökleri, içinde yaşadığımız dünya ile birlikte insan türünün tamamını kucaklamaksızın yapamayan bütünden yapay olarak koparılan herhangi bir varlığın özerkliğinin *göreliliğinde* yatar. Özerklik en iyimser bakışla kısmidir, en kötümser bakışla ise tümden hayal ürünüdür: Özerklik sıklıkla ancak tüm failler arasındaki ve her failin yaptığı şeyler arasındaki çok çeşitli ve zengin bağlantılar karşısında kör olduğumuz ya da gözlerimizi bile bile kapadığımız için ortaya çıkan bir durum gibi görünür (Bu beni ilgilendirmez. Bu benim sorumluluğumda değil. Kardeşimin vekili ben miyim? Her koyun kendi bacağından asılır. Sona kalan dona kalır). Herhangi bir sorunun çözümünün planlanması ve hayata geçirilmesinde hesaba katılan unsurların sayısı, verili sorunun kaynaklandığı durumu etkileyen ya da ona bağlı olan unsurlar toplamından her zaman daha küçüktür. Hatta denebilir ki, güç, yani düzeni tasarlama, yürürlüğe koyma ve koruma kapasitesi, ihmal edilmediklerinde bizatihi düzeni imkânsız kılan çok sayıda unsuru gö- zardı etme, ihmal etme, bir kenara koyma yetisinden ibarettir. Güç sahibi olmak, başka şeyler yanında, neyin önemli neyin önemsiz olduğuna; neyin düzen mücadelesi açısından anlamlı olduğu, neyin kaygı duyulacak bir şey olmadığına karar vermeye muktedir olmaktır. Ne var ki, sorun, bu yapıldığında anlamsız görülen unsurların varlıklarını kaybetmemeleridir.

Anlamlılık ve anlamsızlık tayini her zaman *olumsal* olduğundan (yani, anlamlılık çizgisinin belli bir biçimde çizilebilmesinin ağırlıklı bir nedeni yoktur; bu çizgi çok değişik biçimlerde çizilebilir), karar ateşli tartışmalara konu olabilir ve sıklıkla olur da. Modern çağın eşiğinde, çığır açıcı güç mücadeleleri *himaye* sisteminden, bazı modern düşünürler tarafından esefle karşılanan ve bazı modern protesto hareketlerinin karşı çıktığı *nakit bağına* geçiş etrafında gelişti. Fabrika sahiplerinin "makine kolu"nun (işçilere verilen bu isim, işverenler için onların birer koldan ibaret olduğu mesajını iletir) kaderine karşı akıl almaz ilgisizlikleri karşısında, gelişmeye başlayan fabrika sistemini eleştirenler en üstten en alta herkesi içine alarak "büyük bir aile" gibi duran zanaat atölyelerinin, hatta kırsal malikâne sisteminin pratiklerini hatırlıyordu. Atölyenin ve toprağın efendisi acımasız, despot bir patron olabilir ve işçilerin alın terini

acımasızca sömürebilirdi ancak işçiler de ondan ihtiyaçlarına özen göstermesini ve -eğer en kötüsü başa gelirse- onları felaketten kurtarmasını beklerdi. İşçiler kendilerine yaşayacak bir yer sağlanmasını, hastalık ya da doğal afet durumunda yardım edilmesini, hatta yaşlanıp işe yaramaz hale geldiklerinde gelir bağlanmasını bekleyebilirdi. Eskinin âdetlerinin tam tersine, bu tür beklentiler fabrika sahipleri tarafından meşru kabul edilemezdi. Onlar çalıştırdıkları işçilere çalışma saatlerinde kullandıkları emeklerinin karşılığını ödüyordu, gerisi -ısrarla belirttikleri gibi- işçilerin kendi sorumluluğuna kalmıştı. Eleştirmenler ve fabrika işçilerinin sözcüleri bu tür "suya sabuna dokunmayış" karşısında öfke duyuyordu. Bu kişiler fabrika disiplininin talep ettiği her gün sürekli, bıkkınlık veren ve yorucu çabanın işçileri fiziki olarak tükettiğine ve manevi olarak yıprattığına ve böylesine derinden etkilenen aynı bireyler ile ailelerinin hayatları için fabrika patronlarının herhangi bir sorumluluk üstlenmeye yanaşmadığına; makine kolları fabrika rejiminin yönetimindeki çarklar arasından çıktıklarında "insan artıkları"na dönüştüklerine (artık olarak sınıflanan fabrika üretiminin öteki parçaları gibi, işçiler de üretim planı açısından işe yaramaz olarak değerlendiriliyorlardı; onlar nihai ürünün, kârlı kullanım imkânları tükendiği için ilgi odağı olmaktan çıkan, dikkat edilmeyen ve sonuçta basitçe fırlatılıp atılan vazgeçilmez bir parçası idiler) işaret ediyorlardı. Eleştirmenler aynı zamanda fabrika sahipleri ile makine kolları arasındaki ilişkinin aslında basit bir ücret karşılığında emek gücü alışverişiyle sınırlı olmadığına işaret ediyorlardı: Emek işçinin kişiliğinden koparılıp yalıtılamayacağı gibi, toplam bir nakit de patronun kişiliğinden ayrılamaz. "Emek vermek" bütün kişiyi, bedenini ve ruhunu, patron tarafından belirlenen göreve ve patron tarafından karar verilen çalışma ritmine tabi kılmak anlamına gelir. Gözlerini yalnızca "kullanışlı" ürüne dikmiş patronlar bunu kabul etmekten ölesiye nefret etseler bile, işçiden ücret karşılığında bütün kişiliğini ve özgürlüğünü vermesi istenir. Fabrika sahiplerinin kiraladığı işçiler üzerindeki gücü, kendini özellikle görünüşte denk şeylerin mübadelesindeki bu asimetriden yakayı sıyırmalarında gösteriyordu. İşverenler çalışmanın anlamını belirliyordu ve ilgilendikleri meselenin ne olup ne olmadığına karar verme hakkını kendilerine

saklıyorlardı -bu hakkı işçilerine tanımıyorlardı. Aynı şekilde, işçilerin daha iyi çalışma koşulları ve üretim sürecinin işleyişinde ve bu süreçte kendi rollerini ve görevlerini belirlemede daha fazla söz hakkı için verdikleri mücadele işverenlerin fabrika düzeninin sınırları ve içeriğini belirleme hakkına karşı verilen bir mücadeleye dönüşmek zorundaydı.

Fabrika sisteminin sınırlarının tanımlanması üzerine işçiler ile işverenler arasındaki mücadele, bütün düzen tanımlarının zorunlu olarak ateşleyeceği türden çatışmaya yalnızca bir örnektir. Her tanım olumsal olduğundan ve son tahlilde yalnızca birilerinin onu uygulama gücüne dayandığından, ilke olarak *tartışmalıdır* ve aslında zararlı etkilerinin kurbanı olanların itirazlarıyla karşılaşacaktır. Örneğin, taze su kaynaklarının kirletilmesini, zehirli atıkların dökülmesini ya da yeni bir maden ocağının veya yeni bir otoyolun çevreye verdiği zararı kimin karşılaması gerektiğine ilişkin bitip tükenmek bilmez ateşli bir tartışma duyarsınız. Bu tür tartışmalar tarafsız, nesnel çözümler olmadığından ve yalnızca güç mücadelesi ile çözülebileceğinden, ilke olarak sonsuza dek sürer. Birisinin artığı pekâlâ başka birinin hayat koşulunun önemli bir öğesi olabilir. Anlaşmazlık konuları olduğu noktadan düşünen göreli özerk varlığa bağlı olarak farklı görünüı ve anlamları tamamen bu kısmi düzenlerde işgal ettikleri yerden türer. Sıklıkla çok sayıda karşıt baskılar tarafından hırpalanan bu konular sonuçta hiç kimsenin önceden planlamadığı ve hiç kimsenin kabul edilebilir bulmadığı bir biçim alır. Çok sayıda kısmi düzen tarafından etkilenmiş olduğundan, kalkıp hiç kimse bunlaı ^ "benim sorumluluğum" demez.

Modern zamanlarda, insan eyleminin teknolojik araçlarının gücü ve onunla birlikte uygulamanın sonuçları da geliştiğinden, sorun çok daha yakıcı bir hale gelmiştir. Her bir düzen adacığı daha fazla biçimlendirilebilir, rasyonelleşmiş, daha iyi denetlenir ve daha etkin uygulanır hale geldiğinden, çok sayıda böylesi mükemmelleştirilmiş kısmi düzenler tam bir kaosa neden olur. Planlanmış, maksatlı, rasyonel olarak tasarlanmış ve sıkı biçimde denetlenen eylemlerin uzak sonuçları kestirilemeyen, denetlenemeyen birer kargaşa olarak geri teper. Sera etkisinin olası korkunç sonuçlarını düşünün - daha fazla verimlilik ve daha fazla üretim adına girişilen

sayısız çabanın önceden tahmin edilemeyen toplam ürünü (her bir çaba, tek başına alındığında, elden geldiğince bilimsel olarak yürütülmüş ve her zaman eldeki iş açısından çok iyi gerekçelendirilmişti); ya da çevreye genetik olarak yeni tasarlanmış canlı organizma çeşitleri salmanın henüz tahayyül edilemeyen sonuçlarını düşünün - bunların her biri ayrı ayrı bilimsel bir amaca çok iyi hizmet ediyor ama hepsi bir araya geldiğinde, ekolojik dengeyi hiç kimsenin kestire- mediği bir biçimde değiştirecekleri kesindir. Nihayetinde, atmosfere her zehirli madde boşaltılması yalnızca şu ya da bu göreli özerk örgütlenmenin karşılaştığı özgün bir sorun açısından gayet anlaşılır ve içten olarak en iyi, en rasyonel (en üretken ve en az maliyetli) çözüm arayışının bir yan ürünüdür. Yeni keşfedilen her virüs ya da bakterinin açıkça tanımlanmış bir amacı ve yerine getireceği somut bir faydalı görevi vardır; örneğin, mısır ve buğday tarlalarında verimi tehdit eden özel olarak zararlı bir parazitin yok edilmesi. İnsan genlerinin manipülasyonu, eğer izin verilirse, aynı şekilde böyle arzulanan, doğrudan hedeflere yönelecektir; örneğin, özel bir kusurun ya da belli bir hastalığa karşı zayıflığın önlenmesi. Ne var ki, bütün bu durumlarda, üzerinde "odaklanılan" durumdaki değişiklikler çok sayıda öteki "odak dışı" şeyi etkilemeden edemez; bu planlanmamış ve önceden kestirilemez etkiler orijinal, bir zamanlar can sıkan ancak şimdi başarıyla çözülen sorundan daha zararlı olabilir. Tarımdan alman ürünü artırmakta kullanılan suni döllendirici- ler meseleyi tüm çıplaklığıyla ortaya serer. Toprağı besleyen nitrat, ilan edilen etkisini gösterir, yani ürünü birkaç katına çıkarır. Gelgeldim, yağmur damlaları gübrenin büyük bir kısmını yeraltındaki su kaynaklarına taşır, böylelikle yeni ve daha az uğursuz olmayan bir sorun doğar: Suyu tüketilecek hale sokmak için suyun toplandığı yeraltı havzalarının temizlenmesi. Yeni sorun, hiç kuşkusuz eski reaksiyonun sonuçlarını ortadan kaldırmak için yeni kimyasal reaksiyonlardan yararlanacak arıtma tesislerinin kurulmasını gerektirir.

Er ya da geç yeni işlemin de kendine özgü kirletici etkilerinin olduğu keşfedilecektir: Bu işlemler artık su yataklarını doldurmuş olan zehirli yosunlara bereketli beslenme alanları yaratır.

Demek ki, kaosa karşı mücadele görünür bir sonuca ulaşmaksızın sürüp gidecektir. Ne var ki, ele geçirilip zapt edilecek kaos, artan bir

oranda, sorun çözme yeni sorunların yaratılmasına neden olduğundan ve her yeni sorunla tıpkı eski yöntemlerle -mevcut sorunu çözmenin en kısa, en ucuz, "en makul" yolunu bulmakla görevlendirilen bir ekip tayin etmekle- baş edilemediğinden, insanın maksatlı, düzen kurma etkinliğinin bir ürünü olacaktır. Süreçte öteki unsurlar ne kadar çok hesap dışı bırakılırsa, tutulan yol o kadar çok kestirme, ucuz ve rasyonel olacaktır.

Şimdiye kadar bulduklarımızı şu şekilde toparlayabiliriz: Kaos yerine düzen getirme, yakın çevremizdeki dünya parçasını kural tanır, kestirilebilir ve denetlenebilir kılma mücadelesi sonuçsuz kalmaya mahkûmdur çünkü bu mücadelenin kendisi kendi başarısına en önemli engeli oluşturur: Kaos, düzensiz (kuralı çiğneyen, kestirilemez ve denetlenemez) olguların çoğu özellikle dar bir alana odaklanmış, hedefli, görev yönsemeli, tek sorun çözücü eylemlerden doğar. İnsan dünyasının bir parçasını, insan etkinliğinin özgün bir alanını düzenli kılma yönünde atılan her yeni adım, eski sorunları ortadan kaldırsa bile, yeni sorunlar yaratır. Her yeni adım yeni türden müphemlikler doğurur ve böylelikle -benzer sonuçlar doğuracak- daha başka adımların atılmasını zorunlu kılar.

Başka bir ifadeyle, modern yapay düzen arayışının başarısı bizatihi kendi en derin, en kaygı yaratan zaafının nedenidir. İnsanlık durumunun yönetilemez bütünlüğünü, küçüklüğü ve zamanla sınırlanmışlığı yüzünden tam olarak gözlenebilir, denetlenebilir ve yönlendirilebilir olan, çok sayıda küçük, dolayımsız görevlere parçalamak insan eylemine eşine raslanmamış bir verimlilik kazandırmıştır. Eldeki iş ne kadar çok kesin, sınırlı ve açıkça tanımlanmış olursa, o kadar başarıyla yapılabilir. Aslında, iş yapmanın özel olarak modern tarzı, parasal değerine göre (yani, verili maliyete karşılık elde edilen doğrudan sonuca göre) ölçüldüğü müddetçe, tüm öteki tarzlardan hiç tartışmasız üstündür. Modern eylem biçimi *rasyonel* -fiili sonuçlan amaçlanan şeye göre ölçen ve kaynaklarla emek gücü harcamalarını hesaplayan araçsal aklın gerekleri- olarak tanımlandığında, kastedilen tam da budur. Ne var ki, burada gözden kaçırılan şey, bütün maliyetlerin değil, yalnızca faillerin kendilerinden doğan maliyetlerin hesaba katıldığı; bütün sonuçların değil, yalnızca failler tarafından ya da failler adına belirlenen görevin tamamı ile ilgili sonuçların gözlendiği gerçeğidir.

Öte yandan, eğer tüm kayıp ve kazançlar hesaba katılacak olsaydı (eğer böylesine olağanüstü tutkulu bir girişim her şeyden önce uygulanabilir olsaydı), iş yapmanın modern tarzı üstünlüğünden çok şey kaybederdi. O zaman, sayısız kısmi ve ayrı rasyonel eylemin sonucunun daha fazla, daha az değil, tam bir *irrasyonellik* olduğu pekâlâ ortaya çıkabilirdi. Ve sorun çözmekteki en çarpıcı başarıların çözüm gerektiren sorunlar toplamına yenilerini eklemekten başka işe yaramadığı. Bu belki de, tüm modern toplumların en bariz göstergesi olan. düzen arayışı ve müphemlikle mücadelenin en bıktırıcı ama kaçınılmaz iç çelişkisidir.

Biz hepimiz hayatlarımızı yerine getirilecek ödevler ve çözülecek sorunların bir koleksiyonu olarak düşünmeye alıştırıldık. Bir sorun bir kere tespit edildiğinde, alışageldiğimiz üzere, görevin onunla nasıl başa çıkacağımızı açıkça gösteren bir biçimde onu tam olarak tanımlamak olduğunu düşünürüz (canımız sıkıldığında, moralimiz bozulduğunda ya da bunaldığımızda ilk tepkimiz "Sorunum ne?" diye sormak ve onunla nasıl başedileceğine dair uzman tavsiyesine başvurmaktır). Bu bir kere yapıldığında, can sıkan sorunu defetmenin artık sadece doğru kaynakları bulma ve kendini sabırla işine verme meselesi olduğunu sanırız. Şayet hiçbir şey olmamış vc sorun halledilememişse, kendi cehaletimizi, ihmalimizi, tembelliğimizi ya da beceriksizliğimizi suçlu buluruz (şayet moral bozukluğu sürerse, bu durumu ya sıkıntılarla mücadele kararlılığımızın yokluğu ya da ele alman "sorun"un nedenlerini yanlış tanımlamamızla açıklarız). Gelgelelim, hayal kırıklığı ve şaşkınlık ne kadar karmaşık olursa olsun, doğru bilgi, beceri ve çabayla, her bir durumun sonlu bir dizi soruna parçalanabileceğine, bu sorunların her biriyle başarılı bir biçimde başedilebileceğine (zararsız hale getirilebileceği ya da ortadan kaldırılabileceğine) inancımız eksilmez. Kısaca, hayat uğraşının tek tek sorunlara parçalanabileceğine ve her sorunun bir çözümü, her çözümün de özgün bir aracı ve yöntemi olduğuna, yoksa bulunması gerektiğine inanırız.

İşte bu inanç hem modern zamanların parlak başarılarının nedenidir hem de, söz konusu başarıların ardı sıra gelen tehlikeler ve hayal kırıklıkları ile karşılaştıkça bugün artık bilimsel ve teknolojik sürecin toplam bedeli saymaya başladığımız, günümüz

toplumlarındaki çoğalan endişelerin sorumlusudur. Kısaca göreceğimiz gibi, modern durumun bu yapısal belirsizliğinin tam bir kopyasını hayatlarımızı planlama ve yaşama tarzımızda buluruz.

Hayat uğraşına dalmak

Sizin gibi (umarım) ben de zeki ve becerikli biriyim. Evde pek çok şey yapabilirim. Örneğin, elektrik devre anahtarını, bir duyu ya da prizi tamir edebilirim. Hatta bu amaçla tornavida, sigortalar, çeşitli çapta kablolar bile bulundururum. Ancak bazen öyle olur ki, alet edavat kutusunda gerekli şeyi bulamam; örneğin, masa lambamı odanın farklı bir köşesine yerleştirmem gerek ve bu yüzden bir uzatma kablosuna ihtiyacım var ama yeterli uzunlukta kablom yok. Ama nereden bulacağımı bilirim; bir elektrikçinin ihtiyaç duyabileceği bütün malzemeleri stokta bulunduran özel dükkânlar var. Ev işlerini yapmak için gerek duyulan her şeyi bulunduran kendi başına yapılabilecek işler için malzeme satan dükkânlar da var. Bir kere böyle bir dükkâna gittim; kabloyu zemine raptetmek için ihtiyaç duyduğum çiviler buldum ancak çivileri ararken daha önce görmediğim türden birkaç araç gereç gözüme çarptı. Bunların her biri, eğer yerinde kullanılırlarsa, yaşadığım hayat biçimine bir şeyler ekler. Örneğin, voltaj ayarlı bir anahtar, ışığın şiddetini değiştirme imkânı sağlar. Bir başka elektronik anahtar güneşin doğuşuna ya da batışına göre ya da benim önceden ayarladığım zamana göre ışığı kendi başına yakıp söndürecektir. Bu aletleri daha önce hiç kullanmadım ama bana parlak bir fikir gibi geldiler. Kullanımlarını ve tam olarak nasıl çalıştırılacaklarını açıklayan bir kitapçığı ilgiyle okudum. Onlardan satın aldım ve eve yerleştirdim. Ancak onların tamirinin eski anahtarlara göre daha zor olduğunu fark ettim. Bozulduklarında, tornavida pek işe yaramıyor. Bir kere lehimlenmiş, açılmıyorlar ve benim gibi acemi bir tenekecinin açması imkânsız. Başka bir alet satın almam ve eskisinin yerine koymam gerek. Bazı araç gereç yedek parçalarla gelir, öyle ki neyse onu tamamıyla atmadan bir parçası yerine başkasını koyabilirim.

Tüm bunlar birçok elektrikli aygıttan faydalanma imkânı verir. Kuşkusuz, geceleri karanlıkta oturmaktan kurtulmak için elektrikten faydalanırım. Ancak çok sayıda başka kullanımları da vardır ve yıllar geçtikçe bu sayı katlanarak artmaktadır. Örneğin, gömleklerimi leğende yıkadığım günleri hâlâ hatırlarım. Şimdi onları elektrikli

çamaşır makinesine koyuyorum. Yıllar önce otomatik bir çamaşır makinesi satın aldım; o zamandan beri, bu makinelere uygun özel bir deterjan alıyorum (hatırladığım kadarıyla, makineler otomatik olmadan böyle bir deterjan yoktu). Geçen yıldan bu yana bulaşıkları mutfak lavabosunda elimle yıkamıyorum. Şimdi bir elektrikli bulaşık makinem ve bulaşık makinelerine özel sıvı deterjanım var. Birkaç gün önce bulaşık makinemde bir şeyler ters gitmeye başladı. Ne yapacağımı şaşırdım. Küçük bir partinin bulaşıklarım yıkamak bana neredeyse imkânsız bir angarya gibi geldi, halbuki geçtiğimiz yıl kaç kere yıkamıştım... Bu yetmezmiş gibi, elektrikli tıraş makinem de tıkanmaz mı! Onsuz tıraş olmayı gerçekten unutmuşum. tki gün tıraşsız dolaştım; benimki gibi tıraş makineleri için gerekli bütün yedek parçalan bulunduran bir tamirci dükkânım daha yeni buldum.

Ve elbette, birkaç saat aralıksız enerji kesintisi uygulandığında, o unutamadığımız genel grev vardı. Gerçek bir karabasandı. Radyom sustu, televizyonum karardı. Akşamlarımı nasıl geçireceğimi bilmiyordum. Kitap mı? Gözlerimin mum ışığında okumaya uygun olmadığını fark ettim. Ardından, kesintinin en şiddetle uygulandığı zaman, telefonlar da kesilmez mi! Birden dostlarım ve iş arkadaşlarım gözüme sonsuz uzak ve erişilmez göründüler. Dünyam, kelimenin tam anlamıyla, yıkıldı... O dehşetli dünyada tek başına terk edilmişlik duygusunu hatırlıyorum da, gün be gün üzerinde bir an bile olsun düşünmeden yaptığım basit şeyler aniden nasıl başedeceğimi bilmediğim ağır birer yüke dönüştüler.

Bütün bunları söyledikten sonra, tekrar başta söylediklerim üzerine -zeki ve becerikli biri olduğum, günlük hayatta ihtiyaç duyduğum türden her şeyi yapabildiğim hakkında- düşünmeye başlıyorum. Şimdi her şeyin eskisi kadar basit olmadığını görüyorum. Beni böyle akıllı, kendine güvenen bir kişi yaptığını, düşündüğüm becerilerim beni hiç de bağımsız kılmıyor. Tam tersine, beni dükkânlara, elektrik santrallerine, çok sayıda uzman ve tasarımcının yaptığı sayısız keşfe, ürettikleri araç gerece, oluşturdukları çarelere ve talimatlara tutsak ediyor. Onlar olmaksızın hayatımı yaşayamam.

Geriye dönüp baktığımda, onlara bağımlılığımın yıllar geçtikçe arttığını görebiliyorum. Uzun zaman önce, tıraş olmak için sıradan bir ustura kullanırdım. Kuşkusuz, usturayı yapamazdım ancak bir

kere bir ustura edindiğimde onu kolaylıkla bileyebilir, parlatabilir, sürekli hizmete hazır tutabilirdim (bu arada, ilk usturamı bana veren babamdı; hayatının büyük bölümünde günübirlik kullandığı iki usturasından birini vermişti bana). Sonra şu jilet takılan emniyetli tıraş makineleri çıktı ve birden benim eski güvenilir usturam gözüme hantal, hiç de düşünegeldiğim gibi uygun olmayan, hatta bir biçimde pespaye bir şey gibi görünmeye başladı; sanki onu kullanmak beni eski kafalı, geri bir kişi yapıyordu. İyi de, jiletler kullanıldığında körleşiyor ve bir daha keskinleştirilemiyordu, yani hiç de bana göre değildi. Her defasında yeni bir jilet satın almayı hatırlamak zorundaydım. Dükkânlarda birçok değişik marka jilet vardı ve en iyisini seçmek için aklımı kullanmalıydım. Çoğalan bir seçim özgürlüğümün olduğu hissi uyandı bende; ne ki yapamadığım şey vitrindeki markalardan herhangi birini satın almamaktı. Nihayetinde, her gün tıraş olmak zorundaydım. Zamanla, elektrikli tıraş makineleri çıktı ve eski hikâye tekrarlanmaya başladı. Neredeyse bir gecede jiletler ışıltılarını büyük oranda yitirdi; çekici yeni aletlerle kıyaslandığında, jiletler pek işe yaramaz görünüyordu. Ve kendi kendime durmadan ne yapıp edip de bir elektrikli tıraş makinesi alsam diye sormaya başladım; daha almamış mıydım? Neden? Niyetim gerçekten şu eski moda şeylere takılıp kalmak mıydı? Sonra, dayanamadım ve bir tane aldım. Şimdi elektrik olmaksızın tıraş olamam. Eğer bozulursa, onu ne tamir edebilir ne de tıraş eder hale getirebilirim. Artık, bu meselede bana yardım edecek bir tamirci ustasına ihtiyacım var.

Her yeni adımda, yeni beceriler edinmek zorundaydım ve başarıyla o işin altından kalktım. Diyebilirim ki, şimdi en yeni teknolojilerin maharetli bir ustası olmakla gurur duyuyorum. Ne var ki, her yeni adımda becerilerimi uygulayacak daha karmaşık "teknolojik nesnelere" ihtiyaç duyuyordum. Onların nasıl çalıştıklarını her gün biraz daha az biliyordum. Eğer bir şey bozulursa onları yeniden çalışır hale getirmekte artık her gün daha az başarılı oluyordum. Evvelden yaptığım aynı şeyi yapmak için giderek daha karmaşık araç gerece ihtiyaç duyuyordum; onlar artık niyetimle işin başarılması arasında engel teşkil ediyordu. Artık böyle aletler olmadan yapamazdım. Onlar olmaksızın şeyleri nasıl yaptığımı unuttum. Yeni araçlarda odaklanan yeni becerilerim eski

yeteneklerimi arıyordu. Eski günlerin daha basit aletleriyle, eski becerim de geçip gitmişti. Hatırladığım kadarıyla, şeyleri bir zamanlar uygulayabildiğim ama artık unuttuğum yapmanın yolu yordamı elektrikli tıraş makinesi- nindüğmesini açıp kapatmaktan daha fazla özen, daha fazla eğitim, deneyim ve dikkat gerektiriyordu. Sanki, işin zor kısımları aletlere devredilmişti. Sanki, geçmiş becerilerimin bir kısmı kullandığım aletlere taşınmış ve orada "kilitli" duruyordu; belki de, bu yüzden onlara böylesine sıkıca bağlı hale gelmiştim.

Şimdi uzaklarda kalmış gençlik günlerimde, tıraş olmak herkesin rutin olarak yaptıkları bir şeydi. Öğrenme (sırf yüzünü kesmemek için) gerekiyordu elbette ancak bu hemen hiç kimse için özel bilgi isteyen özel bir beceri gerektirmiyordu. Tıraş olmak için gerekli her şey herkesin elindeydi; zaten tıraş olma becerilerinin böyle evrensel dağılımı yüzünden tıraş uzmanları ve tıraş teknolojisine ayrılmış belli bir yer yoktu. Şimdi herşey değişti. Tıraş olma işlemi titiz bilimsel çalışmaların konusu haline geldi. Önce tıraş temel parçalara ayrıldı ve her bir parça ayrıntılarıyla irdelendi: Çeşitli tür derilerin yumuşaklığı, yüzün farklı bölgelerindeki kılların açıları, bıçağın hareket biçimi ile kılların kesilme hızı arasındaki ilişki vb. Çözümlenen her parça daha sonra yerine getirilmesi zorunlu olan kendine özgü gerekleriyle bir sorun olarak sunuldu; her sorunun da bir çözümü olmalıydı. Sonra çeşitli çözümler tasarlandı, denendi, kıyaslandı; sonuçta, içlerinden en iyi (en verimli, ya da en çekici ve bu yüzden satış şansı en yüksek) olduğu düşünülen biri seçildi ve ardından kalan sorunların çözümleriyle bir araya getirilerek son ürün çıkarıldı. Her biri son derece özgün alanlara ait bir uzman bilgisini temsil eden düzinelerle uzman nihai ürüne katkıda bulundu; bu kişiler yalnızca bu mesele -tıraş- ile ilgili araştırma ekiplerinde çalışıyordu ve bu yüzden günlük işlerine giderken yüzlerinin temiz ve pürüzsüz olmasından başka bir şey düşünmeyen senin ve benim gibi sıradan insanların erişemeyecekleri kadar derinliğine konuyu irdeleyip yetkinleşmişti.

Ve döşemeyi süpürmek, çimleri biçmek, çalıları kesmek, yemek pişirmek ya da bulaşıkları yıkamak gibi, başka şeyler de tıraşın akıbetine uğramıştır. Tüm bu işlerde, teknolojik araç ve gereçlere hapsedilmiş uzmanlık, bir zamanlar herkesin elinde olan becerileri

devralmış, parlatmış ve keskinleştirmiştir. Artık iş yapmak için o uzmanlığa ve o teknolojiye ihtiyaç duyuyoruz. Aynı zamanda eski, gereksiz ve unutulanların yerine yenilerini de koymamız gerekiyor: Bu defa doğru teknolojik araçları bulma ve çalıştırma becerilerine ihtiyacımız var.

Kullandığımız ve onsuz yaşayamadığımız tüm o teknoloji dediğimiz şey, keşfedilmeden ve kullanılabilir hale getirilmeden, yapmakta olduğumuz işler tarafından zaten hazırlanmış bir alam devralmadı. Onları mümkün kılan teknoloji olmaksızın asla olamayacak, hayatımızda oldukça merkezi bir yer işgal eden, birçok şey vardır. Radyoları, müzik setlerini, televizyonları, bilgisayarları düşünün. Gündeme gelişleri daha önceleri hiç mevcut olmayan yeni imkânların önünü açmıştır. Akşamlarımızı diziler ve filmler seyrederek geçirme uygulanabilir bir fikir değilken, ona ihtiyacımız yokmuş görünüyordu; ama şimdi televizyonumuz bozulsa yokluğunu hisseder ve kahroluruz. Görünüyor ki, ona olan *ihtiyacı* biz yarattık. Evde bir bilgisayara sahip olmak imkân dahiline girmeden önce bilgisayar oyunlarına da bir ihtiyaç duymuyorduk. Müzik setleri ve küçük müzik aletleri ortada yokken her şeyin arka plan gürültüsü olarak müzik ihtiyacı da yoktu. Bu durumlarda, teknolojinin kendi ihtiyacını yarattığı görülüyor: Aslında, yeni tür bir ihtiyaç. Bu yeni teknolojik nesneler şeyleri yapmanın eski biçimlerinin yerini almazlar; onlar bizi daha önce hiç yapmadığımız şeyler yapmaya sev kederler ve eğer onları yapmamışsak bizi mutsuz ederler.

Öyleyse, uzmanlık ve teknolojinin sahip olduğumuz bir ihtiyaca karşılık olarak ortaya çıktığı doğru değildir. Sıklıkla, bize uzmanlıklarını ve ürünlerini sunan insanlar ilk başta bizi sundukları şeylere gerçekten ihtiyaç duyduğumuza ikna etmelidir. Kaldı ki, yeni ürünlerin çok temelli, sorgulanmayan ihtiyaçlara hitap ettiği durumlarda bile (daha önce tartıştığımız tıraş makineleri gibi), eğer yeni aletlerin cazibesi ile değiştirme hevesine kapılmamışsak, o ihtiyaçlarımızı eskiden olduğu gibi karşılamayı sürdürebiliriz. Demek ki, böyle durumlarda bile yeni teknoloji basitçe ihtiyaca karşılık değildir. Yeni teknolojilerin ortaya çıkışı hiçbir biçimde popüler talep tarafından belirlenmemiştir; onların kullanılabilir hale gelmesiyle belirlenen daha çok taleptir. Önceden ihtiyaç var olsun ya

da olmasın, yeni ürünler için *talep,* onların piyasaya çıkışının *ardından* gelir.

O halde, yeni, daha derin, daha odaklanmış, daha özelleşmiş uzmanlık ve daha incelikli teknolojik aletlerin ortaya çıkışının sebebi nedir? Muhtemel yanıt, uzmanlığın ve teknolojinin gelişmesinin fazladan herhangi bir nedene ihtiyaç duymadan kendini tetikleyen, kendini yetkinleştiren bir süreç olduğudur. Araştırma araç ve gereciyle donanmış bir uzmanlar ekibi olduğunda, onların yalnızca bir örgüt faaliyetinin mantığının -geçmek, rakiplerinden üstünlüğünü kanıtlamak ihtiyacı ya da kişinin işine duyduğu sırf insani ilgi ve heyecanın- yön verdiği yeni ürünler ve öneriler ortaya atacağından emin olabilirsiniz. Ürünler genellikle kullanımları belirlenmeden bilimsel ya da teknolojik olarak uygulanabilir hale gelirler: Bu teknolojiye sahibiz, nasıl kullanabiliriz? Ve madem ki teknolojimiz var, onu kullanmamak düşünülebilir mi? Çözümler sorunlardan önce gelir: Çözümler çözebilecekleri sorunlar arar. Başka bir deyişle, uzman görüşü ya da teknolojik nesneler ortaya çıkıp da *çözüm* olduklarını iddia edene kadar, çoğu kez, hayatın bir parçası bir *sorun,* çözüm için yanıp tutuşan birşey olarak algılanmaz. Ancak o zaman, muhtemel kullanıcıları söz konusu nesnenin gerçekten de kullanım değeri olduğuna ikna görevi ortaya çıkar. Muhtemel kullanıcıların inandırılması gerekir, aksi halde o nesneyi para harcamaya değer görmeyecekler, onu satın almayacaklardır.

Sen ve ben, ister sözlü talimatlar biçiminde isterse kullandığımız teknolojik aletlere mahkum edilme biçiminde olsun, uzmanlığın *tüketicileriyiz.* Aslında, kendi daracık özel alanları dışındaki hayatlarının sayısız yönleriyle uzmanların kendileri de dahil olmak üzere, herkes öyledir. Uzmanlığın çoğu hayatlarımıza davetsiz, izin bile istemeksizin girerler. Örneğin, polisin hız sınırını aşan sürücüleri tespit etmek, göstericileri dağıtmak, kaçakların kimliğini belirlemek ya da arzu edilmeyen faaliyetler yürüttüğü düşünülen bir gruba sızmak için kullandığı giderek daha fazla incelikli hale gelen teknolojiyi düşünün. Ya da çeşitli devlet ve özel kurumların kullandığı enformasyon teknolojisini düşünün; hakkınızda akıllara durgunluk verecek kadar fazla veri toplamış ve belirsiz bir gelecekte, yeri geldiğinde -zorunlu olarak yararınıza olmamak üzere- kullanmak üzere depolamış olabilirler. Bu ve benzeri uzmanlık ve

teknoloji kullanımları gayet açıkça özgürlüğümüzü kısıtlar, bazı seçimleri daha az faydalı ya da doğrudan imkânsız kılar. Hatta, aşırı durumlarda, bizi başkalarının keyfi kararlarının çaresiz kurbanları da yapabilirler. Ne var ki, çoğu teknoloji bizim kişisel kullanımımız için tasarlanmıştır; seçim ufkumuzu sınırlamayı değil genişletmeyi,' bizi daha özgür, hayatlarımızı daha fazla denetleyebilir kılmayı vaat eder. Bu gibi durumlarda, yeni teknolojiyi benimserken aynı zamanda ona bağlı hale de geliriz; bu çok daha az göze çarpar. Genelde, yeni teknolojik imkânları özgürleştirici ya da hayatı zenginleştirici olarak sevinçle karşılarız; onlar eski şeyleri daha hızlı ve daha az yorularak yapmamızı ya da eskiden hiç yapamadığımız şeyleri yapabilmemizi sağlar. Teknolojiyi sevinçle karşılarız çünkü onun gerçekten de amaçladığı şeyi yapabileceğine inanırız -geriye bu inancın yerinde ve sağlam olduğuna ikna edilmek kalır.

İkna edilmemiz gerekir -duyduklarımıza güvenebileceğimiz biçimde bize anlatılsın- çünkü kendi başımıza bilmemizin bir yolu yok. Yeni teknolojik imkânların gerçekten ihtiyacımı karşılayıp karşılamayacağını bilemem, hele önceden kesinlikle bilemem. (Bu, gerçekten de, servis yaptığımda verdiğim partiyi bir başarıya dönüştürecek içki türü müdür? Bu, gerçekten de, kalabalık bir caddede, güzel genç erkek ve kadınların beni -yalnızca beni- fark etmelerini sağlayacak koku mudur? Bu, gerçekten de, beyazı gerçekten beyaz ve her şeyi gerçekten lekesiz yapacak, herkesin fark etmesini sağlayacak deterjan mıdır? Ve bu onlar için yaptıklarıma özellikle dikkatlerini çekmek istediğim insanların şükran duymalarını ve dost olmalarını sağlayacak mıdır?) Bazen benim sunulan teknolojik keşfin karşılamayı amaçladığı türden bir ihtiyacımın olduğundan bile emin değilim (özel bir şampuanla derimi ovmadıkça, derimde göremediğim "derin kirlerin" sabunla yıkamakla geçip geçmeyeceğinden emin değilim; halımda elektrikli süpürgenin başa çıkmakta çaresiz kaldığı korkunç /e mide bulandırıcı bakterilerin cirit attığı ve bu yüzden ayrıca özel bir halı bakterisi öldürücü deterjana ihtiyacımın olup olmadığında emin değilim; eğer dişlerimi fırçalamadan önce ağzımı şu şişedeki sıvı ile yıkamazsam dişlerimde can *sıkıcı,* iştah kesici maddeler birikip birikmeyeceğinden emin değilim; bana odak seçici, zaman ayarlı, film oynatabilen tam otomatik -söylendiğine göre, benim gibi birini

de iyi bir fotoğrafçı yapacak- yeni bir makine gösterilene kadar, sadık eski fotoğraf makinemin komik denecek kadar ilkel ve işe yaramaz olduğunu bilmiyordum).

Bütün bunlar bir kere bana anlatıldığında, belki de acil olarak karşılanması gerektiği söylenen ihtiyaçları karşılamak için bana anlatılan ürünlerden elde etmeyi isteyeceğim. Bir kere gerçekten bu ihtiyaçlarımın olduğu kafama dank ettikten sonra, onlar için birşey yapmamak yanlış olurdu. Eğer hiçbir şey yokmuş gibi -ama biliyorum, vardı- devam edersem, cehaletime vererek kendimi mazur göremezdim. Bugünden itibaren, hiçbir şey yapmamak ihmalkârlığın, ilgisizliğin, kalın kafalılığın ya da acizliğin kanıtı olacaktır; bunların her biri de, bir biçimde değerimi düşürecek ve başka insanların ve kendimin gözünde saygım kalmayacaktır. Aileme, sevdiğim insanlara ya da benim korumama terk edilmiş kendi bedenime özen göstermediğim, onların ihtiyaçlarını karşılayamadığım hissine kapılacağım; içimi görevimi ihmal ettiğim ya da yerine getiremediğim duygusu kaplayacak. Suçluluk duyacağım, utanacağım ya da kahrolacağım. Birdenbire, daha önce yaptıklarım ve yapma biçimlerim tatmin edici olmaktan uzaklaşacaklar ve hiç kuşkusuz onlar artık övünülecek, gurur duyulacak şeyler olmaktan çıkacaktır. Kendi gözümde ve başkalarının gözünde saygımı yeniden kazanmak için, şeyleri layıkıyla yapmamı sağlayacak ve bana onları yapma gücü kazandıracak o becerikli ve güçlü nesneleri edinmekten başka yolum yoktur.

Hiç kuşkusuz, edinmek satın almak demektir. O şahane, becerikli ve güçlü şeyler çoğu kez *meta* olarak ortaya çıkarlar; yani, pazarlanırlar -satılmak için üretilirler, satılırlar ve karşılığında para alınır. Birileri bu parayı elde etmek için onu bana satmak isterler; yani kâr etmek için. Ama bu amacına erişmek için, önce beni sundukları metaya sahip olmak aşkına paramdan ayrılmaya değeceğine -metam gerçekten *mübadele değerini,* ödeyeceğim fiyatı haklı çıkaran *kullanım değerinin* olduğuna (sık sık duyduğumuz gibi, onun verdiğimiz parayı hakettiğine)- inandırmak zorundadırlar. Ürünlerini satmak isteyen (ürünlerini satılabilir metalara dönüştüren) insanlar, bu ürünler için zaten aşırı kalabalık piyasada bir yer bulmak zorundadırlar. Bu insanlar eski ürünleri miyadını

doldurmuş, işe yaramaz, bayağı göstermelidirler (Kelime işlemciler ortalıkta cirit atarken daktilo kullanmaya kim cüret edebilir?). Ve böylelikle zemin hazırlandıktan sonra, ikna görevi yerine getirilmelidir: Satıcılar ürünlerinin vaat ettiği fayda için arzumu kamçılamak ve böylelikle beni onlara'sahip olmak adına fedakârlıkta bulunmaya (para kazanmak, biriktirmek ve harcamak için sıkı çalışmaya) hazırlamalıdır. Onlar bunu, en bariz olarak, *reklamlar* (örneğin, TV ilanları) yardımıyla yaparlar. Reklam iki etki yaratmalıdır: İlkin, reklam bana ihtiyaçlarım ile onları karşılayacak becerilere ilişkin kavrayışımın yetersiz olduğunu, gerçekten neye ihtiyacım olduğu ve gerçekten ne yapmam gerektiği hakkında yargılarımın geçersiz olduğunu anlatmalıdır; sonra, cehaletimi ya da yetersiz yargımı, daha iyi bilenleri dinleyerek ortadan kaldırmanın güvenilir yollarının olduğunu anlatmalıdır. Çoğu ilanda, eski tarzlarında ısrar eden insanlar cahil ya da eski kafalı olarak alay konusudur; ve bu insanların karşısına doğru yolu göstererek cehaletlerini kanıtlayan güvenilir bir otorite çıkar. Böyle bir otorite bir bilim insanı, otomobil teknolojisinde, bankacılıkta ya da sigortacılıkta birinci sınıf bir uzman, güvenilir ve iyi niyetli bir karakter, şefkatli ve deneyimli bir anne, ürünün yapmayı amaçladığı türden işin bilgili, tecrübeli ustası ya da milyonlarca öteki insanın da seyretmekten hoşlandığını bilerek, insanların gıpta ile izledikleri meşhur bir kişi imgesinde somutlanır. Son örnek gösteriyor ki, sayılar kendi başına gereken otoriteyi taşıyabilir (nihayetinde, hepimiz "çok sayıdaki insanın yanlış olamayacağına" ve "insanın tüm insanları her zaman aptal yerine koyamayacağına" inanırız); bazı reklamlar bize yalnızca çoğu insanın bunu yaptığını, giderek daha fazla insanın değiştirdiğini, onu tercih ettiğini bildirir.

Her reklam metni ve her ilan bizi özel bir ürünü satın almamız için yüreklendirmeyi ve kışkırtmayı amaçlar. Ancak bunlar arasında, metalara, metaların bulunabileceği piyasalara (mağazalar, dükkânlar) ve onlara sahip olmaya karşı ilgimizi artırırlar. Eğer genel ilgi halihazırda iyice yerleşmemiş ve alışveriş hayatın günlük bir olgusuna dönüşmemişse, tek bir ilanın mesajı tutumumuz üzerinde pek etkili olamaz. Başka bir ifadeyle, reklam ajanslarının "ikna gayretleri" zaten yerleşik olan tüketici tutumuna seslenir -ve zamanla onu pekiştirir.

Bir tüketici tutumuna sahip olmak ve onu sergilemek ne anlama gelir? Önce, hayatı belirlenebilen, az ya da çok tanımlanabilen, seçilip ayrılabilen ve başa çıkılabilen sorunlar dizisi olarak kavramak, sonra bu gibi sorunlarla başa çıkmanın, kişinin onları çözmenin suçluluğa ya da utanç duygusuna kapılmadan ihmal edemeyeceği bir ödevi olduğuna inanmaktır. Üçüncü olarak bunun anlamı, her sorun için zaten bilinen ya da gelecekte ortaya çıkabilecek türden bir çözüm olduğuna güvenmektir: Çözüm, uzmanlar, üstün bilgili insanlar tarafından hazırlanan özel bir nesne ya da reçete olabilir; kişinin görevi onu bulmaktır. Dördüncü olarak bu gibi nesnelerin ya da reçetelerin özde mevcut olduğunu, onların para karşılığı edinilebileceğini ve alışverişin onları edinmenin bir yolu olduğunu varsaymaktır. Ve nihayet, yaşama sanatını öğrenme işini böylesi nesneleri ve reçeteleri bulma becerisi edinme gayreti olarak yorumlamak ve bulduğunda onlara sahip olma gücü -alışveriş becerileri ve satın alma gücü- kazanmaktır ("çamaşır yıkama sorununun çözümü" için gerek duyulan şey el çabukluğu ve ninenizin övünç duymuş olabileceği sıkı çalışma aşkı değil, en iyi deterjanı ve çamaşır makinesi tespit etme marifeti ve bunları satın alma gücüdür).

Tüketici davranışı bir sorundan diğerine, adım adım hayatın tamamını piyasaya bağlar; her arzuyu ve her çabayı satın alınabilecek bir araç ya da bir uzmanlık arayışına yöneltir. Hayatın geniş kurgusu üzerindeki denetim sorununu (çoğu insanın asla başaramayacağı bir şey), en azından ilke olarak erişebileceğiniz çok sayıda küçük satın alma edimlerine indirger. Bu davranış, âdeta, meseleleri *kamusal* olarak algılanmayacakları şekle sokarak *özelleştirir;* ödevleri *sosyal* olarak görülmeyecekleri biçimde *bireyselleştirir*. Kendimi ve hayatımı iyileştirmek, kültürlemek ve arılaştırmak, yetmezliklerimin ve hayatta yoluma dikilen öteki can sıkıcı engellerin üstesinden gelmek artık benim görevim (ve inanmaya teşvik edildiğim gibi, yerine getirebileceğim de bir görevim) olmuştur. Böylelikle, yoğun trafiğin dayanılmaz gürültüsü hemen çift cam takılması dürtüsüne dönüştürülür. Kirlenen kent havasına karşı göz damlaları satın alınır. Ev kadınlarının ve annelerin ağır işten boğulduğu durumun üstesinden bir kutu ağrı kesici ve hızla etki eden baş ağrısı hapları ile gelinir. Toplu ulaşım

araçlarının dökülmesine yanıt bir otomobil almak ve dolayısıyla, toplu ulaşımın daha fazla felce uğratılmasına ek olarak, gürültüye, hava kirliliğine ve acı veren gerginlik etkilerine katkıda bulunmaktır.

Aslında hayatımı benim *bireysel* meselem yapan tüketici davranışıdır; ve beni birey yapan da tüketim faaliyetidir (insanlar hemen her zaman öteki insanlarla birlikte yaratırlar, üretirler; gelgelelim, tükettikleri çoğu şeyi tek başına, kişisel zevklerine göre tüketirler). Sonuç olarak görüldüğü kadarıyla, ben sanki satın aldığım ve sahip olduğum çok sayıda şeyden oluşmuş bir kişiyim: Bana ne satın aldığını, hangi dükkândan satın aldığını söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim. Görülüyor ki, titizlikle seçilmiş mallar yardımıyla olmak istediğim her şeyi, olmaya değer gördüğüm her şeyi olabilirim. Tıpkı görevim ve sorumluluğum olan sorunlarımla başa çıkmak gibi, kişi olarak kimliğimi, öz varlığımı biçimlendirmek, kendimi somut biri haline getirmek benim, yalnızca benim işimdir: Bu kimlik her zaman benim amaçlarımın, metanetimin ve kararlılığımın bir göstergesi olacak ve ben sonuçta bu kimliğin getirdiği her- şey için her zaman bir yanıt bulmakla sorumlu olacağım.

Kendime alabileceğim her çeşit model piyasadadır: Seçim yapabileceğim bugün rağbet gören çok model vardır ancak yarın ve yarından sonra daha fazlası olacaktır. Modeller toplanması gereken tüm küçük parçalarıyla, ve nasıl bir araya getirileceğini adım adım açıklayan talimatlarıyla bir bütün oluştururlar: Kendi kendine yapabildiğin gerçek "kimlik kartları". Reklamcılar bize görünüşte tek, özgün bir ihtiyaca yanıt veren tek, özgün ürünler sunduklarında bile, genelde bize onların (ima edildiği gibi) doğal olarak ait oldukları hayat tarzının tüm çıplaklığıyla resmedilmiş arkaplanını gösterirler. Reklamlarda insanların giyim kuşamlarının, dillerinin, boş zamanları geçirmelerinin ve hatta fiziksel biçimlerinin sırf kıyaslanması bile bizi seçkin bir parfüm, küçük otomobiller, lüks otomobiller, kedi ya da köpek mamaları ilanlarında boy gösterenlerinkiyle aynı özellikleri taşıyan belli bir bira içmeye teşvik etmeyi amaçlar. Kuşkusuz her ürünün bir "adres"le birlikte ortaya çıktığını fark edeceksiniz. Satılan şey, yalnızca doğrudan ürünün kullanım değeri değil, onun ayrılmaz bir parçası olan bütünlüklü, özel bir hayat tarzının yapı taşlan olarak simgesel anlamıdır.

Modellerin popülerlikleri zamanla değişir: **Moda** olurlar v(gözden düşerler. Üretim ve tüketim çarkını işler tutmak için, satın alma hevesinin sönmesine asla izin verilemez. Şayet ürünleri görünürdeki faydalarını sağladıkları müddetçe elde tutacak olsak, piyasa faaliyeti çok geçmeden çöker. Moda olgusu bu felaketi önler. Şeyler, yararlılıklarını kaybettikleri için değil, moda olmaktan çıktıkları -görünüşlerinden, *dünün* tüketicileri tarafından seçilmiş ve alınmış mallar olarak kolayca tanınabildiği ve böylelikle mevcudiyetleri sahiplerinin günümüzün gelişmiş ve saygın bir tüketicisi olarak şimdiki statüsüne gölge düşürdüğü- için elden çıkarılırlar v(yerlerine yenileri konur. Bu statüyü korumak için, piyasanın sunduğu değişimlerin gerisinde kalınmamalıdır. Onları elde etmek kişinin sosyal yetkinliğini yeniden onaylar; ancak başka birçok tüketici de aynısını yaptığında, başlangıçta ayrıcalık anlamına gelen moda parçalar böylelikle "bildik" ya da "kaba" hale gelmiş olacağından, yerlerine sabırsızlıkla başka bir şey konacaktır.

Modeller aynı zamanda şu ya da bu sosyal çevrede sahip olduğu popülerlik oranına ve o çevrenin kendi müdavimlerine kazandıracağı saygının miktarına göre de değişir. Bu yüzden, modeller *farklı olarak* çekicidir. Belli bir modeli seçerek, onun tüm zorunlu teçhizatını satın alarak ve onu canla başla uygulayarak, ben kendimi böyle bir modeli onaylayan ve onu alamet-i farikası, üyeliğinin görünür bir işareti olarak benimseyen grubun üyesi yaparım. Kendimi o grubun üyesi yapmam için gruba özgü elbiseleri giymek, gruba özgü plakları satın almak, gruba özgü müziği dinlemek, gruba özgü TV programlarını ve filmleri izlemek ve tartışmak, odamın duvarlarını gruba özgü süslerle bezemek, akşamlarımı gruba özgü yollarla ve gruba özgü yerlerde geçirmek vb. gibi işaretleri göstermem dışında bir şey yapmam gerekmez, ya da hemen hemen gerekmez. Kabileye özgü eşyaları satın alarak ve sergileyerek "kabileye katılabilirim".

Bu, kimlik arayışı içinde katıldığım "kabileler"in, kâşiflerin uzak ülkelerde buldukları kabilelerden çok farklı oldukları (aslında, bunların açıkça tanımlanmış üyelerden oluşan, üyeleri kabul etmeye ya da çıkarmaya, davranışlarını denetlemeye ve grup standartlarıyla aynı çizgide tutmaya ve üyelerini uyuma zorlamaya özen gösteren başka gruplara benzemedikleri) anlamına gelir. Kişinin semboller

satın alarak katıldığı "kabileleri" kabaca gerçek kabilelerle aynı yapan şey, ikisinin de kendilerini öteki gruplardan ayrı yere koymaları ve kendi ayrı kimliklerinin altını çizmek ve karışıklıktan sakınmak için kendilerine bir sürü övgüler düzmeleri; ikisinin de kendi kimliklerini üyelerine vermeleri - onları vekâleten tanımlamalarıdır. Ancak burada benzerlik sona erer ve kesin bir fark ortaya çıkar: "Kabileler" (yanlış anlamadan kaçınmak için onlara bundan böyle yeni kabileler diyelim) kendilerinin üye olduklarını ilan edenlerle hiç ilgilenmezler. Kimin içeride kalma hakkı olduğuna ve kimin dışarıda tutulması gerektiğine karar verecek ne bir ihtiyarlar heyeti ya da kurulları, ne de kabul komiteleri vardır. Onlar ne muhafız ne de sınır bekçisine sahiptir. Üyelerinin davranışının doğruluğunu ilan edebilecek ne yetkili kurumları, ne de yüce mahkemeleri vardır. Kısaca, üyelerini denetlemez ve uyumluluk oranlarını gözlemeye kalkışmazlar. Böylelikle, yeni kabileler söz konusu olduğunda, kişi onlara iradi olarak katılabilir ve onları terkedebilir. Göründüğü kadarıyla, yalnızca elbise değiştirme, dairesini döşeme ve boş zamanlarını farklı yerlerde geçirme yoluyla bir yeni kabileden ötekine özgürce dolaşılabilir (yahi, kabilenin tümünü ilgilendiren kimlik takılabilir ya da çıkarılabilir). Yeni kabilelerin kapıları (eğer kapı denen bir şey varsa) herkese açıktır.

Ya da öyle görünüyor. Yeni kabileler giriş çıkışlara muhafız koymakla ilgilenmiyor olsalar bile, bu işi yapan bir başkası var: *Piyasa*. Yeni kabileler öz olarak *hayat tarzlarıdır* ve hayat tarzları, gördüğümüz gibi, neredeyse tamamen tüketim tarzlarından başka bir şey değildir. Tüketim imkânı -her tarzın her tüketimi- piyasada, pazarlanan metaların satın alınması eyleminde ortaya çıkar. Önce onları satın almaksızın tüketilebilecek çok az şey vardır -ve bedavaya gelen tüketim malları, metalar olarak edinilmemiş bu mallar çoğu durumda kabul edilebilir hayat tarzlarının yapı taşları olarak kabul görmezler. Eğer bunlardan bir kısmı özgün bir hayat tarzına katkıda bulunuyorsa, o tarz normal olarak hor görülür, cazibeden ve prestijden yoksundur, ona tepeden bakılır, kimseye ilginç gelmez, hatta onu uygulayan insanları küçük düşürür (araçlarından yoksun olduklarından seçme özgürlükleri sınırlı, seçici olmayan, tüketimlerini karşılığım ödemedikleri şeylerle sınırlayan, dolayısıyla tüketiciler olarak davranamayan bu insanlar piyasadan

dışlanmalıdırlar, dışlanırlar da; bu insanların içinde bulundukları durum yoksulluk olarak tanımlanır. Bir tüketiciler toplumunda, yoksulluk tüketici tercihinin sınırlanması ya da yokluğu anlamına gelir).

Her biri farklı bir hayat tarzı sergileyen yeni kabilelerin derin ve geniş ufuklu mevcudiyetinin hayatlarımız üzerinde güçlü ancak tartışmalı bir etkisi vardır. Biz şimdi bir kişisel nitelikten ötekine geçmekte, olmak istediğimiz ve yapmak istediğimiz şeyi seçmekte özgürüz. Görünen o ki, hiçbir kuvvet bizi yolumuzdan alıkoyamaz, hiçbir düş imkânsız, "sosyal mevkimizle" uyumsuz değildir. Bu, haklı olarak özgürleşme hissi verir: Hiçbir ayak bağı tarafından aşağı çekilmeme, her şeyin ilke olarak erişilebilir ya da en azından hayal edilebileceğimiz düzeyde olması, nihai ve geri alınamaz koşulun olmaması gibi rahatlatıcı bir deneyim. Gelgelelim, kalıcı ya da geçici, varacağımız her bir nokta tamamen kendi seçimimize bağlı ve geçmişte özgürlüğümüzü kullanma biçimimizin sonucu gibi göründüğü müddetçe, suçlanacak (ya da tatmin oranımıza bağlı olarak, övülecek) biri varsa o da ancak kendimiz oluruz. Biz hepimiz "kendi yaptığımız kişileriz" ve tekrar tekrar bize hatırlatılan budur: Tutkularımızın sınırını daraltmanın haklı bir gerekçesi yoktur. Ne kadar uzakta olursa olsun, bir yeni kabilenin her hayat tarzı bir kafa tutuştur. Eğer onu cazip buluyorsak, o bizimkinden daha çok övülüyor, bizimkinden daha hoş ya da saygın olduğu iddia ediliyor ise bir biçimde *mahrumiyet* duyarız. Onun aklımızı çeldiğini, bizi kendine çektiğini hissederiz ve ona katılmak için elimizden geleni yaparız. Mevcut hayat tarzımız parıltısından çok şey yitirmiştir. Artık bir zamanlar olduğu gibi bizi tatmin etmez olur. Bu yüzden, çabalarımızın sonu yoktur. "Ulaştım, yaptım, şimdi gevşeyebilir ve rahatıma bakabilirim" diyebileceğimiz hiçbir nokta yoktur. Tam da uzun süren bir gayretin meyvalarını yemeğe hazırlanırken, ufukta cazip yeni bir şey belirir ve ziyafet başlamadan bitmiştir.

Özgürlüğümün bir sonucu (yani, tüketici seçimi yapma özgürlüğü, farklı tüketim tarzlarını benimseyerek ya da reddederek kendimi başka biri yapma özgürlüğü), göründüğü kadarıyla, ilelebet mahrumiyet içinde kalmaya mahkum edilmiş olmaktır. Her an ayartıcı yeni bir şeyin tüm çıplaklığıyla belirmesi ve görünüşte erişilir olması her başarı sevincini kursakta bırakır. Sınır engin

gökyüzü olunca, yeryüzündeki hiçbir hedef bizi tatmin etmeye yetmez. Orta yerlerde caka satılan hayat tarzları yalnızca sayısız ve çeşitli olmakla kalmazlar, aynı zamanda sıklıkla değer olarak, uygulayıcılarına bahşettiği ayrıksılık duygusu olarak farklı görülürler. Hepimiz kendimizi kültürleriz, ancak az ya da çok rafine -yüksek, orta, aşağı- kültürler vardır. En iyisinden azma razı olduğumuz andan itibaren artık bizim çok prestijli olmayan sosyal mevkimizin yarı gönüllü bir kendini kültürleme gayretinin doğal sonucu olduğuna inanmaktan başka çaremiz kalmamıştır.

Hikâye bununla da bitmez. En rafine bile olsa, öteki insanların hayat tarzlarım böylesine göz kamaştırıcı ve erişilebilir kılan şey, gizlilik içinde yaşanmamalarıdır. Tersine, onlar ayartıcı bir biçimde yakın ve davetkârdır; aslında, yeni kabileler kalın duvarlar, mazgallar ve kuleler ile korunan kalelerde yaşamazlar ve kararlı her yolcu onlara erişebilir ve içeri girebilir. Gelgelelim, kısa süre önce gördüğümüz gibi, giriş göründüğü kadar serbest değildir; bu özel özgür- lüksüzlüğü böylesine kötü ve kahredici kılan şey gerçek muhafızların görünmezliğidir. Gerçek muhafızlar - piyasa güçleri- üniformalar giymezler ve onlar (ihtiyaçların ve karşılanmalarının, görünür olmak zorunda ve bu yüzden halkın protestoları karşısında zayıf ve kolektif reform çabalarının kolay bir hedefi olan, devlet tarafından düzenlenmesinden farklı olarak) serüvencinin nihai başarısı ya da başarısızlığı konusunda herhangi bir sorumluluk almaya yanaşmazlar. Yenilgi durumunda, çaresiz yolcular bunun hiç tartışmasız kendi hataları olduğuna inanmalıdırlar. Kendilerine, karakterlerinin güçlülüğüne, zekâlarına, becerilerine, güdülenimlerine, tahammül derecelerine olan inançlarını kaybetme riskine girerler. Yanlışı yapanın kendileri olduğu sonucuna varacaklar ve belki de hatalı kişiliklerinin tamiri için bir uzmanın, bir psikolojik analizcinin yardımını isteyeceklerdir. Uzman onların kuşkularını doğrulayacaktır: Evet, koşullarda yanlış olan bir şey yok, kusur içerde, onları kuşkusuz hep orada olan fırsatları yakalamaktan alıkoyan yenilmiş olanın parçalanan benliğinde gizli. Uzman hayal kırıklığına uğramış kişiye hayal kırıklığını yeniden yansıtacaktır. Hayal kırıklığının doğurduğu öfke böylelikle yayılmayacak ve dış dünyaya yö- neltilmeyecektir. Amaçlanan yolu tıkayan görünmez muhafızlar, görünmez ve eskisinden daha güvenli olarak yerlerinde

kalırlar. Ve onların böylesine çekici renklerde boyadıkları düş alemleri de gözden düşmemiş olacak, cazibelerini ve ayartma güçlerini koruyacaklardır: Onlar her türlü çabaya değer, ve ancak sen şu ya da bu nedenle böyle bir çabaya girmek için kendini zorlamayabilirsin. Başarısız böylece aynı zamanda geriye dönüp nafile yere benimsemeye can attıkları hayat tarzlarım yerin dibine batırma gibi cazip bir teselliden de mahrum bırakılır ("Kedi yetişemediği ciğere murdar dermiş" atasözündeki teselli: Elde edemedim tamam da, zaten uğraşmaya değmezdi, sonuçta çok şey kaybetmedim. Yapılan tespitlere göre, üstün ve yüksek tatmin gücüne sahip olarak reklamı yapılan hedeflere erişmekteki başarısızlık, sık sık, o hedeflere yönelen, ancak daha sonra genellikle onlara erişmekle övünen insanlara da sıçrayan, bir hınç, kin ve garez duygusuna yol açar.)

Gelgelelim, mevcut koşullarda ne kadar akla yatkın olarak görünürse görünsün, özel olarak göz dikilen bir hayat tarzını yakalamaktaki başarısızlık buna kalkışan insanların hatası değildir. En incelikli hayat tarzları bile, eğer başarıyla pazarlanacaksa, evrensel olarak elde edilebilir olarak gösterilmeleri gerekir: Onların sözde erişilebilirlikleri ayartıcılıklarının zorunlu koşuludur. Onlar tüketicilerin alışveriş güdülenimlerini ve ilgilerini kışkırtırlar çünkü muhtemel alıcılar peşlerine düştükleri modellerin gıpta edilecek ve *hayranlık duyulacak* şeyler olmalarının dışında *elde edilebileceklerine,* bu modellerin yalnızca saygın bir düşüncenin değil, pratik eylemin de meşru nesneleri olduklarına inanırlar. İşte bu sunum (piyasanın terk edilmesine meydan vermeyen sunum) sosyal mevkilerini kendileri belirleyen özgür seçiciler olarak kapasiteleriyle tüketicilerin eşitliğini savunur. Varsayılan bu eşitlik ışığında, başkalarının sahip olduğu mallan elde etmedeki başarısızlık yakışıksız ve onur kırıcıdır.

Ancak başarısızlık aslında kaçınılmazdır. Alternatif hayat tarzlarının sahiden erişilebilirliği muhtemel uygulayıcılarının onlara yetebilmeleri, basitçe söylersek, harcayabilecekleri para tarafından belirlenir. Çıplak gerçek şudur ki, bazı insanların ötekilerden daha çok parası ve dolayısıyla daha fazla pratik seçim özgürlüğü vardır. Özel olarak, büyük miktarlarda para (piyasanın gerçek giriş bileti ve piyasanın sunduğu harikalar ülkesine gerçek pasaport) sahibi

olanların gücü en övülen, gıpta edilen ve bu yüzden en prestijli ve hayranlık duyulan tarzlara yetebilir. İşin doğrusu, tam şimdi okuduklarınız bir totoloji -hakkında konuştuğu şeyleri *açıklamış* gibi görünürken *tanımlayan* bir önerme: Belli büyüklükteki bir servetin sahibi olan görece az sayıdaki insan tarafından ancak elde edilebilir tarzlar, aynı zamanda en seçkin ve takdire şayan tarzlar olarak görülürler. Hayranlık uyandıran az sayıda olmalarıdır, onları şahane kılan da pratik erişilemezlikleridir. Elde edilir edilmez, bu yüzden, seçkin ayrıksılık işaretleri, olağanüstü sosyal konum olarak, görkemini yitirir. Onlar "en iyi insanların" işaretleridir; onlar "en iyi hayat tarzlan"dır çünkü "en iyi insanlar" tarafından yaşanırlar. Hem metalar hem de onları kullanan insanlar (burada metaın asli kullanımlarından biri, belki de asli kullanımı sergilemektir) gördükleri yüksek itibarı Özellikle onların bu "evlilik"lerinden alırlar.

Bütün metaların üzerine iliştirilmiş bir fiyat etiketi vardır. Bu etiketler potansiyel tüketiciler havuzunu seçer. Bunlar tüketicilerin sonuçta alacakları kararları doğrudan belirlemezler; kararlar özgür olarak alınır yine. Ancak etiketler gerçeğe uygun olanla uygulanabilir olan arasındaki sınırı çizer; bu verili tüketicinin aşamayacağı bir sınırdır. Piyasanın öne çıkardığı ve reklamını yaptığı görünürdeki eşit şansın arkasında tüketicilerin pratik eşitsizliği -yani, son derece farklı pratik seçim özgürlüğü oranlan- gizlenir. Bu eşitsizlik aynı anda hem bir baskı hem de bir dürtü olarak hissedilir. Eşitsizlik, kendine saygı açısından daha önce üzerinde durulan tüm mara- zi sonuçlarıyla birlikte, acılı bir mahrumiyet deneyimi üretir ama aynı zamanda kişinin tüketici kapasitesini artırması yönünde hırslı gayretlerinin -piyasa nimetleri için dinmek bilmez bir isteği güven altına alan gayretlerin- fitilini ateşler.

Böylelikle, eşitliğin bayraktarlığını yapmasına rağmen, piyasa tüketicilerden oluşan bir toplumda eşitsizlik üretir ve sürdürür. Tipik olarak piyasanın getirdiği ya da piyasanın hizmet ettiği eşitsizlik canlı tutulur ve fiyat mekanizması yoluyla durmaksızın yeniden üretilir. Pazarlanan hayat tarzları peşine düşülen bir ayrıcalık bahşederler çünkü fiyat etiketleri onlara yeterli serveti olmayan tüketicilerin erişmesini engeller; ve bu ayrıcalık bahşedici işlev onların çekim gücünü artırır ve bu da onlara iliştirilen fiyatların yükselmesine hizmet eder. Günün sonunda, anlaşılır ki, pazarlanan

hayat tarzları eşit olarak, hatta rastgele dağıtılmıyor; her biri genellikle toplumun özel bir kesiminde yoğunlaşıyor ve böylelikle sosyal mevkinin bir nişanı olma rolü üstleniyor. Hayat tarzlarının genellikle sınıfa özgü oldukları söylenebilir. Onların hepsi mağazalardan elde edebilir olan parçaların toplamı olması onları eşitliğin bir aracı kılmaz ama durmaksızın somut eşitsizliğin kabul edilebilirliğini kemiren bir unsur haline getirir. Bu son durum, görece yoksul ve muhtaç durumda olanlar için, malların ve mülklerin açık açık ta baştan işgal edilmiş olan, sıklıkla miras yoluyla edinilmiş ve değiştirilemez, sosyal mevkilere ayrıldığı bir duruma kıyasla, daha az katlanılabilir, dayanılması çok güç bir şeydir.

Böylesine *baştan belli* bir eşitsizlik karşısında, piyasanın öne çıkardığı ve ayakta tuttuğu tüketici eşitsizliği gerçekten ağır basar. Piyasa servet ve gelir eşitsizliği üzerinde yükselir ama zümre ayrımlarını tanımaz. O fiyat etiketleri dışında tüm eşitsizlik vasıtalarının değerini düşürür. Mallar bedellerini ödemeye gücü yeten herkese açık olmalıdır. Hayat tarzları -tüm hayat tarzları- yakalamayı bilenlerin hizmetindedir. Satın alma gücü piyasanın tanıyacağı, hak kazandıran tek yetkilidir. İşte bu nedenledir ki, piyasa ağırlıklı bir tüketici toplumunda *tüm* öteki, baştan belli eşitsizliklere karşı direniş eşi görülmemiş bir oranda artar. Belli ırklardan ya da etnik gruplardan üye kabul etmeyen seçkin kulüpleri, "yanlış deri rengine" sahip oldukları için müşterilerinin girmelerine izin vermeyen lokantalar ya da oteller, mülkleri benzer nedenlerle satmayan komisyoncular, hepsi top ateşine tutulur. Sosyal farklılaşmadaki piyasa destekli kıstasların aman vermez gücü, görünüşe bakılırsa, bütün rakiplerini saf dışı bırakmıştır: Paranın satın alamayacağı mal yoktur.

Pazar yönsemeli mahrumiyet ile ırk ya da etnik köken temelindeki mahrumiyet çok sık örtüşür. "Kendileri için tayin edilmiş" kısıtlamalarla aşağı bir konumda tutulan gruplar aynı zamanda genel olarak düşük ücretli işlerde çalıştırılırlar, öyle ki "daha iyi konumdaki insanlar"ın payına düşen hayat tarzlarına güçleri yetmez. Bu durumda, mahrumiyetin önceden tayin edilmişliği gizli kalır. Görünür eşitsizlikler yoksul ırkın ya da etnik grubun üyelerinin yetersiz becerileri, verimlilikleri ya da kavrayışları sonucu olarak geçiştirilir; doğuştan gelen kusurları olmasaydı, onlar

da herkes gibi başarılı olurlardı. Kıskandıkları ve taklit etmek istedikleri insanlar gibi olmak, eğer isterlerse ve isteklerine uygun davranışlarsa, kendi ellerindedir.

Ne var ki, öteki türlü, üyeleri piyasa koşullarında başarılı olmakla birlikte hâlâ "daha iyi hayat tarzları"nın kapıları yüzlerine kapanan sefil kategorinin durumunda, bu açıklama mümkün değildir. Parasal olarak, onlar kulübün yüksek aidatını ya da otelin yüksek ücretini ödeyebilirler ama yine de girişleri engellenir. Mahrumiyetlerinin önceden belirlenmiş niteliği böylelikle açığa çıkar; vaat edilenin tersine, paranın her şeyi satın alamadığını ve dolayısıyla toplumda insani yerleşim için, esenlikleri ve itibarları için, sebatla para kazanıp sonra harcamaktan daha başka şeyler vardır. Bu bulgular insan özgürlüğünün teminatı olarak serbest piyasaya olan güvenlerini sarsar. Bildiğimiz kadarıyla, insanlar bilet almaya güçlerinin yetip yetmemesi bakımından ayrılabilirler ancak hiç kimse bir kere bilet aldıktan sonra kapıdan çevrilemez. Bir piyasa toplumunda, önceden belirlenmiş fırsat farklılıkları haklı gösterilemez ve tam da bu yüzden tahammül edilemez. İşte bu yüzden, "satın alma gücü" temelindekiler dışında tüm ayrımlara karşı bir başkaldırının başını ayrıma tabi ırkların, etnik grupların, dinsel cemaatlerin, dil topluluklarının varlıklı, daha başarılı üyeleri çekmiştir (bir dereceye kadar, feminist mücadele de gücünü tüketim toplumunun "ruhuna" ya da en azından vaatlerine yabancı ayrımlardan alır). "Kendini yapan kişilerin", hayat tarzı "kabilelerinin serpilip gelişmesinin, tüketim kalıpları yoluyla farklılaşmasının yaşandığı çağ aynı zamanda ırksal, etnik, dinsel ya da cinsiyet ayrımcılığına karşı direnişlerin de çağıdır; bu *insan hakları* için -yani, ilke olarak bizim yaşadığımız türdeki toplumun inançlarına göre, bir birey olarak herhangi bir insanın çabalarıyla üstesinden gelinemeyecek olanlar dışında, her tür kısıtlamanın kaldırılması için- kararlı mücadelelerin verildiği bir çağdır.

Sosyolojide tarzlar ve araçlar

Bölüm bölüm, paylaştığımız gündelik deneyimler dünyası içinde birlikte yolculuk ettik. Sosyolojiyi de bize rehberlik yapsın diye davet ettik: Sosyolojiye, eğer gündelik kaygı ve sorunlarımız yol boyunca karşımıza çıkacak olursa, gördüğümüz ve yaptığımız şey hakkında yorum yapma işi verildi. Herhangi bir rehberli gezide olduğu gibi, rehberimizin önemli hiçbir şeyi kaçırmadığımızdan emin olmamızı sağlayacağını ve tek başımıza kalsak mutlaka gözden kaçıracak olduğumuz şeylere dikkat çekeceğini umduk. Aynı zamanda rehberimizden, bize ancak üstün körü bildiğimiz şeyleri açıklamasını -onlar hakkında bilmediğimiz hikâyeler anlatmasını- da bekledik. Rehberli gezimizin sonunda şeyleri başlangıçtakinden daha iyi bilir ve kavrar hale geleceğimizi umduk; bu gezinin ardından günlük hayat uğraşlarımıza yeniden daldığımızda, karşılaştığımız sorunlarla başa çıkmak için daha iyi donanımlı olacağımızı umduk. Onları çözme gayretlerimizin zorunlu olarak daha başarılı olacağı anlamına gelmez bu; ancak artık en azından sorunların ne olduğunu ve çözümlerinin, eğer varsa, neyi gerektirdiğini bileceğiz.

Ben göründüğü kadarıyla sosyolojinin gezimiz boyunca kendisinden istediğimiz görevlerin gayet iyi üstesinden geldiğine inanıyorum; ancak o zaman, eğer ondan bize bir yorum, gündelik deneyimlerimiz hakkında bir dizi açıklayıcı dipnot sağlamasından öte şeyler yapmasını istemiş olsaydık, bizi hayal kırıklığına uğratacaktı. Yorum tam da sosyolojinin yapmak zorunda olduğu şeydir. Sosyoloji, günlük hayatlarımızda elde ettiğimiz ve kullandığımız bilginin anlaşmasıdır: Çünkü sosyoloji çıplak gözün tespit edemeyeceği bazı incelikli ayrımları ve ilk bakışta hemen belli olmayan bazı bağlantıları açığa çıkarır; aynı zamanda haritayı günlük deneyimlerimiz ufkunun ötesine uzatır, böylece mesken edindiğimiz toprakların kendi başımıza keşfetme şansımızın olmadığı dünyaya ne kadar uyduğunu görebiliriz. Sosyoloji olmaksızın bildiklerimiz ile onun yorumlarını işittikten sonra bildiklerimiz arasındaki fark doğru ile yanlış arasındaki fark değildir (ancak kabul edelim ki, sosyolojinin şurada burada yanlış

düşüncelerimizi düzelttiği de olur); fark asıl olarak yaşadıklarımızın ancak ve ancak bir biçimde tanımlanabileceği ve açıklanabileceğine inanmak ile muhtemel -ve makul- anlatımların sayısının çok fazla olduğunu bilmek arasındadır. O halde sosyoloji, anlam arayışımızın sonu değil, arayışımızı sürdürmemiz için bir teşvik ve merakın kaybolduğu ve arayışın durduğu hoşnutluk hali için bir engeldir. Denir ki, sosyolojinin yapabileceği en iyi hizmet, görünüşteki benzer şeyleri beklenmedik açılardan göstererek ve böylece tüm bildik şeyleri ve özgüvenleri zayıflatarak "ağır aksak ilerleyen hayal gücünü kışkırtmaktır.

Gelgelelim, genel anlamda söylersek, "sosyal bilim" olarak (yani, sıradan görüşler ve kanılar karşısında üstünlük iddia eden ve şeylerin *gerçekten* nasıl olduğu hakkında güvenilir, sağlam ve doğru bilgiye sahip olduğuna inanılan bir bilgi demeti olarak) sosyolojinin verebileceği ve vermesi gerektiği hizmetlere ilişkin birbirinden çok farklı iki beklenti vardır.

Beklentilerden biri sosyolojiyi sorunlarımızın ne olduğunu, onlara ilişkin neler yapacağımızı ve onlardan nasıl kurtulacağımızı anlatma vaadinde bulunan türden öteki uzmanlık alanlarıyla aynı kaba koyar. Sosyoloji bir tür kendi işini kendin yap brifingi ya da hayat sanatını -istediklerimizi nasıl elde edeceğimizi, yolumuza dikilen herhangi bir engelin üzerinden nasıl atlayacağımızı ya da kenarından nasıl geçeceğimizi- öğreten bir ders kitabı olarak görülür. Böylesi bir beklentinin varacağı yer, durumumuza ilişkin çeşitli unsurların nasıl birbirine bağlı olduğu bilgisini bir kere edinmişsek, o durumun denetimini ele geçirmekte, onu amaçlarımıza boyun eğdirmekte ya da en azından bu amaçlara daha iyi hizmet etmeye zorlamakta özgür olacağımız umududur. Bu, son tahlilde, bilimsel bilgi dediğimiz şeydir. Biz o bilgiye çok yüksek bir paye veririz çünkü inanırız ki, onun sağladığı bilgelik kişinin olayların nasıl gelişeceğini *kestirmesini* sağlayan türdendir; ve olayların gelişim seyrini (böylelikle kişinin kendi eyleminin sonuçlarını da) kestirme yetisi kişinin özgür ve rasyonel *davranmasını* -yani, ancak ve ancak arzulanan sonuçları vermeyi garanti eden türden hamleler yapmasını- sağlayacaktır.

Öteki beklenti öncekiyle yakından ilişkilidir ancak o araçsal olarak faydalılık fikrinin altında yatan varsayımları -önceki

beklentinin dile getirme ihtiyacı duymadığı öncülleri- açığa vurur. Bir durumun denetimini elinde bulundurmak, şu ya da bu biçimde (her zaman o durumun parçaları olan) öteki insanların istediğimizi elde etmemize yardımcı olacakları şekilde davranmaya ayartmak, zorlamak ya da olmazsa sebep olmak anlamına gelmelidir. Bir kural olarak durumun denetimini elinde bulundurmak öteki insanların denetimini elinde bulundurmaktan başka bir anlama gelemez (nihayetinde, bu normalde, "arkadaşları kazanma ve insanları etkileme" yolu olarak yaşama sanatının gereğidir). İkinci beklentide, bu başkalarını denetleme arzusu öne çıkar. Sosyolojinin hizmetlerine, onların, bir önceki bölümde içinde yaşadığımız modern zamanların ayırıcı bir özelliği olduğunu gördüğümüz düzen sağlama ve kaosu uzaklaştırma gayretlerine yardımcı olacakları umuduyla bel bağlanır. İnsan eylemlerinin içsel kaynaklarını keşfederek sosyologdan, insanlardan göstermeleri istenen türden davranışı ortaya çıkarmak ya da alternatif olarak tasarlanan düzen modelinin uygun görmediği her davranışı ortadan kaldırmak için, şeylerin nasıl düzenlenmesi gerektiğine ilişkin pratik olarak faydalı bilgiyi sağlaması beklenir. İşte bu yüzden, fabrika sahipleri sosyologlara grevlerin nasıl önleneceğini, yabancı bir ülkeyi işgal eden silahlı güçlerin komutanları gerillalarla nasıl mücadele edileceğini sorabilir; polis kuvvetleri gösterici kalabalığının nasıl dağıtılacağı ve potansiyel asilerin nasıl etkisiz tutulacağına ilişkin pratik öneriler bekleyebilir; ticari şirket yöneticileri muhtemel alıcıları ürünleri satın almaya ikna etmenin en iyi yollarını isteyebilir; halkla ilişkiler görevlileri anlaşmalı oldukları politikacıları nasıl daha popüler ve seçilebilir yapabileceklerini araştırabilirler; politikacılar ise hukuku ve düzeni korumanın -yani, vatandaşları tercihen gönüllü olarak ama boyun eğmekten hoşlanmadıklarında da, yasalara boyun eğdirmenin- yöntemleri konusunda tavsiyeler isteyebilir.

Bütün bu taleplerin vardığı yer: Sosyologlar bazı insanlara, özgürlüklerini sınırlayacak ve davranışlarını daha fazla kestirilebilir kılacak şekilde, özgürlüğün nasıl azaltılacağı konusunda tavsiyelerde bulunmalıdır. Konu edilen insanların kendi eylemlerinin *özneleri* olmaktan, başka insanların eylemlerinin *nesnelerine* nasıl dönüştürüleceğinin; pratikte, insan eylemine ilişkin olarak

insanların yaptıkları şeyin dışarıdan uygulanan baskıyla tamamıyla belirlendiği bir tür "bilardo topu" modelinin nasıl gerçekleştirileceğinin bilgisi istenmektedir. İnsan eylemi böyle bir "bilardo topu" modeline ne kadar yaklaşırsa, sosyolojik hizmetler düşünülen amaçlar için o kadar faydalı olacaktır. İnsanlar, seçiciler ve karar vericiler olmaktan çıkarılamazsa bile, eylemlerinin dışsal bağlamı öylesine manipüle edilecektir ki, yapılan seçimlerin ve alınan kararların manipülatörlerin isteklerine karşı gelmesi tamamen imkânsızlaşacaktır.

Genelde, bu türden beklentiler sosyolojinin *bilimsel* olmasına, yani, bolca görülen pratik yararlılığı -getirdiği somut faydalar- yüzünden büyük saygı gören yerleşik bilimlerin kalıplarına uygun olarak etkinliklerini ve ardından ürünlerini biçimlendirmesi talebine çıkar. Sosyoloji, örneğin fizik ya da kimyanın sağladığı gibi kesin, pratik olarak faydalı ve etkili reçeteler vermelidir. Başından beri bu ve benzer bilimler kesin tanımlanmış bir bilgi elde etmeyi hedeflemektedir: Sonuçta, çalışma nesneleri üzerinde tam hakimiyete yol açan türden bir bilgi. "Doğa" demek olan nesne kendi iradesi ve maksadından uzaklaştırılmıştır, öyle ki nesne, hiç tereddütsüz onu kendi ihtiyaçlarının daha iyi karşılanması için kullanmak isteyen insanların irade ve maksatlarına tamamen boyun eğdirilebildi. "Doğal" nesnelerini betimlemekte kullanılan bilim dili, maksat ya da anlama gönderme yapan tüm terimleri titizlikle ayıkladı; böyle bir temizlik hareketinden geriye bir "nesnel" dil, nesnelerin eylemi, ürettiği değil, kabul ettiği oranda kuran bir dil kaldı; nesnelerini, değişmeksizin "kör" olarak, yani herhangi bir özgür amacı ve niyeti olmayan bir şey olarak betimlenen dış güçlerin darbelerine maruz kalan nesneler olarak kuran bir dil. Böyle tanımlandığında, doğal dünya "herkesin malı", ekilmeyi ve bilinçli olarak insan yerleşimine uygun olacak şekilde tasarlanmış bir alana dönüştürülmeyi bekleyen bakir bir toprak parçası olarak kavrandı. Bilimin nesnelliği, bulgularını, amaçlan olan insan ile bu amaçlara göre biçimlen- dirilmeye ve kalıba dökülmeye yazgılı doğa arasındaki kapatılamaz uçurumu vurgulayan duygusuz, teknik bir dille açıklamasında ifadesini bulmuştur. Bilimin ilan edilen amacı "insan türünün doğa üzerinde hâkimiyeti"ne yardımcı olmaktı.

Dünya zihinlerdeki bu maksatla keşfedildi. Doğa üzerinde çalışılacaktı ki, insanın usta elleri ona istediği şekli nasıl vereceğini bilecekti (örneğin, heykeltıraşları ve onların bir insan şekline dönüştürmeyi istedikleri mermer kalıplarını düşünün. Amacına ulaşmak için, heykeltıraş önce taşın yapısal niteliklerini öğrenmelidir. Mermeri kırmadan kesmek ve yontmak üzere güç uygulanabilecek belli doğrultular vardır. Kafasında taşıdığı biçimi mermere dayatmak - taşı tasarısına boyun eğdirmek- için, heykeltıraş bu doğrultuları nasıl tanıyacağım öğrenmelidir. Aradığı bilgi cansız taşı iradesine boyun eğdirecek ve ahenk ve güzellik fikirlerine göre onu yeniden biçimlendirmesini sağlayacaktır). Bilimsel bilginin izlediği yol budur: Bilimin nesnesini *açıklamak,* şu ya da bu olduğunda ne olacağım *kestirme* yetisi kazanmaktır; böylesi bir kehanet yetisi ile kişi eylem *yapabilecekti* -yani artık zaptedilmiş ve uysal gerçekliğin bir parçası üzerine, seçilen amaca daha iyi hizmet edecek tasarı kazı- nacaktı. Gerçeklik, her şeyden önce insanın maksatlı etkinliğine karşı bir direniş olarak görüldü. Bilimin hedefi bu direnişin nasıl kırılacağını bulmaktı. Sonuçta dünyanın zaptedilmesi insanlığın doğal kısıtlamalardan kurtuluşu, bir bakıma kolektif özgürlüğümüzün artması anlamına gelecekti.

Dişe dokunur her bilginin, bu bilim modeliyle bağdaşması teşvik edildi ve beklendi. Genel kabul görmeye, akademik dünyada bir yer, kamusal kaynaklardan bir pay almaya aday her tür bilgi, doğa bilimlerine benzediğini, dünyayı insan maksatlarına daha uygun yapmamızı sağlayacak şekilde benzer faydalı, pratik bir talimat verebildiğini kanıtlamak zorundaydı. Doğa bilimleri tarafından konmuş kıstaslara uyma baskısı muazzamdı ve karşı koyulması hemen hemen imkânsızdı. Sosyal düzen mimarlarının ya da tasarımcılarının rolünü oynamayı akıllarından bile geçirmemiş olsalar bile, istedikleri tek şey insanlık koşulunu daha eksiksiz kavramak olsa bile, sosyolojinin kurucu babalarının hâkim bilim modelini "iyi bilgenin ve her tür kavrayış tarzının ilkörneği olarak zımnen ya da açıktan kabul etmekten başka çareleri yoktu. Bu yüzden, insan hayatı ve faaliyetlerinin araştırılmasında doğa bilimleri tarafından kullanılan yöntemler kadar kesin ve nesnel yöntemlerin düşünülebileceğini ve sonuçta aynı şekilde kesin ve nesnel bir bilgiye ulaşılabileceğini göstermek zorunda kaldılar.

Sosyolojinin kendisini bilim katına çıkarabileceğini ve dolayısıyla akademi ailesine onun yaşlı ve seçkin üyeleriyle eşit temelde kabul edilebileceğini kanıt- lamalıydılar.

Bu ihtiyaç, bir kere akademik öğretim ve araştırma dünyasındaki öteki bilimler arasında yer almaya kararlı olduktan sonra, benimsenen sosyolojik söylemin biçimini açıklamakta çok işe yaradı. Sosyolojiyi "bilimsel" kılma çabası söyleme hâkim oldu; bu görev katılımcılarının ilgi alanları arasında baş sıraya oturdu. Tomurcuklanan akademik sosyolojinin meydan okuyuşlara karşılık verebileceği üç strateji vardı. Üçü de denendi ve sonuçta üçü de yerleşik sosyolojinin aldığı şekli belirledi.

İlk stratejinin en iyi örneği Fransa'da akademik sosyolojinin kurucusu Emile Durkheim'ın öğretileridir. Durkheim, bilimsel statü peşindeki bütün bilgi alanlarının paylaştığı bir bilim modelinin olduğunu veri olarak aldı. Bu model, her şeyden önce, *nesnelliği* ile çalışma nesnesine çalışmayı yapan özneden tamamen farklı olarak araştırmacının tetkikine tabi kılınabilen, gözlenebilen ve kesinlikle yansız ve ayrı bir dil içinde açıklanabilen, "orada" bir şey olarak ele almasıyla nitelendi. Her bilim aynı şekilde hareket ederken, bilimsel disiplinler birbirlerinden ancak aynı türden nesnel bakışı gerçekliğin ayrı alanlarına yöneltmeleriyle ayrılır; dünya, âdeta parsellere bölünür ve bu parsellerin her biri ait olduğu bilimsel disiplin tarafından araştırılır. Araştırmacılar hep aynıdır, hepsi aynı tür teknik beceriyle donanmış ve aynı kurallara ve davranış koduna tabi bir etkinlik yürütürler. Ve üzerinde çalıştıkları gerçeklik hepsi için aynıdır, her zaman "orada" gözlenmeyi, tanımlanmayı ve açıklanmayı bekleyen şeylerden oluşmuştur. Bilimsel disiplinleri birbirinden ayıran tek şey araştırma alanlarının ayrılığıdır. Çeşitli bilim dalları dünyayı kendi aralarında bölüştürür ve her biri kendi parçasıyla, kendi "şeyler koleksiyonu" ile meşgul olur.

Eğer bilimin yaptığı buysa, sosyolojinin bilim içinde bir yer bulması, bir bilim haline gelmesi için mevcut bilimsel disiplinlerin henüz ele almadıkları bir dünya kesimi bulması şarttır. Denizleri dolaşan bir kaşif gibi, sosyoloji hiç kimsenin henüz egemenlik iddiasında bulunmayan bir kara parçası keşfetmelidir ki, kendi bilimsel yetkinliğinin ve otoritesinin rakipsiz alanını oluşturabilsin. Basitçe söylersek, bir bilim olarak ve ayrı, egemen, bilimsel bir

disiplin olarak sosyoloji ancak o güne kadar ihmal edilmiş bir "şeyler koleksiyonu"nun hâlâ bilimsel tetkike konu edilmeyi bekler bulunmasıyla meşrulaştırılabilirdi.

Durkheim, özel olarak *sosyal* olguların -özelde hiçbir kişiye ait olmayan kolektif fenomenlerin (ortak inançlar ve davranış kalıpları gibi)- oldukları haliyle *şeyler* olarak ele alınabileceklerini ve öteki şeyler gibi nesnel, ayrı bir biçimde araştırılabileceğini ileri sürüyordu. Aslında, bu fenomenler sizin ve benim gibi bireylerin gözünde gerçekliğin geri kalanıyla aynı görünür: Somut ve inatçıdırlar ve onların olmamasını isteyemeyeceğimiz gibi onları tanıyıp tanımamamızdan bağımsız olarak vardırlar. Tıpkı ona baksam da bakmasam da, onu düşünsem de düşünmesem de, odamda belli bir yer işgal eden masa ve sandalye gibi, onlar, bilsek de bilmesek de oradadırlar. Dahası, onları ancak felaketim pahasına ihmal edebilirim. Eğer sanki onlar yokmuş gibi davranırsam, fena halde cezalandırılırım (eğer *doğ* al yerçekimi yasasını görmezden gelip odadan çıkmak için kapı yerine pencereyi kullanırsam, cezaya çarptırılırım - kolum bacağım kırılır. Eğer bir *sosyal* normu -çalmaya karşı yasaları ve ahlâk kurallarını- görmezden gelirsem, yine cezaya çarptırılırım; hapse atılırım ya da hemcinslerim tarafından lanetlenirim). İşin aslı, bir sosyal normun mevcudiyetini zor bir yoldan -normu çiğnediğimizde ve bu yüzden istemeden kendimize karşı cezai yaptırımların "fitilini ateşlediğimizde"- öğreniriz.

Bu yüzden, diyebiliriz ki, kuşkusuz insansız olmayacaksa da, sosyal fenomenler birey olarak insanın *içinde* değil *dışındadır*. Doğa ve onun mutlak yasaları ile birlikte, her insanın nesnel çevresinin, herhangi bir insan eylemi ya da bütün olarak insan hayatının, dışsal koşullarını oluştururlar. Onların güçlerine tabi insanlara sorarak sosyal fenomenler hakkında birşeyler öğrenmek anlamsız olacaktır (uçmak yerine yürüyen insanların kanaatlerini toparlayarak yerçekimi yasası üzerine araştırma yapılamaz). İnsanlara sormak yoluyla elde edilebilecek enformasyon bulanık, kısmi ve yanıltıcı olacaktır: Sorularımızı yönelttiğimiz insanlar, araştırması yapılan fenomenleri onlar bulmuş ya da yaratmış olmadıklarından, onları zaten olduğu gibi ve hazır buldukları ve çoğu kez onlarla kısa bir an için ve bir yönüyle karşılaşmak dışında karşılaşmadıklarından (yani,

mevcudiyetlerinden haberdar olmadıklarından), söyleyecekleri çok fazla değildir. Bu yüzden, sosyal olgular doğrudan, nesnel olarak, "dışarıdan", sistematik gözlem yoluyla, özellikle "oradaki" şeylerin geri kalanı üzerinde çalışırken olduğu gibi araştırılmalıdır.

Durkheim, önemli bir anlamda, sosyal olguların doğal olgulardan farklı olduğu fikrine katılır. Doğanın yasasını çiğnemekle ardından gelen zarar arasındaki bağlantı otomatiktir; insan tasarımı (ya da hiçkimsenin tasarımı) ile gündeme getirilmez. Toplum normunu çiğnemekle norm çiğneyenlerin maruz kaldıkları arasındaki bağlantı tersine "insan yapısı"dır. Belli davranışlar, bizatihi davranış failine zarar verdiği için değil, toplum onu mahkûm ettiği için cezalandırılır (böylelikle, çalma hırsıza zarar vermez, hatta fayda bile sağlayabilir; eğer hırsız sonuçta ceza görürse, bunun tek nedeni sosyal duyguların hırsızlık karşısında ağır basmasıdır). Gelgele- lim, bu farklılık sosyal normların "şeylere benzer" niteliğini ya da üstlerinde nesnel araştırmanın uygulanabilirliğini değiştirmez. Tam tersine, bu farklılık normların "şeylere benzer" doğasına katkıda bulunur çünkü normlar düzenliliğin ve insan davranışının, dolayısıyla bizatihi toplumsal düzenin, rastlantısal olmayışının somut malzemesi ve etkin nedenleri olarak ortaya çıkarlar. İnsan davranışının sahici açıklamasını mümkün kılan zihinsel durumlar ya da psikologların istekle araştırdıkları türden bireysel duygulanımlar değil, bu gibi "şeylere benzer" sosyal olgulardır. İnsan davranışını doğru olarak anlatmayı ve açıklamayı isteyen sosyolog bu yüzden ancak bireyin kendisinin bize anlatabileceği -ve bu yüzden "insan ruhunun" gözlemlenemez ve nüfuz edilemez "gizleri" olarak kalmaya mahkûm- bireysel psişe, niyetler ve özel anlamların kenarından geçmekte ve bunun yerine dışardan gözlenebilen ve her ihtimalde onlara bakan her gözlemciye aynı görünen fenomenleri araştırmaya ağırlık vermekte haklıdır (ona bu salık verilir).

Bu, sosyolojinin bilimsel statüsünü savunmak için izlenebilecek muhtemel stratejilerden biridir. Çok farklı bir strateji Max Weber'in eserleriyle birlikte ortaya çıkmıştır. "Bilimsel olma"nm ancak ve ancak bir yolunun olduğu ve bu yüzden sosyolojinin doğa bilimlerinin pratiklerini sorgusuz sualsiz taklit etmesi gerektiği fikri şiddetle reddedilir. Bunun yerine Weber, sosyolojik pratiğin, bilimsel bilgiden beklenen kesinlikten birşey kaybetmeden, nasıl sosyoloji

tarafından incelenen insan gerçekliği doğa bilimi tarafından araştırılan insani olmayan dünyadan farklı ise doğa bilimlerinden aynı şekilde farklı olması gerektiğini savunmuştur.

İnsan gerçekliği, insan faillerin eylemlerine anlam katmalarıy- la, farklıdır, aslında eşsizdir. Faillerin güdüleri vardır; kendilerine koydukları amaçlara erişmek için eylem yaparlar. Onların eylemlerini açıklayan böylesi amaçlardır. Bu nedenle, fiziksel maddelerin uzamsal hareketleri ya da kimyasal tepkimelerin aksine, insan eylemlerinin açıklanmak yerine anlaşılmaya ihtiyacı vardır. Daha açık bir deyişle, insan eylemim açıklamak onu *anlamak,* fail tarafından ona bahşedilen anlamı kavramaktır.

İnsan eylemlerinin anlamlı olması ve bu yüzden özel tür bir araştırmaya ihtiyaç duyması Weber'in keşfi değildir. Tersine, bu fikir anlambilim'in -bir edebi metinde, bir tabloda ya da yaratıcı bir insan ruhunun başka bir ürününde yatan "anlamın keşfi"nin teorisi ve pratiği- kurulmasından beri, uzun zamandır bilinmekteydi. Anlambilimsel incelemeler boşuna bilimsel statü kazanmak için mücadele veriyordu. Anlambilim teorisyenleri, anlambilimsel çalışmanın yöntemi ve bulgularının bilimin yöntemlerinin ve sonuçlarının olduğunu gösterdiği kadar nesnel olabileceğini, yani, anlambilimsel incelemenin yönteminin kuralları izleyen herhangi bir araştırmacının aynı sonuçlara ulaşabilecekleri kesinlikte bir sisteme bağlanabileceğini gösterme zorluğuyla karşı karşıya kaldılar. Böylesi bir bilimsel ideal, göründüğü kadarıyla, anlambilimciler için erişilemez bir şeydi. Öyle ki, anlamını kavramak için, metnin yorumcuları "kendilerini yazarın yerine koymalı", metni yazarının gözünden görmeli, yazarının düşüncelerini düşünmeliydiler; kısaca, yazar gibi olmaya, düşünmeye, akılyürütmeye ve duymaya çalışmalıydılar (bu tür, kendini yazarın hayatına ve ruhuna "aktarma", yazarın deneyimini yeniden yaşama ve kopya etme çabasına *eşduyum* deniyordu). Bu, yazarla sahici bir yakınlaşma ve muazzam bir hayal gücü gerektirir; ve sonuçlar *herkesin* eşit başarıyla uygulayabileceği tektip bir yönteme değil, tek bir yorumcunun *emsalsiz* maharetlerine bağlı olacaktır. Bu yüzden, yorumlama süreci bir bütün olarak bilimden çok sanata aittir. Eğer yorumcular son derece farklı yorumlar yaparlarsa, rakip öneriler arasından zengin, daha geniş açılı, derin, estetik olarak hoş ya da hiç

değilse ötekilerden daha doyurucu olan biri seçilebilir; ancak bunlar hoşlanmadığımız yorumun *yanlış* ama tercih ettiğimiz yorumun *doğru* olduğunu söylememizi sağlayacak nedenler değildir. Ve doğru olduğu kesinlikle teyit edilemeyen ya da yanlışlığı kanıtlanamayan bir tez bilime ait olamaz.

Ne var ki Weber, onları anlamayı amaçlayan (yani anlambilim gibi anlamlarını kavramaya çabalayan) bir insan eylemleri incelemesi olarak sosyolojinin bilimsel bilginin ayırıcı özelliği olan nesnellik düzeyine erişebileceğinde ısrar etti. Başka bir ifadeyle, Weber sosyolojinin öznel insan gerçekliğinin nesnel bilgisini yaratabileceğini, ve yaratması gerektiğini ısrarla belirtti.

Kuşkusuz, tüm insan eylemleri böyle yorumlanamaz çünkü eylemlerimizin çoğu ya geleneksel ya da hissidir -onlara alışkanlıklar ya da duygular yön verir. İki durumda da eylem *düşünümsüzdür*. Öfkeyle davrandığımda ya da bir rutini izlediğimde, ne eylemim üzerine kafa yorarım ne de özel amaçlar güderim; eylemimi özel bir amaca yönelik bir araç olarak tasarlamadığım gibi denetlemem de. Geleneksel ve hissi eylemler, tıpkı doğal fenomenler gibi zihnimin denetleyemediği unsurlar tarafından belirlenirler; ve doğal fenomenler gibi, en iyi nedenleri gösterildiğinde kavranırlar. Nedensel bir açıklama yerine bir anlam kavrayışı için, *rasyonel* eylemler, yani *düşünümlü* eylemler, *hesaplı* eylemler, bilinçli olarak benimsenmiş ve denetlenen ve bilinçli olarak düşünülmüş bir amacı hedefleyen eylemler ("için" eylemleri) gereklidir. Gelenekler çeşitli ve duygulanımlar doğrudan doğruya kişisel ve özel olsalar bile, amaçlarımızı onları başarmak için seçtiğimiz araçlarla Ölçmeye kalkışmamızın altında yatan gerekçe bütün insanlar için ortaktır. Böylelikle, gözlediğim eylemin anlamını failin aklından neler geçtiğini tahmin ederek, "düşünceleri düşünerek" (başka bir ifadeyle, empatiyle) değil, eylemi, anlamlı olan ve bu yüzden eylemi benim için ve herhangi bir başka gözlemci için anlamlı kılan bir motifle eşleştirerek çıkarabilirim. Okul arkadaşınıza öfkeyle vurmanız, eğer ben hiçbir zaman güçlü duygular yaşamamış halim selim bir kişiysem, benim için hiçbir anlama gelmeyebilir. Ancak eğer ben "sabahladığınızı", gece geç saatlere kadar bir makale yazdığınızı görürsem, gördüğüm şeyin anlamını kolaylıkla çözebilirim (ve

herkes bunu yapabilir) çünkü makale yazmanın bilgi edinmenin mükemmel, sınanmış bir yolu olduğunu biliyorum.

Göründüğü kadarıyla Weber, kısaca şunu varsayıyor: Bir rasyonel akıl başka bir rasyonel aklı tanıyabilir; araştırılan eylemler rasyonel oldukları (hesaplanmış, bir amaç güden) müddetçe, rasyonel olarak anlaşılabilir -bir neden değil, bir anlam ortaya sürerek açıklanabilir. Sosyolojik bilginin bu yüzden bilimden aşağı kalması gerekmez. Tam tersine, onun yalnızca betimlemekle kalmadığı nesnelerini -insan nesnelerini- aynı zamanda *anlayabilmesiyle* bilim üzerinde açık bir üstünlüğü vardır. Ne kadar baştan sona keşfedilmiş olursa olsun, bilimin betimlediği dünya anlamsız durur (ağaç hakkında her şeyi bilebilirsiniz ama ağacı "anlayamazsınız"). Sosyoloji bilimden ötesine gider - o üzerinde çalıştığı gerçekliğin *anlamını* yakalar.

Sosyal araştırmaları bilim katına çıkarmayı hedefleyen üçüncü bir strateji daha vardır: Bilim gibi, sosyolojinin de doğrudan ve etkili pratik uygulamasının olduğunu göstermek. Bu strateji özel bir gayretkeşlikle, pragmatik kafa yapısı ve pratik başarıyı, değerin ve nihayet hakikatin yüce kıstası olarak gören bir ülkede, Amerika Birleşik Devletleri'nde, sosyolojinin önde gelen isimleri tarafından uygulanmaktadır. Avrupalı meslektaşlarından farklı olarak ilk Amerikalı sosyologların yaptıkları işin doğası hakkında teoriler yapmaya pek vakitleri yoktu; onlar sosyolojik pratiğin felsefi haklılaştırılması ile ilgilenmediler. Bunun yerine, onlar büyük bir hevesle sosyolojik araştırmanın temin edebileceği türden bilginin yıllar boyu çarpıcı sonuçlar alarak kullanılmakta olan bilimsel bilgiyle tamamen aynı biçimde kullanılabileceğini göstermeye giriştiler; bu bilgi de öngörülerde bulunmak ve gerçekliği "manipüle etmek" için, gerçekliği ne olursa olsun ve nasıl tanımlanmış ve seçilmiş olurlarsa olsunlar, ihtiyaçlarımız ve niyetlerimize yanıt verecek biçimde değiştirmek için kullanılabilirdi.

Bu üçüncü strateji ağırlığını *sosyal teşhis* yöntemlerinin (sosyal hayatın belli alanlarında işlerin tam olarak nasıl yürüdüğünü ayrıntılarıyla gösteren incelemeler) ve insan davranışının genel teorisini (yani, bu tür davranışları belirleyen unsurlar; bu gibi unsurların eksiksiz bir bilgisinin insan davranışını öngörülebilir ve manipüle edilebilir kılabileceği umut ediliyordu) geliştirmeye verdi. Başından beri, sosyolojinin pratik bir yanının olduğu

düşünülüyordu. Sosyolojinin bu özelliği, artan suç oranları, çocuk suçları, alkolizm, fuhuş, aile bağlarının zayıflaması vb. gibi belli başlı sosyal sorunların karşısına çıkarıldı. Sosyoloji sosyal tanınma şansını, nasıl jeoloji ve fizik, gökdelenlerin inşasına yardımcı oluyorsa, aynı şekilde sosyal süreçlerin yönetimine yardımcı olma vaadi üzerine kurdu. Başka bir ifadeyle, sosyoloji kendini sosyal düzenin kuruluşu ve sürdürülmesi hizmetine soktu. Sosyal yöneticilerin, öteki insanların davranışlarını yönlendirme görevini üstlenen insanların kaygılarını paylaştı. Pratik yararlılık vaadi idari faaliyetin her yeni alanında yankı buldu ve savunuldu. Fabrikalarda ve madenlerde uzlaşmazlıkları çözmek ve çatışmaları önlemek için, savaş yorgunu askeri birliklerdeki genç askerlerin uyumunu kolaylaştırmak için, yeni ticari ürünlerin piyasaya çıkarılmasına yardım etmek için, eski hükümlülerin rehabilitasyonu için, sosyal refah harcamalarının verimliliğini artırmak için sosyologların hizmetlerinden faydalanıldı.

Bu strateji Francis Bacon'ın "doğaya itaat ederek boyun eğdirmek" formülüne çok yakındı; doğruyu yararlılık, enformasyonu denetim, bilgiyi güç ile kaynaştırıyordu. Bu strateji, sosyolojik bilginin geçerliliğini sosyal düzenin yönetimine, düzeni yönetenlerin gördüğü ve dile getirdiği biçimiyle "sorunlar"ın çözümüne sağlayabileceği pratik faydalar ile kanıtlamak üzere, güç sahiplerinin meydan okuyuşunu kabul ediyordu. Aynı şekilde, böyle bir strateji izleyen sosyoloji idarecilerin bakış açısını benimsemek, toplumu "tepeden" bir manipülasyon nesnesi, ona verilmek istenen biçime daha kolay uyum sağlayıp girebilmesi için iç yapısının daha iyi öğrenilmesi gereken sert materyal olarak görmek zorunda kalmıştı.

Sosyolojik ve idari ilgi alanlarının kaynaşması, sosyolojinin devletin, endüstriyel ya da askeri yönetim çevrelerinin gözüne girmesini sağlamıştı sağlamasına ama bu onu tepedeki gücün denetimini gönülden destekledikleri değerlere, özellikle bireysel özgürlük ve komünal özyönetime karşı bir tehdit olarak algılayanların eleştirilerine maruz bıraktı. Eleştirmenler, tartışılan bu stratejinin izlenmesinin taraf tutma ve sosyal gücün mevcut asimetrisine aktif bir destek verme anlamına geldiğine işaret ediyorlardı. Onlar ısrarla, sosyolojinin sağladığı bilgi ve pratik çözüm önerilerinin onlardan faydalanmayı isteyen herkese eşit olarak

hizmet edebileceği ve bu yüzden nötr ve tarafsız görülebileceği iddiasının doğru olmadığını belirtiyorlardı. Yöneticilerin bakış açısından kurgulanmış bilgiyi herkes kullanamaz; o bilginin uygulanması, her şeyden önce, ancak yöneticilerin elinde olan ve onların kullanabildiği kaynaklar ister. Demek ki, sosyoloji zaten ipleri elinde tutanların denetim güçlerine güç katar; zaten elleri güçlü olanların şansını daha da artırır. Böylelikle, eşitsizlik ve sosyal adaletsizlik davasına hizmet edilmiş olur.

Sosyoloji böylelikle eleştiri oklarını üzerine çekti. Ürünleri, uzlaşmaları pek mümkün olmayan baskılara maruz kalmıştır. Bir tarafın sosyolojiden yapmasını istediği şeyi öteki taraf kötülüğün nedeni olarak görmekte ve ona karşı kararlılıkla direnmektedir. Tartışmalı olma kabahati tek başına sosyolojinin üstüne atılamaz, Sosyoloji genelde toplumu parçalayan somut bir sosyal çatışmanın, bir iç çelişkinin kurbanı olmuştur; bu onun çözemeyeceği bir çelişkidir.

Çelişki modern toplumun doğasından gelen, bizatihi *rasyonelleştirme* projesinde yatar. Rasyonellik iki kenarı keskin bir kılıçtır. Bir yanda, insan bireylerinin kendi eylemleri üzerinde daha fazla denetim kazanmalarına yardım eder. Gördüğümüz gibi, rasyonel hesap eylemi failin amaçlarına daha uygun hale getirilebilir ve böylelikle verimliliğini artırabilir. Genel olarak bakıldığında görülür ki rasyonel bireylerin amaçlarına ulaşma ihtimali plan ve hesap yapmayan ve eylemleri üzerine kafa yormayan bireylere göre daha fazladır. Öte yandan, bir kere bireysel eylem çevresine -genelde toplum örgütlenmesine- uygulandığında, rasyonel analiz pekâlâ bireysel tercihlerin ufkunu daraltabilir ya da bireylerin amaçları peşinden gitmek için faydalanabilecekleri araçlar havuzunu kurutabilir. Taban tabana zıt bir etki yaratabilir, yani bireysel özgürlüğü sınırlayabilir. Sonuç olarak rasyonelliğin muhtemel kullanımları içkin olarak bağdaşmazdır ve tartışmalı kalmaya mahkûmdur.

Sosyolojiyi kuşatan tartışmalar yalnızca rasyonelliğin çift yüzlü doğasını yansıtır. Sosyolojinin bunu değiştirmek için yapabileceği çok şey yoktur ve bu yüzden tartışma sürecektir. Güç sahipleri sosyolojiyi uyrukları üzerindeki hakimiyetlerini zayıflatmak ve sosyal huzursuzluk ve bozgunculuk dedikleri şeyi kışkırtmakla suçlamaya

devam edecektir. Mevcut kaynakları ellerinde tutanlar tarafından dayatılan soluk kesen kısıtlamalar karşısında hayat tarzlarını savunan insanlar sosyologları can düşmanlarının danışmanları ve akıl hocaları kılığında gördüklerinde hayrete düşmeye ya da üzüntüye kapılmaya devam edeceklerdir. Her bir durumda, suçlamaların dozu çatışmanın mevcut şiddetini yansıtacaktır.

İki cepheden saldırıya uğrayan sosyoloji bilimsel statüsünün derinlemesine sorgulandığına tanık olur. Muhalifleri canla başla sosyolojik bilginin geçerliliğinin gayrimeşru kılınmasıyla uğraşmaktadır ve bilimsel statü verilmemesi de bu amaçlarına hizmet eder. Belki de, sosyologları bilim insanları olma statüleri konusunda bu kadar duyarlı kılan ve hem akademik dünyayı hem de kamuoyunu sosyologların ürettiği bilginin bilimsel bulgulara atfedilen kıstaslara uygun doğruluk değeri taşıyabildiğine ikna etmek için hiç durmadan yeni çabalara iten şey, akademik dünyadaki az sayıda dalın karşı karşıya kaldığı bu ikili saldırıdır. Çabalar sonuçsuz kalmıştır. Ne var ki, bu çabalar aynı zamanda dikkatleri sosyolojik düşüncenin günlük hayata verebileceği gerçek hizmetten de uzaklaştırmıştır.

Düzenli bir vizyon, düzenin bir vizyonu olarak her bilgi, bir dünya yorumu içerir. Genelde inandığımız gibi, şeyleri oldukları haliyle yansıtmaz; şeyler, daha çok, sahip olduğumuz bilgiyle varlık kazanırlar: Sanki, ham, olgunlaşmamış duygularımız bilgimizin elekten geçirerek onlar için hazırladığı kategoriler, sınıflar, türler biçimindeki bölmelere aldığı şeyler içinde yoğunlaşmıştır. Bilgimiz arttıkça gördüğümüz şeyler artar, dünyada ayrımına vardığımız farklı şeylerin sayısı artar. Ya da, daha doğrusu, "çok bilgiliyim" demekle "dünyada çok şeyin ayrımındayım" demek aynı anlama gelir.

Eğer resim sanatı üzerinde çalışıyorsam, daha önce bende hep aynı izlenimi bırakan "kırmızılık" artık "kırmızılar ailesi"nin giderek ar tan sayıda özgün ve son derece farklı üyelerine ayrışırlar: Artık Ad- rianople kırmızısını, alev kızıllığını, çöpleme kırmızısını, Hindistan kırmızısını, Japon kırmızısını, lal rengini, koyu kırmızıyı, yakut rengini, alı, parlak kırmızıyı, kan rengini, gül kırmızısını, cart kırmızıyı, Napoli kırmızısını, Pompei kırmızısını, İran kırmızısını ve sürekli artan sayıda öteki kırmızıları birbirinden farklı görürüm.

Sanattan bihaber, eğitimsiz bir kişi ile okuldan yetişmiş bir sanatçı ya da bir sanat eleştirmeni, bir uzman arasındaki fark ikincinin gayet aşikâr (ve "doğal") olarak farklı ve ayrı gördüğü renkleri göremeyen birincide kendini gösterir. Bu fark aynı zamanda birinci kişinin sahip olduğu genelde "kırmızılığı" görme, tüm nesnelerin aynı renk kırmızının çeşitli tonlarına boyandığını algılama yetisini kaybetmiş ikinci kişide kendini gösterir.

Bütün alanlarda, bilgi edinme nasıl yeni ayrımlara gidileceğini, tektip olanın nasıl parçalı kılınacağım, ayrımların nasıl daha derinleştirileceğini, geniş sınıfların nasıl dar sınıflara parçalanacağını öğrenmekten ibarettir, böylelikle deneyimin yorumu daha zenginleşir ve çeşitlenir. Sıklıkla, insanların sahip oldukları eğitimin kullandıkları sözcüklerin zenginliği (dillerinin ne kadar sözcük içerdiği) ile ölçüldüğünü duyarız. Bazı şeylere "hoş" diyebiliriz; ancak "hoşlukları" daha özgünleştirilebilir ve o zaman görülür ki, böyle betimlenen şeyler çeşitli nedenlerle -zevk verici, leziz, nazik, uygun, zevkli ya da "doğrusunu yapan"- "hoş" olarak yaşanmıştır. Demek ki, deneyimin ve söz dağarının zenginliği birlikte artıyor.

Dil, halihazırda olanları aktarmak üzere, "dışarıdan" gelmez. Dil başından beri hayatın içindedir. Aslında, dilin bir *hayat biçimi* olduğunu ve her dilin -İngilizce, Çince, Portekizce, işçi sınıfı dili, "züppe" dili, kamu görevlilerinin "resmi" dili, yeraltı dünyasının argosu, yeniyetme çetelerinin ağızları, sanat eleştirmeninin dili, gemicilerin, nükleer fizikçilerin, cerrahların ya da madencilerin dili- kendi başlarına bir hayat biçimi olduğunu söyleyebiliriz. Her biri birlikte bir dünya haritası (ya da dünyanın özgül bir kesimini) ve bir davranış kodunu -paralel ve eşgüdümlü iki düzen, iki ayrım düzlemi (biri algının, öteki de davranış pratiğinin düzlemi) halinde- meydana getirir. Her bir hayat biçiminin içinde, harita ve kod yumak halindedir. Onları ayrı ayrı düşünebiliriz ancak pratikte birbirinden ayıramayız. Şeylerin isimleri arasında yapılan ayrımlar onların niteliklerindeki -ve dolayısıyla kullanımlarındaki ve onlara karşı tutumumuzdaki- farklılığı algılamamızı yansıtır; ancak nitelik farklarını tanımamız onlara karşı tutumumuzdaki ve tutumumuzun nedeni olan beklentilerimizdeki farklılığı yansıtır. Şimdi nereye vardığımıza bir bakalım: Anlamak nasıl devam edileceğini bilmektir.

Ya da tersi: Eğer nasıl devam edileceğini biliyorsak, anlamışız demektir. İşte tam da bu örtüşme, ikisi -eylem biçimimiz ve dünyayı görme biçimimiz- arasındaki bu ahenk yüzünden farklılıkların şeylerin kendilerinde olduklarını, bizi kuşatan dünyanın dilimizle ayrıştırdığımız ayrı parçalara bölünmüş olduğunu, isimlerin adlandırılmış şeylere "ait" olduklarını sanırız.

Hayat biçimleri sonsuzdur. Kuşkusuz, her biri diğerinden farklıdır; ayrımları, nihayetinde, onları ayrı hayat biçimleri yapan şeylerdir. Ancak bunlar birbirlerinden *aşılmaz* duvarlarla ayrılmamıştır; bunlar, içlerinde her şeye sahip, içerdikleri her şey onlara, sadece onlara ait, kendine yeterli kapalı dünyalar olarak düşünülmemelidir. Hayat biçimleri düzenli, paylaşılan kalıplardır - ancak sıklıkla biri diğerinin üzerine eklenmiştir. Örtüşürler ve toplam hayat deneyiminin seçilmiş alanları için yarışırlar. Hayat biçimleri âdeta farklı seçimler ve toplam dünyanın aynı parçalarının ve ortak havuzdan çıkarılan aynı şeylerin alternatif düzenlenişleridir. Bir gün boyunca, ben birçok hayat biçimini yaşarım; ancak hangi biçimi yaşarsam yaşayayım, yanımda öteki biçimlerden bir parça taşırım (öyle ki, çalıştığım araştırma grubundaki davranış tarzım özel hayatımda katıldığım tarzların bölgesel ve yerel özelliğinin "kusurlarını" barındırır; bu yöresel hayat biçiminde yer almam zamanla ait olduğum ve hayatlarını paylaştığım özel bir dini tarikatin izlerini taşır, vb.). Hayatım boyunca yaşadığım her hayat biçimi içinde, farklı bir dizi insanla bilgileri ve davranış kodlarını paylaşırım; ve bu insanların her biri katıldıkları hayat biçimlerinin tek bir bileşimini yaşayabilir. Bu nedenle, hiçbir hayat biçimi "arı" olmadığı gibi, statik, sonsuza dek verili de değildir. Benim bir hayat biçimine girişim kendi adıma pasif bir yol yordam öğrenme süreci olmadığı gibi, şimdi boyun eğmek niyetinde olduğum katı kurallara uysunlar diye fikirlerimin ve yetilerimin eğilip bükülmesi, şekle sokulması ve kesilip biçilmesi süreci de değildir. Benim bir hayat biçimine girişim dahil olduğum hayat biçimini değiştirir: *İkimiz* de değişiriz; yeni girdiğim hayat biçiminin içeriğini (içimde taşıdığım öteki hayat biçimleri şeklinde) değiştirme meziyetim vardır, öyle ki benim girişimden sonra bu hayat tarzı öncekinden farklıdır. Ve böylelikle her zaman değişir. Her bir katılım (bir hayat biçimini oluşturan dili öğrenme, hâkim olma ve uygulama) yaratıcı bir eylem,

bir dönüştürme eylemidir. Başka bir ifadeyle, onları paylaşan cemaatler gibi diller de açık uçlu ve dinamik oluşumlardır. Ancak daimi bir değişim durumunda var olabilirler.

Bu yüzden, kafa karışıklığı, iletişimin kopması tehlikeleri kadar, anlama sorunları hiçbir zaman yakamızı bırakmaz. Kendi tarzları ve ayrı yorumlarıyla dilin kullanıcıları durmaksızın farklı hayat biçimi türlerini etkileşime soktuklarından, her sözcüğün zoraki, kesin, mecburi bir tanımını yapmak suretiyle dilin içerdiği yorumları "dondurarak" iletişimi kusursuzlaştırmak için girişilen çabalar hiçbir işe yaramaz. Böylesi her etkileşim sürecinde, anlamlar belli belirsiz, ancak sürekli ve kaçınılmaz bir değişime maruz kalırlar. Anlamlar yeni renkler kazanır, bir zamanlar uzak oldukları göndergelerle eşleşir, eski anlamları yerlerinden eder ve bizatihi dili değiştirmemesi düşünülemeyecek birçok başka değişime uğrar. Ortak anlayış yaratmayı, farklılıkları kazımayı, yorum birliğine erişmeyi amaçlayan eylemlerden oluşan iletişim sürecinin, bir hayat biçiminin sabit kalmasını engellediğini söyleyebiliriz. Hayat tarzının bu şaşkınlık verici niteliğini kavramak için, bir nehrin kıvrılarak akışını düşünün; her bir kıvrım sanki süregiden bir şekli varmış ve bu yüzden sürüp giden bir zaman zarfında "aynı kalıyormuş", "kimliğini" koruyormuş gibi görünür, halbuki gayet iyi bildiğimiz gibi, tek bir su molekülünü bile birkaç saniye dışında bünyesinde tutamaz, içeriği sürekli bir akış durumundadır. Bunun kıvrımın bir zayıflığı olduğunu ve onun güvenliği -hayatta kalması- için nehrin durdurulmasının iyi olacağını düşünüyorsanız, unutmayın ki böyle bir olay kıvrımın "ölümü" anlamına gelir. O daimi bir akış ve hep değişen, bu arada hep farklı organik ve inorganik maddeler taşıyan, su niteliklerinin taşması olmaksızın "yaşayamaz" (şeklini, ayrı biçimini ve kalıcı kimliğini koruyamaz).

Demek ki diller, hayat biçimleri, nehirlerin kendileri gibi kıvrımları, ancak ve ancak esnek, durmaksızın akış halinde yeni maddeleri bünyesine katabilir ve "tükenenleri" bırakabilir olduklarından canlı kalırlar, kimliklerini, göreli özerkliklerini korurlar. Ne var ki, bu hayat biçimlerinin (tüm dillerin, tüm bilgi kalıplarının) kapalı, katı, değişime direngen hale geldiğinde ölecekleri anlamına gelir. Nihai kodlama halinde varlıklarını sürdüremezler ve bu kesinlik hali kodlama çabalarını kışkırtan

şeydir. Başka bir ifadeyle, dillerin ve genelde bilginin hayatta kalması, tutarlılığını koruması ve işe yaraması için müphemliğe ihtiyacı vardır.

Gelgelelim, "karmakarışık" gerçekliği düzene sokmakla ilgili güçler için bu müphemlik hedefleri önünde bir engelden başka bir-şey değildir. Onlar doğal olarak akıntıyı dondurmaya, denetledikleri bilgiye davetsiz katılan her veriyi engellemeye, üzerlerindeki tekellerini güven altına almayı istedikleri "hayat biçimini" kapatmaya can atarlar. "Biraz da" rekabet yokluğu sayesinde, müphem olmayan bilgi arayışı ile gerçekliği düzene sokma, özgüvenli, etkili eyleme hazır hale getirme gayreti tek bir potada erir. Belli bir durumun tam denetimini istemek, sözcüklerin anlamlarının asla kuşkuya yer bırakmadığı ve çatışmadığı, her sözcüğün şaşmaz bir biçimde göstergesine işaret ettiği ve bu bir ve tek bağın onu kullanan herkes için bağlayıcı olduğu kesin bir "dilbilimsel harita" için mücadele etmektir. Bu gibi nedenlerden dolayı, bilginin müphemliği, dur durak bilmeksizin, belli bilgileri zorunlu ve sorgulanmaz -ortodok- si- olarak "sabitleme" çabalarına; ancak ve ancak bu bilginin hatasız, kusursuz ya da her halükârda daha iyi (daha güvenilir, sağlam ve faydalı) olduğu inancını aşılamaya; ve aynı anlama gelmek üzere, alternatif bilgi biçimlerini adi, gülünç hurafeler, önyargılar, sabit fikirler ya da cehaletin tezahürleri statüsünde şeyler olarak -ama her durumda bir sapkınlık, hakikate mahkum edilmesi gereken bir ihanet olarak- aşağılamaya neden olur.

Bu iki yönlü (ortodoksinin konumunu güven altına almak ile sapkınlığı engellemek ya da ortadan kaldırmak) çabanın amacı yorum üzerinde denetim sağlamaktır. Söz konusu güç muhtemel yorumlardan hangisinin seçilmesi ve *doğru* yorum olarak bağlayıcı kılınmasına karar verme hakkını tek başına elinde tutmayı amaçlar (gerçeğin belirlenmesinde, rakip versiyonların birçoğu yanlış, ancak bir tanesi doğru olabilir; yanlış çoktur ama yalnızca bir doğru vardır; rakipsizlik tekeli, ayrıcalığı isteme cüreti hakikat fikrinin kendinde vardır). Güç tekeli arayışı bir alternatifin yandaşlarına, düşünce çoğulculuğuna karşı genel bir *hoşgörüsüzlük* içinde, muhalifler rolünü, sansürü ve aşırı örneklerde ortadan kaldırmayı (Engizisyon döneminde dinsizlerin yakılması, Stalin'in temizlik harekâtı içinde

muhaliflerin kurşuna dizilmesi ve çağdaş dikta rejimlerindeki fikir suçluları gibi) reva görmekte kendini gösterir.

Doğası gereği sosyoloji, "kapatma" ve "dondurma" işi için özellikle uygun değildir. Sosyoloji gündelik hayat deneyiminin devamı olarak yapılan bir yorum, öteki yorumlardan beslenen ve ardından onları besleyen bir yorumdur. Sosyoloji, edebiyat, sanat ve felsefe gibi insan deneyiminin yorumuyla ilgilenen öteki söylemlerle rekabete girmez, kuvvetleri paylaştırır. Sosyolojik düşünmek, en azından, herhangi bir yorumun ayrıcalığına ve kusursuzluğuna duyulan güveni zayıflatır. Deneyimlerin, hayat biçimlerinin çoğulluğunu öne çıkarır; her birinin kendi başına bir kendilik, kendine özgü bir mantığı olan bir dünya olduğunu gösterirken, aynı zamanda görünüşte kendine yettiği ve eksiğinin olmadığı yalanını gözler önüne serer. Sosyolojik düşünmek deneyimlerin akışına ve değişto- kuşuna engel olmak şöyle dursun, önlerini açar. Özet olarak, o "akışı dondurma" ve giriş noktalarını tıkama çabalarını güçten düşürürken, müphemlik miktarına katkıda bulunur. Kafalarını tasarladıkları düzene takmış güçlerin bakış açısından, sosyoloji dünyanın "karmakarışıklığı"nın bir parçası, bir çözüm olmak yerine bir sorundur.

Sosyolojinin insan hayatına ve insanların bir arada yaşamalarına vermek için çok hazır olduğu büyük hizmet, paylaşılan özgürlüğün vazgeçilmez bir koşulu olarak karşılıklı anlayış ve hoşgörüyü yükseltmektir. Sosyolojik düşünmek hoşgörüyü besleyen anlayışı ve anlayışı mümkün kılan hoşgörüyü artırmaktan başka bir şey değildir. Amerikalı felsefeci Richard Rorty'nin deyişiyle, "eğer özgürlüğe özen gösterirsek, hakikat ve iyilik kendi başlarının çaresine bakmasını bilirler". Sosyolojik düşünmek, özgürlük davasına hizmet eder.

Daha fazlası için ek okuma önerileri

En iyi ihtimalle, bu kitabın size aşılayabileceği şey, bir sosyoloji zevki, sosyolojik bulgular ve yorumlardan elde edilebileceklerin sezgisidir. Şimdiye kadar sosyolojinin ne olduğuna, hayâtınıza ve çevrenizdeki dünyaya nasıl ışık tutabileceğine ilişkin kabaca bir fikir edinmiş olmalısınız. Yine de bilginizin tam olduğu yanılgısına kapılmayın. Henüz sosyolojinin biriktirdiği ve çalışmalarını sürdürmek isteyenlere sunabileceği zengin bilginin tükendiği yerin yakınına bile gelmediniz. Okulunuzun kütüphanesine gidin ve sosyoloji kitaplarıyla dolu raflara şöyle bir bakın. Okunacak ne kadar çok kitap olduğunu ve bu kitapların bahsettiği ne kadar çekici ve iştah kabartan konular bulunduğunu göreceksiniz. Gerçekten de sosyoloji, günlük ilgi alanlarımızın önemli meseleleriyle meşgul olurken bütün modern düşünceyi derinden etkileyen uzun bir düşünce geleneğine sahip bir akademik disiplindir. Aynı zamanda, her yeni araştırmanın bulgularını ve yeni fikirleri zaten çarpıcı olan başarılar hanesine ekleyerek her gün büyüyen bir disiplindir de. Kütüphane ziyaretinin sizi şaşkınlığa düşürmesi kuvvetle muhtemeldir; sizi orada bekleyen bilgi birikiminin muazzamlığı karşısında yıkılmış olabilirsiniz ve bu yüzden daha fazla çalışma şevkiniz kırılmış ya da dikkatiniz tamamen dağılmış olabilir.

Tamam da, yıkılmayın hemen, kaçıp kurtulmanın çekiciliğine de teslim olmayın. Sosyolojik bilgi devasa görünebilir ancak o bilginin çoğu bildiğiniz ve kuvvetle hissettiğiniz şeylerle ilgileniyor ve yaşadığınız deneyimlerle aynı havadan çalıyor. Göreceksiniz ki, çabanızın karşılığını fazlasıyla alacaksınız ve bu kesinlikle gücünüzü aşan bir çaba olmayacak. Ayrıca şansınıza ağırlıklı olarak sizin ve benzer bir görev karşısında şaşıran öteki insanlara yardım etmek, sosyolojik bilginin ana gövdesine görece sancısız bir yoldan ulaştırmak için yazılmış sosyoloji kitapları var. Şimdi bu kitapların bazılarını, hepsini değil elbette, sıralayıp kısaca tartışacağız. Aşağıda saydıklarım her şeyi kapsayan bir envanter değil, bir seçmedir. Ancak ilerledikçe, gelecek adımınızı hangi yönde atacağınıza ilişkin artan bir güven kazanacaksınız; giderek daha fazla kendi

yargılarınıza güvenebilecek, ne hakkında okumak istediğinizi ve onları nerede bulacağınızı bileceksiniz.

Belki, başlangıç kitabı Anthony Giddens'ın *Sosyoloji'*sidir. Mevcut sosyoloji haritaları içinde en kapsamlısı olan bu kitap, tüm sosyoloji çalışmaları içinde en güncel olanıdır - olabildiğince eksiksizdir. Muhtemelen bütün kitabı bir kerede özümlemekte zorlanacaksınız ama bu yapılacak en önemli şey değildir zaten. Bu kitaba bir kaynak ve bir rehber olarak bakın. O size sosyoloji çalışmalarında neler bulabileceğinizi ve oralarda ne tür önermelerle karşılaşabileceğinizi anlatacaktır; siz ondan sonra yoğunlaşacağınız ve derinlemesine araştıracağınız alanları bulup seçebilirsiniz. Güzergâh siz yolculuğa çıkmadan önce gayet iyi hazırlanmış olduğundan, yolunuzu kaybetme ihtimaliniz pek yoktur.

Kalkışılan işin durumuna ilişkin sistematik özetler (ki bu alanda Giddens'ın kitabı en iyilerinden biridir) alana her yeni giren için son derece faydalı ve vazgeçilmez yardımlar sağlamakla birlikte, kaynaklarla -sosyolojik söylemi biçimlendirmiş ve ana temaları ile temel kavramlarını kazandırmış insanların yazdıklarıyla- doğrudan kurulacak bir iletişimin yerini hiçbir şey tutamaz. Ortak deneyimi kavramak ve anlamak için, zihni zorlayan bu eserlerin tuttuğu ışık gereklidir; anlatının nasıl yavaş yavaş ve zahmetli bir uğraş vererek kurulduğuna ve mev'cut biçimine nasıl ulaştığına ilişkin bir "izlenim" edinmek gereklidir; tüm bilge insanların neyin peşinde olduklarını, neyin "onlara itibar kazandırdığını", nelere merak saldıklarını ve hangi sorunları çözmek istediklerini anlamak gereklidir. Tüm bu nedenlerden dolayı, sosyolojik düşünmeye başlayışınızı "klasikleri" -en azından klasik metinlerin bir örneğini- okumadan tamam sayamazsınız. Bu metinler arasından, sizin için seçilmiş ve bu yüzden insanın gözünü korkutan bu işi kolaylaştıran çok sayıda derleme yapılmıştır. Bunlardan en kapsamlı olanı, Lewis A. Coser ve Bernard Rosenberg tarafından hazırlanmış *Sociologicai Theory: A Book of Readings (Sosyoloji Teorisi: Okuma Parçaları)* kitabıdır (bu kitabın toplam beş baskısı yapılmıştır ve hepsi de kısmen yeniden gözden geçirilmiş bir seçmedir). Bu kitap sosyolojik araştırmanın belli başlı temalarına göre bölümlere ayrılmıştır, öyle ki, çeşitli teorik açınımların aynı konudaki anlayışımıza nasıl katkıda bulunduğunu ve bu katkıların birbirlerini nasıl hem eleştirip hem de

tamamladıklarını göreceksiniz. Diğer faydalı "örnek kitaplar" farklı bir biçimde, tek bir seçilmiş teori, önde gelen tek bir yazar etrafında örgütlenmiştir, böylelikle siz de, tartışılan çok çeşitli meseleler tutarlı bir biçimde uygulanırken, bütüncül yaklaşımın tutarlılığını görebilirsiniz. Bu kategoriye giren kitaplar arasında özellikle değinmeden geçilemeyecek olanlar, (J. E. T. Eldridge'in derlediği) *Max Weber*, (A. Giddens'ın derlediği) *Emile Durkheim,* (T. Bottomore ve Rubel'in derlediği) *Kari Marx* seçmeleridir. Georg Sim- mel üzerine bunlara benzer bir derleme yoktur ancak onun fikirlerini, makalelerinin toplamı olan (K. P. Etzkorn'un derlediği) *The Conflict in Modern Culture {Modern Kültürde Çatışma)* ve (D. N. Levine'ın derlediği) *On Individuality and Social Forms (Bireylik ve*

Sosyal Biçimler Üzerine) kitaplarında bulabilirsiniz.

Eğer sosyolojik yaklaşımlar üzerine görece basit bir biçimde anlatılmış genel bir bakış edinmek istiyorsanız, Stephen Mennell'm *Sociological Theory: Uses and Unities (Sosyoloji Teorisi: Kullanımları ve Bağlaşıkları)* ihtiyacınıza çok iyi yanıt verecektir. Çeşitli sosyolojik bakış açılarına ilişkin olağanüstü aydınlatıcı bir girişi David Frisby ve Derek Sayer tarafından kaleme alınmış olan *Soci- ety (Toplum)* adlı kısa kitapta bulabilirsiniz; bu kitap gayet açık olarak bir teorik açınımın sosyal gerçekliği algılama biçimimizde yaratabileceği farklılığı gösteriyor. Nihayet, güçlü bir biçimde sosyolojinin yerine getirmesi gereken göreve ve insan yaşamında oynaması istenen role ilişkin farklı anlayışlar arasındaki çatışmaları ortaya seren iki önemli kitap var. Biri, C. Wright Mills'in, otuz sene önce yazılmasına rağmen canlılığım ve güncelliğim koruyan *The Sociological Imagination (Sosyolojik Tahayyül)* kitabıdır. İkincisi, Peter Berger'iıı, sosyologların geçtiğimiz on yılda karşılarına çıkan ilgi alanlarını, kuşkuları ve seçim imkanlarını açıkça belirleyen *Invitation to Sociology: A Hümanistle Perspective (Sosyolojiye Giriş: Hümanist Bir Açınım)* kitabıdır.

Güvenilir sosyolojik beceriler edinmek ne kadar vazgeçilmez olursa olsun, hiçbir orandaki teorik netlik, "eylem içindeki" sosyolojiye bir bakışın verdiğini -özel deneyimden ya da popüler tartışmadan gayet iyi bildiğimiz olguların daha iyi kavranması için, bilişsel açınımı ve bir dolu model kavrayışlarını kullanma yetisini- veremeyecektir. En sistematik ders kitaplarının öğrettiklerinden

daha fazla sosyolojik beceriler öğrenebileceğimiz başarılı çalışmaların parlak örnekleri saymakla bitmez.

Krisham Kumar'ın *Prophecy and Progress (Kehanet ve İlerleme)* kitabı, içinde yaşadığımız dünya -endüstriyel dünya, modern dünya- ve değişmesinin yönü hakkında nasıl düşünebileceğimizi gösteriyor. Söz konusu kitabı okuduğunuzda, bu dünyanın hikâyesini anlatmanın birden fazla biçiminin olduğunu ve her hikâyenin gerçek payı taşımakla birlikte eksik kaldığını göreceksiniz. Ayrıca zaman geçtikçe önceden tercih edilen hikâyelerin gözden düştüğünü ve şimdi daha güvenilir görünen başka hikâyelere yerlerini bıraktığını; öteki hikâyelerin de tersine, zamanlarının ötesine uzanıp bizim için aktarmaya niyet etmediği deneylerimizin anlamlarını biçimlendirdiğini göreceksiniz. Kumar'ın kitabını dikkatle okuduğunuzda, bilgi ile gerçeklik, kolektif olarak dünyanın neye benzediğini düşünme biçimimiz ile kolektif olarak dünyayı bu hale nasıl getirdiğimiz arasındaki içinden çıkılmaz, iki boyutlu ilişki hakkında çok şey öğreneceksiniz.

Benedict Anderson'ın *Imagined Commuriities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism"* kitabı Kumar'ın kitabını tamamlamaktadır. Bu kitap bize, milletlerinki gibi en önemli hikâyelerin bazılarının, milli cemaatlerin, milli davaların nasıl üretildiğini ve sonuçta nasıl eylemlerimize, bağlılıklarımıza ve düşmanlıklarımıza etki ettiğini, öyle ki işin sonuna gelindiğinde bu imgelerin yalnızca aktarma ve yansıttıkları iddiasında bulundukları gerçekliğin el çabukluğuyla yaratıldığını; imgelerin pekiştiği ve âdeta "hayatın değişmez gerçekleri" haline geldiklerini gösterecektir. Gelgelelim, anlatılan ve izlenen hikâyeler çok çeşitli ve genelde birbirleriyle uyumsuz olduklarından, ortaya çıkardıkları gerçeklik berrak olmaktan uzaktır; gerçekliğin müphemliği yalnızca imgelerin bağdaşmazlığını -ima ettikleri açıklık ve kesinlik ile insani koşulların çok sayıda karşılıklı bağımsız baskılara tabi tutulmasından doğan belirsizlik arasındaki uzlaşmazlığı- yansıtır.

Mary Douglas'm *Purity and Danger (Arılık ve Tehlike*) kitabı size her bir hikâyenin eksik ve geçici doğasından çıkış yolu bulmak için hepimizin giriştiği çabaları; dünya imgesini berrak, doğrudan ve yalın kılma ve dünyayı böyle bir imgeye zorlama (yani "köşeleri yontma", net sınırlar çizme ve onları ihlallere karşı koruma, sınırı

aşan her şeyi bastırma - ki bunların hepsinin birden çok anlamı vardır) gayretlerimizi anlatacaktır. Mary Douglas'tan bu türden tüm çabaların nafile olduğunu, müphemliğin ilelebet bizimle olacağını çünkü yaşadığımız dünyanın bilgimizin zıtlıklar halinde tasarladığından ve yalın farklılıkların kabul edebileceğinden ve özümle- yebileceğinden daha "akıcı" olduğunu öğreneceksiniz; ancak aynı

* *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması,* Çev.: *iskender Savaşır, Metis Yay., 1993.*

zamanda hayat dediğimiz uğraşı sürdürmek için açıklığa ihtiyacımız olduğundan çabaların duramadığını ve durmayacağım da öğreneceksiniz.

Erwin Goffman'ın *Stigma ve Presentation of Self in Everyday Life (Günlük Hayatta Benliğin Sunuluşu*) kitapları her birimizin, şeylerin oldukları gibi olmayabilecekleri ihtimaliyle ya da onların olduklarından farklı görünür kılma ihtiyacıyla, bu kaçınılmaz müp- hemlikle başetmek için nasıl çabaladığımızı gösterecektir. Bu iki kitap en belirgin kaygılarımız üzerinde durur: Özkimliğin zahmetli ve hiç bitmeyen kuruluşu ve sonuçları çevremizdeki insanlara kabul ettirme yönündeki yoğun ancak sıklıkla hayal kırıklığı yaratan gayretler. Bu kitaplarda, bir rolü iyi oynamayı bilmenin bir şey, ancak başkalarını onu iyi oynadığınıza inandırmanın tamamen başka bir şey olduğunu; ve böylelikle sırf görüntülerle karşılaştığımızda neden sıklıkla kendimizi rahatsız hissettiğimizi ve meselenin derinlerine -çevremizdeki insanların gerçekte kim olduklarını bulmaya- inmek istediğimizi göreceksiniz. İki cephede de, çabalar sonuçsuz kalmaya mahkûmdur ve ilişkilerimiz son tahlilde, sağlam temelli olabilen ya da olmayabilen güvene dayanır.

Richard Sennett ve Jonathan Cobb'un *Hidden Injuries of Class (,Sınıfın Gizli Yaraları)* kitabı size kişinin kendi kimliğini kurması ve onu kabul ettirmesi uğraşında müzakereye oturan tarafların durumlarının eşit olmadığını gösterecektir. Bazı kişiler büyük etki yapan -otorite taşıyan- hikâyeleri anlatırlar ya da tekrarlarlar; bazı başkaları onlara bakmak ve böylesi otorite taşıyan hikâyeler ışığında kendi niteliklerini tartmak durumundadır; onların kendi hikâyelerinin, şayet kurmuş olsalar bile, kabul görme şansı pek yoktur. Tali konumlarda kaldıkları müddetçe, bu öteki insanlar onların aşağı durumlarını anlatan ve bundan da onları kabahatli

bulan resmi hikâyelere hınç duymayı sürdüreceklerdir; ancak sanki bu hikâyeler doğruymuş gibi davranmaktan başka yapabilecekleri bir şey yoktur. Başlıktaki "gizli yara" onurun zedelenmesidir. Kişinin saygı duymadığı değerler için mücadele vermesi, sınıfla ilişkili olsun olmasın herhangi bir eşitsizlik durumunda insanlara en çok acı veren hakarettir.

Dick Hebdidge'in *Hiding in the Light (Işık Altında Saklanmak)* kitabı size aynı anda hem müphemlik hem de eşitsizlik koşullarında yaşamanın sorunlarını öğretecektir. Böyle bir hayatın zorluğunu ancak aynı zamanda kuşaklar boyu gençlerin bulduğu ve izlediği mücadele yollarını öğreneceksiniz. Sonunda, "gençlik kültürü" gibi görünüşte tuhaf ve şaşırtıcı fenomenleri daha iyi anlayacaksınız: Bu egzotik ve şok edici görüntünün ardında hor görülmeyi gurur duymaya dönüştürme, baskıya direnme, bağımlılıklar ummanında bir özgürlük adası yaratma, sesini olabildiğince duyurma ve dinlenilme ihtiyacını göreceksiniz. Hebdidge'in çalışmaları bağımlılık ile özgürlük, kısıtlama ile özerklik arasındaki karmaşık, diyalektik ilişkiyi daha iyi görmenize yardım edecektir.

Bu kitapları (ve umarım, bunu izleyecek diğerlerini) okuduğunuzda, yalnızca her bir kitabın size ne anlattığına değil, aynı zamanda iyi sosyolojik eserlerin yazılabildiği çok sayıdaki farklı üsluba da dikkat edin. İsmi sayılan kitapların her biri hemen her açıdan -konularını seçme ve savunma yollarında, konularını ele aldıkları bakış açılarında, her bir konuya ilişkin tezlerini savunma yollarında- farklıdır. Farklılıklar "iyi" ve "kötü" sosyoloji arasında değildir (elbette, ancak yine de sonuçta "iyi" sosyoloji kadar "kötü" sosyolojinin de olduğunu göreceksiniz). Farklılıkların mevcudiyeti deneyimlerimizin çeşitli, çok yönlü, müphem ve çok sayıda, bazen çelişkili, yorumlara bağlı olduğunu kanıtlar. Tüm bu farklılıklarına rağmen ismi sayılan kitapları birleştiren şey hepsinin de deneyime ağırlık vermesi, karmaşıklığını hafife almaması ve açıklık yokken varmış gibi yapmaması, kolay ve basit açıklamalar peşine düşmemesidir; tersine, açığa çıkarmak ve anlamak istedikleri günlük hayat uğraşımızın bu karmaşıklığıdır. Hepsini "iyi sosyoloji" -ve böylesine faydalı, böylesine heyecan verici okuma- örnekleri yapan şey de zaten budur.

Dizin

A

B

C

Ç

D

E

F

G

H

I

İ

K

L

M

N

O

Ö

P

R

S

Ş

T

U

V

Y

Z